

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 15 Sayı: 2 Aralık 2013

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 15 No: 2 December 2013

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 15 Sayı: 2 Aralık 2013

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 15 No: 2 December 2013

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 15 Sayı: 2 Aralık 2013

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science
Volume: 15 Number: 2 December 2013

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Üyeler / Members

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ

Hazırlayan

Can KURUM

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi / Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TÜBİTAK-ULAKBİM, EBSCO ve T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.

Trakya University Journal of Social Science is indexed in the TUBITAK-ULAKBİM, EBSCO and Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives Database.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Trakya University Journal of Social Science is the International Peer Reviewed Journal.

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası – Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıçi Yerleşkesi /Edirne
Trakya University Press – Edirne Vocational College of Technical Sciences – Sarayıçi
Campus / Edirne

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. İlker ALP
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Assoc. Prof. Ali AKARCA
University of Chicago Illinois

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Prof. Ezendu ARIWA
London Metropolitan University

Prof. Peter BALDWIN
University of California, Los Angeles

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. King-kok CHEUNG
University of California, Los Angeles

Assoc. Prof. Hülya K. K. ERASLAN
Johns Hopkins University

Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Foo-Nin HO
San Francisco State University

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Assistant Prof. Berkay ÖZCAN
*The London School of Economics and
Political Science*

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Atilla SAĞLAM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet SARAY
Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet SINAV
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
*Alexandru Ioan Cuza” University of Iaşi,
România*

Prof. Dr. Aysit TANSEL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Tunay I. TUNCA
Stanford University

Prof. Dr. Diñer KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Li Way LEE
Wayne State University

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Robert MERVILLE
City University London

Prof. Dr. Maria Stella VETTORI
University of South Africa

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Dr. N. İvanoviç YEGOROV
Chuvash Institute of Social Sciences

BU SAYININ HAKEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. Bilge Hakan AGUN
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya üniversitesi

Prof. Dr. Hamza ATEŞ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Doç. Dr. Şener BAĞ
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Müdriye BIÇAKÇI
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Remziye CEYLAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Berkan DEMİRAL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Seyhun DOĞAN
İstanbul Üniversitesi

Yrd. Doç.Dr. İsmail ERMAĞAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat FALAY
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ayşen Hiç GENCER
İstanbul Aydın Üniversitesi

Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kürşad HACİTAHİROĞLU
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Gökhan ILGAZ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
Trakya Üniversitesi

Doç.Dr. Fatma LORCU
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Sabri SİDEKLİ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Kutluk Kaan SÜMER
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nilüfer TAPAN
İstanbul Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Ayhan UÇAK
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Agah Sinan ÜNSAR
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi

Doç.Dr. Kürşad YILMAZ
Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

<i>İbrahim COŞKUN , Serdarhan Musa TAŞKAYA ,Turgut BAL</i> SINIF ÖĞRETMENLERİNİN TÜRKÇE DERSİNDE ÖLÇME DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ OLARAK DİKTE ÇALIŞMASINDAN YARARLANMA DURUMLARI	1-16
<i>Semanur SOYYİĞİT KAYA</i> TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ ÜZERİNE NEDENSELLİK ANALİZİ (1970 – 2010)	17-38
<i>Abdolvahap AKINCI</i> TÜRK SİYASAL HAYATINDA 1980 SONRASI DARBELER VE E- MUHTIRA	39-58
<i>Sancar TUNALI</i> HALKEVLERİNDE YÜRÜTÜLEN SANAT ÇALIŞMALARI	59-76
<i>Filiz ÇAKIR ZEYTİNOĞLU, Cüneyt SADIÇ</i> TÜRKİYE’DEKİ İLLERİN TURİZM VERİLERİ AÇISINDAN ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	77-94
<i>Özlen HİÇ BİROL</i> KLASİKLER, MARX, KEYNES VE SONRASI: LAISSEZ-FAİRE LİBERALİZMİNDEN GÜNÜMÜZ PİYASA EKONOMİSİNE	95-110
<i>Tolga GENÇ, S. Erdal DİNÇER</i> ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME PROBLEMLERİ İÇİN PROMETHEE YÖNTEMİ VE GAIA DÜZLEMİYLE GÖRSEL ANALİZLER: TÜRKİYE’DE BÖLGESEL SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	111-130
<i>Ramazan KURTOĞLU</i> FİNANSAL-EKONOMİK KRİZLER VE HOLLYWOOD’UN KORKU FİLMLERİYLE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM OPERASYONLARI	131-146
<i>Zerrin TAN</i> EUGENE BOZZA’NIN ODA MÜZİĞİ ESERLERİNDE OBUANIN YERİ	147-158

<i>Cenk TUFAN, Reyhan SARIÇİÇEK</i> DAVRANIŞSAL FİNANS MODELLERİ, ETKİN PİYASA HİPOTEZİ VE ANOMALİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME	159-182
<i>Mehmet YILDIZ</i> DEVLET İNŞASINDA BAŞARI VE KURUMLARA TALEP: TÜRKİYE'NİN AFGANİSTAN'DAKİ ROLÜ (2001-2011)	183-212
<i>Hande CANGÖKÇE</i> GİTARDA SAĞ EL TEKNİĞİ VE EKOLLER	213-222
<i>Yeşim FAZLIOĞLU, Mustafa Kemal DOĞAN</i> ÖĞRETMENLERİN KAYNAŞTIRMAYA İLİŞKİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ	223-234
<i>Hikmet ASUTAY, Havise ÇIVKIN</i> DOKSANLI YILLARIN TÜRK- ALMAN YAZININA BAKIŞ	235-246
<i>Tülay POLAT ÜZÜMCÜ</i> İŞ ESNEKLİĞİ ve İŞLETME REKABETÇİLİĞİ İLİŞKİSİ: TURİZM İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA	247-264
<i>Fahri TÜRK</i> EKONOMİ-TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ İTİCİ GÜCÜ	265-276
<i>Veysel ERAT</i> YERLEŞİK YABANCILARIN YEREL DÜZEYDE KAMUSAL HAYATA KATILIMLARINDA BİR ARAÇ OLARAK: BİLGİ EDİNME VE DERNEK HAKKI	277-290
<i>Erdal YILMAZ</i> BERN İTİLAFLANMELERİ 1917-1918 (OSMANLI DEVLETİ-İNGİLTERE-FRANSA)	291-310
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın İlkeleri	311-318

SINIF ÖĞRETMENLERİNİN TÜRKÇE DERSİNDE ÖLÇME DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ OLARAK DİKTE ÇALIŞMASINDAN YARARLANMA DURUMLARI*

İbrahim COŞKUN**
Serdarhan Musa TAŞKAYA***
Turgut BAL****

ÖZET

Eğitim faaliyetlerinde amaca ulaşıp ulaşılmadığının, kazandırılması gereken becerilerin kazanılıp kazanılmadığını ve ne ölçüde gerçekleştiğinin belirlenmesi, ölçme değerlendirme ile ortaya çıkmaktadır. Ölçme değerlendirme sonucu ortaya çıkan durum, öğrencinin ve öğretmenin durumunun göz önüne alınmasında en önemli göstergedir. Türkçe dersinde de ölçme değerlendirme çok önemlidir. Çünkü derslerin işlenişi ve konular her ne kadar programda yer alıyorsa da, öğretmen sınıfın durumunu göz önüne alarak konuları işlemeli ve yeni konulara geçmelidir. Öğretmenin öğrencinin düzeyini belirlemesi bu açıdan önemlidir. Türkçe dersinde çeşitli ölçme değerlendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlardan en sık kullanılanlar yazılı, sözlü ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan sınavlardır. Bu türler diğer derslerde de sık kullanılmaktadır. Ancak Türkçe dersinin kendine özgü bazı ölçme değerlendirme yöntemleri vardır. Türkçe dersinde ölçme değerlendirmede kullanılabilecek yöntemlerden biri de diktedir. Dikte, genel olarak söyleneni ya da dinlediğini doğru yazma amacıyla kullanılan çalışmalara verilen isimdir. Dikte aynı zamanda bir ölçme değerlendirme yöntemidir. Dikte çalışmaları, dinlediğini anlama ve doğru yazabilme açısından çok önemlidir. Bu çalışmalara sınıf içinde yeri ve zamanı geldiğinde yer verilmeli ve bir sınav türü olarak da kullanılmalıdır. Ancak

* Bu çalışma 2011 yılında Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen 11. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sınıf Öğretmenliği ABD, zibrahimc@yahoo.com

*** Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sınıf Öğretmenliği ABD, serdarhan@mersin.edu.tr

**** MEB öğretmeni, Karadiken İlköğretim Okulu, Tarsus/MERSİN, turgutbal@mynet.com

dikte çalışmaları, Türkçe dersinde sık sık yapılmasına rağmen, ölçme değerlendirme yöntemi olarak sınıf öğretmenleri tarafından nasıl uygulandığı yeterince bilinmemektedir. Sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından yararlanma durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma, tarama türünde desenlenmiştir. Araştırma Konya ilinde ilköğretim okullarında görev yapmakta olan 30 sınıf öğretmeni ile yürütülmüştür. Araştırma verileri araştırmacılar tarafından oluşturulmuş açık uçlu soru formu ile toplanmıştır. Toplanan veriler, konu başlıkları önceden belirlendiği için betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada sınıf öğretmenlerinin dikteyi okunan bir metnin ya da söylenenlerin öğrenciler tarafından yazılması olarak tanımladıkları, dikte çalışmalarını yazma becerisinin geliştirilmesinde sık sık kullandıkları, ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikteyi Türkçe dersinde kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Sınıf öğretmenleri dikte çalışmalarını özellikle birinci sınıfta okuma yazma öğretmek ve üst sınıflarda da öğrencilerin yazım ve dilbilgisi kurallarına uyup uymadıklarını görmek için sık sık kullanmaktadırlar. Bazı katılımcılar ise öğrencilerin anlama ve dinleme becerilerini geliştirmek için dikte çalışmaları yaptırdıklarını belirtmişlerdir. Araştırmada, Türkçe dersinde diktenin genellikle sınıf öğretmenin okuduğu metni öğrencilerin yazması şeklinde uygulandığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonunda sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarını çeşitli amaçlarla ve daha sık kullanmaları önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe öğretimi, dikte, sınıf öğretmeni, ölçme değerlendirme, yazma.

IN THE COURSE TURKISH THE CASES OF MAKING USE OF DICTATION EXERCISES OF ELEMENTARY SCHOOL TEACHERS AS A METHOD OF ASSESSMENT AND EVALUATION

ABSTRACT

In educational activities, to determine whether or not the aim is reached, whether or not to gain the skills needed occur, and to what extent it was achieved reveal via assessment and evaluation. The case emerging as a consequence of assessment and evaluation is the most important indicator in considering the state of student and teacher. Assessment and evaluation have also major importance in the course Turkish. Because, even if the way the courses are treated and the subjects take place in the program, the teacher should treat the subjects and pass to the new subjects, considering the state of class. The teacher's determining the level of student is important from this point of view. In the course Turkish, various methods of assessment and evaluation are utilized. Those most often used among these are

written and oral exams in multiple choices. These sorts are also frequently used in the other courses. The course Turkish has the methods of assessment and evaluation specific to it. In the course Turkish, one of the methods in assessment and evaluation is also dictation. Dictation is a name given to the studies used for writing correctly. What is said or listened to Dictation is also a method of assessment and evaluation. The exercises on dictation are very important in terms of being able to understand what is listened to, and to write correctly. When time and place is suitable, these exercises should be given place and used in the class as sort of exam. However, although dictation exercises are often carried out in the class, it is not sufficiently known how it is applied as a method of assessment and evaluation by the primary school's teachers. This study aiming at presenting the cases of making use of dictation exercises of the primary school's teachers as a method of assessment and evaluation is designed in the sort of survey. The study was carried out with 30 primary school's teachers serving in the province Konya. The data of study were collected via open ended questionnaire developed by the researchers. Since the titles were earlier determined, the data collected were analyzed by the method of descriptive analysis. In the study, it was concluded that the primary school's teachers defined the dictation as being written by the students the text read or what are said; that they often used the exercises of dictation in developing the writing skills; and that they utilized the dictation in the course Turkish as a method of assessment and evaluation: The primary school's teachers often use the dictation exercises, particularly, to teach read-write in the first classes, and to see whether or not the rules of spelling and grammar are complied with in upper classes. And some participants suggested that they carried out dictation exercises to develop the skills of students to understand and listen to. In the study, it was concluded that the dictation in the course Turkish was applied in the way that the text read by the teacher was written by the students. As a result of research, it was proposed for the primary school's teachers to use the dictation exercises on various purposes and more often in the courses Turkish.

Key Words: *Turkish teaching, dictation, elementary teacher, evaluation, writing.*

GİRİŞ

Öğrencilerin gelecekte etkin şekilde kullanmalarını gerektirecek dil becerilerinin temellerinin hemen hemen tamamı ilköğretim yıllarında atılmaktadır. Bu becerileri kazandıkları oranda da gelecekleri konusunda daha bilinçli kararlar alabilirler. Türkçe dersinde çeşitli ölçme değerlendirme yöntemleri kullanılmaktadır. Bunlardan en sık kullanılanlar yazılı, sözlü ve çoktan seçmeli sorulardan oluşan sınavlardır. Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullanılacak yöntemlerden biri de diktedir. Dikte, genel olarak söyleneni ya da dinleneni yazma amacıyla kullanılan

yazı çalışmalarına verilen isimdir. “Dikte çalışmaları, dinlediğini anlama ve doğru yazabilme açısından çok önemlidir. Bu çalışmalara sınıf içinde yeri ve zamanı geldiğinde yer verilmeli, ayrıca bir sınav türü olarak da kullanılmalıdır” (Demirel ve Şahinel, 2006: 135). Ancak dikte çalışmalarının ölçme değerlendirme yöntemi olarak sınıf öğretmenleri tarafından Türkçe dersinde nasıl kullanıldığı, yeterince araştırılmamıştır.

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE YAZMA

2005 1-5. Sınıflar Türkçe Öğretim Programı; dinleme, konuşma, okuma, yazma, görsel okuma ve görsel sunudan oluşan beş öğrenme alanı üzerinde yapılandırılmıştır. Bu öğrenme alanları, program hazırlık sürecinde hem kendi hem de diğer öğrenme alanlarıyla bir bütünlük içerisinde ele alınmış ve ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmenin amacı, öğrencinin dili öğrenme, etkili kullanma ve bilgileri yapılandırma sürecini kolaylaştırmaktır (Güneş, 2007: 27).

“Türkçe öğretiminin önemli bir alanını oluşturan yazma, bilgiden çok becerileri gerektirmektedir. Bu beceriler ise uygulama ile kazanılır. Okuma gibi yazmanın da insan yaşamında önemli bir yeri vardır. Duygu, düşünce ve hayallerini açık ve anlaşılır olarak yazma, çeşitli zihinsel becerileri gerektirir. Öğrenciler bu beceriler yoluyla düşüncelerini sıralamayı, sınırlamayı, düzenlemeyi, yazı amacını belirlemeyi ve kuralları uygulamayı öğrenirler. Yazma becerisi okuma becerisiyle doğrudan ilişkilidir. Öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmeleri sürekli okumalarına, yazmalarına, yazdıklarını incelemelerine, tartışmalarına ve beğendikleri anlatımları bularak kullanmalarına bağlıdır” (MEB, 2009: 224).

“İlkokul birinci ve ikinci kademedeki Türkçe derslerinde kopya (görülenlerin bakarak yazımı) ve dikte (dinlenenlerin anlaşılabilir yazımı) çalışmaları ilköğretimde yazma becerisine temel teşkil eden etkinliklerdendir. Yazma becerisi kazandırılacak bu süreç, uzun bir eğitimi gerektirmektedir” (Göçer, 2010: 183).

“Yazılı anlatım çalışmaları ve buna bağlı gelişecek olan yazma becerileri bireylerin yaşamları boyunca başarılarında önemli bir yere sahiptir ve bunun temelleri de ilköğretim yıllarında atılmaktadır. Öncelikle etkili yazma becerisini belirleyen unsurların tespit edilmesi ve bunların eksikliğinin olumsuz etkisinin azaltılması için birtakım önlemlerin alınması gerekmektedir” (Coşkun, 2010: 13).

Türkçe öğretiminin diğer öğrenme alanlarında olduğu gibi yazma öğrenme alanında da bireyin kendine güveni bu becerinin gerçekleştirmesinde önemli bir unsurdur. Sınıf düzeyleri yükseldikçe çocukların farklı konu alanlarında bildiklerini yazılı olarak anlatmalarıyla ilgili beklentiler de artmaktadır. Eğer çocuklar yazma süreciyle ilgili bazı temel becerileri (akıcılık, hız vb.) gerektiği şekilde kazanamamışlarsa, beklentileri karşılamada zorlanacaklardır. Yazma sürecinde öğrencilerin genellikle karşılaştıkları sorunları aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür:

- *Dikkati toplayamama,*
- *Yazının kâğıt yüzeyine yerleştirilmesiyle ilgili sorunlar,*
- *Aşamalandırma sorunları,*
- *Hafıza sorunları,*
- *Dil sorunları,*
- *Bilişsel problemler,*
- *Motorsal sorunlar (Akyol, 2006: 103-104).*

En genel anlamıyla süreç odaklı ve ürün odaklı olmak üzere iki şekilde ele alınabilecek olan Türkçe öğretimindeki ölçme değerlendirme yaklaşımları; konu dil becerilerinin gelişimi olduğunda her ikisini birden kullanmayı zorunlu kılmaktadır.

“Yazı yazma, süreç içinde gelişen bir beceri olduğu için, ürün odaklı değerlendirme yöntemleri öğrencilere, bu becerilerini geliştirmelerine katkı sağlayacak yeterli dönütleri verememektedir. Bu nedenle, yazılı anlatım becerilerinin değerlendirilmesinde yazma sürecinin sonunda yapılan ürüne yönelik sayısal ölçümler yerine; öğrencileri yazma süreci içinde değerlendirerek, gelişimi ve izlemeyi sağlayan süreç değerlendirmeye ağırlık verilmelidir. Çünkü yapılan sayısal değerlendirmelerle başarının göstergesi olarak verilen puan; öğrencilerin bireysel farklılıklarını göz ardı ederek, değişim ve gelişimleri belirlemede eksik kalmaktadır. Ayrıca süreci izlemeye yönelik ölçme değerlendirme çalışmalarında, öğrencilerin performanslarını daha rahat sergileyebildikleri de gözlenmektedir” (Koçyiğit ve Sefer, 2004: 2).

DİKTE NEDİR?

“Dikte; kişilerin belirli aralıklarla kendilerine okunanı mümkün olan en doğru şekilde yazma işlemidir. Dikte tekniği kişilerin yazma becerilerini geliştirmek amacıyla en yaygın uygulanan tekniklerden biridir” (Richards ve Schmidt, 2002: 157). Yabancı dil öğretiminde ve yazma güclüğü görülen ilköğretim çağı çocuklarında dikte sık kullanılan bir tekniktir.

“Yazmak, duyduklarımızı, düşündüklerimizi, tasarladıklarımızı, görüp yaşadıklarımızı yazı ile anlatmaktır. Konuşma gibi, başkalarıyla iletişim kurmanın, kendimizi anlatmanın bir yoludur” (Sever, 2004, Akt.: Alkan, 2007:12). Bu anlamda kişinin işittiklerini yazması da öğrencilerin yazılı anlatım becerilerini geliştirmenin bir kısmını oluşturmaktadır.

“Dil sanatları olarak adlandırılan anlama (okuma-dinleme) ve anlatma (konuşma-yazma) becerileri bütün olarak geliştirilmelidir” (Özbay, 2005: 178). Buradan hareketle ilköğretim öğrencilerinin hem dinleme hem de yazma becerilerinin aynı anda gelişimini sağlaması bakımından dikte tekniği önem arz etmektedir.

“Yazma becerisi, ilköğretimin ilk basamağında çocuklara kazandırılır ve eğitimle devamlı olarak geliştirilir. Çocukların kendilerini yazılı olarak anlatabilmeleri için belli bir birikime ulaşmaları sağlanmalıdır. Birikim kazanmak için de dış dünyayı gözlemlemek, yazılı kaynakları okumak ve bunları değerlendirmek gerekir. Yazma becerisini geliştirmenin en önemli yolu sık yazdırmaktır. Öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmeleri sürekli okumalarına, yazmalarına, yazdıklarını incelemelerine, tartışmalarına ve beğendikleri anlatımları bularak kullanmalarına bağlıdır” (MEB, 2005: 21).

“Çocukta dil gelişimi, dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerindeki gelişimle ilgilidir. Dinleme ve konuşma daha çok okul ortamına gelmeden kazanılan beceriler olarak değerlendirilmektedir. Ancak okuma ve yazma sistemli bir şekilde öğretim programına uygun ve bir rehber (öğretmen) yardımıyla kazanılan becerilerdir” (Temur, 2006: 3).

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE DİKTENİN ÖNEMİ

Raimes’e (1983: 3) göre: “öğrenciler, yazma becerilerini geliştirdikçe, yazılı anlatım konusunda edindikleri bilgileri uygulayabilir, zihinlerini sürekli olarak kullanabilir ve öğretim-öğrenme sürecine daha etkin biçimde katılabilirler”.

“Yazma dil becerilerinin yanında zihinsel süreçlerle iç içe olması nedeniyle çok sayıda becerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yazma,

özellikle öğrencilerin düşüncelerini geliştirme, bilgilerini düzenleme, dili kullanma, bilgi birikimlerini zenginleştirme ve zihinsel sözlüklerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır. Yazma aynı zamanda öğrencilere düşüncelerini aktarma ve somutlaştırmaya izin veren bir süreçtir. Bu bakımdan yazma öğretimi öğrencinin zihinsel gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır” (Güneş, 2007: 161).

Dikte metinlerinin hazırlanışı ve uygulanması diğer metinlere benzemekle birlikte bazı konularda farklılıklar olabilmektedir. Bu metinler için dikkat edilmesi gereken konular şunlardır (Turan, 2002):

- *Metinler sınıf seviyelerinin öngördüğü noktalama işaretleri ve yazım kurallarını kapsamalı, sınıf seviyesine göre öğrencilerin kelime hazinelerine uygun olmalıdır.*

- *Dikte metinleri düzenli olarak uygulanmalıdır. Bunun süresi ayda bir olarak tavsiye edilebilir.*

- *Dikte metinlerinin bir kısmı öğrencilere önceden verilebilir.*

- *Öğretmen belli bir tempoda metni okumalı, öğrenciler okunan metni defterlerine yazmalıdırlar.*

- *Yapılan çalışma 2. sınıftan itibaren ders saati dışında ve düzeltme sembolleri kullanılarak değerlendirilmeli, sonuçlar öğrencilere bildirilmelidir.*

- *Öğrencilerin başarı durumlarının belirlenmesi için, önceden bir “Değerlendirme Ölçeği” hazırlanmalı.*

- *Öğrenciler ve veliler de bu değerlendirme ölçeğinden haberdar edilmelidirler.*

- *Öğretmen, “Dikte Takip Formları” hazırlamalı ve çalışmalarını dikte takip formlarına işlemelidir.*

- *Amaç sadece tespit yapmak olmadığı için, çalışma kontrolden, düzeltmeden ve değerlendirmeden sonra da sürdürülmelidir.*

Koç ve Müftüoğlu (1998: 76), yazma becerileri geliştirmek için yapılması gereken bir dizi işlemi şu şekilde ifade etmektedir:

- *Yazma beceri ve alışkanlığı ancak yazmakla öğrenilip gelişeceğinden öğrencilere her fırsatta yazı yazdırmak,*

- Öğrencilere önceden hazırlık yaptıkları ya da yapmadıkları bir konuya yönelik yazı yazdırmak,
- Yazı yazdırılacak konuları, genel, belirsiz, beylik konulardan değil, kişisel saptamalara, tartışma ve eleştirilere götürecektir konulardan ya da ilgilerini çekecek güncel, sanatsal, kültürel konulardan seçmek,
- Yazılardaki yazım yanlışlarını düzeltmek, bunları düzeltmeyi sınıf içinde konuşarak, anlatarak, doğrularını göstererek düzeltmek,
- Konu ve konu sınırlamasının ne olduğunu öğrencilere somut bir biçimde örneklerle anlatmak,
- Konuyu hangi açıdan ele alıp, hangi açıdan işleyeceğini öğrenciye buldurmak, konuyla ilgili amacı ayırt etme yetisini kazandırmak,
- Konuyla ilgili söylenecekleri saptamak ve sıraya koymayı öğretmek,
- Sözcüğün, kavram birimi; cümlelerin, yargı birimi; paragrafın da düşünce birimi olduğunu, paragrafla yazının bütünü arasında bir benzerlik bulunduğunu, örnekler üzerinden öğretmek.
- Hatası olan öğrenci mutlaka metnin tümünü hatasız olarak defterine yazmalıdır.
- Öğretmen yapılan her çalışmayı bir sonraki doğru ve güzel yazı yazma çalışması için esas almalı, yazım kuralları, noktalama işaretleri ve kelime hazinesi yönünden programın seviyesine göre geliştirmelidir.
- Doğru ve güzel yazı yazma çalışmaları, sadece sınav gibi, çalışmaların notla değerlendirildiği, yukarıdaki çalışmanın dışında, notla değerlendirmenin yapılmadığı, dikte takip formuna işlenmeyecek, alıştırmalar ile de yapılmalıdır. Hazırlık alıştırmalarında, öğrencilerin çalışmaları arkadaşları veya kendileri tarafında da kontrol edilebilir. Böyle bir çalışmada örnek metnin doğrusu tahtaya yazılarak veya tepegözle yansıtılarak, öğrencilerin kendilerinin veya arkadaşlarının hatalarını görmeleri ve düzeltmeleri sağlanmalıdır.

AMAÇ

Sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından yararlanma durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

- Sınıf öğretmenlerine göre dikte nedir?
- Sınıf öğretmenleri Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından yararlanma durumları nedir?
- Sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından yararlanma nedenleri nelerdir?
- Sınıf öğretmenleri Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından nasıl yararlanmaktadırlar?

YÖNTEM

Sınıf öğretmenlerinin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarından yararlanma durumlarını ortaya koymayı amaçlayan bu araştırma durum çalışması olarak desenlenmiştir. Araştırmanın modelinin durum çalışması olarak belirlenmesinin birinci nedeni durum çalışması var olan durumunun derinlemesine incelenmesini sağlamaktır. İkinci neden elde edilen verilerin anlamsal olarak betimlenmesini desteklemektedir.

Araştırma, Konya ilinde 2009-2010 öğretim yılında görev yapan sınıf öğretmenleri ile yürütülmüştür. Araştırma gönüllü olarak katılan 30 sınıf öğretmeni ile yürütülmüş olup bu öğretmenlerden 13'ü kadın, 17'si erkek; 18'i sınıf öğretmenliği, 12'si sınıf öğretmenliği bölümü dışında başka bir bölümden mezun; 6'sı 1-5 yıl, 12'si 6-10 yıl, 6'sı 11-15 yıl, 6'sı ise 16 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir.

Araştırma verileri araştırmacılar tarafından oluşturulmuş açık uçlu soru formu ile toplanmıştır. Soru formu iki bölümden oluşmaktadır. Toplanan veriler konu başlıkları önceden belirlendiği için betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sürecinde öğretmenlere birer kod (Ö1) verilerek öğretmenlerden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

BULGULAR

1. Sınıf öğretmenlerine göre diktenin tanımı

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri dikteyi genel olarak söylenenin öğrenci tarafından yazılması olarak tanımlamışlardır. Aşağıda bu konuda katılımcıların dile getirdikleri tanımlardan bazıları yer almaktadır:

Ö11: “Öğretmen tarafından söylenen cümlelerin öğrenciler tarafından yazılmasıdır.”

Ö19: “Öğrencilerin söylenen bir metni yazım kurallarına uygun olarak doğru biçimde yazmasıdır.”

“Söylenen ya da düşündüklerini anlamlı bütünler haline getirerek yazmak.” (Ö24)

“Başkası tarafından söylenen cümleleri bakmadan yazma yöntemidir.” (Ö9)

“Kelime ya da cümleleri okutup ya da okuyup yazdırma.” (Ö22)

2. Sınıf öğretmenlerine göre Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmaları yaptırma durumu

Katılımcıların tamamına yakını Türkçe dersinde dikteyi ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Aşağıda bu konuda katılımcıların dile getirdikleri görüşlerden bazıları yer almaktadır:

“2. Sınıfları okuttuğum için direkt olarak bir ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullanmıyorum. Ama değerlendirmenin içine dâhil ediyorum.” (Ö1)

Katılımcılardan biri dikteyi ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullanırken dikkat edilmesi gerektiğini vurgularken şu konuya dile getirmiştir:

“Öğrencinin bireysel değerlendirmesi sırasında okuma hızı, yazma hızı ve algılaması açısından istisna öğrencilerde hatalı sonuçlar elde edilebilir.” (Ö15)

3. Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmaları yaptırma nedenleri

Katılımcıların Türkçe dersinde dikte çalışmalarını ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullanma nedenlerinden en sık dile getirilen nedenlerden bazıları aşağıdaki gibidir:

Öğrencilerin dikkatini toplamak için.

Dinleme becerilerini geliştirmek için.

Yazma hızlarını artırmak için.

Düşündürmeyi geliştirmek için.

Yazım yanlışlarını tespit etmek ve düzeltmek için.

Öğrencilerin kendilerine güveni geliştirmek için.

Anlama becerilerini geliştirmek için.

El yazısını geliştirmek için.

Kelimelerin doğru yazılıp yazılmadığını ölçmek için.

Noktalama işaretlerinin doğru kullanılıp kullanılmadığını görmek için.

Aşağıda bu konuda katılımcıların dile getirdikleri görüşlerden bazıları yer almaktadır:

“İlköğretim 1, 2 ve 3 sınıf öğrencilerinin kelimeleri nasıl anladıklarını görmek, yazılarındaki eksikleri tespit etmek, yazım kurallarına uyup uymadıklarını anlamak için yapıyorum.” (Ö1)

“Noktalama işaretlerini, yazım kurallarını kavramaları için. Kelimeleri doğru yazıp yazmadıklarını ölçmek için.” (Ö26)

“Öğrencilerin okuma alışkanlığı var, ama okuduğunu anlama ve söyleneni yazmada büyük eksikleri var. Anlamayan öğrencinin anlatımı da zor olmaktadır.” (Ö23)

4. Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak dikte çalışmalarının yapılışı

Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri dikteyi kısaca söylenenin öğrenciler tarafından yazılması olarak tanımlamışlar. Ancak dikteyi ölçme değerlendirme yöntemi olarak nasıl kullandıkları konusunda yeterli açıklama yapmamışlardır. Aşağıda bu konuda katılımcıların dile getirdikleri görüşlerden bazıları yer almaktadır:

“Bir metni okurum. Öğrenciler ise noktalama ve imla kurallarına dikkat ederek yazar. Daha sonra yazılanları toplar değerlendiririm.” (Ö22)

“Taraftımdan söylenen cümleleri öğrencilerden yazmalarını isterim. Sonra da söylediklerimin doğru yazılıp yazılmaması, yazım kurallarına uyulup uyulmaması, noktalama işaretlerinin kurallarına uygun kullanılıp kullanılmaması gibi unsurlarla öğrencilerin çalışmalarını değerlendiririm.” (Ö9)

Bir Katılımcı, Türkçe dersinde yaptırdığı dikte çalışmalarını ölçme değerlendirme yöntemi olarak nasıl kullandığını şöyle dile getirmiştir:

“Türkçe dersinde dikte çalışmaları yaptırıyorum. Bunu not olarak da sözlü notu yerine kullanıyorum.” (Ö30)

“Özellikle 1. sınıflarda ses verildikten sonra kelimeler türetiliyor. Türetilen kelimeler okunuyor. Okuma yapıldıktan sonra kelimelerin (sesin) öğrenilip öğrenilmediğini tespit etmek amacıyla dikte çalışması yaptırılıyor. Aynı işlem cümle-metin çalışmalarında da yapılıyor. Böylece öğrencinin sesi kavrayıp kavramadığı anlaşılıyor. Öğrenciyi değerlendirme aşamasında oldukça faydalı.” (Ö26)

“Genelde noktalama işaretleri ile ilgili cümleleri söylüyorum, öğrenciler yazarlar. Onları tek tek kontrol edip, hatalarını göstererek uyarırım. Hatasız yazanları ödüllendiriyorum.” (Ö14)

Araştırmaya katılan bazı sınıf öğretmenleri ise dikteyi ölçme değerlendirmede değil de bir çalışma olarak görmektedirler.

“Öğrencilerin dikkatlerini kaybetmeye başladıkları zamanlar (özellikle ders sonları) o derste işlediğim konuyla ilgili basit, kısa ve anlaşılır cümleler yazdırıyorum. Kelimelerin kısa olmasına dikkat ediyorum. Mümkün olduğunca silgi kullanılmıyor.” (Ö1)

“Öğrenciye bir cümle söylüyorum. Onlar yazım ve noktalama kurallarına uyararak yazıyorlar. Yanlışlar varsa düzeltiyorum.” (Ö3)

“Metin başlığından başlayarak sözcük sözcük okuyor ve tekrar ediyorum. Sınıfın seviyesine göre öğrenmeyi pekiştirmek için özel isim, noktalama işaretleri ve paragraf başı gibi unsurlara dikkat çekerek ipuçları vermeyi benimsiyorum.” (Ö15)

“Sınıfa girdiğimde dikte çalışması yapacağımı söylerim. Sırayla öğrencileri tahtaya kaldırıp atasözlerini yazdırırım. Tahtadaki öğrenci yazarken diğerleri defterlerine geçirirler. Yapılan hatalara hemen müdahale edilir.” (Ö17)

Dikte çalışmalarını farklı şekillerde yaptıran sınıf öğretmenleri de vardır.

“Dikteyi farklı yöntemlerle yapıyorum. Bazen bir hikâye anlatıyorum ve bu hikâyeden anladıklarını yazmalarını, anlatmalarını istiyorum.” Ö23

“Okuduğu bir kitabı, izlediği bir filmi veya piyesi anlatmalarını istiyorum. Sonra ise bunu yazmalarını istiyorum.” (Ö11)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Eğitimde bütün amaç öğrencilerin eğitim ve öğretim faaliyetlerinden en etkin biçimde faydalanmalarını sağlamaktır. Bu nedenle eğitim öğretimin nasıl gittiği, ne ölçüde amaca ulaştığı sık sık kontrol edilmelidir. Bunu sağlamanın yolu ise ölçme ve değerlendirme ile yapılabilir. Ölçme değerlendirme bu açıdan eğitimin öncelikli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölçme değerlendirmenin bu denli önemli olmasına rağmen öğretmenlerin bu konuda yeterli olduğunu söylemek ise oldukça güçtür.

Türkiye’de öğretmenler içinde en büyük gurubu sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır (MEB, 2009). Özellikle insanoğlunun çocukluk dönemi olarak adlandırılan yaşlarında derslere giren sınıf öğretmenlerinin, öğrencilere eğitim verirken onların durumlarını kontrol etmek için ölçme değerlendirmeyi yeterli düzeyde biliyor ve uyguluyor olması gerekir.

Ancak yapılan bazı araştırmalarda gerek öğretmenlerin kendi görüşleri gerekse diğer eğitim iş görenlerinin görüşleri sınıf öğretmenlerinin ölçme değerlendirme konusunda bazı yetersizlikleri olduğunu göstermektedir (Oral ve Yıldırım, 1998).

Bu araştırmada diktenin Türkçe dersinde ölçme değerlendirme yöntemi olarak kullanım durumuna ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri incelenmiştir.

Türkçe dersinde, diğer derslerde genel olarak kullanılan bütün ölçme değerlendirme yöntemlerden yararlanılabilmektedir. Bunun yanı sıra Türkçe dersine özel bazı ölçme değerlendirme yöntemleri de vardır. Bu ölçme değerlendirme yöntemlerinden biri de “dikte”dir. Ancak, Küçük’e (2002) göre Türkçe öğretiminde ölçme ve değerlendirmede öğretmenler genellikle yazılı yoklamalara ağırlık vermektedir.

Sınıf öğretmenleri dikte çalışmalarını özellikle birinci sınıftan itibaren Türkçe dersinde sık sık kullanmaktadırlar. Ancak Türkiye’de diktenin ölçme değerlendirme aracı olarak Türkçe dersinde öğretmenler tarafından kullanılma durumunu ortaya koyan yeterli çalışma olduğunu söylemek zordur.

“Dikte metinleri düzenli olarak uygulanmalıdır. Bunun süresi ayda bir olarak tavsiye edilebilir. Amaç, yalnız bu metinleri doğru ve güzel yazmak değil, diğer tüm derslerde ve öğrenciye hayatı boyunca doğru, güzel yazı yazma alışkanlık ve becerisi kazandırmaktır.” (Turan, 2002).

“Yapılan araştırmalara göre, öğrencilere haftada iki gün onar dakika yaptırılacak dikte çalışmaları, yazma, telaffuz, sözcük dağarcığı vb. alanlarda dikkate değer gelişim sağlamaktadır” (Yangın, 2002: 124, Akt.: Gçer, 2010: 186).

Türkçe dersinde dikte çalışmaları genellikle sınıf öğretmenin okuduğu metni öğrencilerin yazması şeklinde yapılmaktadır. Bu araştırmaya katılan sınıf ğretmenlerinin büyük bir bölümü de dikteyi, ğretmen tarafından söylenenlerin ğrenci tarafından yazılması olarak tanımlamışlardır.

Sınıf ğretmenleri dikte çalışmalarını özellikle okuma yazma ğretimi sırasında daha sık kullanmaktadırlar. Genel olarak bakıldığında bu araştırmada da sınıf ğretmenlerinin dikteyi yazma çalışmalarında sık sık kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Turhan (2002) da, diktede metinleri doğru ve güzel yazmadan ziyade diğer tüm derslerde ve öğrenciye hayatı boyunca doğru, güzel yazı yazma alışkanlık ve becerisi kazandırmanın amaçlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu çalışmalar ilköğretimin ilk yıllarında yazma becerisini geliştirme etkinliği ile sınırlı kalmaktadır.

“Türkçe derslerinde genellikle bilişsel nitelikteki davranışların ölçülmesinde ülkemizde yaygın olarak test ve klâsik bir yöntem olan yazılı yoklama, yani öğretmenin öğrenciyi ölçmek ve değerlendirmek amacıyla kendi seçtiği metne dayalı sorular ve onu bütünleyici nitelikte yazılı ifade becerisini ölçmeyi amaçlayan kompozisyon sorusu sorma geleneği yaygın olarak ilköğretimde ve ortaöğretimde uygulanmaktadır. Ancak Türkçe dersinde lme ve değerlendirme diğer derslere göre daha zordur ve "ok yönlü veya karma" bir lme ve değerlendirmeyi gerektirmektedir” (Küçük, 2002).

Demirel ve şahinel’e (2006) göre dikte, Türkçe dersinde bir lme değerlendirme yöntemi olarak kullanılmalıdır. Araştırmaya katılan sınıf öğretmenleri dikteyi lme değerlendirmede kullanıyor musunuz sorusuna evet cevabı vermişlerdir. Ancak dikteyi lme değerlendirmede nasıl kullandıklarını açıklayamamışlardır.

Turan’a (2002) göre dikte alışmaları Türkçe dersinde not olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu araştırmada katılımcıların dikte ile yaptıkları lme değerlendirme sonucunu not olarak kullanmadıkları görülmüştür.

Bu araştırma sonuçlarına dayanarak, sınıf ğretmenlerinin Türkçe dersinde dikte çalışmalarını çeşitli amaçlarla, lme değerlendirmede yöntemi olarak kullanmalarını önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyol, H. (2006). Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi, 5. Baskı, PegemA Yayıncılık, Ankara.
- Alkan, Z. N. (2007). İlköğretim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Hataları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Coşkun, İ. (2010). İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama ve Yazılı Anlatım Becerilerindeki Gelişimin Birbirini Etkileme Durumu: Eylem Araştırması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Göçer, A. (2010). Türkçe Öğretiminde Yazma Eğitimi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 3(12), 178-195.
- Demirel, Ö. ve Şahinel, M. (2006). Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri için Türkçe Öğretimi. (7. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Güneş, F. (2007). Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma, Nobel Yayınları, Ankara.
- MEB, (2009). İlköğretim Türkçe Dersi Programı ve Kılavuzu (1-5. Sınıflar), Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara.
- MEB, (2005). İlköğretim Türkçe Dersi Programı ve Kılavuzu. (Taslak Baskı), Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi, Ankara.
- Koç, S. ve Müftüoğlu, G. (1998). Türkçe Öğretimi. Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 5. Ünite, No: 587, Eskişehir.
- Koçyiğit, B. K. ve Sefer, D. G. (2004). Süreç Değerlendirme Yaklaşımı ile Yazma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma: Benim Öykülerim. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 6-9 Temmuz 2004, Malatya: İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.
- Küçük, S. (2002). Örgün Eğitim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme Çalışmalarında Karşılaşılan Güçlükler. Milli Eğitim. (153-154).
- Oral, B. ve Şentürk, H. (1998). Farklı Branşlardan Mezun Olup Sınıf Öğretmeni Olarak Atanan Öğretmenlerin Mesleki Yeterliklerine İlişkin Müfettiş ve Öğretmenlerin Algıları. Cumhuriyetin 75. Yılında İlköğretim I. Ulusal Sempozyumu, Ankara: 27-28 Kasım 1998, 95-108.
- Özbay, M. (2005). Anadili Eğitiminde Konuşma Becerilerini Geliştirme Teknikleri. Qafqaz Üniversitesi Dergisi, No: 16.
- Raimes, A. (1983). Techniques in Teaching Writing. Oxford University Press, London-UK.

Richards, J. C. ve Schmidt R. (2002). Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistic. Third Edition. Pearson Education Limited, London-UK.

Temur, T. (2006). İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Yazı Dilindeki Kelime Hazinesinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Turan, F. (2002), İlköğretim Okullarında Doğru ve Güzel Yazı Yazma Çalışmaları. Milli Eğitim. (150).

TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ İKTİSADİ ETKİLERİ ÜZERİNE NEDENSELLİK ANALİZİ (1970 – 2010)

Semanur SOYYIĞIT KAYA*

ÖZET

Kamu harcamalarının bir kolu olan savunma harcamalarının temel makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri hakkında literatürde gerek teorik alanda gerekse ampirik çalışmaların sonuçlarında farklı yaklaşım ve bulgulara rastlanmaktadır. Bu çalışmada; jeostratejik konumu sebebiyle hem iç hem dış güvenliğin büyük bir öneme sahip olduğu Türkiye’de, savunma harcamalarının GSYH, istihdam ve ithalat göstergeleri ile arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir.

Bu kapsamda, önce Granger nedensellik testi yapılan çalışmada savunma harcamaları ile istihdam arasında karşılıklı nedenselliğe rastlanırken; nedenselliğe Toda-Yamamoto yaklaşımı ile yapılan analiz sonucunda ise istihdamdan savunma harcamalarına ve savunma harcamalarından GSYH’ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Savunma harcamaları, Granger nedensellik, Toda-Yamamoto yaklaşımı.

A CAUSALITY ANALYSIS ON THE ECONOMIC EFFECTS OF DEFENSE EXPENDITURE IN TURKEY (1970-2010)

ABSTRACT

Different approaches and findings are encountered in the literature both in the theoretic field and the results of the empirical studies regarding the effects of the defense expenditures which is a branch of public expenditures on the basic macroeconomic indicators. In this study, the causality relationship between the defense expenditures and GDP, employment and import indicators are reviewed in

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı. email: semanurs@istanbul.edu.tr

Turkey where both internal and the external security has an important significance because of the geo-strategic location.

In this context, while the bilateral causality is encountered between the defense expenditures and the employment in the study made where first Granger causality test is conducted; as the result of the analysis carried out to causality with the Toda-Yamamoto approach the causality relation is determined from the employment to the defense expenditures and from the defense expenditures to the GDP.

Key words: *Defense expenditures, Granger causality, Toda-Yamamoto approach.*

1. GİRİŞ

İki dünya savaşı ve Soğuk Savaş dönemine ek olarak, birçok bölgesel ihtilafların da yaşanması dolayısıyla 20. Yüzyıl, askeri ve siyasi açıdan savunmayı ön plana çıkaran gelişmeleri kapsayan bir yüzyıl olmuştur. Savunma sektörünün bu önemi 21. yüzyılda da artan oranda devam etmektedir. Özellikle Ortadoğu ve Arap yarımadasının yeni oluşumlara sahne olduğu son yıllarda, savunmanın önemi giderek artmaktadır. Bunun yanı sıra, ulusal anlamda da güvenliğin sağlanmasına yönelik olarak savunma, her zaman önemli bir faktör olmuştur.

Savunma harcamalarının ulusal anlamda sağladığı güvenlik etkisi dışında, iktisadi olarak da birçok etkisi söz konusudur. Bu bakımdan, kamu harcamalarının bir alt kalemi olan savunma harcamalarının, yarattığı iktisadi etkiler açısından incelenmesi önem arz etmektedir.

Bu kapsamda; çalışmada öncelikle savunma harcamalarına ilişkin farklı iktisat okullarının yaklaşımlarına ve değişik makro iktisadi değişkenler ile savunma harcamaları arasındaki teorik ilişkilere yer verilmekte, sonra literatürde savunma harcamalarının iktisadi etkileri üzerine yapılan çalışmalar incelenmektedir. Son olarak, Türkiye’de savunma harcamalarının 1970–2010 döneminde GSYH, istihdam ve ithalat değişkenleri ile arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Bu kapsamda; önce Granger nedensellik yaklaşımı uygulanmakta, sonra Toda-Yamamoto yaklaşımı kullanılarak nedensellik analizi yapılmaktadır.

2. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİYE ETKİLERİ

Ekonomi üzerinde hem kısa hem de uzun dönemde etkileri olan savunma harcamaları, ulusları faydalarının yanı sıra bu faydalardan daha yüksek maliyetlere katlanmak zorunda bırakabilmektedir. Farklı iktisat okullarının da savunma harcamalarına farklı yaklaşımları olmuştur. Ancak bu iktisat okullarının yaklaşımlarına geçmeden evvel savunma harcamalarının kalemlerine bakmak, söz konusu harcamaların iktisadi etkilerini görebilmek açısından faydalı olacaktır. Tablo 1’de de görüldüğü üzere, savunma harcamalarına getirilen tanımlamalarda tam bir fikir birliği söz konusu değildir. NATO, IMF ve BM’nin savunma harcamalarına ilişkin farklı tanımlamaları mevcuttur.

Tablo 1: NATO, IMF ve BM’nin Savunma Harcamalarına İlişkin Tanımları ^a

Savunma Güç ve Destekçileri İçin Yapılan Harcamalar	NATO	IMF	BM
1. Asker ve görevli (personel) ödemeleri	X	X	X
2. Askeri org. ilgili veya ordu içindeki teknisyen, bürokrat vs. ücretleri	X	X	X
3. Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar ve sosyal faydalar (akrabalar dahil)	X	X	X
4. Emeklilik maaşı	X	-	X
5. Askeri okullar, hastaneler vb.	X	X	?
6. Silah harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
7. Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
8. Bakım ve onarım	X	X	X
9. Diğer malların tedariki	X	X	X
10. Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Stratejik Amaçlarla İlgili Diğer Harcamalar			
11. Stratejik malların stoklanması	X ^b	-	-
12. Silah ve üretim yerleri vb. korumak	X ^b	X	-
13. Silah üretim sübvansiyonları / Değişim sübvansiyonları	X	-	-
14. Diğer ülkelere yapılan askeri yardımlar	X	X	X
15. Uluslararası organizasyonlara katkılar (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
16. Sivil savunma	-	X	X
Eski Askeri Güçlere/Faaliyetlere Yapılan Harcamalar			
17. Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
18. Savaş borçları	-	-	-
Diğer Güçlere Yapılan Harcamalar			
19. Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücü	X ^c	X ^c	X ^c
20. Sınırlar/ Gümrük muhafızları	X ^c	X ^c	X ^c
21. Polis idaresi	X ^c	-	-

Tablo 1 (devam): NATO, IMF ve BM'nin Savunma Harcamalarına İlişkin

Tanımları ^a			
Diğer Hesaplardaki Harcamalar			
22. Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
23. Birleşmiş Milletler Barışı Koruma	X	X	-
Gelecek Harcamalar İçin Yükümlülükler			
24. Kredi temini	X	X	-

^a Semboller: X savunma harcamalarına dahil olduğunu, (-) savunma harcamalarına dahil olmadığını gösterir.

^b Eğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.

^c Askeri faaliyetler için eğitildiği, donatıldığı ve var olduğu hükmü verildiği zaman.

Kaynak: Filiz Giray, "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, C.5, S.1, 2004, s.184,185.

Adam Smith ve David Ricardo gibi Klasik İktisatçılar, savunma harcamalarını temel düzeyde ulusal bağımsızlığın bir gerekliliği olarak görmüşler; ancak, bu harcamalara sermaye birikimini, yatırımları ve ekonomik büyümeyi azaltan bir unsur olarak bakmışlardır¹.

Neo-Klasik yaklaşım ise devleti, toplumsal bir sosyal refah fonksiyonunda ulusun çıkarlarını en yüksek seviyeye çıkarmak için savunma harcamalarının sağladığı güvenlik faydasını ve yarattığı fırsat maliyetini dengeleyen rasyonel bir aktör olarak görmektedir. Savunma harcamalarının iktisadi etkilerinin sivil ve askeri harcamalar arasındaki fırsat maliyetince belirlendiği bu yaklaşım, ampirik çalışmalara şekil vermek için tutarlı teorik modellerin geliştirilmesine olanak tanınması sebebiyle, literatürde büyük bir etkiye sahiptir. Ancak talep üzerinde yoğunlaştığı, ordunun rolünü ve askeri çıkarları görmezden geldiği, rasyonel aktörlerin çok fazla bilgi ile gerçekten uzak bilişimsel yeteneğe sahip olmalarını gerektirdiği gibi sebeplerle eleştirilebilmektedir².

Keynesyen iktisatçılar, savunma harcamalarını kamu harcamalarının bir dalı olarak görmüşlerdir. Bu kapsamda artan savunma harcamaları düşük toplam talep karşısında çarpan etkisi ile artan kapasite kullanımına, artan kârlara ve sonuç olarak, artan yatırımlara ve büyümeye öncü olabilecektir.

¹ Liba Paukert ve Peter Richards (1991), *Defence Expenditure, Industrial Conversion and Local Employment*, International Labour Office, Geneva 1991, p.1,2.

² Giorgio d'Agostino, J.Paul Dunne ve Luca Pieroni, "Assessing the Effects of Military Expenditure on Growth", *Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*, 2010, p.4,5.

Kurumsalcılar ise genel anlamda Keynesyen bakış açısına katılmış; ancak, yüksek askeri harcamaların sınıai etkisizliklere ve bu harcamalardan yarar sağlayan birey, firma ve kurumlardan oluşan güçlü bir çıkar grubunun oluşmasına yol açabileceği olasılığı üzerinde durmuşlardır³.

Savunma harcamalarının iktisadi etkileri; genel olarak talep etkileri, arz etkileri ve güvenlik etkileri olmak üzere gruplandırılabilir⁴. Buna göre;

- Harcamanın düzeyi ve niteliği ile ilgili olan talep etkisi en bilinen ifadesiyle, *Keynesyen* çarpan etkisidir. Buna göre; savunma harcamalarındaki dışsal bir artış talebi artırır ve eğer ekonomide bir atıl kapasite varsa kapasite kullanımını yükselterek kaynakların eksik kullanımını azaltır. Düşük tüketim teorileri (underconsumption theories) ise, bu söz konusu neden-sonuç ilişkisini tersine çevirir ve savunma harcamalarını hükümetin talebi düzenleme ihtiyacı ile açıklar.

Savunma harcamalarındaki artış fırsat maliyetleri yoluyla yatırım gibi diğer tür harcamaları dışlayabilir. Bu dışlama biçimi ve kapsamı, daha önceki kapasite kullanımına ve söz konusu artışın nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Hükümetin bütçe kısıtı, askeri harcamalardaki artışın diğer kamu harcamalarındaki kesintiler, arttırılan vergiler, artan borçlanma veya para arzındaki artış yoluyla finanse edilmesini gerektirir. Savunma harcamalarının finansman biçimi de yeni etkiler oluşturur. Savunma harcamalarındaki artış aynı zamanda girdi-çıkıtı etkisi yoluyla sınıai üretimin kompozisyonunu da değiştirebilir.

- Arz etkisi kapsamında, potansiyel üretimi belirleyen üretim faktörlerinin ulaşılabilirliği ele alınmaktadır. Literatürde askeri üretimi de kapsayan toplam üretime mi yoksa sivil üretime mi odaklanılması gerektiği konusunda fikir ayrılıkları mevcuttur. Askeriye tarafından kullanılan kaynaklar sivil kullanım için uygun değildir, fakat bu askeri kullanım sonucunda birtakım dışsallıklar oluşabilir.

Toplam arz kanalının *yayılma etkisi* ve *dışlama etkisi* söz konusudur. Yayılma etkisi, ekonomik sistemdeki bir sektörün diğer sektörlerin üretimi üzerinde etkisi olması durumunda meydana gelir. Yayılma etkisi, pozitif ya da negatif olabilir. Pozitif yayılma etkisi, askeri sektörden sivil sektöre teknoloji, beşeri sermaye, istihdam yayılması vb. şeklinde olmaktadır.

³ J.Paul Dunne, "The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries", 2000, p.5,6.

⁴ J.Paul Dunne, Ron P. Smith and Dirk Willenbockel (2005), "Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review", *Defence and Peace Economics*, Vol: 16, No: 6, 2005, p.450,451.

Askeri araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin (MIR&D) doğrudan veya dolaylı olarak sivil uygulama ve kullanımı olan yeni fikirler, yeni üretim teknikleri ve yeni teknolojiler geliştirdiğine inanılmaktadır. Bu durum, üretimin birim maliyetini azaltabilir ve ekonomik büyümeyi arttırabilir. Bu pozitif yayılma etkisinin tersine, yüksek MIR&D ne sivil uygulamaya ne de sivil kullanıma sahiptir ve savunma harcamaları daha verimli alanlar için kullanılabilir kaynakları azaltarak ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Ayrıca, askeri malların ithalatı temel üretimde gerekli olan ara mallarının ithalatı için ihtiyaç duyulan sınırlı döviz rezervini de azaltmaktadır. Bu da az gelişmiş ülkelerde ödemeler dengesini bozucu ve ekonomik büyümeyi yavaşlatıcı etki yaratmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere teknoloji transfer ettiklerinin ve geliştirmekte olan ülkeleri teknolojik olarak kendilerine bağımlı hale getirdikleri de düşünülmektedir. Bunlara ek olarak, askeri eğitim ve personel eğitimi sivil sektör üzerinde yayılma etkisi yaratabilir. Zira askeri personel emeklilik sonrasında, sivil sektörde verimliliği arttırmak üzere istihdam edilebilir. Askeri eğitim ayrıca geliştirmekte olan ülkelerde bilgisizliğin azaltılmasına ve modernizasyona katkıda bulunur. Bu da ekonomik etkinliğe ve büyümeye olumlu katkı sağlar. Buna karşın, bazı araştırmacılara göre, askeri sektördeki daha yüksek ücretler sivil kullanımdaki daha nitelikli ve verimli işgücünü çekmekte; bu da milli ekonominin bütünü için bir kayıp olarak görülmektedir⁵.

- Bireylerin güvenliği, piyasaların etkinliği ile yatırım ve yenilik yapmayı sağlayan teşvikler açısından önemlidir. Savunma harcamalarının arttırdığı güvenlik unsuru da üretimi arttırabilir. Adam Smith devletin ilk iki görevinin iç ve dış güvenliği sağlamak olduğunu şöyle ifade etmiştir: (i) *toplumu diğer bağımsız toplumların şiddet ve saldırısından korumak*, (ii) *toplumun her üyesini, yine bu toplum üyelerinin adaletsizlik ve baskısından mümkün olduğu kadar korumak*. Birçok yoksul ülkede savaş ortamı ve güvenlik eksikliği, kalkınmanın önündeki en büyük engeldir. Ancak, askeri harcamaların güvenlik ihtiyacından değil de, askeri sınai kompleksi için yapılması ve bunun da silahlanma yarışını veya savaşları teşvik ettiği durumlarda olumlu güvenlik etkisinden söz edilemez.

⁵ Onur Özsoy, "Defence Spending and the Macroeconomy: The Case of Turkey", *Defence and Peace Economics*, Vol: 19, No:3, 2008, p.196,197.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Savunma ve ulusal güvenliğin önem kazanan unsurlar haline gelmesiyle birlikte, savunma harcamalarının ekonomiye etkileri iktisatçıların ilgi alanına girmiş; gerek teorik gerek ampirik birçok çalışma yapılmıştır.

Literatürde savunma harcamalarının belirleyicileri üzerine ampirik çalışmaların yer aldığı iki geniş grup vardır. Bunlardan ilki, Lewis Fry Richardson'ın orduyu etki-tepki çerçevesinde ele alan çalışmasından geliştirilen silahlanma yarışı modelleridir. Bu modeller ihtilafli ülkelerin durumlarını analiz etmeye daha uygundur; ancak, daha sınırlı uygulanabilirliğe sahiptir. İkinci olarak ise savunma harcamalarının ekonomik, politik ve askeri belirleyicileri üzerine odaklanan çalışmalar vardır. Bu modeller uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sosyoloji ve ekonomi disiplinleri arasında çeşitlenmektedir. En ileri ampirik analizler ise kuşkusuz ekonomik, politik ve askeri etkilerin tümünü içeren kapsamlı bir yaklaşımla konuyu ele alan çalışmalardır⁶.

Savunma harcamalarının maliyetleri üzerine yapılan çalışmalar, özellikle Benoit'in 1973 yılında 1950–1960 yılları arasında 44 gelişmekte olan ülke için yaptığı çalışmasının yayınlanmasından sonra önem kazanmıştır. Benoit bu çalışmasında ekonomik büyüme, yatırım, yabancı yardımlar ve belli başlı bazı diğer değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Korelasyon analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, yüksek savunma harcamaları yükü altında olan ülkelerin en hızlı büyüme oranına, en düşük savunma harcaması yükü taşıyan ülkelerin ise en küçük büyüme oranlarına sahip olma eğiliminde oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra ise savunma harcamaları alanında ekonometrik model kurulması araştırmacılar için önemli bir teknik halini almıştır. Sonrasında da savunma harcamalarının ekonomik büyüme ve refah üzerindeki etkilerine ilişkin literatür, gerek Benoit'in sonucunu destekleyen gerekse tam tersi sonucu destekleyen benzer analiz metotlarının kullanılmasıyla zenginleşmiştir⁷.

⁶ Paul Dunne and Sam Perlo-Freeman, "The Demand for Military Spending in Developing Countries", *International Review of Applied Economics*, Vol:17, No:1, 2003, p.24.

⁷ Wahid, Latif, *Military Expenditure and Economic Growth in the Middle East*, Palgrave Macmillan, 2009, p.21.

Savunma harcamaları üzerine yapılan ampirik analizler içerisinde, Türkiye için yapılmış çok sayıda ampirik çalışma mevcuttur. Ayrıca, tarihi ilişkileri sebebiyle Türkiye ile Yunanistan'ın karşılaştırmalı analizlerini içeren çalışmalar da literatürde oldukça yaygındır. Bu çalışmaların bir kısmı Tablo 2'de özet biçimde yer almaktadır.

Tablo 2: Türkiye İçin Yapılan Ampirik Çalışmalar

Yazar	Kapsam	Yöntem
Kollias (1997)	1954-1993 döneminde Türkiye'de büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Granger Nedensellik Analizi
Dunne, Nikolaidou ve Vougas (2001)	1960-1996 dönemine ait veriler ile Türkiye ve Yunanistan'da savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi.	Granger Nedensellik Teknikleri ve VAR metodoloji
Yıldırım - Sezgin (2003)	1950-1997 dönemini kapsamında Türkiye'de savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkinin incelenmesi.	ARDL Tekniği
Halıcıoğlu (2004)	1950-2002 dönemi kapsamında Türkiye'de ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Vektör Hata Düzeltme Modeli
Karagöl - Palaz (2004)	1955-2000 dönemini kapsayan yıllık verilerle savunma harcamaları, eğitim harcamaları, sermaye birikimi, işgücü ve GSMH verileri arasındaki nedenselliğin incelenmesi.	Granger Nedensellik Analizi
Dritsakis (2004)	Türkiye ve Yunanistan için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesi.	Johansen Koentegrasyon Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli
Kalyoncu - Yücel (2006)	1956-2003 dönemini kapsayan verilerle Türkiye ve Yunanistan için GSMH ve savunma harcamaları arasındaki nedenselliğin incelenmesi.	Granger Nedensellik Analizi
Erdoğan (2006)	1968-2004 dönemi kapsamında Türkiye'de ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve politik istikrar arasındaki ilişkinin analiz edilmesi.	VAR metodoloji
Karagöl (2006)	1960-2002 dönemini kapsayan analizde dış borç, savunma harcamaları ve GSMH arasındaki ilişkinin incelenmesi	Etki-tepki ve Varyans Ayrıştırması Analizleri
Görkem - Işık (2008)	1968-2006 dönemini kapsamında savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Granger Nedensellik Analizi
Karagianni - Pempetzoglu (2009)	1949-2004 dönemini kapsayan yıllık verilerle savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi.	Lineer ve Lineer Olmayan Granger Nedensellik Yaklaşımı
Yılancı - Özcan (2010)	1950-2006 dönemine ait yıllık veriler ile GSMH ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin analizi.	Toda-Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı

Kaynak: (Kollias,1997:201,202; Dunne-Nikolaidou-Vougas, 2001 :22,23; Yıldırım-Sezgin,2003:129,138; Halıcıoğlu, 2004:193,198; Karagöl-Palaz, 2004:294-297; Dritsakis, 2004:262; Kalyoncu-Yücel, 2006: 341; Erdoğan,2006:11,15; Karagöl, 2006:49,56; Görkem-Işık, 2008:414,420; Karagianni-Pempetzoglu, 2009:139,146; Yılancı-Özcan, 2010:28,31'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Kollias (1997) çalışmasında, Türkiye’de 1954-1993 dönemi için büyüme ve savunma harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmiştir. Granger nedensellik analizi ile incelenen değişkenler arasında, herhangi bir nedensel ilişki tespit edilmemiştir.

Dunne, Nikolaidou ve Vougas’ın (2001) 1960-1996 dönemini kapsayan çalışmalarında; Türkiye ve Yunanistan için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin incelendiği analizde, Granger nedensellik yaklaşımı ve vektör otoregresif metodu (VAR) kullanılmıştır. Türkiye için Granger nedensellik sonucunda savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yunanistan için de savunma harcamalarının büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu, ancak uzun dönem etkisi ile ele alındığında bu etkinin ortadan kalktığı sonucu bulunmuştur.

Yıldırım ve Sezgin’in (2003) 1950-1997 dönemini kapsayan çalışmalarında; Türkiye’de savunma harcamalarının istihdam üzerindeki etkisi incelenmiştir. Koentegrasyona ARDL yaklaşımının kullanıldığı analizde, savunma harcamalarının hem kısa dönemde hem de uzun dönemde istihdamı negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Halıcıoğlu (2004), 1950-2002 dönemini kapsayan analizinde; Türkiye’de ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çok değişkenli koentegrasyon ve hata düzeltme modeli ile yapılan analiz sonucunda, toplam savunma harcamaları ve toplam çıktı arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur.

Karagöl ve Palaz (2004), 1955-2000 dönemini içeren analizlerinde; koentegrasyon ve Granger nedensellik yöntemleri ile savunma harcamaları, eğitim harcamaları, sermaye birikimi, işgücü ve GSMH arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Analizin temel sonucu GSMH ve savunma harcamaları arasında uzun dönem dengesi olduğudur. Ayrıca, savunma harcamalarından GSMH’ye tek yönlü negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

Dritsakis (2004), Türkiye ve Yunanistan’ın savunma harcamaları ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi incelediği analizinde; Johansen koentegrasyon analizi ve VAR model çerçevesinde Granger nedensellik analizi gerçekleştirmiştir. Buna göre, her iki ülke için değişkenler arasında ve iki ülkenin savunma harcamaları arasında uzun dönemli ilişki söz konusu değildir. Ayrıca, her iki ülke için de ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensel ilişki tespit edilmiştir. Son olarak, iki ülkenin savunma harcamaları arasında iki yönlü nedensel ilişki bulunmuştur.

Kalyoncu ve Yücel (2006), 1956-2003 dönemini içeren analizlerinde; Türkiye ve Yunanistan için GSYH ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Engle-Granger koentegrasyon analizi sonucunda hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın savunma harcamaları ve GSYH'si arasında uzun dönem dengesi olduğu sonucu bulunmuştur. Ayrıca Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları arasında da uzun dönem denge tespit edilmiştir. Nedensellik sonucuna göre ise, Türkiye'nin ekonomik büyümesinden savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Erdoğan (2006), 1968-2004 dönemini kapsayan çalışmada; savunma harcamalarının GSYH'ye oranı, özel yatırımların GSYH'ye oranı ve bütçe açığının GSYH'ye oranı değişkenlerini kullanarak ekonomik büyüme, savunma harcamaları ve siyasi istikrar arasındaki olası ilişkileri incelemiştir; bunun için VAR metodunu kullanmıştır. Analiz sonucunda savunma harcamalarının mali değişken ve ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karagöl (2006), 1960-2002 dönemini kapsayan çalışmada; dış borçlar, savunma harcamaları, toplam yatırımlar ve GSMH arasındaki ilişkileri incelemiştir. Etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizlerinin kullanıldığı çalışma sonucunda savunma harcamalarının dış borç stoku üzerinde pozitif etkisi olduğu, ayrıca dış borç stokunun da GSMH üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu çıkmıştır.

Görkem ve Işık'ın (2008) 1968-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında; savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir; söz konusu dönem için Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Karagianni ve Pempetzoglu'nun (2009) 1949-2004 dönemini içeren analizlerinde; lineer ve lineer olmayan Granger nedensellik metotları ile savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonunda, lineer analiz ekonomik büyümeden savunma harcamalarına doğru; lineer olmayan Granger nedensellik analizi ise savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensel ilişki ortaya koymuştur.

Yılancı ve Özcan'ın (2010) 1950-2006 dönemi için yaptıkları Gregory-Hansen Koentegrasyon testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile GSMH ve savunma harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Koentegrasyon testi ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olmadığı,

nedensellik analizi ile de GSMH'den savunma harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik olduğu bulguları elde edilmiştir.

4. VERİ, METODOLOJİ VE UYGULAMA

Savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri kapsamında literatürde bu değişkenin yaygın olarak ekonomik büyüme, istihdam, dış borç ile olan ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Bu çalışmada da savunma harcamalarının GSYH, ithalat ve istihdam değişkenleri ile olan nedensel ilişkileri analiz edilmiştir.

Bu amaçla çalışmada; 1970-2010 dönemine ait yıllık savunma harcamaları, reel GSYH, istihdam ve ithalat değişkenleri kullanılmıştır. Savunma harcamaları NATO'nun istatistiklerinden elde edildikten sonra GSYH deflatörü (1998=100) kullanılarak deflate edilmiştir. Reel GSYH değişkeni (1998=100) IMF veritabanı Uluslar arası Finansal İstatistikler'den (IFS) elde edilmiştir. İstihdam değişkeni OECD'den ve ithalat değişkeni Dünya Bankası veritabanından elde edilmiştir. Dolar cinsinden cari fiyatlarla elde edilen ithalat değişkeni TL'ye çevrildikten sonra GSYH deflatörü ile deflate edilmiştir. Bütün değişkenler doğal logaritmik formda analize katılmışlardır.

Metodoloji ve uygulama sonuçlarına geçmeden evvel, aşağıda değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi verilmektedir. Bilindiği gibi, korelasyon katsayısının işareti değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü göstermektedir. Eğer katsayının işareti pozitif ise değişkenler arasında aynı yönlü, eğer işaret negatif ise ters yönlü bir ilişki olduğu söylenir. Bu açıdan tablo incelendiğinde, değişkenler arasındaki bütün ilişkilerin aynı yönlü olduğunu söylemek mümkündür. -1 ile +1 arasında değer alan bu katsayının büyüklüğü de iki değişken arasındaki ilişkinin şiddeti hakkında bilgi vermektedir. Bu katsayının 0-0,25 arasında olması halinde zayıf ilişki; 0,50-0,69 arasında olması halinde orta şiddetli ilişki; 0,70-0,89 aralığında olması halinde kuvvetli ilişki; 0,90-1 arasında olması halinde ise çok kuvvetli ilişki söz konusudur.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

	Savunma harcamaları	GSYH	İstihdam	İthalat
Savunma harcamaları	1	0.86	0.93	0.89
GSYH	0.86	1	0.96	0.97
İstihdam	0.93	0.96	1	0.95
İthalat	0.89	0.97	0.95	1

Analize geçmeden önce, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini gösteren korelasyon katsayısına bakılarak, değişkenler arasındaki ilişkilere dair bir bilgi edinilebilir. Savunma harcamaları ile GSYH ve ithalat arasındaki korelasyon katsayıları, savunma harcamalarının bu değişkenlerle aynı yönlü ve kuvvetli bir ilişkide olduğu; istihdam değişkeni ile arasındaki korelasyon katsayısı ise aynı yönlü ve çok kuvvetli bir ilişki fikrini vermektedir.

Çalışmada öncelikle, Granger nedensellik yaklaşımı kullanılarak savunma harcamaları ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin yönleri incelenecektir. Granger nedensellik analizinden sonra, söz konusu değişkenler arasında ilişkiler bir de Toda ve Yamamoto tarafından geliştirilen nedensellik yaklaşımı ile analiz edilecektir.

Granger nedensellik analizinin koşulu, serilerin durağan olmalarıdır. Zaman serilerinde zaman içerisinde meydana gelen büyüme eğilimi trend, mevsimsellik, konjonktür ve düzensiz dalgalanma gibi etkilerin bir veya birkaçından meydana geliyor olabilir. Bu etkilerden trend, konjonktürel hareketler ve mevsimsel etkiler modelin deterministik kısmını oluştururken; düzensiz dalgalanmalar stokastik kısmını ifade etmektedir⁸. Bir zaman serisinin deterministik bileşenlerini ayırtmak ve ortadan kaldırmak çeşitli yöntemlerle mümkündür. Stokastik süreç izleyen bir zaman serisinde ise serinin durağan olup olmadığı incelenmektedir⁹.

Eğer bir stokastik sürecin ortalama ve varyansı zaman içinde sabitse ve iki zaman arasındaki kovaryans sadece aradaki gecikmeye bağlı ise bu stokastik süreç durağandır. Y_t stokastik zaman serisini göstermek üzere, durağanlığın koşulları aşağıdaki gibi ifade edilebilir¹⁰:

$$E(Y_t) = \mu$$

$$E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2$$

$$\gamma_k = E[(Y_t - \mu)(Y_{t+k} - \mu)]$$

Bir serinin uzun dönemde nasıl bir süreçten geldiğini ve sahip olduğu özelliği ortaya çıkarmak için, serinin her döneme ait değerinin bir

⁸ Hilal Bozkurt, *Zaman Serileri Analizi*, Ekin Kitabevi, 2007, s.8.

⁹ Hilal Bozkurt, *Zaman Serileri Analizi*, Ekin Kitabevi, 2007, s.27.

¹⁰ Damodar Gujarati, *Essentials of Econometrics*, 2. Edition, Irwin/McGraw-Hill, 1999, p.455,458.

önceki döneme ait değeriyle regresyonunun kurulması gerekir. Bunun için 1. dereceden otoregresif bir modelden hareket edilir:

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t$$

Bu regresyonda $\rho = 1$ olursa, seride birim kök sorunu vardır ve seri durağan değildir. Bu durum iktisadi değişkenin bir dönem önce maruz kaldığı şokun sistemde kalması anlamına gelmektedir. ρ katsayısının 1'den küçük çıkması geçmiş dönemlerdeki şoklar belli bir dönem etkisini sürdürse bile, bu etkinin giderek azalacağı ve kısa bir süre sonra ortadan kalkacağı anlamına gelir¹¹.

Yukarıdaki denklemin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarıldığında denklem aşağıdaki forma dönüşür:

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta y_t = a_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 + u_t$$

Dickey ve Fuller (1979) yukarıdaki üç denklemden hareketle birim kök testi yapılabileceğini belirtmişlerdir. Bu denklemlerden ilki rassal yürüyüş modelidir. İkinci denklemden birinci denkleme sabit terim, üçüncü denklemden sabit ve doğrusal trend eklenmektedir. Birim kökün varlığını test etmede t istatistiklerinin kullanılamayacağını belirten yazarlar, Monte Carlo simülasyonları ile regresyon biçimine ve örnek büyüklüğüne göre değişen τ (tau) istatistiklerini hesaplamışlardır¹².

Hata terimlerinin beyaz gürültü özelliğine sahip olduğu varsayımı üzerine kurulmuş olan Dickey-Fuller testinde, otokorelasyon varlığı halinde EKK tahminleri sağlıklı sonuçlar vermektedir. Testin bu sebeple geliştirilmesi sonucu Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi elde edilmiştir. Bu testte de Dickey-Fuller tarafından geliştirilen τ (tau) istatistiklerinden yararlanılmaktadır¹³. Değişkenlere ait ADF birim kök testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

¹¹ Recep Tarı, *Ekonometri*, 3. bs., Kocaeli Üniversitesi Yayını, No:172, 2005, s.393,394.

¹² Walter Enders, *Applied Econometric Time Series*, 2nd Edition, Wiley, 2004, p.221.

¹³ Seçkin Sunal ve Elçin Aykaç, "Türk İmalat Sanayinde İstihdam, İhracat ve Kapasite Kullanım Oranı İlişkisi: Panel Koentegrasyon", <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o4s2.pdf>, (27.09.2011), s.8.

Tablo 4: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Trendsiz ADF τ İstatistiği	Trendli ADF τ İstatistiği
LGDP	-0.7892	-3.1588
LDEF	-2.4887	-1.8855
LEMP	-1.5429	-1.7164
LIMP	-1.7146	-3.4218 ^c
Δ LGDP	-6.3262 ^a	-6.2664 ^a
Δ LDEF	-5.3452 ^a	-5.527 ^a
Δ LEMP	-6.6511 ^a	-6.8343 ^a
Δ LIMP	-6.744 ^a	-

*ADF birim kök testi regresyonundaki gecikme sayıları Schwarz bilgi kriterine (SIC) göre otomatik olarak seçilmiştir.

**Mac Kinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyleri için trendsiz modelde sırasıyla -3.61, - 2.93 ve -2.60; trendli modelde ise sırasıyla -4.21, -3.52 ve -3.19'dur. ^a ve ^c sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 4'te de görüldüğü gibi, ithalat değişkeni trendli durumda düzeyde % 5 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan olmakla birlikte, trendsiz durumda birim köke sahiptir. Birinci farkı alındığında ise hem trendli hem trendsiz durumda durağan hale gelmektedir. Dolayısıyla, ithalat değişkeni I(1) kabul edilebilir. İthalat değişkeni dışında gerek trendli gerek trendsiz durumda hiçbir değişken düzeyde durağan çıkmazken, birinci farkları alındığında bütün değişkenler % 1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmektedirler.

Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde R^2 değeri yanı sıra sonuç vermekte t ve F dağılımları sağlanamamakta ve sahte regresyon durumu ortaya çıkmaktadır¹⁴. Serileri durağan hale getirirken uygulanan fark alma işlemi ise bilgi kaybına yol açmaktadır. Bu eksikliği gidermede koentejasyon analizinin katkısına da değinmek gerekmektedir.

Bir zaman serisi d kez farkı alındıktan sonra durağan hale geliyorsa, o serinin d birim kök içerdiği ve d . mertebeden entegre olduğu söylenir. x_t ve y_t gibi her ikisi de d . mertebeden entegre olan iki zaman serisi düşünüldüğünde, genel olarak bu iki serinin doğrusal kombinasyonu da d .

¹⁴ Chris Brook, *Introductory Econometrics for Finance*, Cambridge University Pres, 2002, p.368.

mertebeden entegre olacaktır. Ancak eğer x_t ve y_t serilerinin her ikisi de aynı mertebeden entegre ise ve bu serilerin regresyonuna ait u_t serisi durağan ise söz konusu seriler koentegredir. Bu durumda bu değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu söylenebilir¹⁵. Yani serileri durağanlaştırmak için fark alma işlemi uygulamaya gerek duyulmadan koentegrasyon analizi sayesinde değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi sınırlanabilmektedir.

Uygulamada Engle-Granger'ın iki aşamalı koentegrasyon testi ile Johansen'in geliştirdiği koentegrasyon testleri yer almaktadırlar. Engle-Granger testinde bir veya daha fazla koentegre vektörün varlığı arasında fark gözetilmediği ve farklı normalleştirmeler test sonucunu değiştirebildiği için Johansen testinin üstünlükleri söz konusudur¹⁶. Bu çalışmada da Johansen Koentegrasyon analizi yapılmıştır. Johansen koentegrasyon analiz yönteminin sonucu gecikme uzunluğunun seçimine bağlı olduğu için, testin ilk aşamasında uygun gecikme uzunluğunun (k) vektör otoregresif (VAR) model çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir¹⁷. Aşağıda uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesine ilişkin yapılan test sonuçları yer almaktadır. VAR model çerçevesinde FPE, SC ve HQ kriterleri uygun gecikme uzunluğunun 1 olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	FPE	AIC	SC	HQ
1	7.37e-10*	-9.68462	-8.804889*	-9.377572*
2	9.13e-10	-9.5059	-7.92239	-8.95321
3	1.42e-09	-9.15752	-6.87022	-8.35919
4	1.48e-09	-9.30648	-6.31539	-8.26251
5	1.03e-09	-10.01124*	-6.31637	-8.72163

*Her kriter için minimum değeri göstermektedir.

¹⁵ Richard Halis and Robert Sollis, *Applied Time Series Modelling and Forecasting*, Wiley, 2003, p.34,35.

¹⁶ Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi (1980-2003)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 275.

¹⁷ Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi (1980-2003)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 276.

Uygulanan koentegrasyon testinin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi; hem maksimum özdeğer istatistiği hem de iz istatistiği kritik değerlerden küçük olduğundan, değişkenler arasında koentegrasyon ilişkisi olmadığını söyleyen H_0 hipotezi reddedilemez. Yani söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilemez.

Tablo 6: Johansen Koentegrasyon Testi Sonuçları

H_0	H_1	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5 Kritik Değeri	H_0	H_1	İz İstatistiği	%5 Kritik Değeri
$r=0$	$r=1$	21.72427	27.58434	$r=0$	$r \geq 1$	43.52412	47.85613
$r \leq 1$	$r=2$	16.77875	21.13162	$r \leq 1$	$r \geq 2$	21.79985	29.79707
$r \leq 2$	$r=3$	4.974613	14.26460	$r \leq 2$	$r \geq 3$	5.021096	15.49471
$r \leq 3$	$r=4$	0.046483	3.841466	$r \leq 3$	$r=4$	0.046483	3.841466

Ekonometri alanındaki son gelişmeler durağan olmayan seriler arasındaki nedensellik analizlerinde doğru spesifikasyonun koentegrasyon analizi ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre durağan olmayan ve aralarında koentegrasyon ilişkisi olmayan değişkenler arasındaki nedenselliğin tespiti Vektör Otoregresif Model (VAR) ile; durağan olmayan ancak aralarında koentegrasyon ilişkisi olan değişkenler arasındaki nedenselliğin tespiti ise Vektör Hata Düzeltme Modeli (VEC) ile incelenmelidir¹⁸.

Granger (1969) nedenselliği incelediği makalesinde X ve Y olmak üzere durağan iki zaman serisinden hareket etmiş ve bu iki seri arasındaki ilişkiyi aşağıdaki denklemlerle göstermiştir.

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + \eta_t$$

Buna göre, ε_t ve η_t beyaz gürültü özelliği taşıyan iki seri olmak üzere; denklemdeki b_j parametreleri sıfırdan farklıysa Y_t X_t 'nin nedeni ve benzer şekilde c_j parametreleri sıfırdan farklıysa X_t Y_t 'nin nedenidir. Eğer

¹⁸ Nilgün Çil Yavuz, "Türkiye'de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi (1980-2003)", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 279.

bu iki durum da gerçekleşirse X_t ve Y_t arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi söz konusudur¹⁹.

Burada öncelikle standart Granger nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönü incelenecektir. Granger nedensellik analizinde gecikme uzunluğu genellikle araştırmacı tarafından belirlenmektedir. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmalarda 12 veya 24, mevsimsel verilerin kullanıldığı çalışmalarda ise 4, 8 ya da 12 olmak üzere çoğunlukla aynı büyüklükte ele alınmaktadır²⁰. Yıllık verilerin kullanıldığı bu çalışmada Tablo 8'de bulunan gecikme uzunluğundan hareketle 1 gecikme için savunma harcamaları ile diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Serilerin durağanlaştıkları birinci farkları ile dahil edildikleri Granger nedensellik analizi sonuçları 1 gecikme için aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 7: 1 Gecikme Uzunluğu İçin Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

H₀ Temel Hipotezi	F-ist.	p-değeri	Karar
İstihdam savunma harcamalarının nedeni değildir.	3.98787	0.0534	Red
Savunma harcamaları istihdamın nedeni değildir.	3.00404	0.0916	Red
GSYH savunma harcamalarının nedeni değildir.	0.38739	0.5376	Kabul
Savunma harcamaları GSYH'nin nedeni değildir.	0.10468	0.7482	Kabul
İthalat savunma harcamalarının nedeni değildir.	1.12349	0.2962	Kabul
Savunma harcamaları ithalatın nedeni değildir.	0.28337	0.5978	Kabul

Tablo 7'deki sonuçlara bakıldığında; 1 gecikme için savunma harcamalarından istihdama doğru nedensellik ilişkisi ve istihdamdan savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilemez.

Makalede Granger nedensellik analizi sonuçlarıyla karşılaştırmak için bir de Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı kullanılmaktadır. Toda ve Yamamoto tarafından 1995 yılında geliştirilen yaklaşımda nedensellik analizi yapmadan önce koentegrasyon sınaması yapmaya gerek duyulmaz. Böylelikle koentegrasyon sınamasından ortaya çıkabilecek hataların nedensellik analizine taşınma olasılığı ortadan kalkmış olur. Ayrıca bu

¹⁹ C.W.J. Granger, "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", *Econometrica*, Vol:37, No: 3, 1969, p.431.

²⁰ Cem Kadılar, *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, 2000, s.54.

yaklaşım entegre oldukları seviye farklı olan değişkenler için de kullanılabilir²¹. Bunun için önce VAR modeli tahmin edilerek uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenir. Maksimum bütünleşme derecesi (d_{\max}) de belirlenerek, kurulacak VAR modelin gecikmesi $p = k + d_{\max}$ olarak belirlenir²².

Toda-Yamamoto SUR (Seemingly Unrelated Regression) yöntemi ile tahmin edilen p . Dereceden VAR model sisteminde MWALD testinin asimptotik χ^2 dağılımına uyduğunu ispatlamışlardır²³. Birim kök ve koentegrasyon gibi ön testlere ihtiyaç duyulmaması açısından Toda-Yamamoto yaygın biçimde tercih edilen bir yaklaşımdır.

Toda-Yamamoto nedensellik analizi için öncelikle, birim kök testleri ile daha önce 1 olarak belirlenen maksimum bütünleşme derecesi ile VAR model ile 1 olarak belirlenen gecikme uzunluğu toplanarak oluşturulacak VAR modelin gecikmesi 2 olarak belirlenmiştir. Sonrasında oluşturulan VAR(2) modeli SUR (Seemingly Unrelated Regression) yöntemiyle tahmin edilmiş ve tahmin edilen katsayıların anlamlılıkları MWALD testi ile sınanmıştır. Bu analizin sonuçları aşağıda özet tablo ile sunulmaktadır.

Tablo 8: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Temel Hipotez	χ^2 istatistiği	p-olasılığı	Karar
GSYH savunma harcamalarının nedeni değildir.	2.364881	0.3065	Kabul
İthalat savunma harcamalarının nedeni değildir.	1.250942	0.535	Kabul
İstihdam savunma harcamalarının nedeni değildir.	10.44414	0.0054	Red
Savunma harcamaları GSYH'nin nedeni değildir.	8.945476	0.0114	Red
Savunma harcamaları ithalatın nedeni değildir.	2.834218	0.2424	Kabul
Savunma harcamaları istihdamın nedeni değildir.	2.321536	0.3132	Kabul

²¹ Erk Hacıhasanoğlu ve Uğur Soytaş, “Bileşik Öncü Gösterge ve Sektörel Endeksler Arasındaki İlişki”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, 2011, s.84,85.

²² Theodoros Zachariadis, “On the Exploration of Causal Relationship Between Energy and the Economy”, *Economic Research Centre, Discussion Paper*, University of Cyprus, 2006, p.12.

²³ Evan Lau and Chan Tze Haw, “Transmission Mechanism of Twin Deficits Hypothesis: Evidence from Two Neighbouring Countries”, *INTI Journal*, Vol: 1, No: 3, 2003, p.161.

Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı ile yapılan analiz sonuçlarına göre; %5 anlamlılık düzeyinde istihdamdan savunma harcamalarına doğru nedensellik ilişkisi reddedilemez. Ayrıca savunma harcamalarından GSYH'ye doğru da %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Özetle, Granger nedensellik analizi sonucunda savunma harcamaları ve istihdam arasında karşılıklı bir ilişki mevcut iken; Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı sonucunda istihdamdan savunma harcamalarına, savunma harcamalarından da GSYH'ye doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.

5. SONUÇ

1970-2010 dönemini kapsayan analizde hem Granger hem Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımı sonucunda, istihdamdan savunma harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bu ilişki savunma harcamalarının kapsamına bakılarak açıklanabilir. Buna göre; Tablo 1'de askeri faaliyetler dolayısıyla orduya bağlı olmayan güçlere (polis, jandarma, gümrük muhafızları) yapılan harcamaların da savunma harcamaları kapsamında yer aldığı görülmektedir. Buradan hareketle, söz konusu alanlarda istihdam artışının savunma harcamalarını arttırdığı yönünde bir nedensel ilişki düşünülebilir. Zira, Tablo 3'deki korelasyon katsayısının işaretine bakılarak iki değişken arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğu görülebilir.

Toda-Yamamoto yaklaşımının sonuçlarından bir diğeri, 1970-2010 döneminde Türkiye'de savunma harcamalarından GSYH'ye doğru olan nedensellik ilişkisidir. 2010 yılında savunma harcamalarının GSYH'nin yaklaşık olarak %2'si kadar gerçekleştiği düşünüldüğünde, bu harcamaların çarpan etkisiyle GSYH'de yaratacağı etkinin önemli olması beklenebilir.

Yine Granger nedensellik analizinin bir diğeri sonucu, savunma harcamalarından istihdama doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir. Korelasyon katsayısının işaretini göz önünde bulundurarak, savunma harcamalarının söz konusu dönem içerisinde istihdam yaratmada pozitif yönde etkili olduğu söylenebilir.

Savunma sanayii sektörünün iç ve dış güvenlik açısından her geçen gün artan büyük önemi, savunma harcamalarının önümüzdeki dönemde de ağırlığını koruyacağını bir göstergesidir. Eğitim, sağlık gibi verimli alanlarda kullanılacak kaynakların aktarılması sebebiyle olumsuz

eleştirilere maruz kalan savunma harcamalarının, istihdamda ve GSYH’de artış yaratma gibi olumlu etkilerinin kalıcı olabilmesi için, teknolojik gelişmeye açık potansiyelinin iyi değerlendirilmesi, Ar-Ge harcamalarının teşvik edilmesi ve desteklenmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Bozkurt, Hilal, Zaman Serileri Analizi, Ekin Kitabevi, 2007.
- Brook, Chris, Introductory Econometrics for Finance, Cambridge University Pres, 2002.
- Çil Yavuz, Nilgün, “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi (1980-2003)”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 1, 2005, s. 269-284,
- d’Agostino, Giorgio, J.Paul Dunne and Luca Pieroni, “Assessing the Effects of Military Expenditure on Growth”, Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict, 2010, pp.1-41.
- Dritsakis, N., “Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece and Turkey”, Journal of Policy Modelling, Vol: 26, 2004, pp. 249-264.
- Dunne, J.Paul, “The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries”, 2000, pp.1-29.
- Dunne, Paul, Eftychia Nikolaidou and Dimitrios Vougas, “Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey”, Defence and Peace Economics, Vol: 12, No:1, 2001, pp.5-26.
- Dunne, Paul and Sam Perlo-Freeman, “The Demand for Military Spending in Developing Countries”, International Review of Applied Economics, Vol:17, No:1, 2003, pp.23-48.
- Dunne, J.Paul, Ron P. Smith and Dirk Willenbockel, “Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review”, Defence and Peace Economics, Vol: 16, No: 6, 2005, pp.449-461.
- Enders, Walter, Applied Econometric Time Series, 2nd Edition, Wiley, 2004.
- Erdoğan, Oya Safınaz, “Political Decisions, Defense and Growth”, MPRA, No:2520, 2006.
- Giray, Filiz, “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, 2004, s.181-199.
- Granger, C.W.J., “Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods”, Econometrica, Vol:37, No: 3, 1969, pp. 424-438.

Görkem, Hilal ve Serkan Işık, “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968-2006), Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 2, 2008, s.405-424.

Gujarati, Damodar, *Essentials of Econometrics*, 2. Edition, Irwin/McGraw-Hill, 1999.

Hacıhasanoğlu, Erk ve Uğur Soytaş, “Bileşik Öncü Gösterge ve Sektörel Endeksler Arasındaki İlişki”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 1, 2011, s. 79-91.

Halıcıoğlu, Ferda, “Defence Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory”, *Review of Middle East Economics & Finance*, Vol:2, No:3, 2004, pp. 193-201.

Halis, Richard and Robert Sollis, *Applied Time Series Modelling and Forecasting*, Wiley, 2003.

Kadılar, Cem, *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, 2000.

Kalyoncu, Hüseyin and Fatih Yücel, “An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece”, *Journal of Economic Studies*, Vol:33, No:5, 2006, pp.336-343.

Karagöl, Erdal and Serap Palaz, “Does Defence Expenditure Deter Economic Growth in Turkey? A Cointegration Analysis”, *Defence and Peace Economics*, Vol:15, No:3, 2004, pp. 289-298.

Karagöl, Erdal, “The Relationship Between External Debt, Defence Expenditures and GNP Revisited: The Case of Turkey”, *Defence and Peace Economics*, Vol:17, No:1, 2006, pp.47-57.

Karagianni, Stella ve Maria Pempetzoglu, “Defence Spending and Economic Growth in Turkey: A Linear and Non-linear Granger Causality Approach”, *Defence and Peace Economics*, Vol:20, No:2, 2009, pp. 139-148.

Kollias, Christos, “Defence Spending and Growth in Turkey 1954-1993: A Causal Analysis”, *Defence and Peace Economics*, Vol: 8, No:2, 1997, pp.189-204.

Lau, Evan and Chan Tze Haw, “Transmission Mechanism of Twin Deficits Hypothesis: Evidence from Two Neighbouring Countries”, *INTI Journal*, Vol: 1, No: 3, 2003, pp.159-166.

Özsoy, Onur, “Defence Spending and the Macroeconomy: The Case of Turkey”, *Defence and Peace Economics*, Vol: 19, No:3, 2008, pp.195-208.

Paukert, Liba and Peter Richards, Defence Expenditure, Industrial Conversion and Local Employment, Geneva, International Labour Office, 1991.

Sunal, Seçkin ve Elçin Aykaç, “Türk İmalat Sanayinde İstihdam, İhracat ve Kapasite Kullanım Oranı İlişkisi: Panel Koentegrasyon”, <http://www.ekonometridernegi.org/bildiriler/o4s2.pdf> , (27.09.2011) , s.1-24.

Tarı, Recep, Ekonometri, 3. bs., Kocaeli Üniversitesi Yayını, No:172, 2005.

Wahid, Latif, Military Expenditure and Economic Grpwth in the Middle East, Palgrave Macmillan, 2009.

Yılcı, Veli ve Burcu Özcan, “Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, s.21-33.

Yıldırım, Jülide ve Selami Sezgin, “Military Expenditure and Employment in Turkey”, Defence and Peace Economics, Vol: 14, No:2, 2003, pp.129-139.

Zachariadis, Theodoros, “On the Exploration of Causal Relationship Between Energy and the Economy”, Economic Research Centre, Discussion Paper, University of Cyprus, 2006.

TÜRK SİYASAL HAYATINDA 1980 SONRASI DARBELER VE E-MUHTIRA

Abdulvahap AKINCI*

ÖZET

Türk siyasal hayatında darbeler kalıcı izler bırakmıştır. Her darbe bir öncekinden daha acımasız bir şekilde yapılmıştır. Darbelerin hayata geçirilişi ve sonuçları birbirinden farklı olmuştur. 12 Eylül askeri darbesi, toplumsal yapıda köklü değişiklikler yapmıştır. 28 Şubat diye adlandırılan dolaylı müdahale ise farklı bir karaktere sahiptir. Görünürde meclisin varlığı devam etmiş ve asker kışlasında kalmışsa da uygulamada durum çok farklı olmuştur. Asker yönetime el koymadan, siviller vasıtasıyla siyasal sisteme müdahale yoluna gitmiştir. Gerek 12 Eylül gerekse 28 Şubat müdahaleleri ile toplumda önemli bir kesim mağdur olmuş ve ülkede demokrasinin kurumsallaşması mümkün olamamıştır. Bu çalışmada 12 Eylül Darbesi, 28 Şubat postmodern darbe ve e- muhtıra irdelenerek, Bunların nasıl yapıldığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül Darbesi, 1980 Darbesi, 28 Şubat Postmodern Darbe, E-Muhtıra, Türk Siyasal Hayatı

INTERVENTIONS IN TURKISH POLITICAL LIFE AFTER 1980 AND E-MEMORANDUM

ABSTRACT

The interventions in Turkish political life left profound marks. Every intervention made one after the other was performed crueler than before. The practises of the interventions and their effects have been different. The 12th September military intervention made radical changes in social life. The indirect intervention called 28th February has a different character. In appearance, although the presence of the Assemble continued its function and the soldiers kept inside the bases, the practise was different. The soldiers chose the way to intervene the political life by using the civilians without acting by themselves. A majority of

* Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi Gazanfer Bilge MYO, İletişim:
abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr

people in the society suffered from the both 12th September and 28th February interventions, and therefore the democracy could not become institutionalised within the country. In this article it is studied in detail how 12th September, 28th February and E-memorandum occurred and what results they made.

Keywords: *12th September Intervention, 1980 Intervention, 28th February Post-Modern Intervention, E-Memorandum, Turkish Political Life*

1. GİRİŞ

Demokrasi kültürü gelişmemiş toplumların neredeyse tamamının ortak probleminden birini asker-sivil ilişkileri oluşturmaktadır. Bu toplumlarda yönetimin nasıl olması gerektiği konusunda gerek toplumda gerekse kamu kurumlarında bir mutabakat sağlanamamıştır. Bundan dolayı devlet yönetimi bu tür ülkelerde sarsıntılı bir görünüm sergilemektedir.

Türkiye, demokrasiye geçişten sonraki dönemlerde sivil-asker ilişkisinde çok sarsıntılı dönemler geçirmiştir. 1960'tan itibaren hemen her 10 yılda bir askeri darbe cereyan etmiştir. Askerler darbe sonrasında kışlarına döndüklerinde de yönetimin kontrolünü elde tutmaya çalışmışlardır. Darbe sonrasında asker tarafından yapılan anayasalar ve oluşturulan kurumlar askerin kontrolünü ve vesayetini sağlayacak şekilde planlanmıştır.

Türk siyasal hayatında 12 Eylül 1980 askeri darbesi kalıcı izler bırakmış ve çok sayıda kişinin canını yakmıştır. Bu durum, toplumda askerin siyasete müdahalesine karşı sert bir tutumun oluşmasında çok etkili olmuştur. Bu dönemde Gerek toplumsal yapıdaki değişiklikler gerekse uluslar arası konjonktür askerin doğrudan darbe yoluyla iktidarı ele geçirmesine uygun değildi. Bundan dolayı asker 28 Şubat sürecinde farklı bir yol uygulayarak iktidarı devirdi ve toplumun geniş kesimlerinde büyük mağduriyetlere neden oldu.

Postmodern darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat kararları ve sonrası uygulamalar darbecilerin istediklerinin tam tersi bir sonuç doğurmasının yanında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesini de sağladı. Bu dönemde de darbe taraftarları olan askerler farklı yöntemlerle iktidarı devirmeye çalıştılar.

AK Parti içinden birinin cumhurbaşkanı seçilmesi, darbe taraftarları açısından kabul edilebilir değildi. Çünkü 1982 Anayasası Cumhurbaşkanına çok geniş yetkiler vermekteydi. Abdullah Gül'ün seçilmesini engellemek için askerin attığı adım yani E-Muhtıra diye adlandırılan girişim ve bu

girişime karşı siyasilerin dik duruşu, Türk siyasal hayatında asker-sivil ilişkilerinde köklü değişikliklerin dönüm noktasını oluşturmuştur.

Bu çalışmada literatür taraması yöntemiyle toplanan veriler işlenerek 1980 darbesi, 28 Şubat Postmodern Darbe ve E-Muhtıra irdelenmeye çalışılmıştır.

2. 12 EYLÜL 1980 DARBESİ

12 Mart Muhtırası sonrasındaki dönemde bütün düzenlemelere rağmen sorunları çözmek mümkün olamamıştır. Demokrasinin kurumsallaşamaması dolayısıyla sistem kısa zamanda iflas etmişti. Bir tarafta iktidar ile muhalefet bir araya gelerek sorunları konuşamazken, diğer taraftan da siyaset sağ ve sol diye ikiye bölünmüştü. Hızla artan köyden şehre göç sonucunda ortaya çıkan taleplere siyasetin çözüm üretememesi de bu dönemdeki krizi derinleştirmiştir (Dursun, 2005b: 191).

Bunca krize bir de Cumhurbaşkanı'nın meclis tarafından bir türlü seçilememesi eklendi. Her gün yapılan seçim turlarından bir sonuç çıkmıyor, Meclis başka bir iş yapamıyordu. Bu durum toplumu rahatsız etmekteydi. Hatta bazı kesimler açıkça darbe beklentisi içerisindeydiler (Dursun, 2000: 191). 1961 Anayasası Cumhurbaşkanlığı makamı boşaldığı zaman onun yerine Cumhuriyet Senatosu Başkanının vekâlet edeceği ilkesini benimsemişti. O zaman Senato Başkanı AP'den İ. Sabri Çağlayangil idi. Hükümette ise yine AP vardı. Demirel bu durumdan memnundu. Böylece hükümetle Cumhurbaşkanı arasında herhangi bir sorun yaşanmamış olacaktı. Genel seçimlere bir yıllık bir süre vardı ve AP'nin başarı ile çıkacağı ve kendi adayını Cumhurbaşkanı seçebileceği düşüncesi Demirel'de hakimdi (Dursun, 2005a: 51).

1970'lerin ortasından itibaren işçi sınıfının mücadelesi ve sol hareketlerde yükseliş trendi görüldü. Bu süreçte toplumsal hayattaki şiddet ve baskı arttı. Toplumsal gerginliğin artmasında 1977'de 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas, Bingöl olayları ve sol ve sağdan sembolik isimlere düzenlenen suikastlar etkili oldular. Solun bazı grupları şiddeti bir yöntem olarak kullanmaya başladılar ve yine bu süreçte radikal milliyetçi bir kesim vatani koruma kaygısı söylemi ile bu şiddet sarmalının parçası haline geldi (Akça, 2013: 184).

1980 yılının darbeye kadar olan döneminde terör dolayısıyla 1606 kişi hayatını kaybetmişti (Dursun, 2000: 201). Ortaya çıkan terör olayları dolayısıyla devletin etkinliği azalmıştı. İnsanlar için güvenlik en önemli

gündem maddesi haline geldiği halde, siyasal iktidar ile muhalefet bir araya gelerek çözüm üretme yoluna gitmediler. Bu kaos ortamından çıkmanın tek yolu erken seçimdi. Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından verilen erken seçim önergesini bütün partiler desteklediği halde, Ecevit, Demirel'in işine yarayacağını düşündüğü için öneriye karşı çıkmış ve böylece krizden demokratik yollarla çıkmanın son şansı da tüketilmiş oldu (Dursun, 2005b: 192).

Dikkat çekici bir gelişme de darbeye birlikte bütün bu terör olaylarının birden sona ermesiydi. 11 Eylülde Ankara'da 23 ayrı yerde bombalar patlarken, 12 Eylülde tek bir tane bile patlamamıştı. Bunları yapanlar nereye gitmişlerdi? Sağ ve sol basın darbeye olumlu yaklaştı. Halk da terörden ve istikrarsızlıktan bıktığı için darbeye olumlu bakıyordu. Dış dünyanın bakışı da darbeyi destekler yöndeydi (Dursun, 2000: 218-232).

12 Eylül darbesini tetikleyen gerekçelerden birisini de uluslararası konjonktürdeki değişiklik teşkil etmiştir. İran'da Şah rejiminin yıkılarak İslam Devriminin yaşanması ve SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ile Türkiye'nin Batı nezdinde güvenlik açısından önemi artmıştır. Batı'nın Türkiye'den taleplerine seçilmiş hükümetlerin cevap vermeleri mümkün olmamıştır. Dolayısıyla askeri darbe sonucunda beklentilere dönük iş birliğinin sağlanması daha mümkün olabilirdi. Bunun örnekleri daha önceki dönemlerde de yaşanmıştır. ABD kendi ülkesinde satılan uyuşturucunun önemli bir kısmının Türkiye'den temin edildiğine inanmaktaydı. Türkiye'den haşhaş ekiminin yasaklanmasını talep etti; ama hükümet bu isteği reddetti. 12 Mart Muhtırası sonrasında kurulan Nihat Erim hükümeti haşhaş ekimini yasakladı. 1974'te ise Ecevit hükümeti bu yasağı tekrar kaldırdı. Daha sonraki dönemlerde ise ABD'nin Türkiye'den başka talepleri de oldu. Bunlardan birisi de Yunanistan'ın NATO'ya geri dönmesine izin verilmesiydi. Ama hükümet bu talebi reddetti. Dış güçlerin darbenin gerçekleşmesi için ortamı hazırladıklarına dönük ciddi iddialar söz konusudur. Darbe sonrasında ABD ve Batı ve bu arada IMF ve Dünya Bankası cuntaya karşı olumsuz bir tavır takınmadıkları gibi, ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır. Bir taraftan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne yeşil ışık yakıldı, diğer taraftan ise Batı tarafından desteklenen politikalar uygulamaya koyuldu. Bu dönemde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığından ziyade ona daha da yaklaştığı söylenebilir (Dursun, 2005a: 60-73).

12 Eylül Darbesinin gerçekleşmesinde sivillerin de önemli payı olmuştur. Bir sorun çözme aracı olarak askeri darbeyi görme anlayışı aslında belirleyici öğedir. Darbe öncesi dönemde milletvekili ve senatörlerin bazıları da dahil olmak üzere bir çok kişi Genelkurmay Başkanına ülkenin

sorunlarını çözmek için darbeden başka bir yol kalmadığını ima yoluyla veya açıkça ifade etmişlerdir (Öcal, 2009: 9).

12 Eylül öncesi dönemde askerin Sıkıyönetim Kanunu çerçevesinde kendine verilmiş olan geniş yetkiler ile ülkedeki kaosu ve terörü bitirememiş olması ve darbe sonrasında terörün birden bitmesi üzerinde de tartışmalar yapılmaktadır. Askerin bilinçli olarak terör eylemlerini bitirmeyerek yönetimi ele almanın gerekçesini oluşturduğu iddia edilmektedir. Her ne kadar Kenan Evren bu iddiaları reddetse de Süleyman Demirel askeri suçlayan açıklamalar yapmıştır (Demirel, 2001: 45-46).

Bu süreçte askerin de kendini durum olgunlaştığı anda bir sorun çözücü olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Silahlı Kuvvetler içerisinde askeri müdahale yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştı. Olaya sadece bir zamanlama meselesi olarak bakılmaktaydı. Askerde kendi taleplerinin hükümet tarafından karşılanmadığı inancı hakimdi. Bu güvensizlik ortamında bir müdahale düşünülebilmştir. Bu süreçte kuvvet komutanlarınca imzalanan bir mektup 27 Aralık 1979'da Cumhurbaşkanı'na sunulmuştur. Bu mektupta ülkenin içerisine düştüğü sorunların, başta terör olmak üzere, giderilmesi için bütün kurumların işbirliği ile çalışmasının gerekliliği dile getirilerek başta parlamento olmak üzere bütün anayasal kurumlar göreve davet edilmiştir. Aslında TSK bu mektup ile bir sonuç alınamayacağını bilincindeydi, ama yapacağı müdahaleyi meşrulaştırmak için zemin oluşturuyordu. Siyasi partiler ise adeta basiretleri bağlanmış şekilde kısır polemikler ile birbirlerini suçluyorlar ve ordunun bu mektubunun muhatabının kendilerinin değil diğer partilerin olduğunu dile getiriyorlardı. 9 Ocak 1980'de komutanlar ile Başbakan Süleyman Demirel bir araya gelerek süreci değerlendirdiler ve hükümetin alması gereken önlemleri ve yasal düzenlemeleri dile getirdiler. Bu talepler kabul edildiği halde AP ile CHP'nin ortak hükümet kurmaları talebi reddedilmişti. Asker daha önceki dönemlerde de bu talepte bulunmaktaydı. O günün siyasi ortamında böyle bir hükümetin kurulması ve azınlık hükümetinin özgürlükleri önemli derecede sınırlayan yasal düzenlemeleri kısa zamanda gerçekleştirebilmesi mümkün değildi. Aslında asker de bu durumun farkındaydı ama süreci hızlandırma manevrası yapmaktaydı. Son iki olayın gerçekleşmesi ile darbe için uygun zaman gelmiş oldu. Bu olaylardan ilki, İsrail'in Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmesi üzerine Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen aleyhine MSP tarafından gensoru önergesinin verilmesi ve Erkmen'in bakanlıktan düşürülmesi (5 Eylül). Diğeri ise 6 Eylülde Konya'da MSP tarafından düzenlenen "Kudüs'ü Kurtarma Mitingi" esnasında açılan

bazı pankartlar ve sloganlar ile bir grubun İstiklal Marşı söylenirken ayağa kalkmamasının rejime dönük bir tehdit olarak algılanması. Parti yetkilileri ise bunun provokasyon olduğunu dile getirmişlerdir. Asker kafasına darbe fikrini iyice yerleştirmişti. Aslında bütün bu süreçte askerinin darbeye dönük planları mevcut anayasal sisteme göre bir suç niteliğindedir (Dursun, 2005a: 73-89).

Asker darbeyi 29 Eylül 1979 ve 11 Temmuz 1980 tarihlerinde gerçekleştirmek için planlar yaptı fakat şartların olgunlaşmasını beklediği için bu planları hayata geçirmedir (Akça, 2013: 184).

Darbeye karşı toplumsal kesimlerden bir tepki görülmedi (Öcal, 2009: 5). Tam aksine, vatandaşlar artan terör dolayısıyla, işveren örgütleri ise sendikal faaliyetler yasaklandığı ve grevler son bulduğu için darbeyi desteklediler. Aynı şekilde üniversiteler, TOBB vb. kurumlar da yayınladıkları bildirimlerle darbeye desteklerini dile getirdiler. Bu darbenin kabul görmesinde etkili olan faktörlerden birisi de darbenin toplumun herhangi bir kesimine dönük olmamasıdır (Dursun, 2005a: 96-97).

Darbeye meclis ve Hükümetin faaliyetine son verilerek, yasama ve yürütme faaliyetlerini ifa etmek üzere, emir komuta sistemi içerisinde, kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi kuruldu. 20 Eylülde ise Bülent Ulusu'nun Başbakanlığında bir Bakanlar Kurulu oluşturuldu. Üyeler ağırlıklı olarak asker kökenli ve sağ eğilimliydi. 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal ise Başbakan Yardımcısı olmuştu. Bu dönemde Milli Güvenlik Konseyi yasama organı, Bakanlar Kurulu ise yürütme organı olarak işlev görmüştü (Dursun, 2005a: 102-106). Askeri rejim, 24 Ocak kararlarının uygulanması için uygun ortamı sağlamıştı. Bir taraftan sendikal faaliyetler yasaklanırken, diğer taraftan da maliye ve para politikasında herhangi bir genişlemeye fırsat verilmedi. Darbe öncesi dönemde parlamentodan geçirilememiş olan Vergi Kanunu yasalaştırıldı (Şen, 2005: 1179).

Darbe ile, 1961 Anayasa ile kurulan ve 1971 muhtırası ile restore edilen İkinci Cumhuriyet yıkılmış ve 1982 Anayasası ile Üçüncü Cumhuriyet kurulmuş oldu (Dursun, 2005a: 7). Hazırlanan 1982 Anayasasının başlangıç bölümünde Türk Silahlı Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği darbe meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Çavdar, 2004: 265-266).

1982 Anayasası ile yürütme üzerinde denetim ve dengeleme amacıyla oluşturulan bazı kurum ve kuralları değiştirme yoluna gidilmiştir. Senato kaldırılmış, Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerinde sadece şekil yönünden denetlemesi esas getirilmiş, yargı hem mali hem de idari olarak Maliye Bakanlığı'na bağlanmış, bazı kurumların özerklikleri ya kaldırılmış ya da kısıtlanmıştır. Parti ve derneklerin faaliyet alanları da daraltılmıştır. Etkin denetimin TBMM'de çoğunluk dışındaki kesimlerce

yerine getirilmesi imkânsız hale getirildi. Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişletilmesi, yönetimde iki başlılığın oluşmasına neden olmuştur (Kalaycıoğlu, 2007: 335-336).

Anayasanın geçici 9. maddesine göre Cumhurbaşkanına altı yıllık bir süre için anayasa değişiklikleri üzerinde geniş denetleme yetkisi tanınmıştı. Cumhurbaşkanlığı'na Org. Kenan Evrenin seçilmiş olmaması dolayısıyla, ordu siyasetler üzerindeki etkisini Cumhurbaşkanının yetkilerini genişleterek sürdürmek istemiştir (Dursun, 2006: 237).

Yine 1982 Anayasasına göre Cumhurbaşkanlığı için meclis dışından da aday gösterilebilecektir (101.md.) (Dursun, 2006: 238). Bu düzenleme ile daha önceki dönemlerde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığına asker kökenli kişilerin seçilmesinin yolu açılmak istenmiş olabilir.

Askerin özerkliği 1982 Anayasası ile daha da güçlendirilip TSK, yeni oluşturulan Devlet Denetleme Kurulu'nun denetiminin dışında tutulmuş, Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır. Artık sıkıyönetim komutanlarının kararlarına karşı adli ya da idari mahkemelerde dava açılmayacaktır. Sıkıyönetim mahkemelerinin yetkileri arttırıldı (Özbudun, 2007: 103).

Askeri otorite toplumu gözetim ve denetim altında tutabilmek amacıyla, oluşturulan özerk kurullarda askerlere de yer verilmesini sağlamıştır. Daha da ileri gidilerek Anayasa Mahkemesi'nde askeri yargıçlara yer verilmesi sağlanmıştır. Bu yolla Anayasa Mahkemesi'nde de askerin etkili olmasının yolu açılmıştır (Erdem, 2005: 759).

Darbe döneminde gerçekleştirilen eylemlerin geri alınmasını zorlaştırmaya dönük önlemler de alınmıştır. 1961 Anayasasının geçici 4. maddesine ve 1982 Anayasasının geçici 15. maddesi göre, demokratik yönetime geçildikten sonra bile, darbe sonrasında askerin yapmış olduğu yasaların anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenemeyecektir (Özbudun, 2007: 105-106).

Kalaycıoğlu'na göre 1982 Anayasası ile Milli Egemenlik ile birlikte Devlet Egemenliği de tescil edilmiş oldu. Yasamanın hareket alanı daraltılırken, başta Cumhurbaşkanı olmak üzere yürütmenin hareket alanı genişletilmiştir. Devlet başkanı dini otorite gibi fetvalar verirken, diğer taraftan din ve ahlak dersi Anayasa ile mecburi ders haline getirildi. Halkın siyasal itaatini sağlamak için 1981-83 döneminde dinden faydalanıldı (Kalaycıoğlu, 1994: 485). Etkili olan ve asker tarafından tehlikeli görülen Marksist eğilimin önünü kesmek için de dinden faydalanıldı (Karadağ, 2005a: 908). Yine Anayasa'nın 136. maddesine göre Diyanet İşleri

Başkanlığı laiklik ilkesine uygun olarak görevlerini yerine getirecekti (Köktaş, 1997: 201).

Milli Güvenlik Konseyi demokratikleşmenin tamamen kendi kontrol ve gözetimleri altında olmasını istiyordu (Dursun, 2005a: 118). 1983'te yapılan seçimlere katılan partilerden cuntanın güvenini haiz olan ve hatta onun tarafından kurulan "Milliyetçi Demokrasi Partisi" (MDP)'nin başında Orgeneral Turgut Sunalp vardı. Askerin istemeyerek de olsa izin verdiği "Anavatan Partisi'nin (ANAP) başında ise Turgut Özal bulunuyordu. Orgeneral Kenan Evren televizyonda yaptığı konuşmada halkın ANAP'a destek olmamasını istediği halde, seçim sonuçları cunta için büyük bir hayal kırıklığı oldu. ANAP oyların %45'ini alarak iktidara geldi (Çavdar, 2004: 271-276; Baydur, 1997: 321). Darbelerden sonra yapılan seçimlerde, darbecilerin istedikleri yönde sonuçların çıkmaması, darbenin sağlamaya çalıştığı hegemonyanın halk nezdinde tutmadığının bir göstergesidir (Dursun, Ç., 2002-3: 132).

1989'da Turgut Özal Cumhurbaşkanlığı için genelkurmayın tavsiye ettiği generalleri reddetti ve kendisi Cumhurbaşkanı seçildi. Böylece Türkiye'de asker kökenli olmayan ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş oldu (Baydur, 1997: 322). Göle'ye göre bu dönemde önemli bir değişim yaşanmıştır: Cumhuriyet geleneği olan "sil baştan" anlayışına uygun olarak gerçekleşen darbeci ve devrimci istekleri besleyen ütopyalarda bir zayıflamanın gerçekleşmesi. Bu gelişme sonucunda yeni toplumsal gruplar ortaya çıkabilmiştir (kadınlar, eşcinseller, türbanlılar vb.) (Göle, 1994: 511).

3. 28 ŞUBAT: POSTMODERN DARBE

24 Aralık 1995'te yapılan seçimlerden RP en büyük parti olarak çıkmış ve DYP ile koalisyon hükümeti kurmuştu. Seçim sonrasında İlhan Arsel 8 Ocak 1996'da Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda RP ile koalisyon kurmamaları ve kendi aralarında bir araya gelmeleri için diğer partileri uyarıyor ve eğer birleşemezlerse bu birleşmeyi kimin gerçekleştireceğini (ordu) herkesin bildiğini yazıyordu. Bu yazı Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay başkanı tarafından da destek bulmuş ve yapılan baskılar ile Mesut Yılmaz'ın ANAP'ının RP ile koalisyon kurması engellenmişti (Özgür, 1999: 160).

Susurluk olayından sonra çeteler ile polis ve bazı üst rütbeli askerlerin bağlantıları ortaya çıkmaya başlamıştı. O zamanlarda TBMM'de Susurluk Komisyonu kuruldu. Bu Komisyonun başkanı RP'li Mehmet

Elkatmış idi. Komisyon Jandarma ve Genelkurmay'dan Susurluk ile bağlantısı olan askerler hakkında bilgi talep etti ama askerin bu konuyla ilgisi olmadığını belirttiği cevapla yetinmek durumunda kaldı. Susurluk olayının ucu üst rütbeli askeri yetkililere kadar uzanabilecekti. Bu gelişmelerin ordunun itibarını zedelediği düşüncesi askerde hakim hale geldi ve düğmeye basılarak önce gündem değiştirildi, sonra da postmodern darbe gerçekleştirildi (Gökmen, 1997: 334-335).

Ordunun ve sivil uzantılarının RP'yi hükümet dışında tutma çabaları başarısızlığa uğrayınca, [RP'den] bazı tavizler koparılma yoluna gidildi. Refah Partisi kendi söyleminin dışındaki uygulamalara imza atmak zorunda kaldı. Ama her şeye rağmen seçmen kitlesi partiye bağlılıklarını sürdürdüler. Partinin daha da büyümesinden ve toplumu dönüştürmesinden çekinildiği için ordu ile muhalefet ortak bir noktada buluşarak, RP'nin toplumdaki etkinliğini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır (Dursun, 1999: 67). Bu süreçte işi gören "Batı Çalışma Grubu"ydü. Çok yönlü bir çalışma yapılmaktaydı. Yoğunlaştıkları alanlardan biri de medyaydı. Medyanın Susurluk olayını takipten vazgeçmesi sağlanmıştı (Gökmen, 1997: 336).

MGK'nın varlığının anti demokratik olduğunu iddia ederek eleştirenler, bu süreçte hükümetleri denetleyecek bir organ haline gelmesini alkışlamaya başladılar (Şehsuvaroğlu, 1997: 324). Bu süreç içerisinde Metin Toker, Turgut Kazan, Coşkun Kırca, Ertuğrul Özkök, Hasan Pulur, Güneri Cıvaoglu, Oktay Akbal, Hikmet Çetinkaya, İlhan Selçuk, Fatih Altaylı, Emin Çölaşan ve daha birçok sözde aydın TSK'yı darbeye davet eden yazılar ve yorumlarla gündem oluşturdular (Özgür, 1999:160-161).

28 Şubat 1997'de toplanan MGK toplantısı 9 saat sürmüştü ve burada bazı önemli kararlar alınmıştı. MGK kararlarında üzerinde durulan noktalar: Cumhuriyetin yasalarının uygulanmasının tavizsiz yerine getirilmesi; ülkedeki rejim aleyhtarı ve bölücü grupların laik anti-laik ayrımcılığı yaparak ülkenin barışını bozmaya çalıştıkları, toplumsal huzurun ve rejimin teminatının laiklik ilkesinin olduğu, bu gelişmelerin toplumsal huzuru zedelediği belirtilerek gerekli önlemlerin alınmasının Bakanlar Kuruluna bildirilmesinin gerekliliği (Çavdar, 2004: 338-339).

Postmodern darbe kararları sonrasında alınması gereken önlemleri içeren bir liste Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'e MGK Genel Sekreteri Org. İlhan Kılıç tarafından 1 Mart 1997'de verildi. Bu ikinci bildirideki kararlar Bakanlar Kurulu tarafından aynen kabul edildi. Bu bildiride alınması talep edilen önlemleri şöyle özetleyebiliriz: Laiklik ilkesinin gerekleri titizlikle yerine getirilmeli,

tarikatlar ile bağlantısı olan kurumlar denetlenerek Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na uygun olarak MEB'e bağlanmalı, sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmeli, mecburi eğitimi tamamlamış olan öğrenciler velilerinin isteği durumunda sadece MEB'in kontrolündeki Kuran kurslarına gidebilmeleri için gerekli düzenlemelerin yapılmalı, Atatürk ilkelerine bağlı din adamlarının yetiştirilmesine olanak sağlayacak düzenlemeler yapılmalı, farklı yerlerde oluşturulan dini tesislerin istismarı engellenmeli, tarikatların faaliyetlerine son verilmeli, medyanın TSK'yı din düşmanı gibi göstermeye dönük faaliyetleri engellenmeli, TSK ile ilişkisi kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı engellenmeli, aşırı dincilerin üniversite, yargı ve bürokrasinin diğer kademelerini sızmalarını engelleyici önlemler alınmalı, aşırı dincilerin faaliyetleri engellenmeli, kıyafet ile ilgili kanunlar ve Anayasa Mahkemesi kararları titizlikle uygulanmalı, kurban derilerinin dinci kurumlarca toplanması engellenerek, sadece kanunla izin verilmiş kurumlarca toplanması sağlanmalı, Atatürk'e karşı yapılacak saygısızlıklar önlenmesi (Çavdar, 2004: 339-342).

Genelkurmay tarafından "Siyasal İslam'ın Yayılması" başlığı ile bir broşür hazırlandı. Buradaki iddialardan birisi ise, demokrasiye geçilmesi ile birlikte dinin siyasete alet edilmeye başlandığı iddiasıydı. 28 Şubat sürecinde tertiplenen irtica brifinglerinde de aynı görüş dile getirilmekteydi. Orduya göre irtica bir nevi demokrasinin türevi konumundaydı. Bu yaklaşımdan şu anlaşılabilir: irticayı engellemek için demokrasiyi sarsmak gerekmektedir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak şu yargıya varılabilmektedir. Demokrasiye geçilmesi ile vatandaşlar yanlış kararlar vererek irticanın gelişmesini sağlıyordu. Bunu engellemek için demokrasiden vazgeçilmeli ve vatandaşlar adına yanılmadan karar verecek olanlara yönetimi bırakmalıyız (Türköne, 1997: 302-303).

Başbakan Erbakan bu metni imzalamak istemediği halde, koalisyon ortağının ısrarı üzerine imzalamak zorunda kaldı. Genel Kurmay Genel Sekreterliği değişik meslek gruplarına dönük olarak bilgilendirme toplantıları yapmaktaydı. İmam Hatip Liseleri'nin (İHL) orta kısımlarını kapatmaya dönük girişime halkın tepkisi büyük oldu ve birçok gösteriler tertiplendi. Türk-İş, DİSK, TOBB, TİSK ve TESK'in bir araya gelmesiyle "5'li inisiyatif" adı verilen girişim grubu oluşturuldu. Bu inisiyatif hareketi hükümeti düşürmek için değişik çalışmalar başlattı. Bir taraftan da darbenin medya ayağı harekete geçirilerek, irticanın ne kadar ilerlediğini göstermeye dönük yayınlara hız verildi. Bu yolla Erbakan'ı istifaya zorladılar (Çavdar, 2004: 342).

Hükümeti kurma görevinin Çiller'e verilmesini garanti etmek için RP, DYP ve BBP milletvekillerinden 280'in üzerinde imza toplandı. Ama

Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verdi. Bütün bu çalışmaların sonucunda DYP'den bir grup milletvekili istifa ettiler ve Refah-Yol Hükümeti 18 Haziran 1997'de sona erdi (Çavdar, 2004: 342-343). Askerin istediği hükümetin kurulabilmesini sağlamak için TBMM'de milletvekillerine büyük tehditler ve şantajlar yapıldı ve bir bölümü partilerinden istifa etmek zorunda kaldılar (Gökmen, 1997: 339). Kurulan hükümetin ilk icraatı, bütün tepkilere rağmen sekiz yıllık kesintisiz zorunlu eğitimi kanunlaştırmak oldu. Buradaki gaye İHL'lerin önünü kesmekti (Çavdar, 2004: 343). Böylece İHL'lerin yanında Kur'an Kurslarının da önü kesilmiş oldu (Dursun, 1999: 329). 8 yıllık kesintisiz eğitim dolayısıyla bireyler çocuklarını hafızlık eğitimine ve hatta Kur'an öğrenmeleri için kurslara gönderemeyeceklerdi.

Bu süreçte sivil bürokrasinin üniversite ayağı da harekete geçti. YÖK yönetmelik değişikliğine giderek İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye girişinin önünü kesti. Bu değişiklik hemen uygulamaya konulmuştur. Yapılan işlem tamamen hukuk dışıydı ve bu hukuk devleti anlayışı ile bağdaşmayan bir durum ortaya çıkardı. Çünkü o zaman İHL'lerde okuyan öğrenciler, okula başladıkları zaman geçerli olan mevzuata göre diğer liselerde okuyanlar ile aynı şartlarda üniversiteye gitme hakkına sahiptiler. Bu uygulama İHL'ye yeni başlayacak olanlar için uygulanmaya başlanmalıydı (Yayla, 2005).

Refah Partisi hakkında açılan kapatma davası 16 Ocak 1998'de sonuçlandı. Laiklik karşıtı eylemlerin odağı olması gerekçesiyle RP kapatıldı (Çavdar, 2004: 344). Anayasa Mahkemesi kapatma gerekçesinde laiklikten ne anlaşılması gerektiğini de belirterek, laikliği bir yaşam biçimi olarak tanımlamıştır. Burada laiklik dinle devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak anlaşılmamakta, çağdaş sosyal, siyasal ve kültürel yaşamın düzenleyicisi olarak sunulmaktadır. Yani hayatın her yönünü kapsamaktadır. Bu anlayışa göre devletin insanlara bir hayat tarzını zorlamaya hakkı vardır. Akla ve bilime dayanan bir yaşam tarzıdır bu (Türküne, 1998-9: 126-127).

Asker, millete kimin daha güçlü olduğunu göstermek istemiştir. Siz kimi ne kadar oyla seçerseniz seçin, bizim istemediğimiz bir şeyi yapmalarına müsaade etmeyiz. Gerek görürsek direkt, gerek görürsek indirekt (oluşturduğumuz kurumlar vasıtasıyla) yönetime el koyup ülkeyi ve siyaseti tekrar yapılandırırız (Alkan, 1997: 655).

28 Şubat dönemini "askeri demokrasi" olarak adlandırmak da mümkündür. Çünkü bu dönemde asker doğrudan darbe yapma yoluna gitmemiştir. Asker çeşitli nedenlerden dolayı direkt müdahaleyi uygun

görmemişti. Bunda dışarıdan gelebilecek tepkilerin yanında daha önemli gerekçelerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Daha önceki darbelerde askerin karşısında duran herhangi bir halk kesimi mevcut değildi. Ama bu süreçte abartılan bir dinci kesimin varlığı söz konusudur. Müdahale durumunda çatışmanın boyutunun hangi noktalara varacağını öngörmek zordu. Dolayısıyla asker böyle bir müdahaleyi göze alamamıştır. Bu dönemde izlenecek en iyi yol demokrasi içinde kalınıyor görüntüsü altında planlarını uygulamaya koymaktı (Gökmen, 1997: 332).

28 Şubat sürecinin “postmodern darbe” olarak adlandırılmasının nedeni, askerin silah kullanma yoluna gitmeden, toplumsal katmanları harekete geçirerek hükümetin değişmesini sağlamıştır. Bir başka ifadeyle asker geleneksel askeri imkanları kullanmadan ve doğrudan yönetimi ele almadan yönetimin değişmesini ve istediği değişikliklerin siyasiler vasıtasıyla yapılmasını sağlamıştır (Öcal, 2009: 15).

Gökmen’e göre askeri demokrasinin temel ilkeleri ile Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkeleri birbiriyle tam olarak örtüşmektedir. Tek farkla ki demokrasi ilkesi eklenmiştir[neye]. Ama bu göstermeliktir. Uygulamada olan şey diktatörlüktür. Cumhuriyetin temel ilkeleri ile demokrasinin uyuşması mümkün değildir. Askeri demokrasinin en önemli ilkesi, resmi ideolojidir. Bunu resmi din olarak adlandırmak da mümkündür. Bu resmi din ile İslam arasında bir çatışma vardır. İslamcılar Atatürkçülüğün din haline getirilmiş olmasına başkaldırıyorlardı. İslamcıların iktidara gelmesi ile Kemalist din bununla mücadele etmeye başladı. Askeri demokrasinin gayesi demokrasi adı altında demokrasi ve insan haklarını yok etmektir. Bunu gerçekleştirirken en büyük güçleri felsefi derinlikleri değil, ellerindeki silahlardır (Gökmen, 1997: 332-333).

Demokrasilerde herhangi bir resmi ideolojinin ordu, üniversite vb. devletin kurumlarıyla özdeşleşmezler. Böyle bir yapının hakim olduğu devletlerde demokrasi gelişmez. Türkiye’nin resmi ideolojisi ise Atatürkçülüktür (Özgür, 2004: 4-5).

Askeri demokrasinin mantığına göre, tek doğruyu düşünenler Cumhuriyetin temel ilkelerine inananlardı. Eğitim sistemi ile bu dinin ilkeleri eleştirilemez doğrular olarak verilmektedir. Bütün sistem bunun üzerine inşa edilmiştir. Her ne kadar İHL’lerde de aynı eğitim veriliyor olsa da, bunun yanında bir de dini eğitim verilmektedir. Dolayısıyla sistemin okullarında iki farklı tip insan ortaya çıkmaktadır. İHL’lerde yetişen gençler, diğerleri için bir tehdit olarak algılandığı için, o okulların önü kesilerek, bu tip gençlerin yetişmesinin engellenmesi amaçlanmaktaydı. İHL’lerin orta

kesimlerinin kapatılması girişiminin altında yatan temel düşünce buydu (Gökmen, 1997: 333-334).

İzol'a göre 28 Şubat süreci ile birlikte TSK Türkiye'deki karar alma sürecinde baş aktör haline gelmiştir. Varlığını devam ettiren bütün kurumlar üzerinde MGK yer almaya başlamıştır (İzol, 2002: 208). Türköne'ye göre bu sürecin sonunda faşizm mağlup edilmiştir. Ama bunu demokrasi taraftarının yaptıkları mücadele ile başarmadıklarını, faşizmin çağdışı ve saçma olmasından kaynaklandığını iddia etmektedir (Türköne, 1997: 302).

4. E-MUHTIRA

12 Eylül öncesindeki Cumhurbaşkanlığı seçim süreci 100 turdan fazla sürdüğü halde, cumhurbaşkanı seçilememiştir. Darbenin gerekçelerinden birisini de Cumhurbaşkanını meclisin seçememiş olması oluşturuyordu. 1982 Anayasası hazırlanırken aynı durumun tekrar yaşanmaması ve sistemin krize girmemesi için önlemler aldı. Toplantı halinde olmadığı durumda meclisin hemen toplantıya çağırılması ve en geç dört turun sonunda Cumhurbaşkanının seçilmesi öngörülmüştü. Eğer seçim gerçekleşemezse, derhal seçimler yenilenir ilkesi getirilmiştir (Katırcı, 2007: 60-61).

Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyan Abdullah Gül, Anayasanın belirlemiş olduğu bütün şartları haiz olduğu halde, onun adaylığına karşı çıkan bir kesim olmuştur. Siyasilerin bir adayın cumhurbaşkanlığına karşı çıkmaları hukuk devletinde doğaldır, ama bunu ifade etme şekli, oylamada ret oyu vererek kendini göstermelidir. Ama Türkiye'deki tartışmalarda egemen ideoloji çerçevesinde alternatif bir hukuk oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu süreçte Anayasanın cumhurbaşkanının özelliklerine ilişkin düzenlemesini değiştirmeye dönük bir değişiklik teklifinde bulunulmamıştır. Fakat bir siyasi grubun kendilerinin anayasal sınırlar dışında da bazı hakları haizlermiş gibi hareket ettiği ve taleplerde bulunduğu gözlemlenmiştir. Hukuken doğru işleyen bir süreç, sanki yanlışmış gibi aksettirilmeye çalışıldı ki bu durumun hukuk devleti ile bağdaşması mümkün değildir (Katırcı, 2007: 61-62). Yapılanlar hukuk dışı olmakla birlikte anlaşılabilir değildi. Cumhurbaşkanına 1982 Anayasası ile çok geniş yetkiler verilmişti. Sistemin genel işleyişinde anahtar role sahip olan cumhurbaşkanı aynı zamanda devletin işleyişinde etkili olan kurumlara atamalarda bulunarak siyaset kurumunun vesayet altında tutulmasını da sağlamaktaydı. Herhangi bir darbeye gerek kalmaksızın siyasal iktidar cumhurbaşkanı vasıtası ile vesayet altına alınmış olmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevine AK Parti'den birinin seçilecek olması demek, bütün bu yapının iflas etmesi anlamına

gelmekteydi. Dolayısıyla bütün yollar kullanılarak Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesi engellenmeliydi.

Yine bu süreç içerisinde, TBMM'nin meşruiyetini yitirdiği, dolayısıyla cumhurbaşkanının yeni oluşturulacak olan meclis tarafından seçilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu konuda eğer samimi olunmuş olsaydı, seçimden önce de bu gibi taleplerin dile getirilmesi gerekirdi. Fakat bu yönde bir talepte daha önce dile getirilmemişti. Bu kesim, hukuk alanında ideolojik bir gelenek varmış gibi hareket etmiştir. Fakat Türkiye'de böyle bir gelenek henüz gelişmemiştir. Ayrıca böyle bir geleneğin gelişmesi için her şeyden önce hukukun üstünlüğüne uygun davranılması gerekmektedir. Bu kesimin kendi zihninde kabul ettiği soyut geleneğin toplum için meşru bir karşılığı yoktu. İdeolojik davranan kesim, neyin olması gerektiğinden ziyade, neyin olamayacağını belirten bir politika izlemiştir. Bu süreçte toplantı yeter sayısının 2/3 olduğu yolunda bir yorumda bulunularak, seçim sürecine katılmama kararı almışlardı. Aslında bu yaklaşım Anayasaya aykırı bir durumdur. Çünkü Anayasa'da meclisin seçimler için hemen toplantıya çağırılması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla milletvekillerinin meclisi seçimde boykot etmeleri gibi bir tutum Anayasaya aykırıydı (Katırcı, 2007: 62-64).

Zamanın cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile AK Parti hükümeti arasında önemli derecede gerilim yaşanmaktaydı. Sezer, kamusal alanda başörtüsünün görünür olmasını istememekteydi. Bunu laikliğe karşı bir tehdit olarak algılamaktaydı. Bu nedenle yapmış olduğu atamalarda eş başörtülü olmayanları tercih etti. AK Partili milletvekillerinin çoğunun eş başörtülüydü. Laik kesimler genel olarak bu duruma aşırı tepki gösteriyorlardı. Asker dahi bazı toplantılara milletvekillerinin eşlerinin tesettürlü olması dolayısıyla katılmadı. Geline süreçte başı örtülü olan birinin cumhurbaşkanı olması kabul edilemez görülmekteydi (Taşkın, 2013: 161-162).

Muhalefet, yaptığı eylemlerin hukuka uygun olduğunu ispatlamak ve süreci engellemek için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Mahkemenin kararını vermesinden önce, hangi yönde karar vermesinin gerektiği de muhalefet partisi lideri tarafından belirtilmekte ve aksi bir karar durumunda toplumsal gerginliğin ortaya çıkacağı da dile getirilmekteydi. Bu yaklaşım dahi muhalefetin hukukun üstünlüğüne ne kadar saygılı olduğunu göstermeye yetmekteydi (Katırcı, 2007: 64).

Anayasa Mahkemesine muhalefet tarafından cumhurbaşkanlığı seçimi için toplantı yeter sayısının en az 2/3 olması gerektiği yolundaki

başvuru yapıldıktan sonra, gece yarısı o zamana kadar görülmemiş bir şekilde Genelkurmay Başkanlığı sitesinde bir bildiri yayımlandı. Kimin tarafından hazırlandığı bilinmeyen bu bildiride laikliğe dönük ciddi tehditlerin olduğu ve bu yönde önlemlerin alınmasının gerekliliğinin altı çizilmekteydi. Askerin, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine karşı olduğu biliniyordu. Açıkçası asker Anayasa Mahkemesine bir direktif vermektedir: AK Partinin adayının seçilmesini engelleyin, yoksa biz kendi yöntemimizle bu işi çözeriz.

O zamana kadar kendilerine darbe yapılan hükümetler hiçbir tepki ortaya koyamamışlardı. AK Parti yaptığı acil toplantılardan sonra bu bildirinin kendilerine karşı yapıldığını dile getirerek, bildiriye sert bir şekilde cevapladılar ve demokratik bir duruş sergilediler. Bu duruş Türk demokrasisinin kurumsallaşması için önemliydi.

Anayasa Mahkemesi muhalefetin talebine uygun bir şekilde toplantı yeter sayısının 2/3 olduğu yolunda karar verdi. Bu karar vatandaşların hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilkesine olan inancı oldukça zedelemiştir (Katırcı, 2007: 64-65). Erdoğan'a göre Türkiye'de ideoloji yargıya hakim durumdadır. Dolayısıyla yargıçların ideolojik tarafsızlığını temin etmek çok zor ama acil bir gerekliliktir (Erdoğan, 2005: 127).

İktidar partisi erken seçim kararı aldı ve arkasından ANAP'ın desteğini alarak Cumhurbaşkanını halkın seçmesi için Anayasa değişikliği yaptı. Cumhurbaşkanı Sezer bu değişikliği veto ederek meclise geri gönderdi. Bunun üzerine tekrar onaylanan düzenleme tekrar Cumhurbaşkanına gönderildi ve o da referanduma sunma kararı aldı. Referandum tarihini erkene almak için yapılan değişiklik Sezer tarafından veto edilince, hükümet süreci erkene alma girişiminden vazgeçti (Katırcı, 2007: 65-66).

Türkiye'de askerın darbe yapmasının önkoşulları sağlanamamıştır. Her ne kadar askerın içerisinde bir grup darbe planları yapmış olsa da (2004'teki Ayıışı gibi), bunu gerçekleştirmemiştir. Askeri darbenin yapılmasının bazı ön koşullarının daha önceki darbe dönemlerinde sağlandığı bilinmektedir. Daha önceki askeri darbelerde Her şeyden önce ülkede büyük siyasi krizlerin olması ve bu krizlerin demokratik çözüm yolları ile çözüme kavuşturulamamış olması durumu hakimdi. Diğer taraftan ülke içerisinde artan aşayış ve terör olayları sonucunda halkın bir kurtarıcıyı bekler hale geldikleri gözlemlenmiştir. İşte bu durumlarda asker sırf demokrasiyi kurtarmak adına yönetime şu veya bu şekilde el koymuştu. Ama 2007'de durum farklıydı. Bütün dayatmalara rağmen siyaset kurumu çözüm

yolunu bulmaktaydı. Hemen alınan bir erken seçim kararı sonucunda 22 Temmuzda seçimler yenilendi ve hükümetteki AK Parti, bürokratik elitlerin bütün hayallerini boşa çıkaracak oranda oyla (%47) seçimlerden büyük başarı ile çıktı. Yine bütün engellemelere rağmen, MHP'nin cumhurbaşkanlığı seçimini kriz olmaktan çıkartmasıyla, Abdullah Gül cumhurbaşkanı seçilmiş oldu. Aynı yıl yapılan referandum ile bundan sonraki dönemde cumhurbaşkanını halkın seçmesi ilkesi benimsendi. Artık askerın baskısı ile istediği adayı cumhurbaşkanı seçtirmesi pek mümkün olmayacak görünüyordu. Bazı grupların bütün çabalarına rağmen ülkede kaos ortamı oluşturulamadı. Türkiye AB tam üyelik sürecinde epey bir yol almış ve dış dünya ile ilişkilerini de oldukça iyi bir duruma getirmişti. Gerek ABD, gerekse AB Türkiye'de demokrasinin son bulmasını kendi çıkarlarına görmemekteydi. Bu şartlar altında askerın darbeye kalkışması mümkün değildi.

Türkiye'de askeri-sivil bürokrasi arasında amaç ve çıkar birliği söz konusudur. Tarafsız olması gereken bu kurumlar (yargı, YÖK, barolar vb) açık bir şekilde her konuda hükümete bir bütün gibi, bir muhalefet partisi gibi tavır almaktaydılar. Asker darbe yapmadan da bu işi çözenin yolu bulunmalıydı ve sonunda bulundu: AK Parti kapatılacaktı. Yani yargı darbesi gerçekleştirilecekti. Yargı Darbesini yapmak zor bir iş değildi. Türkiye'de yargı zaten olabildiğince siyasallaşmış, bir muhalif parti bildirisi gibi kararlar verebilmekteydi (Erdoğan, 2007).

AK Parti'nin MHP ile birlikte toplumsal bir sorun haline gelen üniversitelerde başörtüsü yasağını kaldırması (aslında hukuken böyle bir yasak olmadığı halde bürokratik elitlerin dayatması ve Anayasa Mahkemesi'nin kendisini yasa koyucu yerine koymasıyla ortaya çıkan problem) sonrasında düğmeye basıldı. AK Parti'nin laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline geldiği gerekçesi öne sürüldü.

AK Parti'ye yapılan eleştirilerden birisi de başörtüsü sorununu yanlış zamanlamayla gündeme getirdiğiydi. Eğer bu konu gündeme gelmeseydi, kapatma davası açılmayacaktı. Bu düzenleme sadece bir gerekçe oluşturmuştur. Ama yargısal darbenin kararı zaten daha önceden verilmişti. Tıpkı 12 Eylül öncesinde meydana gelen Konya Mitinginde olduğu gibi. Bu miting yapılmasaydı da darbe yapılacaktı, ama bir kılıf olarak kullanıldı. Dursun'a göre iddianamede hukuki yönü olmayan, bazı siyasi tartışmalar da kanıt olarak sunulmuştur (Dursun, 2008).

5. SONUÇ

Türkiye’de askerinin başat rolünün değişik gerekçeleri vardır. Türkiye kurtuluş savaşı vererek bağımsızlığını kazanmıştır. Bu nedenle yöneticilerin önemli bir bölümü asker kökenli olmuştur. Bu kişiler karar alırken ve uygularken aldıkları askeri eğitime göre hareket etmişlerdir. Ordu ülkenin bölünmez bütünlüğünün bir göstergesi durumundaydı. Herhangi bir alanda iktidar boşluğu olduğunda, ordu bu boşluğu doldurma görevini kendinde görmekteydi.

Darbelerden sonra bürokrasi sistem içerisindeki konumunu güçlendirmekte ve bu durumun kalıcı olması için bazı önlemler almaktadır. Askeri-sivil bürokrasinin arzu ettiği yapı, sivil, demokratik bir görünüm altında ülkenin yönetimini kendilerinin yapmasıdır. Darbelerden sonra sistem yeniden inşa edilmektedir. Asker, yönetimi sivillere devretmeden önce bazı çıkış garantileri almaktadır. Bu garantilerden en önemlileri kendilerine ayrıcalıklı bir konum sağlayan anayasaların yapılması ve kendilerinin yönetimde etkinliklerini anayasal çerçevede sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. Darbecilerin yaptıkları faaliyetler dolayısıyla yargılanmamaları için de teminatlar alınmaktadır. Normal şartlar altında, demokratik bir şekilde seçilmiş meclislerin almaları mümkün olmayan bazı önemli kararlar bu dönemlerde rahatça alınır. Her darbeden sonra askerinin toplumdaki statüsü ve ekonomik durumu daha iyi bir noktaya taşınır.

Uluslararası konjonktür de darbelerin gerçekleşmesinde önem arz etmektedir. Bazı durumlarda uluslararası aktörler askeri yönetimi sivil yönetime tercih edebilmektedirler. Sivil hükümetler seçmenlerin aşırı derecede karşı çıkacakları girişimlerde kolay kolay bulunamazlar. Ama askeri yönetimlerin önemli kararları çok kolay alabilmeleri mümkündür. Bu aldıkları kararlar ve eylemleri dolayısıyla hiçbir şekilde hesap vermemektedirler. Cunta iktidarda olsaydı 1 Mart tezkeresi gibi bir sorunla ABD karşılaşmaz ve Türkiye topraklarını rahat bir şekilde Irak Savaşında kullanabilirdi. Bizdeki asıl sorun “zamanın ruhu”nun (Zeitgeist) doğru bir şekilde anlaşılabilmesidir. Artık dünyada demokratlaşma önemli bir değer haline gelmiştir. Darbeci yönetimleri küreselleşmiş dünyada onaylayan pek bulunmamaktadır.

Türkiye’de demokrasinin kurumsallaşamamasının ve askeri darbelerin meydana gelmesinin gerekçeleri kısaca şöyle açıklanabilir: Demokrasilerde sorunları çözme yöntemi olarak müzakere önemli bir yere sahiptir. Farklı toplum kesimleri, kendi çözüm önerilerini rahat bir şekilde

dile getirirler. Bu çözüm önerileri üzerinde müzakereler yapılır. Eğer sistem tıkanır ve çözüm bulunamazsa, devreye demokrasilerin en önemli sorun çözme kurumu, yani seçimler girer. Seçimler sonrasında ortaya çıkan tablolara göre bir çözüm bulunur. Bazı durumlarda referandum gibi yöntemlere de başvurulabilmektedir. Türkiye’de ise muhalefet hiçbir zaman hoş görülmemiştir. Osmanlı Devleti döneminde muhalefet etmek fitneye sebebiyet vermek olarak görülmekteydi. Nitekim günümüzde muhalefet dendiği zaman hep olumsuz çağrışımlar kafalarımızda oluşmaktadır: Her şeye hayır diyen, uzlaşmaz, sorun çıkaran... Aslında muhalefetin sadece eleştirip karşı çıkmaktan ziyade, alternatifler sunarak hükümetlere yol gösterici fonksiyona sahip olduklarını düşünülmemektedir. Demokrasiye geçildikten sonra iktidarlar eleştiriye açık değildir. Her istediklerini yapabileceklerini, bunun bir hak olduğunu düşünmemelidir. Diğer taraftan muhalefet partileri de aynı uzlaşmaz tavırla iktidarı yıpratmak için her yolu meşru görmemelidir. Seçim yoluyla iktidara gelmelerinin mümkün olmadığını anladıkları zaman, askeri darbe yapmaya davet etmekten geri durmadılar.

Toplumlar ve talepleri zaman içerisinde değişime uğramaktadır. Bu değişim sürecinde yeni taleplerin ve beklentilerin siyasal iktidarlardan çözüme kavuşturulması istenmektedir. Demokrasiler yeni toplumsal talepleri meşru görmekteler ve bu taleplere karşılık verebilmenin yollarını aramaktadır. Türk siyasal kültüründe ise farklı talep ve beklentilere karşı bir tahammülsüzlük söz konusudur. Zamanın değiştiği ve farklı taleplerin doğal olduğu algılanamamakta ve farklı taleplerde bulunanlar Atatürk düşmanı, vatan haini ve benzeri hakaretler ve sindirme politikalarıyla sistemin dışına itilmektedirler. Toplumun farklı kesimleri birbirlerine kuşkuyla bakmaktadırlar. Birbirlerine karşı bu kadar güven duymayan kesimlerin bir araya gelerek müzakere sonucunda sorunları çözmeleri mümkün olamamaktadır. Sonunda siyaset bu taleplere cevap veremez hale geldiği için krizler çıkmaktadır.

Türkiye’nin demokratikleşememesinin en önemli nedenlerinden birisi de, sorunların çözümünü olağanüstü özellikleri olan liderler tarafından çözülmesinin beklenmesidir. Bazı kesimler için olağanüstü özellikleri haiz olan TSK sorunları en iyi çözebilecek kurum durumundadır. Ne zaman bir kriz çıksa, bir kesim sivilin darbe beklentisi içerisine girdiği görülmektedir. Demokrasilerde sihirli değneğe sahip liderlerin veya kurumların, kendi kolektif sorunlarını çözmeleri beklenmez. Bütün sorunların demokrasinin kurum ve kuralları çerçevesinde çözülmesi beklenir. Türkiye’de toplumun

bir kesimi askeri sorun çözücü olarak görmesi dolayısıyla, asker de kendini bu pozisyonda görmeye başlamakta ve çok rahat bir şekilde darbeye kalkışmaktadır. Vizyon sahibi liderlere sahip olmak demokratlaşmak açısından önemlidir. Ülkeyi bu kültürel altyapıya rağmen düzlüğe çıkaracak, dengeleri iyi bir şekilde kuracak vizyon sahibi liderlere sahip olunamaması demokrasinin kurumsallaşmasını engellemektedir. Bazı durumlarda darbe adeta geliyorum dediği halde küçük hesaplar peşinde koşan, vizyon sahibi olmayan siyasetçilerin de darbelerdeki sorumluluğu büyüktür.

KAYNAKÇA

- Akça, İsmet (2013), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi”, Türk Siyasal Hayatı, 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.170-199.
- Alkan, Ahmet Turan (1997), “Mızraklı Demokrasi Tarihi veya Ahvalin Karşı Taraftan Nasıl Görüldüğünün Resmidir”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, s.651-656.
- Baydur, Mithat (1997), “Üniformalı Demokrasi”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, s.306-322.
- Çavdar, Tefik (2004), Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Demirel, Tanel (2001), “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 56, Sayı: 4, s.43-75.
- Dursun, Çiler (2002-3), “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi”, DOĞU BATI, VI/21, Kasım-Aralık-Ocak, s.123-147.
- Dursun, Davut (1999), Demokratikleşmeyen Türkiye, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Davut (2000), Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Dursun, Davut (2005a), 12 Eylül Darbesi, Şehir Yayınları, İstanbul
- Dursun, Davut (2005b), “Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler”, Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış, s.175-196.
- Dursun, Davut (2008), “İddianame Öğretici, Hem de Çok Öğreticidir!..”, Yeni Şafak Gazetesi-20.03.2008, www.yenisafak.com.tr (10.05.2008)
- Erdem, Fazıl Hüsnü (2005), “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Sürecinde Sivil-Asker İlişkilerinin Genel Görünümü”, Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Cilt: 2, Aktüel Yayınları, Bursa, s.751-774.
- Erdoğan, Mustafa (2005), Anayasal Demokrasi, 7. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Erdoğan, Mustafa (2007), “İdeolojik Devletten Kurtuluşun Reçetesi”, Zaman Gazetesi-16.07.2007, www.liberal-dt.org.tr, (10.04.2008)

Gökmen, Yavuz (1997), “Askeri Demokrasi”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, s.332-339.

Göle, Nilüfer (1994), “80 Sonrası Politik Kültür”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul, s.509-519.

İzol, Ramazan (2002), “Türkiye’de Ordu’nun Siyasi Varlık Sebepleri”, Mülkiye, Cilt XXVI, Sayı 235, Temmuz-Ağustos, s.193-215

Kalaycıoğlu, Ersin (1994), “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Partimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul, s.469-493.

Kalaycıoğlu, Ersin (2007), “Türkiye’de Politik Rejimin Evrim ve Yasama Sistemi”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, 3.Baskı, Aktüel Yayınları, İstanbul, s.331-349.

Katırcı, Güldeniz (2007), “Kuvvetler Ayrılığından Kuvvetler Çatışmasına”, Türkiye Günlüğü, Sayı 89, Yaz, s.60-67.

Köktaş, M. Emin (1997), Din ve Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara

Öcal, Beyhan (2009), “12 Eylül’den 28 Şubat’a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi”, ETHOS, Sayı: 1/4, s.1-61.

Özbudun, Ergun (2007), Çağdaş Türk Politikası, Çev. Ali Resul Usul, 2. Baskı, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.

Özgür, A. Faruk (1999), “Darbe Kültürümüzde ilerlemeler”, Yeni Türkiye, Yıl 5, Sayı 29, Eylül-Ekim, s.158-162.

Özgür, A. Faruk (2004), Tek Parti İdeolojisiyle Demokrasi, Liberte Yayınları, Ankara.

Şehsuvaroğlu, Lütfi (1997), “Milli Sivil Stratejik Konsept”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, s.323-331.

Şen, Ali (2005), “24 Ocak Kararlarının Siyasal Ekonomisi: 1980’li Yıllardaki Reformlar Sürecinin Ekonomik Gelişmeleri, İç ve Dış Siyasal Faktörlerle Etkileşimi”, Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Cilt: 2, Aktüel Yayınları, Bursa, s.1165-1196.

Taşkın, Yüksel (2013), “Din, Devlet, Laiklik”, Türk Siyasal Hayatı, 6. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.140-169.

Türköne, Mümtaz’er (1997), “Faşizmin Son Tangosu”, Yeni Türkiye, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, s.302-305.

Türköne, Mümtaz’er (1998-9), “Cumhuriyet’in Kamusal Alanı”, DOĞU BATI, II/5, Kasım-Aralık-Ocak, s.125-132.

Yayla, Atilla (2005), “Bürokratik Tahakküm Altında İnmek...”, Zaman Gazetesi, 27.07.2005, www.liberal-dt.org.tr, (10.04.2008)

HALKEVLERİNDE YÜRÜTÜLEN SANAT ÇALIŞMALARI (1932-1950)

Sancar TUNALI*

ÖZET

Sanat olgusunun toplumsal açıdan önemli bir eğitim ve sosyalleşme aracı olduğu görülmektedir. 1932 yılında kurulan Halkevleri, kapatıldığı 1950'li yılına kadar tüm il ve ilçelerde örgütlenmiş, kültür ve sanat alanında da oldukça önemli çalışmalar yürüten bir kültür kurumu niteliğindedir. Bu kurumlarda edebiyattan tarım eğitimine kadar dokuz ayrı kolda eğitim çalışmaları gerçekleştiriyor, toplumun her kesimi üye olarak çalışmalarına katılabiliyordu. Halkevleri bünyesinde oluşturulan sanat kollarında yetişen gönüllü topluluklar, temsiller veriyor, yakın ilçelere, köylere ve diğer illere turneler gerçekleştiriyordu. Karagöz gibi gölge oyunları, köy seyirlik oyunları, folklor etkinlikleri, tiyatro temsilleri ve konserler ile topluma ayrı düşmeyen bir dil ile ulaşıyor, onlara yeni toplum değerleri sanat yolu ile aktarıyordu. Köylerde oluşturulan halkodaları köylüye okuma alışkanlığı kazandırılmış, çeşitli kültür ve sanat çalışmaları köylere kadar ulaşabilmişti. Atatürk'ün ulusal kültürü geliştirme ve çağdaşlaşma projesinin halk eğitimi boyutu olarak kurmuş olduğu Halkevlerinde yürütülen kültür ve sanat çalışmaları nitelik, nicelik ve süreklilik boyutları ile günümüzde yürütülecek sanat çalışmalarına ve toplumun sanat ihtiyacını karşılamaya dönük uygulamalar için örnek oluşturmaktadır. Bu uygulamaların değerlendirilmesi günümüz toplumunun kültür ve sanat alanındaki gereksinimlerini karşılama bakımından katkı getirecektir.

Anahtar Sözcükler: Halkevlerinde sanat, sanat ve toplum, sanat ve eğitim

STUDIES OF ART IN HALKEVLERİ (1932-1950)

ABSTRACT

The case of arts is seen to be an important education and socialising tool. Halkevleri, which were established in 1932, were cultural institutes that were organised in every city and county and had important studies on culture and arts

* Öğr.Gör., Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, İletişim:
sancartunali@hotmail.com

until they were closed in 1950. Education in 9 different branches ranging from literature to agricultural education was given in these institutes and people from all parts of the society could join by becoming a member. Arts departments in Halkevleri branches educate volunteer groups and these groups produce performances in their neighborhood and they organize tours to near villages and cities. The society was reached with a non-isolating language with shadow plays like Karagöz, village theatrical plays in the village square, folk dance activities and theatre representations and new society values were narrated by means of arts. Reading rooms in villages succeeded to convey the love of reading to wide range of the society starting from the early ages. Cultural and artistic studies held in Halkevleri, which were established as a part of Atatürk's national cultural development and modernization projects, will be a sample for the applications that are intended to meet the artistic need of the society in terms of quality, quantity and continuity. The evaluation of these applications will help to meet the artistic and cultural needs of the society.

Keywords: *Arts in Halkevleri, arts and society, arts and education*

1. GİRİŞ

Kültürün taşıyıcısı olan sanatın toplum yaşamına yeterince yansımadağı görülmektedir. Var olan sanat etkinlikleri nitelik, yaygınlık ve süreklilik boyutları bakımından oldukça yetersiz kalmaktadır. Öte yandan tırmanan şiddet ve iletişimsizlik halleri ile toplumun hoşgörü ve demokrasi kültürü ile donanabileceğı bir eğitim ihtiyacı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında sanatın ve sanat etkinliklerinin insanları demokratik tutum ve değerler geliştirmeye yönelten, alternatif çözümler sunan yapısından daha fazla yararlanılması bir gereklilik halini almaktadır. Toplumun sanat yolu ile eğitimine yönelik etkili sanat çalışmalarını tasarlayabilmek, geçmişte bu yönde yürütülen çalışmaları gözden geçirmeyi, bu uygulamalardan elde edilen deneyimlerden yararlanmayı gerekli kılmaktadır.

Bir kültür ve sanat kurumu olarak çalışan "Halkevlerinin ilk faaliyet dönemi (1932-1950), verimliliğı, sürekliliğı ve toplumsal etkileri bakımından göz önünde bulundurulması ve değerlendirilmesi gereken bir özellik sergilemektedir. 1923'te ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte yönetim, yeni rejimi benimseyecek ve ayakta tutacak kuşaklar yetiştirme düşüncesi ile gerekli yasal düzenlemeleri yapmış ve bir dizi eğitim hamleleri gerçekleştirmiştir. Bir kültür ve sanat kurumu olarak tasarlanan Halkevleri de bu eğitim hamlelerinin uygulandığı kurumlardan biri olmuştur. Bu kurumsal yapıda kültür ve sanat çalışmalarına önemli bir yere ayrılmıştır. Halkevleri, halk ile aydınları kaynaştırarak toplumsal yaşamda dayanışma ve

işbölümüne yönelik, demokrasi kültürünü içselleştirmiş, cumhuriyet rejimine bağlı yurttaşlar yetiştirilmek istenmiştir. Tek partili dönemde Cumhuriyet Halk Partisi denetiminde, merkezi bir dernek yapılanması biçiminde kurulan Halkevleri, etkinliklerini il ve ilçelerde şubeler aracılığı ile yürütmüş, köylerdeki faaliyetleri için halkodaları adı verilen daha küçük birimler oluşturulmuştur. Halkevlerindeki etkinlikler, dil ve edebiyat, güzel sanatlar, temsil, spor, sosyal yardım, halk dersaneleri ve kursları, kütüphane ve yayın, köycülük, tarih ve müze olmak üzere dokuz kola ayrılarak yürütülmüş, bu kollarda gönüllüler kendi uzmanlık, yetenek ve isteklerine uygun bir çalışma alanında değerlendirilmiştir. Bu kollardan “Dil ve Edebiyat”, “Güzel Sanatlar” ile “Temsil” kollarının işleyişi sanat çalışmalarına dönük olarak düzenlenmiştir.

2. İNCELEME

Halkevlerinde dil ve edebiyat kolu ile halkın genel bilgisinin artması, Cumhuriyet ilkelerinin kökleşmesi için, yurt sevgisinin, yurttaşlık ödevleri duygusunun yükselmesine yarayacak konuşmalar, konferanslar, törenler hazırlanması hedeflenmiştir. Genel olarak dil, yazın konularıyla ilgilenen bu kol dil devriminin gelişmesine, dil ile ilgili araştırmalar yapılmasına, edebi zevkin yayılmasına çalışmak, bunun için güzel yazı yazma ve güzel söz söyleme yarışmaları düzenlemek büyük Türk ozan ve yazarlarını anlatmak, tarihsel ve ulusal günleri kutlamak amacıyla törenler düzenlemek ve Halkevlerinin çıkaracağı dergileri yönetmek bu kolun ödevleri arasında yer almıştır.¹

Halkevlerinde dil ve edebiyat kollarının sorumluluğunda yürütülen edebiyat çalışmaları ile yazarlar, şairler teşvik edilmekte, konferanslar düzenlenmekte, Ülkü dergisinde ve çıkarılan halkevlerine ait dergilerde edebiyat söyleşileri, sorunları, öyküler ve şiirlere yer verilmektedir. Öykü, şiir ve roman yarışmaları düzenlenmektedir. Çıkarılan edebi kitapların büyük bir çoğunluğu ülke kültürünün ve sanatının zenginliklerini tanıtmaya yöneliktir. 1937 yılındaki Ankara Halkevlerinin edebi toplantılarına bütün “edip, şair ve mütefekkirler davet edilmektedir.”²

Bu toplantılarda bu günün ve gelecekteki edebiyatın yönleri ve halk köy edebiyatı üzerinde görüşmeler yapılmakta, yazarlar, şairler ve edebi hayatımızla yakından ilgili olanlardan görüşler alınmaktadır. Yapılan bu

¹ Anıl, Çeçen., *Halkevleri*, 1.baskı , Gündoğan Yayınevi, Ankara 1990, s. 183

² Age. s. 16

toplantılarda üzerinde tartışılan köy edebiyatı, endüstri edebiyatı, devrimin istediği edebiyat, folklor araştırmaları, Atatürk edebiyatı nasıl olmalıdır, halk edebiyatına nasıl gidilmelidir gibi konular dönemin edebiyat politikasına ilişkin ipuçları da vermektedir.³

Temsil Kolu ile tiyatro sevgisi ve izleme zevki gelenekselleştirilmeye çalışılırken, tiyatro yolu ile Cumhuriyetin etik ve vatandaşlık anlayışı topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Temsil kolu ile yetenekli gençler bir araya toplanıp temsiller hazırlamış ve güzel söz söyleme ve konuşma konusunda cesaretlendirilmiştir. Tiyatro sanatçısı olma yeteneği gösterenleri korumak, töresel, eğitsel, ulusal oyunlarla halkı olumlu yönde yönlendirmeye çalışmak, kukla ve karagöz gibi halk sanatlarından, sinemadan yararlanarak halka öğretici ve eğlendirici filmler göstermek bu kolun çalışmaları arasında yer almıştır.⁴

Güzel Sanatlar Kolu ile güzel sanatlara halkın sevgi ve ilgisini sağlamak, güzel sanatların ülkede gelişmesini sağlamak amacı ile müzik, resim, heykeltıraşlık, mimarlık, süsleyici sanatlar alanlarında çalışanları bir araya toplamak, genç yetenekleri korumak, onların gelişmelerine, yetişmelerine çalışmak bu kolun görevleri arasındadır. Güzel Sanatlar Kolu, Halkevlerinde yapılacak törenlerin müzik ve oyun izlencelerinin düzenlenmesi, halk için müzikli geceler düzenlenilmesi, müzisyenlerin aralarında müzik konuşmaları yapıldığı paneller, özel ve genel dinletiler hazırlamak, batı müziğinin uygulamalarının kökleşmesine çalışmak, Türk halk müziği değerlerinin toplanmasına ve çok sesli formda Türk müziğinin yaratılmasına, gelişmesine çalışmak, ulusal oyunları özendirmek, koro, orkestra bando kurulmasına ve bunların iyi bir biçimde çalışmasına yardım etmek, resim ve heykeltıraşlığı yaymak için resim ve heykel sergileri hazırlamak, resim ve heykel kursları açmak, bu alanda yetişen yetenekleri korumak, onlara yardım etmek, gittikçe güzel sanatlar arasında yer almaya başlayan fotoğrafçılığı özendirmek, iyi ve sanatsal fotoğraf çekme uygulayışını yaymak için kurslar, sergiler, yarışmalar açmak gibi sanatsal anlamdaki bir çok faaliyetten sorumlu kılınmıştır.⁵

Belirtilen kolların amaçları aynı zamanda Halkevlerinde yürütülen sanat eğitimine ilişkin yaklaşımları da ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlar, sanatsal etkinlikler yolu ile topluma Cumhuriyet rejimine bağlı bir kültür ve yaşam anlayışı kazandırmak, toplumun estetik beğeni düzeyini, sanatsal

³ Age. s. 17

⁴ Age, s. 179

⁵ Age s. 177

etkinlikler yolu ile yükseltmek, toplumdaki genç yetenekleri değerlendirerek sanatçı ve sanatsever insanlar yetiştirmek, yerel ve ulusal sanatları ve sanatçıları koruyup teşvik etmek, yerel kültürden yola çıkarak sanat çalışmalarını evrensel bir forma taşımak biçiminde sıralanabilir.

Bu anlayış çerçevesinde 1932-1950 yılları arasında Halkevlerinde 23750 konferans, 12350 temsil, 9050 konser, 7850 film gösterisi yapılmış ve 970 sergi açılmıştır. Halkevleri şubelerince yürütülen yayın organları da önemli bir kültürel etkinlik olarak göze çarpmaktadır. Genel yayın organı konumundaki “Ülkü” gazetesinde ise, Halkevleri çalışmalarına, yapılan faaliyetlere, bilimsel yazı ve makalelere yer verilmiştir. Atatürk’ün bir kültür kurumu olarak kuruluşu ve çalışmaları ile birebir ilgilendiği Halkevlerinde gençlerin ilgilenmesini istediği konular; dil derlemeleri, folklor araştırmaları, köyü tanımak, adet ve gelenekleri derlemek, etnolojik eşyalar toplamak, tarih ve arkeoloji araştırmaları yapmak, halk oyunlarını diriltmek, halk şairlerine saygınlık kazandırmak, geziler düzenlemek, konferanslar vermek, yazar olmak, güzel konuşma sanatını öğrenmek, spor yapmak, temsiller vermek halkı halkevlerine çekmek olarak belirtilmektedir.⁶

Baltacıoğlu (1950:30). Halkevlerinin örgütsel yapısını irdelediği yazısında Halkevi’nin yalnız öğreten kurumlar değil, yaşatan yerler olduğunu, bunların halk için yaşam evleri olduğunu belirtmektedir. Halkevleri bir üniversite değildir, müdavimleri, üyeleri ve organizasyonları ile böyle bir niteliğe de sahip değildir. Halkevleri bir örgün eğitim kurumu da değildir. Şehir tiyatrosu, Şehir Konservatuarı gibi profesyonellerin çalışacağı bir yer olarak da düşünülmemiştir. Halkevlerini gece dershaneleri, dispanser, çocuk bakımevleri, haline getirmek de yanlış olacaktır. Halkevleri okuldan sonra kültür adamlarının halkla birleştiği ve kaynaştığı bir yer, Halkevleri her şeyden önce kültürü yaşama yerleri, amacı öğretmekten öte yaşatmak olan kurumlar olarak tasarlanmıştır.⁷

2.1. HALKEVLERİNDE EDEBİYAT

Halkevlerinde ulusal sanat, dolayısıyla da ulusal kültür kaynakları ile bilinçlenmeye dönük adımlar atılmıştır. Halkevlerinde sanatın ulusal değerlerle birlikte algılandığını batı sanatının, sineması, tiyatrosu ve müziğiyle evrensel olarak kabul edildiğini görülmektedir. Türk müziği,

⁶ Kadri Kaplan, “Halkevleri”, *Atatürk ve Halkevleri*, 1. Baskı, Ankara 1970, s.131

⁷ İsmayil Hakkı, Baltacıoğlu, *Halkın Evi*, 1. Baskı, CHP Halkevleri Bürosu Kılavuz Kitaplar, Ankara 1950, s.30

resim, edebiyatının ise işlenmesi gereken bir yapıda bulunduğu belirtilmektedir. Kansu (1970:86). “ulusal sanat” davasının “ulusal düşünüş” çerçevesinde ele alınması gerektiğini bunun yolu ve yönteminin ise ulusal yaşamı her işin ve her düşüncenin çıkışı ve kaynağı yapmak olduğunu belirtmektedir. Bu ise ancak halkın yaşamına girmek, ondaki maddi ve manevi değerleri birbirinden ayırmadan ele almak ve toplu yaşayışın nabzını tutmakla mümkün olacaktır. Yazar “Halkevlerinin kaynağı” adlı yazısında Halkevlerindeki sanat çalışmaları hakkında yaşamış olduğu deneyimlerini aktarmaktadır :

“Benim gençliğim Halkevlerinin havasında yoğruldu. İlk basılı yazılarımdan biri Sinop Halkevi dergisi olan “Dranas”ta çıktı. Birçok dergiyi okur, yazı yazma ateşi ile tutuşurdum. İlk yazılarımdan birini “Dranas” dergisine yolladım. Orada yayınlandığını görünce günlerce mutluluktan uçayazdım. Sonra Halkevlerinin ana dergisi “Ülkü”de şiirlerim, yazılarımdan çıktı. Halkevleri benim şiir ve yazı yaşantımın okulu oldular. Üniversite yıllarında, İstanbul Eminönü Halkevinde çalıştım. Dil Tarih ve Edebiyat koluna üye idim. Bu Halkevinin çok zengin bir kitaplığı vardı. Ondan yararlandım. “Folklor ve Edebiyat”, “İstanbul Masalları”, “Türk Halk Kitapları” Eminönü Halkevinin yayınladığı ve yoluma ışık tutmuş olan kitaplardandır. Kırşehir İlinde Şemsi Yastıman’ın yanık bağlamasını dinledim. Ahi Evran’dan gelme halk geleneğini Kırşehir Halkevinde toplanan terzi, berber, kunduracı halk çocuklarının davranışlarında yaşadım. Afyon Halkevinde o güzelim Afyon türkülerini yerli seslerden, yerli sazlardan öğrendim. “Taşpınar” diye güzel bir dergi çıkardı Afyon’da. Orada birçok şiirler yayınladım. Anadolu’nun Atatürkçü kültür kervanına bir Türkmen sevinciyle katıldım. İlk halk konuşmalarımdan birini de Afyon Halkevinde yaptım... En güzel günlerim ve gecelerim bir üniversite genci olarak Kadıköy Halkevinde geçti. Kitaplığında, konserlerinde, resim sergilerinde sanat ve bilgi besinlerimi aldım. Bu Halkevi’nin gönüllülerden oluşma bir yaylı sazlar orkestrası vardı. Atatürk Devriminin müzik doğrultusu çok sesli müzikti. Onu da Halkevlerinin çatısı altında dinledik. Kulaklarımdan beynime çok sesli müziğin yaratıcı ırmağı aktı... Hepimizin eğitiminde, dünya görüşümüzün oluşmasında, halka bakışımızda bu okullar devrimci işlevler gördüler. Aşağı yukarı bizim kuşağın gerçek üniversitesi, bu Anadolu halk üniversiteleri, Halkevleri oldular.”⁸

Halkevleri açıldığı dönemle birlikte ülkedeki edebiyat yaşamını önemli ölçüde belirleyen ve yönlendiren bir sosyal ve kültürel kurum olmuştur. Halk sanatlarını, gelenek ve göreneklerini araştırmak ve ortaya çıkarmak, Türk dilinin unutulmuş söz varlıklarını derlemek, o yöredeki

⁸ Ceyhan Atıf Kansu, “Halkevlerinin Kaynağı”, *Atatürk ve Halkevleri*, 1. Baskı, Ankara 1970, s.86

insanların kültürünü yükseltmek yolunda sohbet ve konferanslar düzenlemek, sanat ve edebiyat alanında genç yetenekleri bulup yetiştirmelerini sağlamak birinci derecede görevler arasında yer almaktadır. Edebiyat konusunda halkevlerinin çalışma biçimi “halktan alma” ve “halka verme” olarak belirtilmektedir. Halktan alma çalışmalarına bütün folklor çalışmaları dahil edilmiş, folklorun yalnızca edebiyattan ibaret olduğu düşünülmemiş, tüm güzel sanatlar, örf ve adetler bunun kapsamına girmiştir. Edebi sahada tespit edilecek malzeme bütün manzum sözler, atasözleri, masallar, efsaneler ve hikayeler olarak belirtilmektedir. Halka verme denilen çalışma alanında ise, edebiyatın anlamını ve içeriğini anlatacak, eski ve yeni edebiyatı halka tanıtmaya ve sevdirmeye çalışacak konferanslar vermek de faydalı olarak görülmüştür. Ankara Halkevi Edebiyat Kolu bu konuda önder rolü üstlenmiş, genç yetenekler tespit edilmiştir. Şiirler ve destanlar piyesler haline sokulmuş, Akın, Çoban, Özyurt, Mete, Atilla gibi piyesler aracılığı Türk tarih tezi halka anlatılmıştır. Özellikle çocuklar için hazırlanmış olan Beyaz Kahraman, Ergenekon, Kızıl Çağlayanlar, Mavi Yıldırım gibi piyeslerin Türk toplumunun ve çocuklarının kendine güvenini sağladığı, geleceğe hazırlanma şevkini artırdığı belirtilmektedir.⁹

2.2. HALKEVLERİNDE TİYATRO

Halkevleri temsil kollarının yürüteceği tiyatro etkinlikleri halkevlerinde bir canlılık yaratmak, şehir ve kasabaların tiyatro ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmak, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, tiyatro sanatçısı olabilecek yeteneklerin keşfini sağlamak, iyi hatip yetiştirmek, memleket ve cemiyet için faydalı telkinlerde bulunmak olarak sıralanmaktadır. 19 şubat 1932 tarihinde Ankara Halkevi’nde dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Halkevlerinin yapacağı tiyatro çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir:

“Halkevleri temsil şubelerini bu teşkilatın en mühim cihazlarından biri sayıyoruz. Halkevi sahnesi, bir milli kültür mektebi olacaktır. Orada çalışan, milli müdafaa için emek veren mücahitler sayılacaklardır. Halkevi sahnelerinde yalnız milli tezleri müdafaa eden piyesler temsil edilir... Bizim mevzularımız umumi Türk tarihi ile milli mücadelenin her biri bir millete ebediyen şeref ve iftihar seviyesi olabilecek sayısız safhaları, Türk’ün güzel ahlakı, yüksek faziletleri, Türk ruhundaki maddi, manevi sonsuz kudretler

⁹ Nurcan Toksoy, “Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri”, Ankara. 2007 Orion Yayınevi, S.238-240

gibi membalardan alınacaktır. Saltanat ile Cumhuriyetin, irtica ile inkılabın, modern mektep ile köhne medreselerin, iyi vatandaş ile fena vatandaşın, umumi cemiyet menfaatleri ile şahsi menfaatlerin mukayesesini gibi daha sayılabilecek mevzular da Halkevlerinin temsil mesaisine zemin teşkil edeceklerdir.”¹⁰

Halkevlerindeki tiyatro etkinliklerinin amacı profesyonel aktör yetiştirmek değil, üyelerine tiyatro eğitimi vermek ve tiyatro kültürünü aşılacak olarak belirlenmiştir. Görevi konservatuarlar ya da tiyatro okulları gibi uzman aktörler yetiştirmek olmayan bu kurumda tiyatro sosyal ve kültürel yaşama dönük olarak eğitim amaçlıdır.

Halkevleri, bir piyesin temsilinden önce oyuncuların sanatsal oluşumunu göz önünde bulundurmalıdır. Buradaki temel amaç psikolojik yönlüdür. Halkevleri sahnede yalnızca başarıları değil başarısızları da tutmak, onların sanatsal kişiliklerini geliştirmekle de sorumludur. Çünkü halkevlerinde tiyatro seçkinlerin ya da olgunların değil “toyların” emekleme ve çabalama alanıydı. Bu nedenle de piyeslerin başarısından önce oyuncuların cesaretini, teşebbüsünü, yaratıcılığını desteklemek gereklidir.¹¹

Halkevlerinde yalnızca tiyatro etkinliklerine katılanlar değil, bu etkinlikleri izleyenler de düşünsel estetik ve izlenimde uyulması gereken kurallar yönünden eğitilmektedir. Bu kurallar “Halkevleri Temsil Kolları için Kılavuz” adlı broşür ile izleyicilere bildirilmektedir:

“1. Temsillere tam ilan edilen saatte başlanır.

2. Bu saati geçiren seyirciler asla salona alınmaz. Ancak perde arasında salona girebilirler.

3. Temsil sırasında konuşmak, gürültü etmek, fındık, fıstık yemek gibi, oyunu sekteye uğratabilecek hallerin önüne geçmek için gerekli önlemler alınır.”¹²

Alper (1944:29). Halkevlerinin çağın kabul ettiği tiyatroyu aldığını fakat ona layık bir izleyici kitlesi hazırlamanın ancak izleyiciye bu sanatı öğretmekle mümkün olacağı ve halkevlerinin görevlerinden birisinin de bu olduğunu belirtmektedir.¹³

¹⁰ Sefa Şimşek. Bir İdeolojik seferberlik deneyimi Halkevleri: (1932-1951), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2002

¹¹ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, “Halkevlerinde Tiyatro”, *Halkın Evi*, 1. Baskı, CHP Halkevleri Bürosu Kılavuz Kitaplar:29 Ankara 1950, s. 126

¹² CHP Halkevleri, Temsil Kolları İçin Kılavuz, Ankara 1945, s. 12

¹³ Mehmet Alper, “Halkevi Amatörleriyle Hasbihal”, *İnan Dergisi*, Sayı:11, Trabzon 1944, s.29

Baltacıoğlu (1950:129). diksiyon (söylem) deklamasyon (jest, mimik ve poz) ve aksiyonda (eylem) milli olunması gerektiğini belirtirken Türk halkının kendi milli tiyatrosuna, kendi aksiyon, deklamasyon anlayışını taşıyan tiyatrosuna tarihinde yer verdiğini belirterek bu tiyatro sanatlarını, karagöz, ortaoyunu, köy sohbet oyunu, tuluat ve meddah olarak açıklamaktadır.¹⁴

Karadağ (1982:182). Birçok çeviri ve uyarlama oyunları Halkevi sahnelerine kazandırmış olan Delibaşı'nın, her güzel şeyin, ruhu incelten, ruhta estetik bir haz uyandıran her şeyin uygarlaşma aracı olarak gördüğünü Türkiye'nin de çağdaş uygarlık yolunda hızlı adımlarla ilerlemesi için tiyatroya zorunlu olduğunu, tiyatroyu düşüncelerin yayılmasında etkin bir araç olduğunu, toplumun çeşitli dertlerini ve gereksinimlerini gösteren ayrıntılara gerek duyulduğunu vurguladığını aktarmaktadır.¹⁵

Oyunların seçimi konusunda Halkevlerinde yerli yapıtlar ve uyarlanmış oyunlar yeğlenmiş, çeviri oyunlarda ise klasiklere şans tanınmıştır. Uyarlama oyunların toplumun bünyesine uymasının zorluğu dile getirilmiş, yabancı oyunlara toplumsal uyum açısından mesafeli yaklaşmıştır. Temel amaçlardan biri de kendi insanımızın, kendi toplumumuzun ruhunu anlayabilen, kendi gerçeklerimizi yansıtan oyunlar yazılması ve bunu yazacak oyun yazarlarının yetişmesidir.¹⁶

Türk edebiyatının günümüz kuşakları tarafından da iyi bilinen yazarları arasında yer alan Reşat Nuri Güntekin, Halkevlerinin tiyatroları ile ilgili verdiği konferansta sahnenin bir idarecisi ve bir de rejisörü olması gerektiğini, mümkün olan yerlerde bu görevlerin bir kişide toplanabileceğini belirtmektedir. Güntekin, bir oyunun nasıl çalışması gerektiği konusunda da bilgiler vermektedir; rol alan amatörlerin bulunduğu bir çalışmada oyun önce baştan sona okunmalı, oyunun ruhu ve amacı açıklanmalıdır. Her rol sahibine kendi rolünden önceki replikler de yazılmış olarak verilmelidir. Eser tüm rol sahiplerinin kendi rollerini okumaları biçiminde baştan sona bir kez daha okunmalı, oyuna ve rollere ait bilgiler verilmelidir. Bu ikinci okumada oyuncuların sahnede duracağı, oturacağı, girip çıkacağı yerlerde olmalarında yarar vardır. Oyuncular her zaman kendi rollerini kendileri hazırlayıp ezberlemelidir. Oyuncunun rolüne hazırlanırken yoğunlaşabilmesi, kendi benliğini oynadığı rolün benliği içinde kaybetmeye

¹⁴ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, age, s. 129

¹⁵ Nurhan Karadağ, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları 1932-51, Doçentlik Tezi, Ankara 1982, s.178

¹⁶ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, age, s.129

çalışması önemlidir. Prova aşamasında da önce sahneler tek tek prova edilmelidir. Zor sahneler öne alınmalı ve ağırlıklı olarak çalışılmalıdır. Bu iş bitince yapılacak olan sahneleri baştan sona çalışmaya başlamak olmalıdır.¹⁷

Güntekin, sahneye koyucunun (yönetmen) provalarda deyiş ve söyleyiş biçimine birinci derecede önem vermesi gerektiğini, oyuncuların sadelik istenmesi gerektiğini, Halkevlerinin oyun üslubunda ilkenin, Türkçeye hakkını ve uyumunu vermek, sözcük ve düşüncenin jest, mimik ve tavır arasındaki doğal uyumuna özen göstermek ve her türlü aşırılık ve abartıdan uzak durarak tiyatromuzun kötü geleneklerine karşı koyması gerektiğini de belirtmektedir.¹⁸

Halkevlerinde tiyatro konusuyla ilgili Ülkü dergisinde de oldukça kapsamlı yazılar kaleme alınmış, Bu dergi yanında Halkevleri tarafından “Halkevleri Temsil Kolları İçin Klavuz”, “Sahne”, “Tiyatroda Makyaj” gibi yardımcı kitaplar yayımlanmıştır. Ankara, İzmir ve İstanbul halkevlerinde tiyatro eğitimi için kurslar açılmış, farklı branş öğretmenleri ile diksiyondan eskime uzanan çeşitlilikteki dersler bir program çerçevesinde verilmiştir. Her Halkevi binasında bir tiyatro sahnesinin bulunması zorunlu kılınmış, henüz binaları bulunmayan halkevleri için ise oyunların açık havada oynanması sağlanmış, köylerde açık hava temsilleri verilmiştir. Karadağ, halkevlerinde göstermecî biçim örnekleri açısından dramatik köy seyirlik oyunlarından yararlandığını belirtmektedir.¹⁹

Gençosman (1942:8). “Bir Halk odasında” adlı anılarını kaleme aldığı yazısında yaşadıklarını dile getirmektedir:

“Temsil kolları, kendilerinin bile ummadığı neticeler almış. Önce işe küçük piyesler ile başlamışlar. Hükümetin karşısında park diye ayrılmış bir yer var. Oraya köyün marangozuna bir sahne hazırlatılmış. Sıralar uydurulmuş ve dizilmiş. Küçük piyeslerin gördüğü rağbet, şevklerini artırmış. Nahiye müdürü genç ve ateşli bir arkadaş. Köyde heves ve anlayış görünce faaliyeti geliştirmiş ve genişletmiş. Yazın benim orada kaldığım yirmi gün içinde Moliere’in iki eserini oynadılar ve parktaki sıralar yetişmedi. Oraya sığmayan kadınlar ve çocuklar karşı damlarda su yüklerinin kenarlarına sıralanmış, sus pus olmuş, sahnede yaratılan bu ikinci dünyada olup bitenleri seyrediyorlardı. Nahiye Müdürü: Aman bize piyes, piyes yollayın diyordu.”²⁰

¹⁷ Age. s.139

¹⁸ Age. s. 140

¹⁹ Age. s.194

²⁰ Kemal Zeki Gençosman, “Bir Halk Oldasında”, *Ülkü*, Yeni Seri Cilt 1, sayı 13, Ankara1942, s.8

Halkevlerinde tiyatro kolu üyelerine bilgilerini arttırabilmek amacıyla yurtiçinden ve yurtdışından tanınmış tiyatro adamlarına seminerler verdirilmiştir. Ankara Halkevindeki İngiliz kültür heyetinden Mr B.C. Buckler'in "Shakespeare" konulu konferansı, Lord Dön Sany'nin "Tiyatro Yazma Tekniği" konulu konferansı, Fransız tiyatro yönetmeni Jacques Copeu'nin "Muharrir ve Aktör" ve "Mizansen Prensipleri" konferansı bu örneklerden bir kaçıdır.²¹

Halkevlerinde, geleneksel gösteri sanatlarımızdan karagöz ve kukla gibi sanat etkinlikleri de canlandırılmaya ve geliştirilmeye çalışılmıştır. Baltacıoğlu (1950:135). Dünya tiyatrosunda devrim denebilecek değişiklikler yapan tiyatro kuramcıları ve uygulayıcılarının yaptıkları şeyin bilmeyerek tiyatrodaki sürrealizmin şaheseri olarak yorumladığı köy seyirlik oyunlarına, orta oyununa yaklaşımdan ibaret olduğunu belirtmektedir. Yerli olan bu sanatların geliştirilmesi ve çağdaşlaşması gerekmektedir. Sovyetler Birliğinde sosyalist rejime ilişkin temalar ile oluşmuş karagöz fasıllarından oluşturulan repertuardan söz eden Baltacıoğlu, Bolşevik Tiyatrosunun gidemediği yerlere Karagöz'ün gittiğini, Oysa Karagöz'ün sürrealist tekniğiyle, tiplerle bize ait olduğunu ve ondan halkın eğitimi için yararlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Baltacıoğlu, Halkevlerinde yürütülecek karagöz çalışmalarına ilişkin önerilerini maddeler halinde açıklamaktadır:

1. *Karagöz fasılları yazdırmak: Önce temaları tespit edilecek. İşte bir kaç misal; köy işleri, bataklık, dil, softalık, demokrasi, kirli sular, ormanlar, DDT. Bunlar üzerine karagöz piyesi yazabilecek kimseler var... Yazabileceklerden bir kaçının adı; Ercüment Ekrem Talu, Burhan Felek, Cemal Refik.*
2. *Karagöz suretleri yaptırmak: Deve derisinden ve mukavvadan yapılacak olan bu karagöz suretleri bütün halkevlerine, halkodalarına parasız gönderilir.*
3. *Karagöz takımı: Taşralardaki amatörlerin çoğu bir karagöz perdesi nasıl kurulur bilmezler. Perde, mum çanağı değnekler, düdük hepsi birden hazırlanıp halkevlerine gönderilir.*
4. *Karagöz oynatmak isteyen amatörleri Ankara'ya toplayıp onlara ders vermek..."²²*

²¹ Nurhan Karadağ, age. s. 195

²² İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Age. s. 135

1932-51 yılları arasında Halkevlerine ait sahnelerde toplam 386 değişik oyun sahnelenmiştir. Yaklaşık yirmi yıllık bir döneme yayılarak temsil edilen 386 oyun üç ayrı kategoride ifade edilmektedir. Bunların ilki, Türk tarih tezini ve Kemalist ideolojiyi topluma yaymayı amaçlayan Kemalist piyesler, ikincisi Shekespeare, Moliere, Sophokles, Musahipzade Celal, Ahmet Vefik Paşa gibi öğretici ve eğlendirici sanatsal düzeyi yüksek piyesler, üçüncüsü ise başlıca konuları toplumsal ilişkilerde ve aile yaşamında ortaya çıkan çelişkiler olan Fransız usulü farslar, trajikomediler ve melodramlar olarak sıralanmaktadır.²³

2.3. HALKEVLERİNDE MÜZİK

Saygun (1940:14).“Halkevlerinde Musiki” adlı yapıtında halkın müzik eğitiminde dikkat edilecek en önemli noktanın “Türk’ün özelliklerinin kaybolmaması” olduğunu belirtmektedir.²⁴

Halkevlerinin halkın musiki eğitiminde göz önünde bulundurması gereken ilk nokta toplu söyleyiş yani korodur. Bunu sağlamak için gidilecek yollar, halk koroları yapılması ve musiki ile az çok uğraşmış kişilerin oluşturacağı gruplardan yararlanmak şeklinde dile getirilmektedir. Koro eğitimi için yetişmiş halk koroları ve konserleri yanında musiki erbabının oluşturduğu koro konserlerinin dinlenmesi, gramofon ve radyodan yararlanılması da önerilmektedir.

“Halkevinin mesaisini idare eden gençler yanlarına bir kaç plak ve bir gramofon alarak kasabanın dükkanlarını, imalathanelerini, kahvelerini dolaşırlar. Bu plaklar bize ve başka milletlere ait yalnız veya birlikte okunmuş türküleri veya propaganda yapılan muhite göre daha başka koro eserlerini içerirler. Halkevi salonunda birkaç propaganda konuşması yapılır. Halka bu çalışmanın ne kadar cazibeli olduğu gösterilmeye çalışılır. Başka kasabalarda aynı amaç için çalışan oluşumlar hakkında bilgi verilir. Hatta mümkün olduğu takdirde ve varsa, öteki korolardan biri, yeni faaliyete başlayan muhite davet olunarak kendilerine bir-iki konser verdirilir. İyi ve ahenkli türküler söylemenin letafetinden ve çalışmalar sonucunda bu oluşumlar arasında yapılacak yarışmalara katılmaktan ve başarının şerefinden söz edilir. Bu konuda sözü uzatmaya gerek yoktur. İşte bu vesile ile Halkevlerine celp edilen kunduracı, amele, esnaf, memur ve halka kendi memleketlerininkinden başlayarak diğer şehirlerin türküleri ve halkı alakadar eden

²³ Sefa Şimşek, Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi:Halkevleri: (1932-1951), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002

²⁴ Ahmet Adnan, Saygun, Halkevlerinde Musiki,1. Baskı, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940, s.14

*mevzuları üstünde şen şarkılar ile vatani şarkılar hep birden ve tek sesle öğretilmeye başlanır. Çalışmalar sürerken bir taraftan da gramofon, radyo ve benzeri araçlardan yararlanabilmek kulak eğitime önem vermek gerekir...*²⁵

Saygun (1940:17). Koro çalışmalarının iyi bir duruma geldikten sonra halka, civar yörelere götürülmesi gerektiğini Halka verilecek konserlerde masallar, tekerlemeler, bilmecele söylenmesi, saz şairlerinin katılımı veya memleket rakslarının oynanması ile zenginleştirilebileceğini dile getirmektedir. Koro çalışmalarına ait filmlerin yapılarak bunların halka gösterilebileceğini, böylece eğitim için sinemadan da yararlanılabileceğini belirtmektedir. Ona göre müzik eğitimi yolunda halkın türkülerini, sazlarını ele alarak onun alışkanlıklarına hitap ederek yürüme doğru olacaktır, bu nedenle “mehter” den yararlanmak da sağlıklı bir adım olacaktır.²⁶

Saygun (1940:78). Saz şairlerinden yararlanmanın halk arasında yeteneklerin keşfedilmesine de olanak tanıyacağını ve geleneğin devamını sağlayacağını da belirtmektedir. Halkoyunlarının devamını sağlamak çok önemlidir. Çünkü halk oyunları oynayanlara ve izleyenlere zevk vermekte hiç farkında olmaksızın musiki dinlenilirken ritim ve kulak eğitimi de alınmaktadır. Ayrıca halkın müzik eğitiminde düzenlenecek halk bayramlarından, müzikli temsillerden ve halkevinin oluşturacağı orkestralardan yararlanılmalıdır. Saygun, halkevlerinde bir repertuar oluşturulması gerektiğini de dile getirirken, repertuarı oluşturacak şeyleri maddeler halinde belirtmektedir:

- a) *Armonize edilmiş halk türküleri*
- b) *Vatani ve milli şarkılar, naşideler*
- c) *Muhtelif teşekküllere göre eserler*
- d) *Musikili temsil eserleri*

Güzel bir sese sahip bir gencin veya musikinin herhangi bir sahasında yeteneğini belli eden kişilerin korunması, hatta bunların devlet konservatuarına gönderilmelerinin sağlanması halkevlerinin göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Kompozitörler milletinden ilham almalıdır. Halk mürebbi kompozitörünü takip edecek, bütün bunlara yönetim önderlik yapacak ve muhteşem bir abide kurulacaktır. Bu abide ise Türk’ün temiz ve mert sesi olacaktır.”²⁷

Atatürkçü düşünce sistemine göre müzikte çağdaşlaşmanın altı temel ilkesi vardır. Bunlar özde ulusallık, biçimde anlaşılabilirlik, kapsamda özgürlük,

²⁵ Age, s.16

²⁶ Age. s.17

²⁷ Age, s.78

anlatımda özgünlük, yöntemde çağdaşlık, nitelikte evrensellik olarak belirtilmektedir. Başarı, bu ilkelere ne denli temellenildiği ve dayanıldığına, bu ilkelerin ne derece kaynaklanıldığı ve yönlendiğine, kısacası bu ilkelere ne kadar uyulduğu ya da uyulabildiğine bağlıdır. Atatürk'ün bu görüşlerine paralel olarak Halkevleri aracılığı ile Türk Halk Müziği alanında önemli derleme çalışmaları yapılmıştır. Macaristan Ulusal Müziğinin inşasında önemli bir yere sahip olan ünlü müzisyen Bela Bartok 1936 yılında Halkevleri'nin konuğu olarak Türkiye'ye davet edilmiştir. Bartok İstanbul'da incelemelerde bulunmuş, Ankara'da konferans ve konserler vermiş, Ahmet Adnan Saygun eşliği, Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin gözlemciliğinde Adana ve çevresinde halk müzikleri derlemesinde bulunmuştur. Halk müziği derlemeleri Bartok'tan sonra da devam etmiş derlenen türküler kayıt altına alınmış, radyo ve halkevleri koroları aracılığı ile tüm yurda dinlettirilmiştir. Sonraki yıllarda Ahmet Adnan Saygun ve Ulvi Cemal Erkin gibi ünlü müzisyenler dönemin felsefesine uygun özde Türk, biçimde evrensel kabul edilen opera, oratoryo gibi çoksesli müzik örnekleri vererek uluslar arası boyutlarda başarılarla imza atmışlardır.²⁸

2.4. HALKEVLERİNDE DANS

Baltacıoğlu (1950:49) dansın, sosyal evrim sonunda laikleşmiş bir dini törenden başka bir şey olmadığını belirtmektedir. Dans bütün bu evrimi boyunca bu merkeze bağlı olan sosyal doğasını saklamaktadır. Halkevlerine konu olan danslar ise ulusal olmayan danslara karşı kapısını kapamalıdır. Çünkü halkevleri dans evleri olmayıp kültür evleridir. Bir diğer önemli konu da Halkevlerinin, ulusal dansörleri toplamakla kalmayıp modern Türk şehirlerine ve kasabalarına tanıtmasıdır. Ona göre bu bir devrim borcudur. Yapılacak şey dinde, dilde ve ahlakta olduğu gibi dansda da milliyeti bulmaktır. Bunu için yapılması gerekenleri maddeler halinde belirtilmektedir:

1. *En ilkellerinden en ilerilerine dek, bütün dans şekillerini saptamak,*
2. *Milli dans geleneklerini türlü dans şekillerinde deneyerek örflerini bulup çıkarmak,*
3. *Bu gelenekleri tutmak koşuluyla yeni teknik gereklere uyarlayarak milli dans neveleri elde etmek,*

²⁸ Ali, Uçan, Türk Müzik Kültürü, Evrensel Müzikevi yayınları, 2005, Ankara

4. Yeni milli dans taslaklarını önce Ankara Halkevinde incelemek, sürekli montajlar, provalar yapmak,
5. Bu yenilikler üzerinde psikolojik anketler yapıp kolektif ruhu öğrenmek,
6. Başarılı eserleri bütün Halkevlerine yaymak,
7. Bu milli dansların balo ve müsamerelerde oynanmasını sağlamak,
8. Zamanla ferdi orjinal danslar yerine milli orjinal dansları koymak.²⁹

Halkevleri ile birlikte özellikle yöresel danslar ile ilgili olarak ülke genelinde çalışma ve derlemeler bilimsel bir yola girmiş, kuramsal çalışmalar yapılmış, yöresel oyunlar saptanmış, kayıt altına alınmıştır. Köylerde halkodalarında yapılan çalışmalarda türkülere ve milli oyunlara önemli yer verilmiş her bölge kendi özelliklerinden olan milli havaları ve oyunları canlandırmaya çalışmıştır. Horonlar, barlar, zeybekler, singin ve bengin oyunları bunların başında gelmektedir. Bayramlar, geceler, şenliklerde yer verilen folklor gösterileri ve ekiplerden başarılı olanlar Avrupa'ya gönderilmiştir.³⁰

1941 yılında Halkevlerinde gerçekleştirilen yıldönümü kutlamasında on değişik yöreden halk oyunu ekibi Ankara'ya davet edilmiştir. Programda armonize edilmiş halk şarkıları korosu yer almaktadır. Programda Aşık Veysel'de türküleriyle yer almaktadır. Ardından Karadeniz horonları, Mudurnu kaşık oyunlarından örnekler sunulur. Bunları Sivas ve Çorum'un halayları, Peçeneklerin misket dansı, ve Ankaralı zeybekler ile kılıç oyunları takip etmektedir.³¹

2.5. HALKEVLERİNDE RESİM

Baltacıoğlu (1950:151). "Halkevlerinde Milli Resim" adlı yazısında yaratma eyleminde orjinal soydan dört eleman bulacağımızdan söz etmektedir. Bunlar orjinal formlar, orjinal renkler, orjinal kompozisyonlar ve orjinal bir tekniktir. Sorun Türk resim gelenekleri arasında sabit kalanları yani geleneği bulmaktır. Bunun için de minyatür, masal, efsane ve kahve resimleri gibi en eskiden en yeniye kadar halk ressamlarının eserlerinin incelenmesi gerekmektedir.³²

²⁹ İsmayil, Hakkı Baltacıoğlu, Age. S.49

³⁰ Banguoğlu Tahsin, *Halk Sanatı Üzerine*, Türk Halk Oyunları, Derleyen: Şerif Baykurt, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, Başnur Matbaası Ankara, 1965

³¹ Arzu Öztürkmen. *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayıncılık, 2009, İstanbul, s.237

³² İsmayil, Hakkı Baltacıoğlu, Age. s. 151

Halkevlerinde diğer sanat alanlarında olduğu gibi resimde de geleneksel olandan hareket ederek yöresel ve ulusal değerlerimizin işlenilmesi tasarlanmıştır. Ressamlardan yalnızca halk konularından ayrılmaması ya da halk ressamlarına öykünmeleri istenmiyor onları geliştirmeleri, Türk motiflerini evrenselliğe ulaştırmaları da talep edilmektedir. Uslup Türk olmalı, anlatımda ise evrenselliğe ulaşılmalıdır. Halkevlerinde resim faaliyetinin amacı, Halk resimlerini toplamak, halk ressamlarını korumak, milli resim yaratmayı teşvik etmek, bu amaçla sergiler açmak, armağanlar vermek olarak belirtilmektedir.³³

Halkevleri ve Halkodaları çalışmalarının kaleme alındığı 1943 yılı broşüründe halkevlerinde resim ve fotoğrafa büyük önem verildiği görülmektedir. Hazırlanan broşürde, memleketin birçok köşelerindeki genç yetenekleri uyandırmak sanat zevk ve anlayışını memleket ölçüsünde yaymak, sanatı dar bir zümreye ait olmaktan çıkararak halka götürmek ve onun gelişimi için gereksinim duyduğu şeyleri hazırlamak en büyük amaçlardan biri olduğu belirtilmektedir. Yine broşürde her halkevinde düzenlenen sergilerde derece alan eserlerin Ankara'da yapılan yıllık sergiye gönderildiği bilgisi alınmaktadır.³⁴

Ankara Halkevi resim atölyesi halka, memurlara, amatörlere açık tutulmaktadır. Bu atölyede resme ilgi duyan üyelere canlı model üzerinden etütler yaptırılmaktadır. Güzel Sanatlar akademisi mezunu ve Avrupa'da eğitim görmüş kişilerden oluşan resim ve heykel bölümü öğretmenleri haftada dört gün öğrencilere sistemli resim dersleri vermektedir. Resim ve heykel bölümünde öğretmenler tarafından beğenilen çalışmalar daha sonra atölyede sergilenmektedir. Halkevleri kendisine bağlı olarak çalışan sanatkar üyelere maddi ve manevi yardımda da bulunmaktadır. Sanatseverlere yapacakları resim çalışmaları için resim malzemeleri de sağlanmaktadır.³⁵

3. SONUÇ

Halkevleri kapatıldığında biri Londra'da olmak üzere 478 halkevi ve 4322 halk odası bulunuyordu. Bu mekanların her birinde kitaplık ve okuma odası bulunuyordu. Halkevleri kitaplıklarındaki kitap sayısı 1950 yılında 600

³³ Age, s. 151

³⁴ CHP, Halkevleri ve Halkodaları, 1943, Ankara 1944, s. 7

³⁵ Ankara Halkevi Yayın Organı, *Ankara Halkevleri Faaliyet Raporu*, 1937-1938 Ankara, s.124

bine ulaşmış, Süreli yayın niteliğindeki Halkevi dergilerinin sayısı da 50'yi aşmıştır³⁶

Halkevlerinde (1932-1950) yürütülen sanat çalışmalarında yerel, ulusal değerlerden yola çıkılmış, bu çalışmaların evrensel olarak kabul edilen batı formunda işlenmesine çalışılmıştır. Bu yolla her türlü ulusal folklor ürünü derlenmiş, kayıt altına alınmış, düzenlenmiş radyo, sinema, temsil gibi araçlar ile tekrar toplumla paylaşılmıştır. Tüm bu çalışmalar ulusal sanatın ortaya konmasına, gelişmesine önemli bir katkı getirmiştir. Halkevlerinde belirlenen doğrultuda yürütülen sanat çalışmalarının sistemli bir şekilde geniş bir toplumsal kesime ulaştırılması da sağlanmıştır. Bu çalışmalar ile toplumun sanat yolu ile eğitimi sağlanmış, varlığını belli eden yetenekler saptanmış, korunmuş ve değerlendirilebilmiştir.³⁷

Halkevleri toplumun farklı kesimlerinin bir araya geldiği, kültür ve sanat çalışmalarının ve temsillerin gerçekleştirildiği bir merkez olmuştur. Devlet bütçesinden desteklenen Halkevleri'nde yürütülen sanat çalışmaları yolu ile Cumhuriyet değerleri topluma aktarılmış, ulusal kültür ve sanat değerleri işlenmiş, Cumhuriyete bağlı yurttaşlar ve kuşaklar yetiştirilmiştir. 1950 yılında kapatılan Halkevleri ile oluşan toplumun kültür ve sanat çalışmaları alanında yaşadığı boşluk, günümüzde de giderilebilmiş değildir. Halkevleri, sanat yolu ile eğitim çalışmaları yürüten sivil toplum kuruluşlarına, sistemlilik, süreklilik, kitlelilik, yaygınlık, ulusal ve evrensel sanat çalışma boyutları ile model oluşturacak uygulamalara sahiptir.

Baltacıoğlu'nun "kültürü yaşama yerleri" olarak tanımladığı Halkevlerinde sanatın önemli bir bilgilendirme, bilinçlendirme ve eğitim aracı olarak ele alındığı, ulusal kültür kaynaklarının tespitine, düzenlenmesine, toplumsal bilinç düzeyinin yükseltilmesine katkı getirmiş olduğu görülmektedir. Halkevlerinin bir alt birimi olarak köylere kadar ulaşabilen "**Halkodaları**" örgütlenmesi çok amaçlı bir kültürel çalışma için resmi ve sivil toplum kuruluşlarınca yeniden yaşam bulabilir. Üniversiteler, belediyeler ve il yönetimlerince sanatta nitelik ve kitlelilik boyutunu yükseltecek kuramsal ve uygulamalı çalışmalar, başarılı örneklerden yola çıkılarak planlanmalı ve uygulanmalıdır. Halkevleri bu tür planlama ve uygulamalar için zengin bir pratik sunmaktadır. Günümüz çağdaş demokrasi anlayışı içinde sanat, sosyal yaşam içinde toplumu çok sesliliğe, seçiciliğe

³⁶ Kadri, Kaplan, "Halkevlerinin Bugünkü Sıkıntıları" Atatürk ve Halkevleri, 1. Baskı, Ankara 1970, s.131

³⁷ Tan Nail, *Atatürk ve Türk Halk Müziği*, Türk Halk Musikisinde Çeşitli Görüşler, Derleyen: Salih Turhan, Kültür Bakanlığı Yayınları/1414 Ankara

alıştıran kültürel yaşamı zenginleştiren önemli bir bileşen durumundadır. Geniş kitleleri kapsayan konser, festival, fuar, şenlik sergi ve sokak etkinliklerinin sıklıkla yinelenmesi, halktan aldığı halka verme biçiminde ifade edilen ulusal kültür ürünlerini köylere kadar ulaştırabilen kültür kurumlarının faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Toplumun kültürel yapısında arzu edilen nitelik artışının sağlanması, bütüncül bir toplumsal gelişim için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Alper, Mehmet, Halkevi Amatörleriyle Hasbihal, İnan Dergisi, Sayı:11, Trabzon 1944.
- Ankara Halkevi Yayın Organı, Ankara Halkevleri Faaliyet Raporu, Ankara 1937-1938.
- Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı, Halkın Evi,1. Baskı, CHP Halkevleri Bürosu Kılavuz Kitaplar, Ankara 1950.
- Banguoğlu Tahsin, Halk Sanatı Üzerine, Türk Halk Oyunları, Derleyen: Şerif Baykurt, Halkevleri Genel Merkezi Yayınları, Başnur Matbaası, Ankara 1965.
- CHP Halkevleri, Temsil Kolları İçin Klavuz, Ankara 1945.
- CHP. Halkevleri ve Halkodaları, 1943, Ankara 1944.
- Çeçen, Anıl, Halkevleri, 1.baskı , Gündoğan Yayınevi, Ankara 1990.
- Gençosman, Kemal Zeki, Bir Halk Odasında, Ülkü, Yeni Seri Cilt 1, sayı 13, Ankara 1942.
- Kaplan, Kadri, Halkevleri, Atatürk ve Halkevleri,1. Baskı, Ankara 1970.
- Kaplan, Kadri, "Halkevlerinin Bugünkü Sıkıntıları" Atatürk ve Halkevleri, 1. Baskı, Ankara 1970.
- Karadağ, Nurhan, Halkevleri Tiyatro Çalışmaları, 1932-51, Doçentlik Tezi, Ankara1982.
- Kansu, Ceyhan Atıf, Halkevlerinin Kaynağı, Atatürk ve Halkevleri, Ankara 1970.
- Öztürkmen, Arzu, Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik, İletişim Yayıncılık, 2009, İstanbul.
- Saygun, Ahmet Adnan, Halkevlerinde Musiki, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1940.
- Şimşek, Sefa, Bir İdeolojik seferberlik deneyimi, Halkevleri: (1932-1951), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2002.
- Tan Nail, Atatürk ve Türk Halk Müziği, Türk Halk Musikisinde Çeşitli Görüşler, Derleyen: Salih Turhan, Kültür Bakanlığı Yayınları/1414 Ankara.
- Toksoy, Nurcan, Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri, Orion Yayınevi, Ankara 2007.
- Uçan, Ali, Türk Müzik Kültürü, Evrensel Müzikevi Yayınları, Ankara 2005.

TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN TURİZM VERİLERİ AÇISINDAN ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Filiz ÇAKIR ZEYTİNOĞLU**
Cüneyt SADIÇ**

ÖZET

Sağladığı döviz girdisi ile ülkelerin ekonomilerine büyük katkı sağlayan turizm sektörü, sürekli gelişim halinde olan bir sektördür. Bu sebeple, ülkeler turizm sektörünü önemli bir gelir ve istihdam kaynağı olarak görmektedir. Bir ülkede turizmin gelişmesi, ülkenin kaynakların iyi kullanması, ülkeye gelen turist sayısının artması ise bu kaynakların yerinde ve dinamik olarak kullanılmasına bağlıdır. Türkiye turist sayısı bakımından , son 12 yıl içinde sürekli bir gelişim göstererek dünya sıralamasında 6.sıraya kadar yükselerek, bu sektörde ciddi adımlar atmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'deki iller, turist, tesis, oda, yatak sayısı vee ortalama kalış süresi ile ilgili veriler kullanılarak, iki boyutlu bir uzayda çok boyutlu ölçekleme analizi ile incelenmiştir. Çok boyutlu ölçekleme analizi, beşer yıllık dönemler halinde farklılığı ya da benzerliği görebilmek amacıyla, 38 il bazında 2001, 2006 ve 2011 yılları için uygulanmıştır. Çalışmanın sonunda, her dönemde, İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin diğer illere göre merkeze daha uzak yerlerde konumlandığı, bu arada birbirlerine olan mesafelerini de neredeyse koruduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Turizm, iller, çok boyutlu ölçekleme.

AN EXAMINATION OF CITIES IN TURKEY BY USING MULTIDIMENSIONAL SCALING ANALYSIS BASED ON TOURISM DATA

ABSTRACT

As a source of major contribution to the countries' economies by way of constant foreign exchange inflow, tourism is a continuously developing sector. For this reason, countries regard tourism as a significant source of income and

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu, iletişim:
filizzeytinoglu@gmail.com

** Öğr.Gör., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yüksekokulu.

employment. Development of tourism in any country depends on the efficient utilization of its resources, while the increase in number of tourists depends on the appropriate and dynamic utilization of such resources. In terms of number of tourists, Turkey has come a long way in this sector by making a steady progress over the last 12 years and taking the 6th spot worldwide. In this study, cities in Turkey have been analyzed in a two dimension space by using multidimensional scaling analysis and the data concerning the number of tourists, facilities, rooms and beds and average stay periods. Multidimensional scaling analysis has been applied for the years 2001, 2006 and 2011 on a 38 cities basis for the purpose of establishing the differences or similarities within five year periods. At the end of the study, the cities of Istanbul, Antalya and Muğla have been found to be located remotely from the center as compared to other cities and that they nearly maintained their distance to one another at the same time.

Key Words: *Tourism, cities, multidimensional scaling analysis.*

1. GİRİŞ

Turizm tanımının kökü Latince'den gelmektedir. Latince "Tornus" sözcüğü bir dönme hareketini ifade eder ve İngilizce "Touring" kelimesi ile "Tour" kelimeleri de bu sözcükten türemiştir (Olalı,1982:18-22). Uluslar arası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği-AIEST tarafından 1980'li yıllarda turizm "insanların devamlı ikamet ettikleri yerlerin dışına seyahatleri ve buraldaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünü" şeklinde tanımlamaktadır (www.aiest.org). Dünya turizm örgütü (UNWTO) ise turizmi, "insanların ikamet ettikleri yer dışına 1 yıldan fazla olmamak şartıyla seyahat etmeleri ve konaklamalarından doğan ilişkiler bütünü" olarak tanımlar (www.unwto.org). T.C Kültür ve Turizm Bakanlığının tanımı ise, "kişilerin ikamet ettikleri yer dışındaki bir yere yurt dışında 12 ayı geçmeyecek şekilde, iş, boş vakit değerlendirme vb amaçlarla yapılan seyahatler" şeklindedir (www.kultur.gov.tr).

Turizmin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki olumlu etkileri, bu sektörün ekonomik yönünü daha da ön plana çıkarmaktadır. Ülke ekonomilerinin karşılaştığı ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların çözümünde ve darboğazların aşılmasında turizm, dinamik ve ekonomik olma özelliği ile adeta bir çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ödemeler dengesine etkisi, gelir etkisi, yurtdışında ithalat etkisi, işgücü çarpanı etkisi, ihracat ve gelir dağılımını düzenleyici etkisi, istihdam artışı ve yeni iş olanakları yaratması, ekonomik gelişme ve döviz geliri yaratması, küçük ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, hayat standardının

ve kalitesinin yükseltilmesi turizmin olumlu ekonomik etkileri olarak sıralanabilir (Tavmergen,1998:53-66). Tüm dünyada özellikle 1980’li yıllardan itibaren yoğun şekilde gündeme gelen ve hızla gelişen turizm sektörü ülkelere kalkınma ve büyüme açısından çok önemli olan sermayeyi sağlama imkanı sunmaktadır. Bacasız sanayi olarak adlandırılan turizm sektörü gelişmekte olan bu ülkelere döviz girdisi sağlamakta, yeni istihdam olanakları oluşturmakta ve dış ödemeler bilançosu açıklarını kapatmakta, böylece ekonomiye ihtiyacı olan dinamizmi sağlamaktadır. Özellikle tarihi ve doğal güzelliklerini diğer ülkelere iyi pazarlayabilen ülkeler turizm gelirlerini ve dolayısıyla da döviz gelirlerini artırmış, kalkınmada ve büyümede en çok ihtiyaç duyulan sermayeyi bu vesileyle sağlama yoluna gitmişlerdir. Ayrıca turizm sektöründe emek yoğun üretim tekniği hakimdir. İstihdam yaratıcı yönüyle de turizm sektörü ülkeler açısından oldukça önemlidir.

Türkiye özellikle 1980’li yıllardan sonra turizm sektöründe çok ciddi atılım gerçekleştirerek bu sektör vasıtasıyla döviz geliri elde etme imkanına kavuşmuştur. 1980’li yılların başından itibaren uygulanmaya konulan teşvikler bu durumu sağlayan başlıca unsur olmakla beraber, tüm dünyada turizm sektörünün gelişmesi yine aynı yıllara rastlamaktadır. Dünya turizm örgütü verilerine göre 2002-2010 yılları arasında turist sayısı bakımından dünyada 34.6%’lık bir büyüme yaşanırken, Türkiye bu oranın üzerinde bir artış sergilemiş ve 2002- 2011 arasında turist sayısı 137.3% oranında artarak 31.4 milyon kişi olarak gerçekleşmiştir (www.kultur.gov.tr). Türkiye, son 12 yıl içerisinde uluslararası turizm endüstrisinde yıllar itibariyle gelişerek dünya sıralaması içerisinde 2000’de 17. sıradayken 2011’de 6. sırada yer almıştır.

Bu çalışmada da kullanılan turist sayıları ile ilgili veriler TÜİK tarafından düzenlenmektedir. Bu veriler her yıl tüm giriş-çıkış yapılan sınır kapılarından toplanmaktadır. İçerik olarak ise milliyetlere göre gelen-giden yabancı ve vatandaş sayıları, yurt dışında ikamet eden yabancı ve vatandaş ziyaretçilerin profili, giriş-çıkış kapılarına, aylara ve konaklama bilgileri ile birlikte yine yurt içinde ikamet edip yurt dışını ziyaret eden vatandaşlarımıza ait verileri içermektedir. Bunlar toplanarak işlenmekte ve ABD doları olarak turizm gelir ve gideri hesaplanmaktadır. Dövizleri dönüştürmek için ise T.C. Merkez Bankası’nın üç aylık çapraz döviz kurları kullanılmaktadır.

Çok boyutlu ölçekleme analizi, özellikle sosyal bilimlerde alanında yapılan araştırmalar için en yaygın olarak kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. Çok boyutlu ölçekleme birey ve nesnelere,

aralarındaki uzaklıklara dayanarak k boyutlu bir uzayda konumlandırılan ve böylelikle birey ve nesnelerin aralarındaki benzerlik ve farklılıkları analiz eden bir yöntem olarak kişilerin bireysel tercihlerini, ülkeleri, şehirleri, okulları, hastaneleri vb. bir çok benzer birimi birlikte analiz etmeye yardımcı olur. Özellikle birey ve nesnelerin konumlandırılması grafik üzerinde yapıldığından görsel olarak daha anlaşılır ve daha açıklayıcı sonuçlar içermektedir. Bu çalışmada da turizm verileri, çok boyutlu ölçekleme analizi kullanılarak incelenecektir. Bu amaçla, öncelikle çok boyutlu ölçekleme analizi kısaca açıklanmıştır. Daha sonra 2001,2006 ve 2011 yıllarındaki 38 ilin turizm verileri için çok boyutlu ölçekleme analizi uygulanmıştır. Uygulamada SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır.

2. ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME

Algısal haritalama (perceptual mapping) olarak da bilinen çok boyutlu ölçekleme, özellikle sosyal bilimlerde bir çok alanda kullanılan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir. Bireylerin bir konu hakkındaki görüşlerini veya marka tercihlerini, nesnelerin belirli değişkenlere göre konumlarını çok boyutlu ölçekleme ile belirlemek mümkündür. Örneğin, ülkelerin, şehirlerin farklı özelliklere göre, kişilerin ürünler hakkındaki tercihlerine göre , otomobillerin farklı özelliklerine göre konumlandırılması gibi bir çok uygulamada bu yöntemle başvurulmuştur.

Çok boyutlu ölçekleme, n sayıdaki birim veya nesnenin, p sayıdaki değişkene göre, k boyutlu bir uzayda konumlandırılmasını sağlayan ve aralarındaki ilişkileri belirleyen çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir. Yöntemde, birim veya nesnelerin aralarındaki benzerlik veya uzaklıklar kullanılarak ölçekleme yapılmaktadır. Dolayısıyla çok boyutlu ölçekleme, k boyutlu uzayda, özellikle daha az boyutta, birim veya nesnelerin uzayda benzerliklerini veya farklılıklarını kullanarak konumlanmasını sağlamaktadır (Lattin vd.,2003:206). Özellikle birim veya nesnelerin aralarındaki ilişkinin net olarak açıklanamadığı durumlarda kullanılan bu yöntemde, bu birim veya nesnelerin birbirlerine olan uzaklıklarını belirlerken Öklit uzaklıklarından yararlanır (Mardia vd.,1995:394). Böylece birim veya nesnelere bu yakınlık veya uzaklıklara göre, k boyutlu bir ortamda grafiksel olarak gösterilir (Özdamar,2004:501).

Çok boyutlu ölçekleme aynı zamanda veri indirgeme yöntemi olarak da kullanılmaktadır. Eğer yöntem, veri indirgeme için kullanılacaksa, diğer alternatif yöntem faktör analizi olacaktır. Çok boyutlu ölçekleme, verilerin

birbirlerine olan benzerliklerine göre gruplandırılması amacı ile kullanılıyorsa bu durumda kümeleme analizi diğer alternatif yöntemdir (Kachigan,2006:271). Çok boyutlu ölçeklemenin, kontenjan tablolarındaki satır ve sütunlarda yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Uygunluk analizi ile de yakın bir ilişkisi vardır.

2.1. Çok Boyutlu Ölçekleme Türleri:

Çok boyutlu ölçekleme verilerin tipine bağlı olarak metrik (nicel) ve metrik olmayan (nitel) çok boyutlu ölçekleme olarak iki şekilde uygulanmaktadır.

Metrik Çok Boyutlu Ölçekleme: Eğer veriler eşit aralıklı veya oranlı ölçekli ise birim veya nesnelere arasındaki uzaklıklar ve benzerlikler arasındaki ilişki metrik çok boyutlu ölçekleme ile belirlenir (Wen ve Yeh,2010:8). Metrik çok boyutlu ölçeklemede veri uzaklıkları doğrusal ya da polinomial fonksiyon yöntemi ile hesaplanır. Bu tür ölçeklemede öklit uzaklıklarına dayanarak $n \times n$ boyutlu D benzerlik matrisi hesaplanır (Orhunbilge,2010:532). Öklit uzaklıklarında, i ve j özellikler arasındaki uzaklık değeri,

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^p (x_{ik} - x_{jk})^2}$$

formülü ile hesaplanmaktadır (Tinsley ve Brown,2002:329).

Metrik Olmayan Çok Boyutlu Ölçekleme: Eğer veriler nominal veya ordinal ölçekli ise başka bir deyişle skor, sıralı, kategorik veriler söz konusu ise o zaman metrik olmayan çok boyutlu ölçekleme kullanılmalıdır. Bu verileri metrik hale getirmek için monotonik dönüşümler uygulanır. Logaritmik veya üssel dönüşümler ile veriler farklılık adı verilen uzaklıklara benzer şekilde getirilir. Kruskal'ın en küçük kareler ile monotonik dönüşümü özellikle ordinal veriler için en yaygın kullanılan yöntemdir (Orhunbilge,2010:532). Metrik olmayan ölçekleme, metrik ölçeklemeye göre daha az varsayım kullanır. Dolayısıyla uygulamada daha sık kullanılır ve daha küçük boyutta çözümler sağlar.

2.2. Çok Boyutlu Ölçekleme Yönteminin Aşamaları:

Çok boyutlu ölçekleme yönteminin uygulanmasına başlamadan önce değişkenlerin ölçü birimlerine bakmak gerekir. Eğer değişkenlerin ölçü değerleri birbirinden farklı ise öncelikle değerlerin standardize edilmesi gerekir. Böylece dönüştürülmüş veriler elde edilecektir. En yaygın kullanılan standardizasyon yöntemleri, z skorlarına dönüştürme, -1 ile +1 aralığına dönüştürme, 0 ile 1 aralığına dönüştürme, standart sapması 1 olan

değerlere dönüştürme gibi yöntemlerdir (Özdamar,2004:505). Genel olarak çok boyutlu ölçekleme yönteminde uygulanacak işlemler şöyledir (Johnson ve Wichern,2003:702);

1. Öncelikle veri tipine bağlı olarak birim veya nesnelerin ikili olarak uzaklıklar matrisi hesaplanır. Böylece birim veya nesneler arasındaki uzaklıkları gösteren veri matrisi elde edilir.

2. P sayıdaki değişkene göre n sayıdaki birim veya nesnenin $(x_{11}, x_{12}, \dots, x_{1p})$ oluşturduğu veri matrisinin kaç boyutlu uzayda gösterileceğine karar verilir. Uygulamada daha çok iki boyutlu uzayda gösterilse de, boyut sayısı 3 ya da 4 de olabilir. Ancak boyut sayısı $(k \leq 3)$ olursa, 3 ve daha az boyutlu bir haritada birim veya nesnelerin grafiksel gösterimi daha kolay ve anlaşılır olacaktır. Boyut sayısını belirlemek için diğer bir yaklaşım stress ölçüsü kullanmaktır (Talaş vd.,2008:433). Stress ölçüsü, k boyutun her biri için elde edilen çözümlerin, orijinal uzaklık matrisine uygun olup olmadığını gösteren bir ölçüdür. Böylece en uygun çözüm için boyut sayısı belirlenir (Hair vd.,1997:505).

3. Veri uzaklıkları elde edildikten sonra, bu değerlere göre gösterim uzaklıkları doğrusal regresyonu,

$$d_{ij} = a + b\delta_{ij} + e$$

şeklinde hesaplanır (Özdamar,2004:503). Kullanılan regresyon yöntemi veri tipine göre değişir. Eğer metrik ölçekleme kullanılmışsa doğrusal veya polinomial regresyon yöntemleri, metrik olmayan ölçekleme kullanılmışsa monotonik regresyon yöntemi kullanılır. Bu regresyon denkleminde göre, tahmini konfigürasyon uzaklıkları belirlenir. Bu tahmini değerlere fark (disparity) adı verilir.

4. Stress parametresi hesaplanır. Stress parametresi, veri uzaklıkları ile tahmini gösterim uzaklıkları arasındaki uygunluğu gösteren bir değerdir. En yaygın olarak kullanılan stress istatistiği, Kruskal stress 1 olup,

$$stress1 = \sqrt{\frac{\sum_{i < k} \sum_{j < k} (d_{ij} - td_{ij})^2}{\sum_{i < k} \sum_{j < k} (td_{ij})^2}}$$

formülü ile hesaplanır (Cengiz ve İhtiyaroğlu,2012:326). Formülde d_{ij} değerleri i ve j özellikleri arasındaki belli sayıdaki iterasyon sonucunda elde edilen uzaklıkları, td_{ij} değerleri ise uzaklıklara en yakın olan ve dönüşümlerle elde edilmiş farklılıklardır. Çok boyutlu ölçeklemede stress

değerinin sifıra yakın olması beklenir. Aşağıdaki tabloda hesaplanan stress değerlerine göre uyumluluk değerlendirmeleri görülmektedir (Timm,2005:546).

Stress Değeri	Uyumluluk
0.20	Uyumsuz
0.10	Düşük Uyum
0.05	İyi Uyum
0.025	Mükemmel Uyum
0.00	Tam Uyum

Çok boyutlu ölçeklemede veri uzaklıkları ile tahmini gösterim uzaklıkları arasındaki uyumluluk Shepard grafiği olarak adlandırılan bir grafik ile belirlenebilir. Shepard diyagramı, X ekseninde fark değerlerinin, Y ekseninde ise gözlenen uzaklıkların yer aldığı bir dağılım (scatterplot) grafiğidir. Bu grafikte dağılımın doğrusal olup olmamasına göre verilere hangi modelin daha iyi uyum sağladığını gösterir (Cengiz ve İhtiyaroğlu,2012:330).

5. Son olarak k boyutlu uzayda n sayıdaki birim veya nesnenin koordinatları elde edilir. Bu koordinatlara göre her bir birim veya nesnenin diğer birim veya nesnelere göre konumlarını gösteren bir harita oluşturulur. Böylece birim veya nesnelere arasındaki ilişkiler belirlenir ve çıkan sonuçlar yorumlanır.

3. TÜRKİYE'DEKİ İLLERİN TURİZM VERİLERİNE GÖRE ÖLÇEKLENDİRİLMESİ

Bu çalışmada bazı turizm verilerini kullanarak Türkiye'deki iller çok boyutlu ölçekleme analizi ile irdelenmiştir. Bu aşamada öncelikle çalışmaya konu olan iller ve turizm verileri açıklanacaktır.

3.1. Çalışmada kullanılan veriler:

Genel olarak tüm veriler, 2001, 2006 ve 2011 yılları için, il bazında TÜİK ve Turizm Bakanlığı'ndan temin edilmiştir. Aşağıda bu verilerin içerikleri açıklanmıştır.

Turist sayısı: Turist sayısı ile ilgili veriler, 2001,2006 ve 2011 yılları için il bazında Türkiye'ye hava, kara, tren ve denizyolu ile giriş yapan yabancı turist sayılarıdır.

Tesis Sayısı: Tesis sayısı 2001,2006 ve 2011 yılları için illerin sahip olduğu tesis sayılarıdır.

Oda Sayısı: Oda sayısı 2001,2006 ve 2011 yılları için illerin sahip olduğu tesislerinde yer alan toplam oda sayısıdır.

Yatak Sayısı: Yatak Sayısı 2001,2006 ve 2011 yılları için illerin sahip olduğu tesislerde yer alan yatak sayılarıdır.

Kalış Süresi: Kalış süresi, 2001,2006 ve 2011 yılları için o ilde yer alan tesislerde yabancı turistlerin ortalama kaldığı gün sayısını göstermektedir. Kalış süreleri, o ildeki tesislerde geceleme sayısının, yine o ildeki tesislere gelen turist sayısına bölünmesi ile bulunmuştur.

3.2. Çalışmada kullanılan iller:

Yukarıda kısaca açıklanan turizm verileri, TÜİK ve Turizm Bakanlığı'nın yayınladığı verilerden elde edilmiştir. Dolayısıyla bu kurumların verilerinde yer alan iller çalışmaya konu olmuştur. Ancak bu illerin içinde de bazıları alınmamıştır. Bunun sebebi, bazı illerde veri kaybı olması, bazılarının da tüm veriler için tam bilgisinin olmamasıdır. Buna göre çalışmaya konu olan 38 il şöyle sıralanmaktadır; Adana, Ağrı, Ankara, Antalya, Ardahan, Artvin, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bursa, Çanakkale, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Hakkari, Hatay, Iğdır, Isparta, İstanbul, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Mardin, Mersin, Muğla, Ordu, Rize, Samsun, Sinop, Şanlıurfa, Şırnak, Tekirdağ, Trabzon ve Zonguldak.

3.3. Bulgular:

Çalışmada SPSS 18.0 istatistik paket programı kullanılarak verilere Çok Boyutlu Ölçekleme analizi uygulanmıştır. 38 ilin toplam 5 değişkene göre (turist,tesis,oda,yatak ve kalış süreleri) çok boyutlu ölçekleme analizinde değişkenlerin ölçü birimleri farklı olduğundan z değerleri ile standardizasyon yapılmıştır. Çok boyutlu ölçekleme analizinin uygulandığı yıllar beşer yıllık değişimleri görebilmek açısından sırasıyla 2001, 2006 ve 2011 yıllarıdır. Bu yıllar için elde edilen tablolar ve şekiller incelenmiş ve çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

Stress Değerleri:

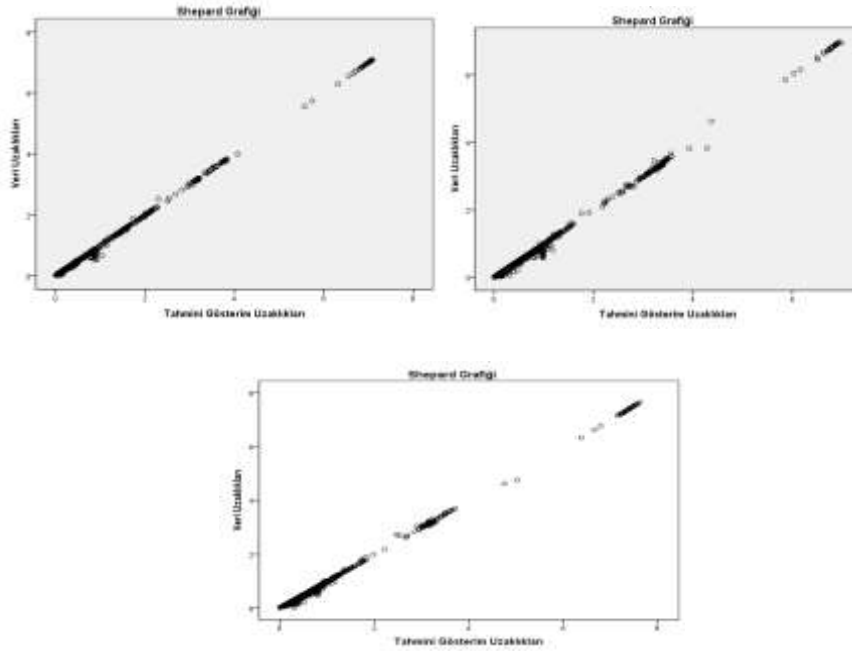
2001,2006 ve 2011 yılları verilerine göre yapılan analiz sonucunda bulunan stress değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tabloda yer alan değerlere göre,her üç yıl için de veri uzaklıkları ile tahmini gösterim uzaklıkları arasındaki uygunluğun mükemmel olduğu söylenebilir.

Tablo 1: 2001,2006 ve 2011 yılları için Stress Değerleri

2001			2006			2011		
İterasyon	Stress Değeri	Düzeltilmiş Değer	İterasyon	Stress Değeri	Düzeltilmiş Değer	İterasyon	Stress Değeri	Düzeltilmiş Değer
1	0.01259		1	0.03765		1	0.02598	
2	0.00892	0.00367	2	0.02194	0.01571	2	0.01456	0.01141
3	0.00882	0.0001	3	0.02128	0.00066	3	0.01379	0.00077
Kruskal Stress 1		0.02289	Kruskal Stress 1		0.0333	Kruskal Stress 1		0.02895
R2		0.9992	R2		0.99845	R2		0.99903

Shepard Grafikleri:

2001, 2006 ve 2011 yılları verilerine göre çok boyutlu ölçekleme analizinde veri uzaklıkları ile tahmini gösterim uzaklıkları arasındaki uyumluluğu gösteren Shepard grafikleri aşağıda yer almaktadır. Grafiklere göre, uzaklık değerleri arasında doğrusal bir ilişki vardır, dolayısıyla verilere doğrusal model uygulanabilir.

Şekil 1: 2001,2006 ve 2011 yılları için Shepard Grafikleri

Korelasyonlar:

Çok boyutlu ölçekleme analizi sonucunda 2001,2006 ve 2011 yılları için , 38 ilin 2 boyutlu uzaydaki koordinatları bulunmuştur. 38 ilin iki boyutlu uzayda belirlenen koordinatlarını yorumlayabilmek için boyutların isimlendirilmesi gerekecektir. Hem boyutların isimlendirilmesi, hem de illerin koordinatlarının ifade edilebilmesi açısından, boyutlar ile değişkenlerin arasındaki korelasyonlara bakılmıştır.

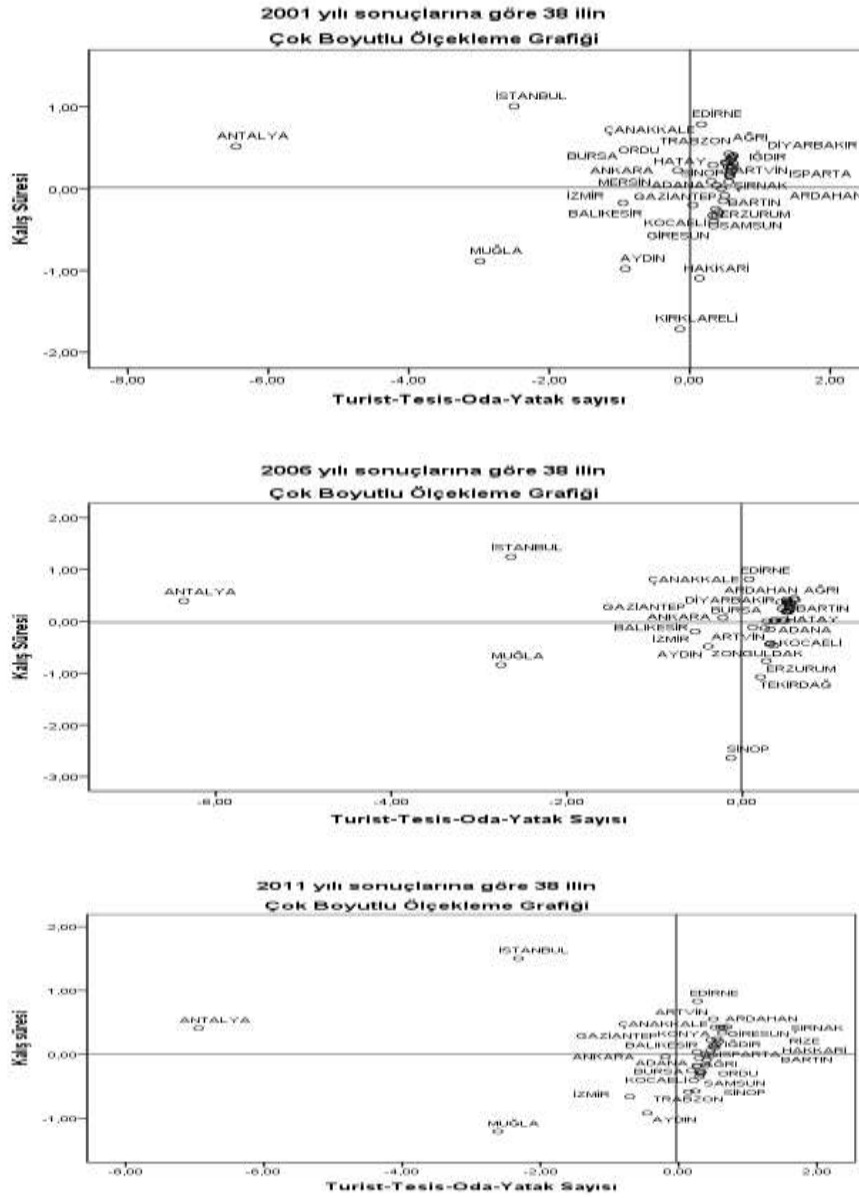
Tablo 2: 2001,2006 ve 2011 için boyutlarla değişkenler arasındaki korelasyonlar

		turist	tesis	oda	yatak	kalış
		2001 yılı				
Boyut 1	Pearson K.K.	-0.946	-0.98	-0.99	-0.989	-0.667
Boyut 2	Pearson K.K.	0.241	0.08	0.104	0.104	-0.737
		2006 yılı				
Boyut 1	Pearson K.K.	-0.916	-0.98	-0.979	-0.978	-0.432
Boyut 2	Pearson K.K.	0.274	0.099	0.088	0.083	-0.875
		2011 yılı				
Boyut 1	Pearson K.K.	-0.915	-0.979	-0.977	-0.975	-0.78
Boyut 2	Pearson K.K.	-0.365	-0.095	-0.091	-0.087	0.884

Beş değişken ve iki boyutun korelasyonlarına bakıldığında, her üç yıl için de birinci boyutun turist,tesis, oda ve yatak sayısı değişkenleri ile korelasyonlarının yüksek ve negatif işaretli olduğu, ikinci boyutun ise kalış süresi ile korelasyonunun yüksek, 2001 ve 2006 yıllarında negatif işaretli, 2011 yılında ise pozitif işaretli olduğu görülmektedir. Buna göre, 38 ilin yer aldığı iki boyutlu grafiğin yatay eksen turist-tesis-oda-yatak sayısı, dikey eksen ise kalış süresi olarak isimlendirilmiştir.

Çok boyutlu ölçekleme grafikleri:

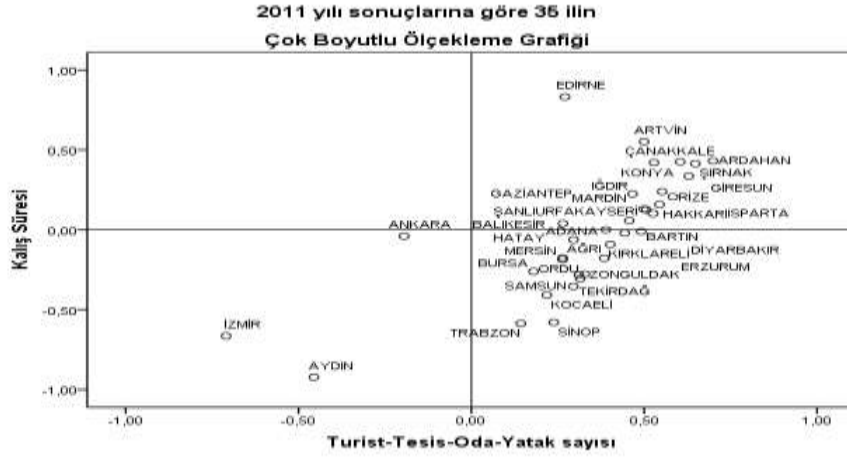
2001 ve 2006 yıllarında her iki eksen de değişkenler ile negatif korelasyonlu olduğundan doğal olarak grafikler eksenlerin işaretleri bakımından ters yönde yorumlanmıştır. Yani, aslında + yönde olan bir il, boyuta göre azalış göstermekte, - yönde olan bir il ise, boyuta göre artış ifade etmektedir. 2011 yılında , diğer iki yıldan farklı olarak ikinci boyutun korelasyonu pozitifdir. Grafikleri yorumlarken kolaylık sağlanması açısından 2011 yılında ikinci boyutun işaretleri değiştirilerek dikey eksen ters döndürülmüştür. Aşağıda her yıl için grafikler ve açıklamaları yer almaktadır.

Şekil 2:2001 ,2006 ve 2011 yılları için çok boyutlu ölçekleme grafikleri
Şekil 2'deki grafiklere göre, her üç yılda da ,diğer iller içinde İstanbul, Antalya ve Muğla merkeze en uzak olan illerdir. Bu üç ili ele

aldığımızda; Turist ve tesis-oda-yatak sayısı bakımından sıralama Antalya, Muğla, İstanbul şeklindedir. İstanbul ve Muğla illeri arasında daha az fark olduğu görülmektedir. Kalış süresi bakımından ise, en çok Muğla'da kalış yapılmakta iken, bunu sırasıyla Antalya ve İstanbul izlemektedir. Turizm verileri açısından bu üç ilimiz diğer illerin arasından sıyrılarak çok daha farklı konumlanmıştır. Diğer illerin hepsi hemen hemen aynı bölgede yer almıştır. Bu illerin içindeki konumlandırılmayı daha net görebilmek için İstanbul, Antalya ve Muğla illerinin boyut verileri çıkarılarak diğer 35 il için tekrar çizim yapılmıştır. Böylece İstanbul, Antalya ve Muğla dışındaki diğer illerin konumlandığı bölgeye daha yakından bakılmıştır.

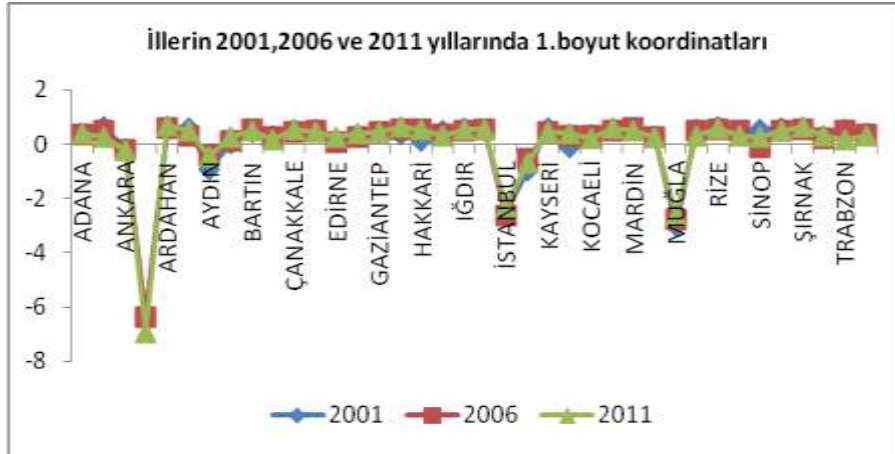

Şekil 3: 2001,2006 ve 2011 yılları için çok boyutlu ölçekleme grafikleri
(İstanbul,Antalya ve Muğla hariç)

İstanbul, Antalya ve Muğla ili dışında diğer 35 ilin çok boyutlu ölçekleme grafiklerine göre, her üç yıl için de öne çıkan iller İzmir,Aydın, ve Ankara olmuştur. Bu üç ilin de diğer illerden daha uzak konumlandığı söylenebilir. Buna göre, turist-tesis-oda-yatak sayısı bakımından öne çıkan iller sırasıyla İzmir,Aydın ve Ankara'dır. Kalış süresi bakımından ise, 2001 yılında Kırklareli, 2006 yılında Sinop, 2011 yılında ise Aydın en fazla, Edirne ise en az kalınan illerdir.

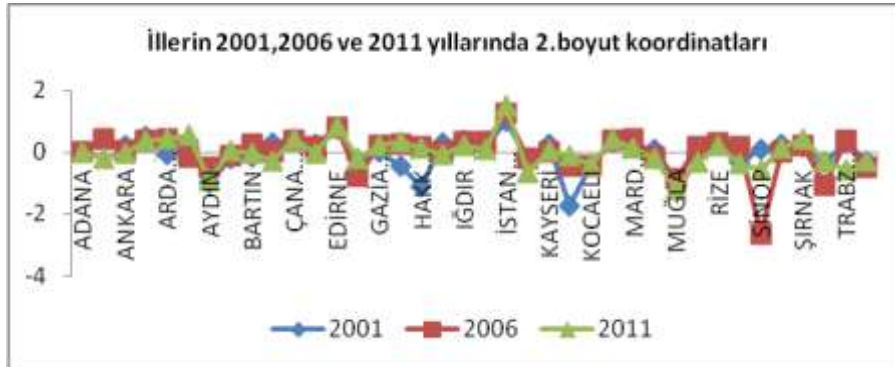
İllerin turizm verilerine göre üç ayrı yılda 10 yıllık dönem içinde konumları incelendiğinde, Antalya ili, birinci boyutta sola doğru ilerlemiştir. Yani Antalya iline gelen turist sayısı ile tesis, oda ve yatak sayısında artış olmuştur. Muğla ve İstanbul illerinde ise 10 yıllık dönem içinde çok büyük artış veya azalışlar yer almamaktadır. Bunun yanında bu üç ilin turist ve tesis-oda-yatak sayısı bakımından sırasıyla İzmir, Aydın ve Ankara illeri takip etmektedir ve son 10 yıllık dönem içinde bu illerde azalış gözlemlenmiştir. Kalış süresi bakımından ise gözlem artış yönündedir.

Aşağıdaki şekilde 38 ilin 2001,2006 ve 2011 yıllarında çok boyutlu ölçekleme analizi sonucunda elde edilen 1.boyuttaki koordinatlarının seyri gözlemlenebilmektedir. Üç yıl için gelişim seyri bakımından illerde çok önemli artış veya azalışlar görülmemektedir.

Şekil 4: Turist-tesis-oda-yatak sayısına göre, 2001,2006 ve 2011'de İl Koordinatları

Aşağıdaki şekilde ise 38 ilin 2001,2006 ve 2011 yıllarında çok boyutlu ölçekleme analizi sonucunda elde edilen 2.boyuttaki koordinatlarının seyri gözlemlenebilmektedir. 1.boyuta göre, daha hareketli bir dağılım görülmektedir.

Şekil 5: Kalış süresine göre, 2001,2006 ve 2011 yıllarında İl Koordinatları

4. SONUÇ

Çok boyutlu ölçekleme sonuçlarına göre; her üç yıl içinde illerin tesis, oda ve yatak sayıları, turistlerin bu tesislerde ortalama kalış süresi ve o yıl içinde o ile gelen yabancı turist sayılarına bakılarak analize alınan 38 il

içinde özellikle 3 ilin Antalya, İstanbul ve Muğla'nın diğer illere göre merkeze daha uzak konumlarda olduğu görülmektedir. Bu üç il; turist ve tesis-oda-yatak sayısı bakımından Antalya, Muğla, İstanbul olarak sıralanmakla birlikte İstanbul ve Muğla illeri arasında çok az bir fark olduğu görülmektedir. Kalış süresi bakımından incelendiğinde ise sıralama Muğla, Antalya ve İstanbul şeklindedir.

Tablo 3: İstanbul, Antalya ve Muğla İllerine Ait Veriler

	İller	Yabancı Turist Sayısı	Toplam Geceleme	Ortalama Geceleme
2001	Muğla	1,018,974	6,074,570	6
	Antalya	3,507,343	20,317,171	5.8
	İstanbul	1,875,988	4 281 692	2.3
2006	Muğla	1 127 587	6 817 344	6
	Antalya	5 661 890	28 248 012	5
	İstanbul	2 795 228	6 009 157	2.1
2011	Muğla	1 672 772	8 856 012	5.3
	Antalya	9 454 362	50 978 182	5.3
	İstanbul	3 832 035	9 102 455	2.4

Tablo 3'de yer alan mevcut turizm verileri incelendiğinde de yukarıda elde edilen teorik sonucun fiiliyat ile örtüştüğü görülecektir. Çok boyutlu ölçekleme grafiğinde İstanbul, Antalya ve Muğla illeri, 2001, 2006 ve 2011 yıllarında koordinatları farklı olsa da, birbirlerine olan mesafelerini neredeyse koruyarak diğer illerden daha uzak konumlarda yer almışlardır.

Adı geçen üç ilin farklı olma nedenlerini açıklayabilmek için öncelikle bu illere turist veren ülkelere ve Türk turizm oyuncularının hareketlerine bakmak gerekir. Antalya'ya gelen yabancı turistler arasında Almanlar tüm yıllarda birinci sırada yer almakta, onları ise son yıllarda Rusya Federasyonu vatandaşları çok yüksek bir artış oranı ile takip etmektedir. 2006 yılında 2 milyon olan Alman turist sayısı, 2011 yılında 2,2 milyona çıkmasına rağmen oran olarak 1/3'ten ¼'e inmiş aynı aralıkta Rusya Federasyonundan gelen ziyaretçi sayısı 1.1 milyondan 1.9 milyona, oransal olarak ise 1/6'dan 1/5'e yükselmiştir.

Antalya'daki turist ve geceleme sayılarındaki artışların ana nedenlerinden birincisi kış turizmi adı altında yapılmakta olan ve alışverişe endekslenmiş maliyetine ya da maliyetin altına fiyatlarla Almanya'da tüketiciye sunulan turlardır. 1990'ların sonunda başlayan, 2000'lerin ikinci yarısında zirveye ulaşan bu turlar neredeyse hiç ödeme yapmaksızın bir haftaya varan tatil imkanı sunmakta ve özellikle sonbahar ve ilkbahar arasında Almanya'nın ağırlıklı olarak alt gelir grubundan insanların Antalya'ya gelmesine neden olmaktadır. Ortalama kalış sürelerine

bakıldığında 6 gece ortalama süre bu grupların ortalama kalış süreleri ile de uyumludur.

Muğla ilinin en uzun geceleme sayısına sahip olma nedenlerini yine hitap ettiği pazar ve bu pazarın özellikleri ile açıklamak mümkün olabilir. Her 3 yılda da Muğla iline gelen yabancı turistlerin yaklaşık 1/3'ünün İngiltere çıkışlı olduğu görülecektir. İngiltere'den gelen turist sayısı ve tüm turistlerin içindeki oranına bakıldığında ise sayılar artan bir trend göstermektedir. 2006 yılında 728 bin olan İngiliz turist sayısı 2011 yılında 830 bin'e yaklaşmış oran olarak ta 35%'ten 38%'e yükselmiştir. İngilizleri azalan bir trend ile Almanlar takip etmektedir. İngiliz turistlerin genel olarak kum, deniz ve güneş için geldikleri göz önüne alındığında 6 gecelik konaklama süresi tutarlı kabul edilebilir. Yıllara göre İngiliz turistlerin 16% ila 19%'unun kendine ait ya da kiralık bir evde ya da bir arkadaşının yanında konaklaması da turist başı en uzun konaklama süresine sahip olmasını açıklamakta yardımcı olabilir.

2011 yılında İzmir ve Aydın'ın diğer gruptan hafifçe uzaklaşarak bu 3 ile yaklaştığı gözlemlenmektedir. Ancak öncelikle bu konaklamaların her iki ilin merkezinde değil, merkezden uzak ilçelerinde gerçekleştiğinin altını çizmek gerekmektedir. Örneğin Aydın olarak verilen sayıların büyük bir kısmı Kuşadası tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde İzmir için verilen sayılar da daha çok, Selçuk, Kuşadası ve benzer bölgelerden kaynaklanmaktadır. Bu ikin ilin diğer illerden ayrılarak Muğla, Antalya ve İstanbul'a doğru yaklaşmasının ana nedenlerini aşağıdaki şekilde toplamak mümkün olabilir.

Öncelikle Antalya merkezli yapılan kış operasyonları, 2009 yılından itibaren yavaş yavaş Alman tur operatörleri tarafından Ege Bölgesine kaydırılmış ve bu bölgede yabancı turist ve geceleme sayısının artmasına yol açmıştır. Bu artış hem İzmir hem de Aydın illerinde tüm kriterlerde artışa neden olmuş ve diğer illerden kopmalarına yol açmıştır. Buna ek olarak artan kruvazör sayıları ve yenilenen Kuşadası limanı hem İzmir hem de Aydın'ın verilerini etkilemiştir. İzmir'in Aydın'dan bir miktar daha iyi konumda olmasını ise akılcı politikalar izleyerek kruvazör Turizmindeki payını arttırması ve son olarak ta da İzmir ilinde düzenlenen farklı sektörel fuarların sayı ve katılımcılarının artması ile açıklamak mümkün olabilir.

Tablo 4: 2011 yılı turist sayıları ve yüzdeler

	Antalya	İstanbul	Muğla	Edirne	İzmir
TURİST SAYISI	10464425	8056390	3076508	2703085	1370018
YÜZDE	33.27%	25.61%	9.78%	8.59%	4.36%

Tablo 4'e göre, 2011 yılı Ocak-Aralık döneminde ülkemize gelen yabancı ziyaretçilerin en çok giriş yaptıkları sınır kapılarının bağlı olduğu illeri incelersek ilk 5 ilin yukarıda adı geçen illeri kapsamı da sonuçların doğruluğunu teyid etmektedir (http://www.tursab.org.tr/dosya/5943/aralik2011son_5943_3361841.pdf).

KAYNAKÇA

A.JOHNSON,Richard –W.WICHERN,Dean , Applied Multivariate Statistical Analysis, Fifth Edition, Pearson Education International, USA, 2003

E.A.TINSLEY,Howard –D.BROWN,Steven , Handbook of Applied Multivariate Statistics and Mathematical Modeling, Academic Press, USA, 2002

F.HAIR,Joseph - E.ANDERSON,Rolf-L.TATHAM,Ronald-C.BLACK, William, Multivariate Data Analysis with Readings, Four Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997

H.TIMM,Neil, Applied Multivariate Analysis with 42 Figures, Springer-Verlag, 2005

KACHIGAN,Sam Kash , Multivariate Statistical Analysis A Conceptual Introduction, Second Edition, Radius Press, New York, 2006

MARDIA,K.V. –KENT,J.T-BIBBY,J.M. Multivariate Analysis, Academic Press, San Diego, 1995

M.LATTIN,James –CARROL,J.Douglass –E.GREEN,Paul , Analyzing Multivariate Data, Thomson Brooks/Cole, USA, 2003

OLALI, Hasan, Turizm Olayı-Turizmin Önemi, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1982

ORHUNBİLGE, Neyran, Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, İ.Ü.İşletme Fakültesi, İstanbul 2010

ÖZDAMAR, Kazım, Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi (Çok Değişkenli Analizler) 2, Yenilenmiş 5.Baskı, Kaan Kitabevi 2004, Eskişehir

TALAŞ,Emrah-ÖZÇOMAK,M.Suphi-OKTAY,Erkan, “Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi Yardımıyla Türkiye’deki Coğrafi Bölgelerin Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla Değerlerine Göre Kümelenmesi”, EKEV Akademi Dergisi, Yıl:12, Sayı:37, Güz 2008.

TAVMERGEN,I.P, “Turizmin Ekonomiye Olumlu Etkileri ve Türkiye Örneği”, Hazine Dergisi, 12, 1998

T.CENGİZ,Dicle -İHTİYAROĞLU,Fatih, “2006-2011 Yılları Arasında Üniversite Giriş Sınavındaki Sistem Değişikliklerinin Üniversiteye Öğrenci Yerleştirmedeki Etkisinin İllere Göre Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi ile İncelenmesi”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 14 Sayı 1,Haziran 2012

WEN,Chieh-Hua –YEH,Wen-Ya , “Positioning of International Air Passenger Carriers Using Multidimensional Scaling and Corresponding Analysis”, Transportation Journal, 2010 Winter

<http://www.aiest.org> (13 Mart 2013)

<http://www.unwto.org> (15 Nisan 2013)

<http://www.kultur.gov>. (15 Nisan 2013)

[http://www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Yillik Ekonomik Rapor 2012.pdf](http://www.maliye.gov.tr/YillikEkonomikRapor/Yillik_Ekonomik_Rapor_2012.pdf) (15 Nisan 2013)

http://www.tursab.org.tr/dosya/5943/aralik2011son_5943_3361841.pdf (15 Nisan 2013)

**KLASİKLER, MARX, KEYNES
VE SONRASI:LAISSEZ-FAÏRE LİBERALİZMİNDEN
GÜNÜMÜZ PİYASA EKONOMİSİNE**

Özlen HİÇ BİROL*

ÖZET

Bu incelememizde temel konu ekonomi politikalarına çerçeveyi belirleyen ekonomik rejim, ekonomik rejimle ilgili olarak ortaya sürülen başlıca ekonomik sistemler, görüşler ve modeller ve yine ekonomik rejimle ilgili başlıca fiili olaylar ve fiili gelişmelerdir. İncelemenin kapsamını dar tutmak amacıyla inceleme temel olarak gelişmiş ülkelerle sınırlandırılmıştır ve gelişen ülke sorunlarına, bu ülkelerle ilgili ekonomik rejim ve model tartışmalarına girilmeyecektir. Fakat gelişen ülkelerle ilgili olarak yapılacak incelemelerin başlangıç noktasının ise yine burada, gelişmiş ekonomilerle ilgili olarak yaptığımız inceleme oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Keynesgil Sistem, Karl Marx, Klasik Sistem, Yeni Makroekonomik Okullar

CLASSICALS, MARX, KEYNES AND AFTER:FROM LAISSEZ-FAÏRE LIBERALIZM UP UNTIL TODAY'S MARKET ECONOMY

ABSTRACT

The focus of this article is the economic regime, which defines the boundaries for economic policy, along with the economic systems, views and models that are presented, as well as actual events and developments in relation with the economic regime. Basically the article has been limited to developed countries and problems of the developing countries, economics regime and model discussions for these countries will not be addressed to avoid expanding the article. However the articles that will be written will find its origin in this article which addresses the developed economies.

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü,
İletişim: ozlen.biol@istanbul.edu.tr

Keywords: *Keynes System, Karl Marx, classic System, new Macroeconomic Schools*

1. GİRİŞ

Gelişmiş ülkelerle ilgili incelemeler 18.yüzyıl sonlarında 19.yüzyıl başlarında ortaya atılan Klasik iktisat sistemi ve Klasiklerin önerdiği laissez-faire liberalizmi ile başlatılmaktadır. 19.yüzyıl ortalarında ise bu sisteme tam karşıt olarak Marx tarafından ihtilâlcî sosyalizm veya sosyalist sistem ve merkezi planlama tezi ortaya atılmıştır. Bu sistem de kısa bir şekilde ele alındıktan sonra 19.yüzyıl boyunca ortaya çıkan başlıca sorunlar ve bu sorunların çözümü için fiilen ekonomiye devletin yaptığı müdahaleler saptanmaktadır: bebek-sanayi tezi ve uluslararası ticarete göreceli korumacılık; sosyal sorun yani işçi sorunları ve sosyal amaçlarla yapılan müdahaleler, sosyal kanunlar, sosyal sigortalar ve sendikal haklar; en sonunda işsizlik karşısında Keynes tarafından eksik istihdam dengesini açıklayabilen yeni bir makro sistem geliştirilmesi, bu sistem çerçevesinde tam istihdamı sağlayacak maliye ve para politikaları tavsiyeleri, bu tavsiyeler sayesinde konjonktür dalgalarının da geniş ölçüde önlenmesi.

Daha sonra Büyük Dünya Buhranı ve 2. Dünya Savaşından sonra gelişmeler, sosyal devlet ve refah devleti olmaya yönelme ve son olarak günümüzdeki piyasa ekonomisi yine özellikle gelişmiş ülkeler açısından ele alınarak, bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

2. KLASİK İKTİSATÇILAR VE LAÏSSEZ-FAÏRE LİBERALİZMİ

18.yüzyıl sonlarına doğru Adam Smith (1723-1790, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*:1776) tarafından ortaya atılan, 19.yüzyıl boyunca D.Ricardo (1772-1823, *Principles of Political Economy and Taxation*:1817), John Stuart Mill (1806-1873, *Principles of Political Economy*:1848) ve son olarak Alfred Marshall (1842-1920, *Principles of Economics*:1890) tarafından geliştirilen Klasik iktisadi sistem “evrensel” olmak iddiasını taşıyordu (Schumpeter:1955). Bu sistem ve bu sistemin doğal sonucu olan liberal ekonomik rejim, gelişmiş ve gelişen tüm ülkeler için geçerli sayılmaktaydı. Klasik sistemin, daha önceki yoğun devlet müdahaleliliğine dayanan ve sömürgeciliğe yol açan “merkantilist sistem”e, merkantilizmdeki yoğun müdahalelerin o gün için yeni gelişmeye başlayan tüccar ve sanayicilerin faaliyetlerini de boğmasına karşı bir tepki

olarak çıktığı söylenebilir. Klasik iktisatçılara göre, devletin ekonomik faaliyetlere müdahale etmesine hiçbir gerek yoktur.

2.1. Kaynakların Etkin Dağılımı

Her şeyden önce, rekabet şartları altındaki piyasalarda fiyat mekanizması veya “görünmez el” tüm ekonomik faaliyetleri en etkin biçimde yönlendirebilecektir. Buna göre, kaynaklar ve yatırımlar en etkin şekilde, yani faydası en çok olan, tüketicilerin en çok talep ettikleri ve bu nedenle fiyatları yükselen ekonomik sektörler dağılacaktır. Böylece gerek üretim gerek tüketim veya malların mübadelesi aşamasında etkinlik sağlanmış olacak ve toplumun refahı azamileşecektir (Miller, Le Roy ve Meiners:1988).

2.2. Otomatik Tam İstihdam, Ücretler ve Faktör Payları

Emek piyasasında da devletin ya da tekeli işçi sendikalarının ortaya çıkarak ücretlere müdahale etmemesi ve yükseltmemesi gerekir. Çünkü emek piyasasında tam rekabet şartları geçerli olduğunda emek piyasası yine kendiliğinden yani otomatik olarak tam istihdam dengesi verecektir.

Kârlara gelince, üretim sektörlerinde tam rekabet şartlarının var olması, çok sayıda firma ve giriş, çıkış serbestisinin var olması uzun dönemde normal-üstü kârları silecek, müteşebbisler yalnızca normal kârlarla yetineceklerdir. Fiyatlar ise uzun dönemde düşerek, normal kârı da içeren maliyetlere eşit olacaktır. Bu şartlar altında devletin gelir dağılımını değiştirmek, düzeltmek için müdahalelerde bulunmasına bir gerek yoktur. Müdahale aksi sonuçlar doğurur. Örneğin, ücretlerin devlet ya da işçi sendikaları tarafından yükseltilmesi durumunda üretim ve istihdam azalır ve gayri iradi işsizlik ortaya çıkar, faktör paylarına müdahale edilmediğinde ise her üretim faktörü, emek ve müteşebbis dahil, üretime katkıları, yani marjinal verimlilikleri oranında üretimden pay alacaklardır (iktisat literatüründe “Euler Teoremi” olarak bahsedilmektedir; Miller, Le Roy ve Meiners,a.g.e).

2.3. Mukayeseli Üstünlük, Uluslararası İhtisaslaşma, Uluslararası Dış Ticaret Serbestisi ve Otomatik Altın Standardı Teoremi

Klasik iktisatçılara göre dış ticaret de serbest olmalıdır. Bu durumda Adam Smith'e göre mutlak üstünlük şartlarında, Ricardo'ya göre ise, daha genel olan mukayeseli üstünlük şartlarının geçerli olması durumunda dahi uluslar üretimde ihtisaslaşmaya gidecekler, uluslararası ihtisaslaşma ve uluslararası ticaret tüm ülkelerin gelirini ve refahını arttıracaktır (Chacholiades,1978:Bölüm I). Dış ticaretin serbestleştirilmesi durumunda ödemeler bilançosunun bir ülke aleyhine devamlı açık vermesi gibi bir tehlike de söz konusu olamaz. Çünkü Ricardo'nun geliştirdiği "Otomatik Altın Standardı Teoremi"ne göre, herhangi bir ülkedeki dış ticaret açığı ve diğer ülkedeki fazlalık altın giriş çıkışı ve mal fiyatlarındaki değişimler yoluyla kapanır ve dış ödemeler dengesi yeniden oluşur. Dengelerin yeniden oluşması ise yalnızca fiyat değişimleri yoluyla olacaktır; ülkelerin tam istihdam dengesi değişmeyecektir. O dönemlerde ülkeler altın para sistemi uygulamaktaydılar ve paralarının değeri ya da kambiyo kuru ise her zaman sabit kalmaktaydı (Hiç,1994a:BölümIV).

2.4. Klasik İktisatçılar, İşsizlik ve Konjonktür Dalgaları

Klasik iktisat sistemi ve bu sistemin otomatik tam istihdam dengesi varsayımı fiili olaylarla ve bu ülkelerin konjonktür dalgalarıyla karşılaşması durumuyla ters düşüyordu. Klasik iktisatçılar konjonktür dalgalarını para ve banka sistemindeki aksamalarla açıklamaya çalışmışlar ama sonuçta bu konuda pek tatmin edici ve inandırıcı olamamışlardır (Marshall,1923; Hawtrey,1928 ve Pigou,1927).

2.5. Klasik Sistemde ve *Laissez-faire* Liberalizmde Devletin Ekonomik Faaliyetlerdeki Rolü

19.yüzyıl klasik iktisatçıların liberalizmine göre devletin ekonomik faaliyetlere hiç bir müdahalesi söz konusu olmamalıdır.

Bu görüşe göre, devlet sadece adalet, iç ve dış güvenlik gibi klasik fonksiyonları görür. Devletin ekonomik faaliyetler içindeki payı çok küçüktür ve devlet bütçesi daima denk olmalıdır. Para miktarı ise verimlilikte ve üretimdeki artışa paralel olarak ve bu oranda artırılmalı

böylece uzun dönemde fiyatların düşmesi önlenerek fiyat istikrarı sağlanmalıdır.

3. MARX ve SOSYALİST DİKTATÖRLÜK

3.1. İşçi Sınıfının Sefaleti, Şiddetini Arttıran Konjunktür Dalgaları ve Sosyalist İhtilal

19.yüzyıl başlarından bu yana işçilerin maddi durumlarının giderek bozulması, işsizlik ve “Sosyal Sorun” diye adlandırılan işçi sorunlarının ortaya çıkması, bunun yanında giderek şiddetini arttıran konjunktür dalgaları karşısında Marx ilk olarak Komünist Beyannamesi (1848) ve daha sonra Das Kapital ciltleriyle (1.Cilt:1867, 2.Cilt:1885 ve 3.Cilt, Marx’ın ölümünden sonra:1894) sosyalist sistemi getirmiştir (Hiç,1994b:BölümII).

Marx’a göre kapitalist sistemin bünyesinden ve dinamizminden doğan bu sorunlar kaçınılmaz olarak artacak, işsizlik ve işçilerin sefaleti giderek kötüleşecek, konjunktür dalgaları giderek daha şiddetli olacaktır. Sonuçta, bir buhran döneminde, işçi sınıfının yapacağı kanlı bir ihtilâl ile kapitalist sistem yıkılacak ve sosyalist sisteme geçilecektir.

3.2. Üretim Araçlarının Kamuya Devredilmesi ve Merkezi Planlama

Sosyalist sistemde tüm üretim araçları (özellikle toprak ve sermaye) kamulaştırılacak ve üretim işçi sınıfını temsil edecek olan devlet eliyle ve merkezi planlama yoluyla yürütülecektir. Üretim araçlarının kamuya devredilmesi ve merkezi planlama sonucunda, Marx’ın iddialarına göre, sömürü son bulacak, işçi sınıfının refahı yükselecek, konjunktür dalgalanmaları da ortadan kalkacaktır. Görülüyor ki, sosyalist sistemde, laissez-faire kapitalizminin tam tersi olarak, bu kere tüm ekonomik faaliyetler devlet eliyle yürütülecektir.

Marx’a göre olgunlaşmış bir kapitalist ülkede kanlı ihtilâl ve sosyalist sisteme geçiş kaçınılmazdır: Marx ülkelerin olgun kapitalizmden önce sosyalist sisteme geçebileceğini düşünmemiştir. Fakat gelişmesini tamamlayan tüm ülkelerin sosyalist sisteme geçmeleri kaçınılmaz olduğuna

göre, Marx sosyalist sistemi de “evrensel”, yani tüm ülkeler için geçerli kabul etmektedir.

4. 19.YÜZYIL BOYUNCA 2.DÜNYA SAVAŞINA KADARKİ FİİLİ GELİŞMELER, TEORİLER ve DEVLET MÜDAHALE ALANLARI

Fiili olaylar ve gelişmeler ne laissez-faire kapitalizmi olarak adlandıracağımız ve 19.yüzyıl liberalizmi ne de Marx’ın düşündüğü gibi olgunlaşan kapitalist ülkelerde kanlı ihtilâl sonucu sosyalist sistemin gelmesi şeklinde gelişmiştir.

Batı ülkeleri bir taraftan sınai devrimi ve sanayileşmeyi, diğer taraftan siyasi alanda demokrasi rejimini geliştirirken ekonomik rejim alanında ise karşılaşılan çeşitli önemli sorunları çözmek üzere etkin devlet müdahalelerine başvurmuşlar, sorunları geniş ölçüde çözebilmişlerdir. Başlıca sorunlar ve devletin müdahale alanları aşağıda kısaca gözden geçirilmektedir.

4.1. Dış Ticaret Alanında Göreceli Korumacılık ve Bebek-Endüstri İddiası

Laissez-faire rejimine birinci itiraz yine 19.yüzyıl başlarında Alman tarihçi okulundan gelmiştir. Bu okulun önde gelen temsilcisi ve Alman Gümrük Birliğini gerçekleştiren F.List Alman sermayesinin İngiltere’ye oranla geri olduğunu ve Alman sanayiinin gelişme safhasında ve gelişene kadar korunması gerekeceğini savunmuştur (List:1841) List’e göre endüstriler de bebeklik, olgunluk ve son olarak yaşlılık ve ölüm gibi dönemlerden geçer ve bebeklik döneminde dış rekâbetten korunması gerekir. Bu nedenle bu iddia “bebek sanayi iddiası” (infant-industry argument) olarak anılmaktadır. Sonradan John Stuart Mill gibi klasik iktisatçılar da bebek-endüstri iddiasını ve buna göre endüstri gelişene kadar, geçici bir süre için göreceli bir korumacılığı, istisnai hal olarak kabul etmişlerdir. Genel kural olarak dış ticaret serbestisi ise korunmuştur (Schumpeter, a.g.e).

4.2. İşçi Sorunları ya da Sosyal Sorun ve Devlet Müdahaleleri

İkinci ve asıl önemli sorunun, işçilerin durumunun giderek bozulması ve işsizliğin artması, kısaca “İşçi Sorunları” ya da “Sosyal Sorun” oluşturmuştur. *Laissez-faire* kapitalizmini savunan klasik iktisatçılar sosyal sorununun çıkacağını reddediyorlardı. Klasik iktisatçılara göre, her üretim faktörü marjinal verimliliğine göre pay alacak ve ücretin tam rekabet şartlarında piyasada oluşması durumunda ekonomi tam istihdamda dengeye gelecek ve gayri iradi işsizlik ortaya çıkmayacaktı. Buna karşın Marx ise kapitalist sistemde işçilerin sefaletinin giderek artmasının kaçınılmaz olduğunu, devletin kapitalist sınıfın bir aleti olduğu için bu sorunu çözemeyeceğini ve işçi sorununun ancak kanlı bir ihtilâl sonucu sosyalist sisteme geçilmesiyle çözümleneceğini iddia ediyordu.

Fiilen ise gerek aydınlar gerek giderek kuvvetlenen işçi sendikaları gerek demokratik rejim altında devlet, işçi sorununa seyirci kalmamıştır. Böylece işçi sorununun çeşitli müdahalelerle çözümlenmesine çalışılmış ve sonuçta bu başarılmıştır. İlk olarak çıkartılan kanunlarla çocuk işçi istihdamı önlenmiş, bunun yanında çalışma şartları ve çalışma saatlerine nizamlar ve iyileştirmeler getirilmiştir. Ayrıca ilk kere Almanya’da olmak üzere sosyal sigortalar kurulmuştur.

Daha sonra, işçi sendikaları ve toplu pazarlık sistemi geliştirilmiş, işçi sendikaları işveren sendikaları karşısında giderek kuvvet kazanarak ücretlerin zamanla yükseltilmesinde önemli rol oynamışlardır. Diğer taraftan, sermaye artışları ve teknik ilerlemenin getirdiği verimlilik artışları karşısında işverenler de ücretlerin yükseltilmesine katlanabilir duruma gelmişlerdir (Marxist düşünürler ise ücretlerin artışını sömürgecilik ve sömürgecilikten elde edilen fazlanın bir miktar işçilere de dağıtımı olarak yorumlamışlar ve bunun kanlı ihtilâli önlemeyeceğini, sadece geciktireceğini iddia etmişlerdir: Luxemburg, 1912). Böylece, hatta devletin asgari ücretin tespiti dışında, fiilen ücretlerin oluşumunda pek rolü kalmamıştır. Toplu pazarlıklar sonucu kabul edilen ve uygulanan ücret düzeyi genellikle kanuni asgari ücretin üstünde gerçekleşmiştir. Hatırlanacağı gibi, *laissez-faire*’i savunan klasik iktisatçılar işçi sendikalarının kurulmasına ve ücretleri yükseltilmesine karşıydılar; çünkü o zaman gayri iradi işsizlikle karşılaşmış olacaktı. Oysa fiiliyatta yüksek teknik terakki, yatırımlar, sermaye birikimi

ve verimlilik artışı hem ücretlerin yükseltilmesine, hem de istihdamın artırılmasına ve işsizliğin azaltılmasına imkân vermiştir.

4.3. Nüfusla İlgili Gelişmeler ve Teoriler

Sınai devrimin başlarında ve 19.yüzyılın ilk yarısında üretim ve gelirin artması sonucu ölüm oranları düşmeye başlamış, doğum oranları ise yüksek düzeyde ve sabit kaldığı için nüfus artış oranı yükselmiştir. Sonuçta artan nüfus ücretlerin yeniden düşmesinde önemli etken olmuştur. Bu durum, Malthus'un meşhur nüfus kanununu ortaya atmasına yol açmıştır (Malthus, *Essays on the Principle of Population*:1798 ve *Principles of Political Economy*:1820).

Adam Smith'ten sonra D.Ricardo'dan John Stuart Mill'e kadar ilk klasik iktisatçıların çoğu, Malthus nüfus kanununu benimsemişlerdir. Böylece, esaslar D.Ricardo tarafından ve üretim faktörleri paylarının zaman boyunca gelişmesiyle ilgili olarak ortaya atılan bir Klasik Büyüme Modelinden söz edilebilir. Bu modele göre, gerçi ekonomilerde ilk başlarda yatırım, sermaye birikimi ve teknik ilerlemenin etkisiyle üretim ve kişi başına gelir artacaktır. Fakat bu gelir artışı Malthus Nüfus Kanunu uyarınca ölüm oranlarını düşürecek, nüfus artış oranını yükseltecek ve artan nüfus ücretlerin ergeç yeniden asgari fizyolojik düzeye düşmesine yol açacaktır. Bu durumda uzun dönemde ekonomik gelişme duracak, ekonomi durgunluğa girecektir (Klasiklerin büyüme modeli hakkında: Baumol,1959:s.12-21 ve Hiç,1994b: Bölüml).

Buna karşın, Marx Malthus Nüfus Kanununu şiddetle reddetmiş, işçi ücretlerinin asgari fizyolojik düzeyde kalmasının ve işçi sınıfının sefaletinin Malthus Nüfus Kanunundan değil, kapitalist sistemin bünyesinin sonucu olduğunu vurgulamıştır.

Nüfusla ilgili fiili gelişmeler ise 19.yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır. Sanayinin, kentleşmenin ve genel kültür ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte bu kez doğum oranları ve dolayısıyla nüfus artış oranları düşmeye başlamıştır. Bugün gelişmiş ülkelerde nüfus artışı tamamen durmuş gibidir.

19.yüzyıl sonlarında bu durumu gözleyen Klasik iktisatçı Alfred Marshall (1890) Malthus Nüfus Kanununu tamamen reddetmiştir.

Marshall'a göre, gerek yatırımlar ve sermaye birikimi gerek teknik ilerleme hızı yüksektir ve bu şartlar altında ülkeler liberal ekonomik rejim altında sınırsız büyümeye sahne olabileceklerdir. Uzun dönemdeki bu sınırsız büyüme kısa dönemlere bakıldığında ise devamlı tam istihdam dengesinde olacaktır.

4.4. İşsizlik, Eksik İstihdam Dengesi, Konjonktür Dalgaları ve Keynes

Kapitalist sistemde, yani liberal ekonomik rejim çerçevesinde işsizlik ve konjonktür dalgalanmalarının nedeni uzun süre tam olarak anlaşılammış ve çözüm getirilememiştir. İşsizlik ve konjonktür dalgaları Klasik ekonomik açıklamalara ve sisteme aykırı idi ve işsizliğin işçi sendikaları tekelleri ile, konjonktür dalgalarının ise banka sistemindeki ve para kredi arzındaki aksamalar yoluyla izahı eksik kalıyordu. Buna karşın, kıta Avrupası iktisatçıları konjonktür dalgalanmalarının izahıyla ilgili çeşitli etkenlere temas ediyorlar, fakat sorunu bütün bir ekonomik sistem geliştirmek suretiyle kesin çözüme kavuşturamıyorlardı (Hansen,1951). Marx ve Marxistler ise konjonktür dalgalarının kapitalist sistemin bünyesinden doğduğunu ve kaçınılmaz olduğunu iddia ediyorlardı.

İşsizlik sorununun cevabı 1929-1934 Büyük Dünya Buhranını izleyerek ve 1936'da J.M.Keynes (1883-1946) tarafından verilmiştir (Keynes, 1936). Gelişmiş ekonomilerin bünyesini depresyon dönemi şartları altında inceleyen Keynes bu ülkelerde devlet makro alanda müdahalede bulunmadığı zaman ekonominin efektif talep yetersizliği nedeniyle eksik istihdamda dengeye geleceğini ve gayri iradi işsizliğin ortaya çıkacağını göstermiştir. Keynes böylece yepyeni bir makro ekonomik sistem kurmuş, yani gelişmiş ekonomilerin Klasik iktisatçıların iddia ettiği tarzda değil, başka tarzda işlediğini ifade etmiş ve makro iktisat analizlerinde yeni ve büyük bir çığır açmıştır. Keynes'e göre ekonominin kendi haline bırakıldığında efektif talep yetersizliği nedeniyle eksik istihdamda dengeye gelmesi karşısında, tam istihdam dengesine ulaşmak üzere devletin makro düzeyde müdahalesi gerekecektir. Keynes'e göre tam istihdama ulaşılmasında en etkin yol maliye politikalarıdır (devlet harcamalarının arttırılması, vergi meylinin düşürülmesi). Para politikası (para arzının arttırılması) ise daha az etkindir ve ikincil bir politika aleti olarak kullanılabilir. Keynes'in maliye politikalarının etkinliği hakkındaki görüşü

depresyon dönemi için doğrudur. Fakat, sonraki analizler göstermektedir ki, resesyon dönemlerinde para politikası bu kere maliye politikalarından daha etkin olmaktadır (Hiç,1994b:Bölüm:XXVI).

Keynes'in makro sistemi çerçevesinde ekonomiye devlet tarafından yapılan makro müdahaleler, uygulanan maliye ve para politikaları sonucu bugün konjunktür dalgaları geniş ölçüde önlenmiştir, diyebiliriz. Bu hususta 1929-34 Büyük Dünya Buhranından ve 2. Dünya Savaşını da izleyerek Avrupa ülkelerinin altın para sistemini terk etmelerinin de yardımcı rolü olmuştur. Çünkü altın sisteminde bir ülkedeki buhran kolayca diğer ülkelere sıçramaktaydı. 1929-34 Dünya Buhranı bu şekilde sıçramalarla yaygınlaşmış ve derinleşmişti.

Keynes'i izleyerek iktisatçılar başlıca iki kampa ayrılmışlardır: Keynes ve Keynesgil iktisatçılar, Neo Klasik İktisatçılar. Bu iki ekol arasında ekonominin kendiliğinden tam istihdamı sağlayıp sağlayamayacağı sorunu üzerindeki tartışmalar uzun süre devam etmiştir (Branson,1979 ve Hansen,1951).

Keynes'in sistemini izleyerek ve Keynesgil çarpan ilkesine yatırımların da hızlandırıcı etkisinin (gecikmesiz olarak) ilavesiyle, Harrod (Harrod,1939 ve 1954) ve Domar (Domar,1946 ve 1957) gibi Keynesgil büyüme modelleri geliştirilmiştir. Çarpan ve hızlandırıcının gecikmeli olarak işlemesi ise çarpan hızlandırıcı konjunktür modellerini vermiş ve bu modeller konjunktür dalgalarının açıklanmasında ilk önemli adımı oluşturmuştur (Frisch, Cassel içinde,1933 ve Samuelson,1939). Bu modelleri daha sonra Hicks (Hicks,1950) ve Duesenberry (Duesenberry,1958) gibi, parasal faktörleri de içeren daha karmaşık konjunktür modelleri izlemiştir.

Diğer taraftan, Solow (Solow,1956), Meade (Meade,1961) gibi iktisatçılar ise, faize karşı çok elastik bir yatırım fonksiyonunun varlığı halinde hızlandırıcı etkisinin bertaraf edileceğinden hareketle, ekonominin devamlı tam istihdam dengesinde yürüdüğü, Neo-Klasik büyüme modelleri geliştirmişlerdir.

5. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMİŞ ÜLKELERLE İLGİLİ GELİŞMELER, REFAH DEVLETİ, SOSYAL DEVLET, PİYASA EKONOMİSİ ve DEVLETİN BUGÜNKÜ EKONOMİK ROLÜ

5.1. Refah Devleti ve Sosyal Devlete Yöneliş

2. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkeleri OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) öncesi kurulan EPU (European Payments Union), OEEC (Organization for European Economic Cooperation) gibi teşekküller, Dünya Bankası (World Bank, IBRD) ve IMF (International Monetary Fund) ve özellikle ABD'nin Marshall Yardımı sayesinde yeniden imarlarını başarılarla süratle kazanmışlardır. Bu süratli onarım, sermaye birikimi, teknik ilerleme ve kalkınmanın verdiği olanaklar başta İskandinav ülkeleri ve Almanya'da olmak üzere "sosyal devlet" veya "refah devleti" olarak adlandırılan uygulamalara geçilmesini mümkün kılmıştır

Sosyal devlet veya refah devletinde gelir dağılımı işçiler ve düşük gelir grupları lehine müterakki gelir vergisi, ücretsiz veya düşük ücretli eğitim yanında işçilere, işsizlere ve düşük gelirlilere tanınan çeşitli imkânların, yardımların ve sosyal sigortaların genişletilmesi, ücretlerin ve yan ödemelerin yükseltilmesi yoluyla düzeltilir. Bu yollarla gelir farkları azaltılır; refahtan tüm sosyal kesitler, tatmin edici düzeyde pay alır ve yararlanır. ABD'de bu ülkenin tarihi gelişmesi gereği sosyal mevzuat daha az yoğun olmakla beraber, bu kere üretimin, teknik ilerleme hızının ve verimliliğin yüksekliği işçi ücretlerinin Avrupaya oranla daha yüksek olması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda, ABD toplumsal tüketim ve refah dönemine Batı Avrupa ülkelerinden daha önce girmiştir (Rustow,1960:73-92).

Japonya ise ellili ve altmışlı yıllarda gelişen ülke durumunda iken süratli kalkınma ve teknik ilerleme sonucu gelişmiş ülke ve hatta "süper ekonomik güç" durumuna ulaşmıştır. Japonya'da ücretler ABD ve Batı Avrupa'ya oranla nispeten daha düşük olmakla beraber bu ülkede firmalar geleneksel olarak personelleri için ömür boyu istihdam ilkesi uygulamaktadırlar. Böylece, Japonya'da işsizlik daima Batı Avrupa ülkelerine ve ABD'ye oranla daha az olmuştur. Japonya ekonomisinin hızlı

gelişmesi, teknik ilerleme hızı ve verimlilik artışı ömür boyu istihdam ilkesinin finansman yönünü bugüne kadar rahat şekilde sağlayabilmiştir.

5.2. Gelişmiş Ülkelerde Son Yıllarda Uygulanan Piyasa Ekonomisi

Fakat bugün baktığımızda gelişmiş ülkelerde bugün uygulanmakta olan piyasa ekonomisinde devletin önemli bir rolü olduğunu görmekteyiz. Herhalde bugün uygulanan piyasa ekonomisinde devletin rolü, devlet yatırımları açısından olmasa dahi, özellikle devlet müdahaleleri, devlet denetimi ve kuralları açısından yoğun sayılabilir. Bu nedenle de 19. yüzyıl *laissez-faire* kapitalizminden çok farklıdır. Hatta özel teşebbüs yanında devletin rolünün mevcut bulunduğunu gören bazı iktisatçılar, örneğin ABD’de dahi ekonominin “karma ekonomi” niteliğinde olduğunu ifade etmişlerdir (Samuelson,1948:Bölüm1). Ancak, karma ekonomi çok defa devlete gereğinden fazla ağırlık verildiği izlenimini uyandırdığı için, bugün bu terim kullanılmamakta, bunun yerine, özel teşebbüsün ve fiyat mekanizmasının ağırlığını vurgulayan “Piyasa Ekonomisi” terimi kullanılmaktadır. Piyasa ekonomisi teriminde özel teşebbüse ağırlık verilmesi ve devletin rolünün azaltılması, bu arada özelleştirme, yine fiyat mekanizmasının temel alınması ve fiyat mekanizmasına yapılacak devlet müdahalelerinin, idari fiyatların ve sübvansiyonların en az indirilmesi, dış ticarete miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergileri ve ihracat teşviklerinin asgariye indirilerek dış ticaretin serbestleştirilmesi ve tüm bu yaklaşımlar sonucu devletin küçültülmesi unsurları daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Ancak dikkat edilirse, devlet yatırımları ve müdahalesi *laissez-faire* liberalizminde olduğu gibi, tamamen kalkmamakta, fakat en aza indirilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde uygulanan piyasa ekonomisinde devlet yatırımlarının ve devlet müdahalelerinin yeri ve ağırlığı aşağıda kısa bir şekilde incelenmektedir.

5.3 Devlet Yatırımlarının Rolü ve Ağırlığı

Gelişmiş ekonomilerde genellikle devlet sabit yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı çok düşüktür ve bu oran % 14-18 arasında oynamaktadır (Adler ed. Bird ve Oldman,1964). Bu oran devlet yatırımları

yoluyla kalkınma sürecine giren gelişen ülkelerde ise çok daha yüksektir ve % 30-50 arasında oynamaktadır; hatta bazen % 60'lara çıkmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde genellikle kamu yatırımları sosyal ve verimli alt-yapı alanlarına yönelmiştir. Bu alanlarda da ayrıca özel teşebbüs yatırımlarını bulmak mümkündür (eğitim, sağlık, ulaştırma şebekesi, ulaştırma vasıtaları vb. gibi). Diğer taraftan, tarihi olarak İngiltere, İtalya, Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinde üst-yapı alanlarında da devlet yatırımlarının varlığını görmekteyiz (otomobil üretimi, petrol ve petrokimya, bazı sınıai tesisler, telekomünikasyon, havayolları vb.). Bunların dahi altmışlı yıllarda piyasa kuralları çerçevesinde ve kâr amacıyla faaliyet göstermelerini sağlayan yeniden düzenlemeler başarılıdır. Yetmişli yılların sonlarında ise gelişmiş ülkelerde devletler “özelleştirme” yoluyla yukarıda adı geçen alanlardan çekilmeye ve bu alanları özel teşebbüse devretmeye başlamışlardır.

5.4. Devlet Müdahale ve Denetim Alanları

Günümüzde gelişmiş ülkelerde dahi devlet ekonomik faaliyetlere nispeten yoğun şekilde müdahale eder, denetim yapar ve kurallar getirir, bu tür müdahale alanlarından bir listesi aşağıda özet olarak sunulmaktadır.

Tam istihdamın sağlanması veya fiyat istikrarı (enflasyonun önlenmesi) hesaba katıldığında en uygun istihdam ve işsizlik politik seçim noktasına (Bu seçim Phillips Eğrisi analizi yardımıyla anlaşılacaktır.) ulaşılması için makro düzeyde maliye ve para politikaları uygulanması. Bu alanda Keynesgil görüş çerçevesinde maliye ve para politikaları dışında “maliye politikasına dokunmayarak “monetarist-parasal” görüş ve bu görüşe göre yalnızca para politikası uygulanması, veya arz yönünü uyarıcı (örneğin, vergi oranlarını düşürmek yoluyla üretimi ve dolayısıyla toplam vergi hasılatını arttırmak gibi, yeni ve farklı görüş ve politika uygulamalarını da ele alabiliriz (Paya,1994).

- Genel olarak gelir dağılımını düzeltmek, gelir farklarını azaltmak üzere uygulanan müdahale ve politikalar: müterakki gelir vergisi, ücretsiz veya düşük ücretle eğitim, belediye hizmetleri, sosyal yardımlar, vb.
- İşçi sorununu çözümlenmek üzere uygulanan müdahale ve sistemler: çalışma yaşı, çalışma şartları, çalışma saatleri, asgari ücretlerle

ilgili kanunlar yanında sendikal haklar, sendikaların teşkilatı ve toplu pazarlık sistemiyle ilgili düzenlemeler.

- Tekellerin üretimi kısma ve fiyatları yükseltme eğilimleri göz önüne alınarak sektör piyasalarında tekellerin meydana çıkmasını önlemek üzere, anti-tröst ve anti-kartel kanunları uygulanması. Firma birleşmeleri ve satın almalarının devlet tarafından bu açıdan denetimi.

- Yenilikleri ve teknik terakkiyi teşvik etmek üzere, yeni tekniklerin, malların izinsiz kopya edilmesini önleyici tedbirler: marka ve patent koruması ve ilgili kanunlar.

- Yine rekabeti geliştirmek amacıyla küçük ve orta boy firmalara ve yeni teşebbüslere yönelen krediler ihdası ve bunun sübvansiyon yoluyla finansmanı.

- Tarım sektöründe fiyat dalgalanmalarının önlenmesi ve çiftçilerin gelirlerinde istikrarının sağlanması, çiftçilerin gelirlerinin arttırılması için müdahaleler: bazı tarım ürünlerinde taban fiyatları uygulamaları ve asgari düzeyde sübvansiyonlar.

- Tüketicinin korunması, sağlık ve çevre korunmasıyla ilgili tedbirler. Buna göre, üretilen mamullerin kalitesi için standartlar tespiti, bu standartlara uymayan malların üretimine ve sürümüne izin verilmemesi (otomobil vb. taşıt araçlarının egzozları, çevreyi kirletmeyen yakıt, örneğin doğal gaz kullanımı, gıda mallarının sağlık açısından denetimi, ilaçlarda tatmin edici düzeyde deney yapılması ve ilaçların etkinliğinin ve yan etkilerinin belirlenmesi vb. gibi çok çeşitli denetim ve kurallar.

- Rekabet maksadıyla yapılan reklamların gerçek dışı olmaması veya sigara gibi sağlığa zararlı olan maddelerin reklamının yapılması halinde bunun mutlaka belirtilmesi.

- Tasarruf sahibini korumak, finansal sistemin bozulmasını önlemek üzere banka ve benzeri malî müesseselerin kurulmasının, yatırımlarının ve faaliyetlerinin yakın denetimi.

- Yine tasarruf sahibini korumak, hisse senedi ve özel tahvil alacak tasarruf sahiplerinin firmalar tarafından aldatılmasını önlemek üzere, firma bilanço ve kâr ve zarar hesaplarının yeknesak muhasebe yöntemleriyle hazırlanması ve bağımsız, yeminli malî müşavirler tarafından kontrol ettirilmesi.

- Dış ticarete istisnai veya düşük düzeyde de olsa, milli sanayi in ithalata karşı göreceli biçimde korunması veya ihracatın üretim ve yatırım bazında teşviki; ihracat sigortası yanında ihracata yönelik yatırımlara kredi, düşük faiz vb. teşvikler verilmesi.

6. SONUÇ

Marx'ın ihtilâlcî sosyalizmi veya sosyalist diktatörlük ve merkezi planlama gelişmiş ülkelerde gerçekleşmemiş ve komünist rejimi uygulayan ülkelerin büyük çoğunda bugün bu ekonomik ve siyasî rejim çökmüştür; fakat bugün uygulanan ekonomik rejim ve piyasa ekonomisi *laissez-faire* liberalizminden de çok farklıdır. Bu rejimde bugün devlete kamu yatırımları yanında ve bu yatırımlardan ziyade çok yoğun müdahale ve denetim görevi oluşmaktadır. Bu müdahaleler 19.yüzyıl boyunca ve 2. Dünya Savaşına kadar ortaya çıkmış olan çok önemli müdahale alanları yanında piyasalarda rekâbeti oluşturmak, tüketiciyi korumak, tasarruf sahibini korumak gibi amaçları da içine almaktadır. O halde, bugünkü piyasa ekonomisini *laissez-faire* liberalizminin basit bir uzantısı saymak kanaatimce mümkün değildir. Bununla beraber, bu müdahaleler gereğinde fazla olduğunda asgari ve optimal noktalara doğru çekilmelidir. Fazla devlet yatırımları ise özelleştirme yoluyla tasfiye edilmelidir.

KAYNAKÇA

- John F.ADLER,“Fiscal Policy in a Developing Country”, ed. R.Bird ve O.Oldman, Readings in Taxation in Developing Countries, Baltimore 1964.
- AKBANK, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1973-1978, İstanbul 1980.
- W.J. BAUMOL, Economic Dynamics, 1959.
- BIAR VE KONRAD ADENAUER VAKFI, Sosyal Piyasa Ekonomisi Semineri, Kızılcahamam, 16-18 Kasım 1988.
- William H. BRANSON, Macroeconomic Theory and Policy, New York 1979.
- M. CHACOLIADIS, International Trade Theory and Policy, Singapore 1978.
- E.D. DOMAR, ilk makalesi: 1946. Tüm makaleler: Essays in the Theory of Economic Growth, New York, 1957.
- J.S. DUESENBERY, Business Cycles and Economic Growth, New York, 1958.
- Hüsnü ERKAN, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Konrad Adenauer Vakfı, İzmir 1987.
- Ragnar FRISH, “Propagation Problems and Impulse Problems in Dynamic Economics”, Essays in Honour of Gustav Cassel içinde, 1933.
- Alvin HANSEN, Business Cycles and National Income, New York, 1951.
- R.F. HARROD, “An Essay in Dynamic Theory”, The Economic Journal, Mart 1939.

- R.F. HARROD, Towards a Dynamic Economics, Londra 1954.
R.G. HAWTREY, Currency and Credit, 1928
J.R. HICKS, A Contribution to the Theory of the Trade Cycle, Londra 1950.
Mükerrem HİÇ, Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, 3.baskı, İstanbul.
Mükerrem HİÇ, Para Teorisi ve Politikası, İstanbul 1994.
Mükerrem HİÇ, Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, İstanbul 1994.
Süreyya HİÇ, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1994.
Gülten KAZGAN, İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1969.
Ekonomide Dışa Açık Büyüme, 2.baskı, İstanbul 1988.
Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, İstanbul 1994.
Paul KENNEDY, Preparing for the Twenty-First Century, Toronto 1993.
Ahmet KILIÇBAY, Türkiye'de Piyasa Ekonomisi, İstanbul 1985.
Ahmet KILIÇBAY, Türk Ekonomisi, İstanbul 1984.
F. LIST, Das Nationale System der Politischen Ökonomie, 1841.
Rosa LUXEMBURG, İngilizce çeviri: Accumulation of Capital, Contribution to the Economic Explanation of Imperialism, 1912.
Alfred MARSHALL, Money, Credit and Commerce, 1923.
J.E. MEADE, A Neo-Classical Theory of Economic Growth, Londra 1961.
R. MILLER, M. LE ROY ve R.E. MEINER Intermediate Microeconomics, New York 1988.
J. NAISBITT ve P. ABURDENE, Mega Trends 2000, New York 1990.
Merih PAYA, Para Teorisi ve Politikası, 1994.
A.C. PIGOU, Industrial Fluctuations, 1927.
W.W. RUSTOW, Stages of Economic Growth, New York 1960.
Paul SAMUELSON, "Interaction between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration", Review of Economic Statistics, Mayıs 1939.
R.M. SOLOW, "A Contribution to the Theory of Economic Growth", Quarterly Journal of Economics, Şubat 1956.
T.O.B.B., Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si, Ankara 1981.
TÜSİAD, Piyasa Ekonomisi, İstanbul 2010.

**VISUAL ANALYSIS FOR MULTI CRITERIA DECISION
PROBLEMS BY PROMETHEE METHOD AND GAIA PLANE: AN
APPLICATION, DETERMINE THE LEVEL OF REGIONAL
SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN TURKEY**

Tolga GENÇ*
S.Erdal DİNÇER**

ABSTRACT

In this study, it is aimed to show the consistency of the results of PROMETHEE and GAIA Plane, one of the Multi Criteria Decision Making Methods and the applicability of these methods in the field of socio-economic development. For these purposes, it is realized to determine the level of socio-economic development and to outrank the regions according to selected socio-economic criteria. In this study 7 geographic regions are included.

Keywords: Multi Criteria Decision Making, PROMETHEE Methods, GAIA Plane.

**ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME PROBLEMLERİ İÇİN
PROMETHEE YÖNTEMİ VE GAIA DÜZLEMİYLE GÖRSEL
ANALİZLER: TÜRKİYE'DE BÖLGESEL SOSYO-EKONOMİK
GELİŞMİŞLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR
UYGULAMA**

ÖZET

Bu çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan ve çeşitli alanlara uygulanan PROMETHEE yöntemi ve GAIA düzleminin tanıtılması, uygulanabilirliği ile bu yöntemle elde edilen sonuçların tutarlılığının gösterilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda sosyal ve ekonomik alanlardan seçilen değişkenler baz alınarak, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bu belirleme doğrultusunda sıralama işlemleri gerçekleştirilmiştir.

* Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, iletişim: edincer@marmara.edu.tr

** Dr., Kara Kuvvetleri Komutanlığı, iletişim: tolga95@yahoo.com

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen çalışma mevcut idari yapı çerçevesinde 7 coğrafi bölgeyi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, PROMETHEE Yöntemi, GAIA Düzlemi.

1. INTRODUCTION

Most of the economical, industrial, financial or political decision problems are multicriteria. Nobody buys a car on base of the price only (financial criterion); the comfort, the quality, the performance, the prestige, ... is obviously always taken into account. On the other hand nobody reacts in the same way. Indeed one can observe many different cars in the streets. The election is submitted to each individual's personal taste. Everybody allocates a different set of weights to the criteria. The problem of the selection or the ranking of alternatives submitted to a multicriteria evaluation is not an easy problem. Neither economically nor mathematically! Usually there is no optimal solution; no alternative is the best one on each criterion. A better quality implies a higher price. The criteria are conflicting. Compromise solutions have to be considered. Why not the best compromises?(Brans and Mareschal, 2012)

The development of Multi Criteria Decision Making (MCDM) methods has been motivated not only by a variety of real-life problems requiring the consideration of multiple criteria, but also by practitioners' desire to propose enhanced decision making techniques using recent advancements in mathematical optimization, scientific computing, and computer technology. The impact that the MCDM paradigm makes on business, engineering, and science is being reflected in the large number of articles with MCDM-type studies and analyses which are presented at professional meetings in various disciplines (Wiecek et al, 2008).

Multi-criteria approaches have been developed basically in two schools, the European Multi-criteria Decision Aid (MCDA) and the American Multi-criteria Decision Making (MCDM). The former differs from the latter in that it seeks to give recommendations, whereas the American MCDM school tries to approach an ideal solution, derived from a set of axioms (Roy, 1996).

The European school preferred to investigate discrete methods and outranking relations (an aggregation of options to derive a ranking depends upon pairwise comparisons of the options and upon evaluating to what degree one option is better or worse than another based on the different

criteria employed). The Americans supported additive utility methods (they use a certain form of utility or value function as a basis for aggregation). In the 1980s, interactive computer methods were introduced, which greatly facilitate the communication with decision makers. By 1985, multi-criteria methods had attained a world-wide reputation and are now promoted by different societies (Hatefi and Torabi, 2010).

Many MCDA methods have been proposed. All these methods start from the same evaluation table, but they vary according to the additional information they request. The PROMETHEE methods require very clear additional information, that is easily obtained and understood by both decision-makers (DM) and analysts (Brans and Mareschal, 2005).

2. PROMETHEE METHOD

The PROMETHEE method (**P**reference **R**anking **O**rganization **M**ethod for **E**nrichment **E**valuations) is one of the most recent MCDA methods that was developed by Brans (1982) and further extended by Brans and Vincke (1985). PROMETHEE methods' main features are simplicity, clearness and stability. The notion of generalized criterion is used to construct a valued outranking relation. All the parameters to be defined have an economic signification, so that the DM can easily fix them. With PROMETHEE, it is possible to obtain either a partial preorder (PROMETHEE I) or a complete one (PROMETHEE II), both on a finite set of feasible actions (Brans, Vincke and Mareschal, 1986).

The main aim of the PROMETHEE approach is to be as easily understood as possible by the DM. It is based on extensions of the notion of criterion. Six possible extensions are considered. These extensions can easily be identified by the DM because the parameters to be defined (at most 2) have an economic significance. A valued outranking graph is constructed by using a preference index (Brans and Vincke, 1985).

The PROMETHEE methods have been introduced to help a DM to outrank partially or completely a set of actions which are evaluated on several criteria. You can find the basic principles and more details of these methods in Brans et al. (1982, 1985, 1986, 2005).

PROMETHEE shows the degree of dominance of one alternative over the other. Predefined six preference functions are applied to all criteria with parameters, indifference and preference thresholds.

The implementation of PROMETHEE requires two additional types of information, namely:

- information on the relative importance (i.e., the weights) of the criteria considered;
- information on the decision-makers preference function, which he/she uses when comparing the contribution of the alternatives in terms of each separate criterion.

2.1. The Principles of the PROMETHEE

2.1.1. Generalized Criterion

For each action $a \in K$, $f(a)$ is an evaluation of this action.

When we compare two actions $a, b \in K$, we must be able to express the result of this comparison in terms of preference. We therefore consider a preference function P :

$$P: K \times K \rightarrow (0,1)$$

representing the intensity of preference of action a with regard to action b and such that,

- $P(a,b) = 0$, means an indifference between a and b , or no preference of a over b ;

- $P(a,b) \sim 0$, means weak preference of a over b ;

- $P(a,b) \sim 1$, means strong preference of a over b ;

- $P(a,b) = 1$, means strict preference of a over b .

In practice, this preference function will often be a function of the difference between the two evaluations, so that it can be written;

$$P(a,b) = P(f(a) - f(b))$$

The graph of such a function is given by Figure 1. It has to be a non-decreasing function, equal to zero for negative values of $d = f(a) - f(b)$.

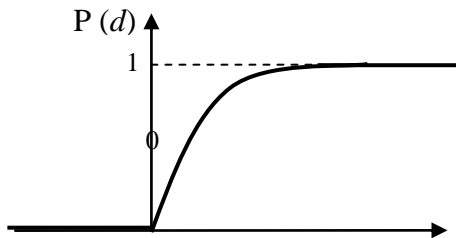

Figure 1: Preference Function $P(d)$

For each criterion, f it is considered a generalized criterion defined by f and a corresponding preference function P (Brans, Vincke and Mareschal, 1986).

2.1.2. A Preference Function

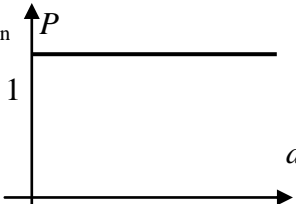
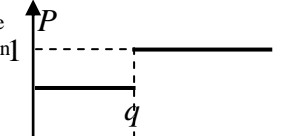
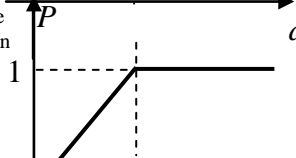
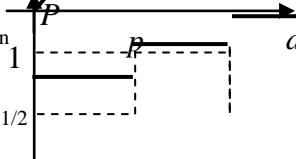
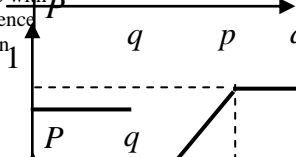
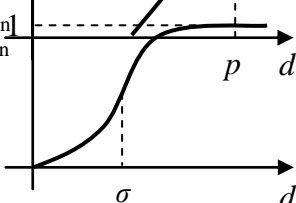
A preference function giving the preference of the DM for an action a with regard to b . This function will be defined separately for each criterion; its value will be between 0 and 1. The smaller the function, the greater the indifference of the decision-maker; the closer to 1 the greater his preference.

Let us consider a multicriteria problem as defined in below, each criterion having to be maximized. Let f be a particular criterion and a and b two particular actions of K . The associated preference function $P(a,b)$ of a with regard to b will be defined as (Brans and Vincke, 1985):

$$P(a,b) = \begin{cases} 0 & \text{if } f(a) \leq f(b), \\ p [f(a), f(b)] & \text{if } f(a) > f(b), \end{cases} \quad (2.1)$$

Six type of preference functions were considered to cover all kinds of criteria.

Table 1: Preference Function

Generalised Criterion	Definition	Parameters to fix
<p><i>Type 1:</i> Usual Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 & d > 0 \end{cases}$	-
<p><i>Type 2:</i> U-shape Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1 & d > q \end{cases}$	q
<p><i>Type 3:</i> V-shape Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ d/p & 0 \leq d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p
<p><i>Type 4:</i> Level Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ 1/2 & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
<p><i>Type 5:</i> V-shape with indifference Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq q \\ d-q/p-q & q < d \leq p \\ 1 & d > p \end{cases}$	p, q
<p><i>Type 6:</i> Gaussian Criterion</p> 	$P(d) = \begin{cases} 0 & d \leq 0 \\ 1 - e^{-d^2/2\sigma^2} & d > 0 \end{cases}$	σ

Source: Brans and Vincke, 1985.

There is no path for deciding the preference functions, but below you can see some clues for deciding the preference functions for each criteria. These guidelines will help you to choose the right preference function for your criterion (Mareschal, 2012).

The V-shape (type III) and linear (type V) preference functions are best suited for quantitative criteria (e.g. prices, costs, power, ...). The choice will depend on whether you want to introduce an indifference threshold or not. Actually, V-shape is a special case of the linear one.

The Gaussian (type VI) preference function is less often used as it is more difficult to parameter (the σ threshold value is somewhere between the q indifference threshold and the p preference threshold).

The Usual (type I) and Level (type IV) preference functions are best suited for qualitative criteria. In case of a small number of levels on the criteria scale (e.g. yes/no criteria or up to 5-point scale) and if the different levels are considered quite different from each other, the Usual preference function is the good choice. If you want to differentiate smaller deviations from larger ones, the Level preference function is more adequate.

The U-shape (type II) preference function is a special case of the Level one and is less often used.

In each case 0, 1 or 2 parameters have to be defined, their significance is clear (Brans and Mareschal, 2005):

q is a threshold of indifference;

p is a threshold of strict preference;

σ is an intermediate value between q and p .

The q indifference threshold is the largest deviation which is considered as negligible by the decision maker, while the preference threshold is the smallest deviation which is considered as sufficient to generate a full preference.

When a preference function is chosen, the preference index a over b can be defined for every criteria. The PROMETHEE procedure is based on pairwise comparisons. Let us first define aggregated preference indices and outranking flows.

$$\left\{ \begin{array}{l} \pi(a,b) = \sum_{j=1}^k w_j \cdot P_j(a,b) \\ \pi(b,a) = \sum_{j=1}^k w_j \cdot P_j(b,a) \end{array} \right. \quad (2.2)$$

$\pi(a,b)$ is expressing with which degree a is preferred to b over all the criteria and $\pi(b,a)$ how b is preferred to a . In most of the cases there are criteria for which a is better than b and criteria for which b is better than a . Consequently $\pi(a,b)$ and $\pi(b,a)$ are usually positive. The following properties hold for all a,b .

$$\left\{ \begin{array}{l} \pi(a,a) = 0, \\ 0 \leq \pi(a,b) \leq 1, \\ 0 \leq \pi(b,a) \leq 1, \\ 0 \leq \pi(a,b) + \pi(b,a) \leq 1, \end{array} \right. \quad (2.3)$$

After preference indices determined, we can define the two following outranking flows: (Brans and Vincke, 1985)

- the positive outranking flow:

$$\Phi^+(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in K} \pi(a, x) \quad (2.4)$$

- the negative outranking flow:

$$\Phi^-(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{x \in K} \pi(x, a) \quad (2.5)$$

Positive outranking flow is an aggregated outranking sum of each alternative over the other alternatives. It shows how it is outranking the other alternatives. Negative outranking flow shows how it is dominated by the other alternatives.

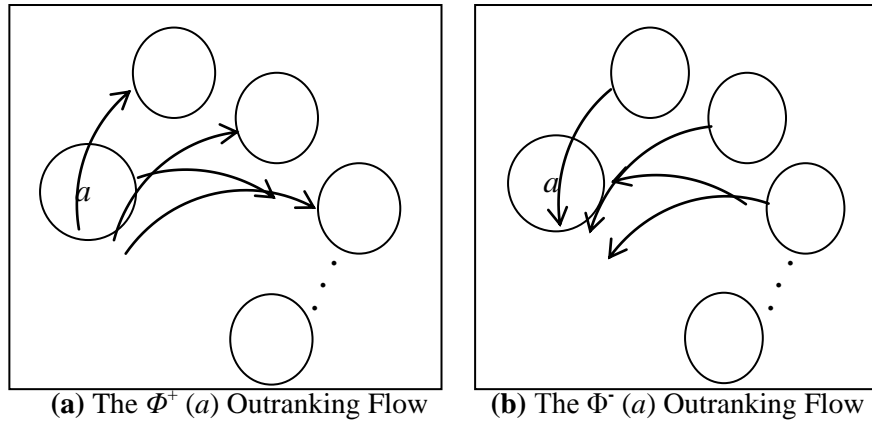

Figure 2: The PROMETHEE Outranking Flows
Source: Brans and Vincke, 1985.

2.1.3. PROMETHEE I Partial Ranking

You can find the PROMETHEE I partial ranking from the positive and the negative outranking flows. In order to determine the PROMETHEE I ranking; first define the two total preorders (P^+, I^+) and (P^-, I^-) such that: (Brans and Vincke, 1985)

$$\begin{aligned}
 a P^+ b & \text{ iff } & \Phi^+(a) > \Phi^+(b), \\
 a P^- b & \text{ iff } & \Phi^-(a) < \Phi^-(b);
 \end{aligned}
 \tag{2.6}$$

$$\begin{aligned}
 a I^+ b & \text{ iff } & \Phi^+(a) = \Phi^+(b), \\
 a I^- b & \text{ iff } & \Phi^-(a) = \Phi^-(b).
 \end{aligned}
 \tag{2.7}$$

We then obtain the following partial preorder ($P^{(1)}, I^{(1)}, R$) by considering their intersection:

$$\left\{ \begin{array}{l}
 a \text{ outranks } b (a P^{(1)} b): \text{ if } \left\{ \begin{array}{l}
 a P^+ b \text{ and } a P^- b, \\
 a P^+ b \text{ and } a I^- b, \\
 a I^+ b \text{ and } a P^- b,
 \end{array} \right. \\
 a \text{ is indifferent to } b (a I^{(1)} b): \text{ if } a I^+ b \text{ and } a I^- b, \\
 a \text{ and } b \text{ is incomparable } (a R b): \text{ otherwise}
 \end{array} \right.
 \tag{2.8}$$

The PROMETHEE I partial ranking provides a ranking of alternatives. In some cases, this ranking may be incomplete. This means that some alternatives can not be compared and therefore cannot be included in a complete ranking. This occurs when the first alternative obtains high scores on particular criteria for which the second alternative obtains low scores and the opposite occurs for other criteria. The use of PROMETHEE I then suggests that the DM should engage in additional evaluation efforts. (Macharis et al., 2004)

After PROMETHEE I partial rankings obtained, we can show them in Figure 3 as an example.

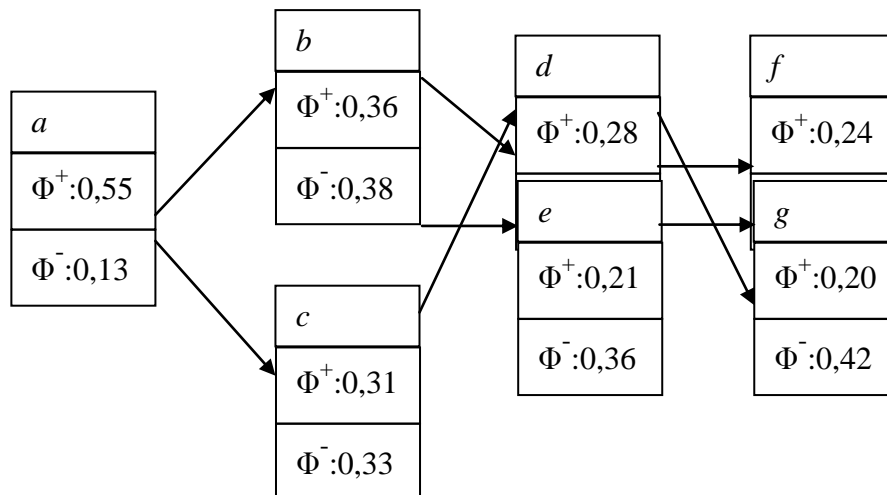

Figure 3: The PROMETHEE I Partial Outranking

You can see that the alternative a outranks all the others. The alternative a seems as the best compromise alternative. It outranks b and c. But b and c are incomparable alternatives with their positive and negative flows. For this kind of incomparabilities this ranking seems incomplete. To find a complete ranking of the alternatives from the best to the worst one, we will calculate PROMETHEE II results.

2.1.4. PROMETHEE II Complete Ranking

Suppose a total preorder (complete ranking without incomparabilities) has been requested by the DM. We then can consider for each action $a \in K$ the net-flow. (Brans and Vincke, 1985)

$$\Phi(a) = \Phi^+(a) - \Phi^-(a) \quad (2.9)$$

which can easily be used for ranking the actions:

$$\begin{aligned} a \text{ outranks } b (a P^{(2)} b) & : \text{ iff } \Phi(a) > \Phi(b), \\ a \text{ is indifferent to } b (a I^{(2)} b) & : \text{ iff } \Phi(a) = \Phi(b) \end{aligned} \quad (2.10)$$

This is the PROMETHEE II complete relation. All the actions of K are now completely ranked.

2.1.5. GAIA Plane

Mareschal and Brans proposed a visual representation tool for PROMETHEE outranking method. (Mareschal and Brans, 1988) This geometrical tool helps the DM both to interactively explore, structure the decision problem and to better understand the results provided by the PROMETHEE outranking method. This is referred to as the GAIA Plane. The underlying idea of this approach is to perform a principal components analysis on the uni-criterion net flows assigned to each action. (De Smet and Lidouh, 2012)

You can see the uni-criterion net flow of the alternative. In the uni-criterion net flow, weights of the criteria are not used.

$$\Phi_j(a) = \frac{1}{n-1} \sum_{b \in A} (P(a,b) - P(b,a)) \quad (2.11)$$

After calculating the uni-criterion net flow of the alternatives, we can formulate the uni-criterion net flow matrix as below.

	$\Phi_1(.)$	$\Phi_2(.)$	$\Phi_k(.)$
a_1	$\Phi_1(a_1)$	$\Phi_2(a_1)$	$\Phi_k(a_1)$
a_2	$\Phi_1(a_2)$	$\Phi_2(a_2)$	$\Phi_k(a_2)$
\vdots	\vdots	\vdots		\vdots
\vdots	\vdots	\vdots		\vdots
\vdots	\vdots	\vdots		\vdots
a_n	$\Phi_1(a_n)$	$\Phi_2(a_n)$	$\Phi_k(a_n)$

Now, we can locate our alternatives in the multidimensional space defined by taking each of those criteria into account (Figure 4).

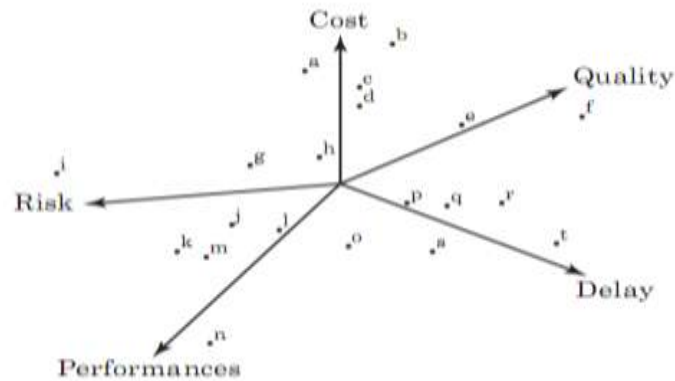

Figure 4: Criteria Space
Source: De Smet and Lidouh, 2012.

When we take set of alternatives and criteria into account, it is often difficult to get a visual representation of it because the numerous criteria will create *k-dimensional* space. We therefore project the alternatives and criteria on a plane. You can see this projection in the Figure 5.

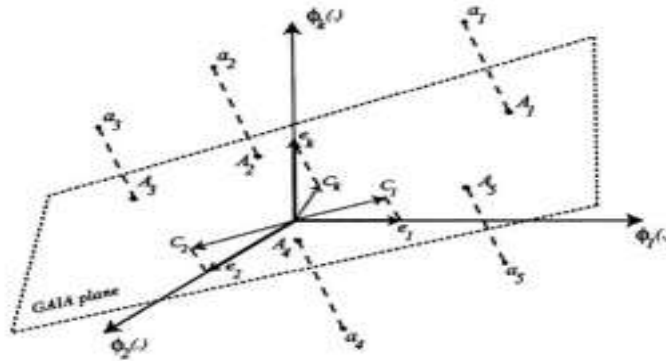

Figure 5: Projection on the GAIA Plane

Source: Mareschal and Brans, 2005.

You can see the criteria and alternatives on two-dimensional space known as GAIA Plane. DM use this plane for understanding the results better and deciding easily with visual representation. You can find more information about GAIA Plane in Mareschal and Brans (1988, 2005).

3. APPLICATION

3.1. The Purpose and Scope

Determination of the level of development by means of social, economic and cultural indicators that are measured and compared with each other relatively in the country has been a central issue for the urban planners. Geographic results of economic and social policies which were implemented in the past might be monitored by determining the relative levels. In fact, results of this kind of researches not only reveal the degree of success of existing policies but also provide basis to generate new policies in accordance with the terms of the day.

Nowadays, researchers and international organizations in other countries are conducting researches with different approaches and techniques for socio-economic development patterns for the countries. In these studies, it is emphasized that making a general description of the development is difficult. And all aspects of the definition would be open to debate. In addition, although there is no compromised definition for this, the definitions should be stated in economic, social and cultural areas by using many selected indicators in an integrated approach.

As a result of all these studies, it is accepted that an indication of per capita national income is not a sufficient indicator by itself. With this indicator or similar indicators, the other economic, social and cultural indicators which may affect the development process should be taken into account.

The main objective of this study includes two main purposes:

4. The criteria chosen on the basis of the social and economic fields can determine the level of socio-economic development and thus enabling a rating to be applied.

5. PROMETHEE method and GAIA plane geometrical representation are used in this study to demonstrate the consistency of the results of the regions which are compared in different criteria of economic, social and cultural indicators.

For the purposes, in this study 7 geographic regions are included.

3.2. The Variables

The variables used in this study are socio-economic indicators which reflect the levels of development across the country for 7 geographic region. These 6 indicators are composed of social and economic variables. To demonstrate the levels of development, sub-categories such as education, health and welfare have been selected.

Educational criteria: Indicators reflect the level of socio-cultural development, "The Literacy Rate" (q1) and "Rate of University Graduates" (q2) are selected for educational criteria. In terms of cause-and-effect relationship, there is a strong link between the level of general education and the level of economic and social development of individuals within a society. One of the most important tools in ensuring the economic and social development, is the education of the required number and quality of manpower.

Health criteria: "Infant Mortality" (q3) which is shown in a thousand and "Doctor" (q4) per ten thousand people are selected for health criteria. Sustain the lives of individuals in terms of health, health care, supply and the potential use of these services, are among the factors that reflect the level of social development. In addition, health care professionals preferences towards to the direction of the advanced regions are directly related to the level of socio-economic development of regions. For these reasons, Doctor per ten thousand people criteria was used in this study as an indicator of

health. The infant mortality rate is closely related to various socio-economic elements such as the prevalence of health services areas, the high level of education and culture and high economic economic opportunities. Infant mortality rate generally shows the opposite direction with development.

Welfare criteria: “Number of Automobiles” (q5) which is shown in a ten thousand and “Electricity Consumption” (q6) criteria are selected for welfare criteria. Socio-economic development also means the increase in the level of income and wealth.

Improvements in the level of income and wealth, with the possibilities of modern services and utilities benefit from the increased utilization of the mass transmission and communication tools. For that reason Electricity Consumption seems a vital criteria for welfare issues.

In this study, D-Sight software is used for the PROMETHEE method and GAIA Plane. D-Sight has been widely regarded as the main decision software for PROMETHEE method and GAIA Plane. You can reach all the tables, indices and graphical presentations of the PROMETHEE method with D-Sight. D-Sight is more modern software program of PROMETHEE method compared with Decision Lab and previous softwares. D-Sight is a powerful tool for the decision maker, which provides a strong support in the process of solving complex MCDM problems.

3.3. Empirical Results and Overall Evaluation.

In this study, it is aimed to outrank the regions regarding to socio-economic indicators which are described above. You can determine the socio-economic development of the regions with the help of those criteria.

We begin this outranking process with the decision matrix that is shown in Table 2. You can see the alternatives (regions) and criteria (selected indicators) of this study which reflect the levels of development across the country.

Table 2: Decision Matrix for The Regions.

Regions	q ₁	q ₂	q ₃	q ₄	q ₅	q ₆
Marmara	92,40	9,55	39,36	16,43	876	2,19
Ege	89,78	8,42	40,13	14,81	799	1,77
İç Anadolu	90,32	10,31	41,77	17,22	884	1,13
Akdeniz	88,16	8,28	37,13	10,06	615	1,45
Karadeniz	85,82	5,92	42,33	8,73	435	0,99
Güney Doğu Anadolu	73,22	4,99	48,33	5,49	206	0,85
Doğu Anadolu	77,71	6,13	53,36	7,54	197	0,57

Source: <http://ekutup.dpt.gov.tr.bolgesel>

In PROMETHEE outranking method DM need to decide which preference functions will be used for each criteria. The guideline for deciding the right preference was mentioned in the above. The DM decides the preference functions and parameters regarding to his preferences. DM's preferences for this study are shown in Table 3.

Table 3: Parameters of PROMETHEE

	Comparison	Maximize/ Minimize	Preference Function	Indifference Treshold	Preference Treshold	Weight
K1	Pair Wise	Maximize	V-Shape	--	16	0,167
K2	Pair Wise	Maximize	Linear	2	4	0,167
K3	Pair Wise	Minimize	Linear	1	10	0,167
K4	Pair Wise	Maximize	Level	1	3	0,167
K5	Pair Wise	Maximize	V-Shape	--	172	0,167
K6	Pair Wise	Maximize	V-Shape	--	1	0,167

After setting the parameters, DM obtain the the preference indices by pairwise comparing the alternatives using the equations in (2.2). You can see the preference indices in Table 4. The Preference indices indicate the comparison of alternatives related to all criteria. Indices (π) show how the alternatives are dominating the other alternatives with high values and how the alternatives are weak with low values.

Table 4: The Preference indices(π)

	Marmara	Ege	İç Anadolu	Akdeniz	Karadeniz	Güneydoğu Anadolu	Doğu Anadolu
Marmara	0	0,255	0,214	0,501	0,741	0,981	0,938
Ege	0	0	0,119	0,404	0,568	0,906	0,817
İç Anadolu	0,008	0,171	0	0,358	0,57	0,816	0,891
Akdeniz	0,023	0,037	0,121	0	0,459	0,863	0,685
Karadeniz	0	0	0	0	0	0,581	0,571
Güneydoğu Anadolu	0	0	0	0	0	0	0,13
Doğu Anadolu	0	0	0	0	0	0,13	0

Based on the preference indices, positive, negative and net flow can be calculated with the equations in (2.4), (2.5) and (2.9). Positive outranking flow shows the outranking power of each alternative over the other alternatives. If the Positive outranking flow is high, the outranking power of the alternative is high over the other alternatives. Negative outranking flow shows how it is dominated by the other alternatives. If the negative outranking flow is high, it means that the alternative is weak compared to other alternatives. Net outranking flow shows the final outranking value of each alternative. You can

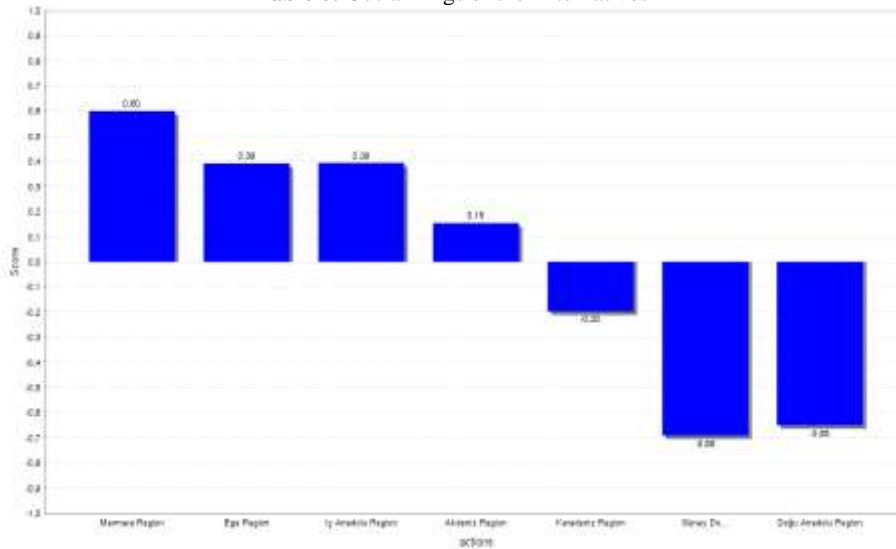
obtain the final ranking of the alternatives with net flows. Table 5 shows the flows and outrankings of the alternatives.

Table 5: The Flows and Outrankings

	Outranking	Net Flow	Positive Flow	Negative Flow
Marmara	1	0,600	0,605	0,005
Ege	3	0,392	0,469	0,077
İç Anadolu	2	0,394	0,469	0,076
Akdeniz	4	0,154	0,365	0,210
Karadeniz	5	-0,198	0,192	0,390
Güneydoğu Anadolu	7	-0,691	0,022	0,713
Doğu Anadolu	6	-0,650	0,022	0,672

You can also determine the outranking of the alternatives in the below. The profiles of the alternatives are shown in the Table 6.

Table 6: Outrankings of the Alternatives

After we got the final ranking with PROMETHEE II results, In the GAIA plane, we should specify that alternatives are represented by points in the plane while the criteria are represented by vectors. You can also distinguish the decision stick with a big dot-vector in red color.

The orientation of the vectors shows which criteria are compatible and which ones are in conflict. You can see on the plane that criteria “Infant Mortality” and “Doctor” are conflicting because they are showing different

directions. But criteria “Rate of university graduates” and “Number of Automobiles” are compatible with each other.

The alternatives which are good at particular criteria situated very close to that particular criteria. Such as İç Anadolu Region is situated very close to the criteria “Doctor”. It shows that İç Anadolu Region has high evaluation values in “Doctor” criteria. On the other hand, Güneydoğu Anadolu Region has bad evaluation values in “Doctor” criteria as they are situated in the opposite directions and far from each other.

Groups of alternatives; alternatives which are situated close to each other have similar profiles. But alternatives with different profiles situated very far from each other. For example, Marmara Region and Güneydoğu Anadolu Region.

In our study, decision stick mainly shows the direction of Marmara Region and Ege Region. It indicates that DM are directed to choose these alternatives for the solution. The alternatives, Karadeniz Region, Doğu Anadolu Region and Güneydoğu Anadolu Region are far from choosing as a best alternatives. That figure is very obvious on the GAIA Plane. GAIA Plane is shown in Figure 6.

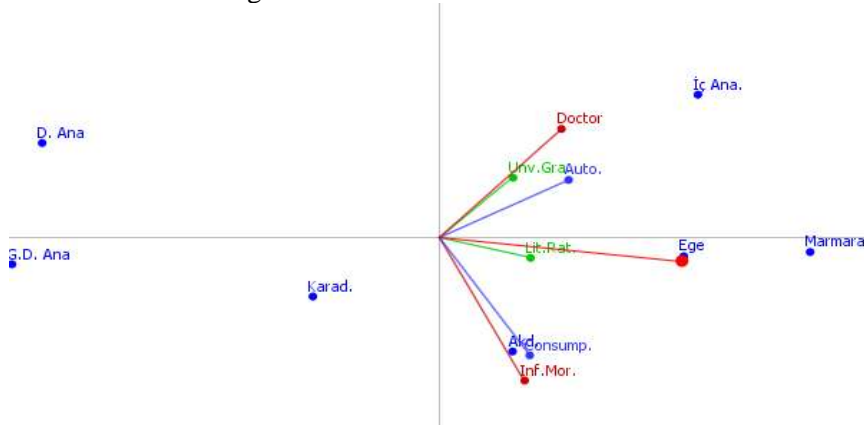

Figure 6: GAIA Plane

Actually we use 6 criteria for the evaluation. We can group our 6 criteria in 3 groups and form the GAIA Plane with this approach. You can see the new formatted GAIA Plane in Figure 7. In this GAIA Plane, The Literacy Rate and Rate of University Graduates are grouped under the name of Education. Infant Mortality and Doctor criteria are grouped under the name of Health. Number of Automotive and Electricity Consumption Criteria are grouped under the name of Welfare.

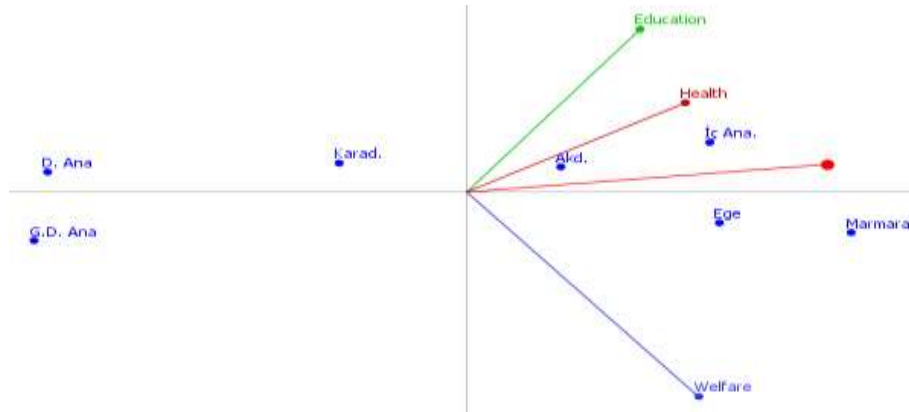

Figure 7: GAIA Plane with New Formulated Criteria

After sorting the criteria in 3 groups, clearer outranking and geometric representation of the criteria can be seen in Figure 7. As in the figure 7, you can see that the alternatives which are good for particular grouped criteria (education, health and welfare) are situated very close to that particular criteria. Such as İç Anadolu Region is situated very close to the grouped criteria “Health”. It shows that İç Anadolu Region has high evaluation values in “Health” grouped criteria. On the other hand, Güneydoğu Anadolu Region and Doğu Anadolu Region have bad evaluation values in “Health” criteria as they are situated in the opposite directions from the criteria. You can add these kind of interpretations to this study by examining the Figure 7.

4. CONCLUSION AND GENERAL ASSESSMENT

In this paper, we studied an adaptation of the PROMETHEE Method GAIA Plane in a socio-economic context. We tried to provide a tool to help solve spatial decision problems and proposed PROMETHEE Method and GAIA Plane, a new tool for the visualization of rankings and the information associated them. The paper describes the methods used as well as the modifications that make them usable on socio-economic variables. This work focusses on displaying a maximum of information in a way that will help decision makers have a better understanding of a problem’s nature. In the study, we use six socio-economic indicators for analysing the seven geographic regions. As can be seen the results of PROMETHEE application in Table 5, the final ranking is Marmara, İç Anadolu, Ege, Akdeniz, Karadeniz, Doğu Anadolu and Güneydoğu Anadolu. This ranking can be seen as a graphical representation with GAIA Plane in Figure 6. It can be seen on plane that criteria “Infant Mortality” and “Doctor” are conflicting because they are showing different

directions. But, criteria “Rate of university graduates” and “Number of Automobiles” are compatible with each other. The alternatives which are good at particular criteria situated very close to that particular criteria, such as İç Anadolu region is situated very close to the criteria “Doctor”. It shows that İç Anadolu region has high evaluation values in “Doctor” criteria. On the other hand, Güneydoğu Anadolu Region and Doğu Anadolu Region have bad evaluation values in “Health” criteria as they are situated in the opposite directions from the criteria. You can add these kind of interpretations to this study by examining the Figure 7. As a result, the obtained results are examined in this study, PROMETHEE Method and GAIA Plane give the decision makers very consistent results and provide visual decision making tools.

BIBLIOGRAPHY

- Brans, J.P., “L'ingenierie de la decision: Elaboration d'instruments d'aide a la Decision. La Methode PROMETHEE”, Universite Laval, Colloque d'aide a la Decision, Quebec, Canada, 1982, pp.183-213.
- Brans, J.P. and Mareschal, B., “PROMETHEE Methods” in Multiple Criteria Decision Analysis, State of the Art Survey, eds. Jose Figueira, Salvatore Greco ve Matthias Ehrgott, Springer Science, New York, 2005.
- Brans, J.P. and Mareschal, B., “How to Decide with PROMETHEE”, Retrieved September 22, 2012, from: <http://homepages.ulb.ac.be/~bmaresc/PromWeb.htm>.
- Brans, J.P. and Vincke, Ph., “A Preference Ranking Organization Method: The PROMETHEE Method for MCDM”, Management Science, Vol. 31, No:6, 1985, pp.647-656.
- Brans, J.P., Vincke, Ph. and Mareschal, B., “How to Select and How to Rank Projects: The PROMETHEE Method”, European Journal of Operational Research, Vol.24, 1986, pp.228-238.
- De Smet, Y. and Lidouh, K., “An Introduction to Multicriteria Decision Aid: The PROMETHEE and GAIA Methods”, Retrieved September 25, 2012, from: <http://code.ulb.ac.be/~yvdesmet>.
- Devlet Planlama Teşkilatı, 2012, Retrieved March 02, 2013, from:<http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel>.
- Hatefi, S.M. and Torabi, S.A., “A Common Weight MCDA-DEA Approach to Construct Composite Indicators”, Ecological Economics, Vol.70, 2010, pp.114-120.
- Macharis, C., Springael, J., De Brucker, K. and Verbeke, A., “PROMETHEE and AHP: The Design of Operational Synergies in Multicriteria Analysis. Strengthening PROMETHEE with Ideas of AHP”, European Journal of Operational Research, Vol.153, 2004, pp.307-317.
- Mareschal, B., “How to Choose the Right Preference Function”, Retrieved September 25, 2012, from: <http://www.promethee-gaia.com>.
- Mareschal, B. and Brans, J.P., “Geometrical Representations for MCDA”, European Journal of Operational Research, Vol.34, 1988, pp.69-77.
- Roy, B., Multicriteria Methodology for Decision Aiding, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1996.
- Wiecek, M.M., Ehrgott, M., Fadel, G. and Figueira, J.R., Editorial: Multiple Criteria Decision Making for Engineering, Omega 36, 2008, pp.337-339.

FINANSAL-EKONOMİK KRİZLER VE HOLLYWOOD'UN KORKU FİLMLERİYLE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM OPERASYONLARI

Ramazan KURTOĞLU*

ÖZET

İnsanlık tarihinde yaşanan en hızlı değişim ve dönüşüm, 1978 Washington Mutabakatı ile yeryüzünün her köşesini etkileyen neoliberal kapitalizmin 30 yıllık küresel serbest piyasa siyaseti projesidir. Yeni sağın ünlü akademisyen ve düşünürü John Gray'e göre neoliberalizm, pagan ve Hıristiyan değerlere dayalı, apokaliptik bir seküler din olup, nihai hedefi post-apokaliptik bir yeryüzü cennetidir. Bu cennetin en etkili pazarlamacısı ise, hem krizlerde hem de normal zamanlarda Hollywood merkezli Amerikan sinema endüstrisi.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizm, ekonomik kriz, küresel serbest piyasa, korku, apokaliptik, Hollywood filmleri, bilinçaltı operasyonları, dünya şirketi.*

FINANCIAL-ECONOMIC CRISES AND HOLLYWOOD'S SOCIAL TRANSFORMATION OPERATIONS BY HORROR MOVIES

ABSTRACT

The fastest change and transition in the human history is neoliberal capitalism's 30 year global free market politics project which affects every part of the world with 1978 Washington Consensus. According to John Gray who is a well known academician and an intellectual of the new right-wing, neoliberalism is an apocalyptic secular religion which is based on pagan and Christian values and its ultimate goal is post-apocalyptic heaven in the real world. The best marketing expert of this heaven is, Hollywood based American cinema industry in crisis as well as in regular times.

Key Words: *Neoliberalism, economic crisis, global free market, horror, apocalyptic, Hollywood movies, subconscious operations, world companies.*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi, İletişim:
rkurtoglu@hotmail.com

1. GİRİŞ: KÜRESEL SERBEST PİYASA İÇİN DÖNÜŞÜM

Yeni Dünya Düzeni teorisyenleri, milletlerarası gelişmeleri ele alırken MERKEZ ve ÇEVRE kavramlarını kullanmaktadırlar. Bu kavramlar ekonomik-kültürel-siyasi küreselleşme anlamında ulusötesi endüstri-finans kompleksleri ile Hollywood'un merkez olarak çevrenin içine doğru genişleyip yayıldığı, yerli toplumları her şeyleri ile istila ettikleri anlamını taşımaktadır. Dünya nüfusunun 2.5 milyardan fazlası, temel sağlık hizmetlerinden mahrumdur. Her sene beş yaştan altındaki çocuklardan 11 milyonu yani her gün 30 bin çocuk, önlenemez sebeplerden dolayı ölmektedir.¹

İnsanlık tarihinde özellikle 1970'lerin sonundan itibaren bir ilk gerçekleşti. Yeryüzünde yaşayan yedi milyar dolayındaki insan topyekûn, hızlı ve sağlıksız bir değişim ve dönüşüm yaşadı. Bu değişim ve dönüşümün en önemli motoru Amerikan film endüstrisinin merkezi olan Hollywood'dur. Bu merkezin kontrolünde imal edilen sinema filmleriyle televizyon dizileri neoliberalizmin istediği **tek tip insan** yetiştirmek için, inanılmaz, bilinçaltı (subliminal) etkilemesine yönelik, projeleri çocuklardan yetişkinlere uygulamaya koydu. Çocukları erken buluşa erdiren, bilinçaltlarına sürekli cinsel içerikli algılar gönderen çizgi filmler, (Örnek: Aslan Kral The Lion King ve Küçük Deniz Kızı Mermaid)² her şeyi olan fakat tükettikçe hiç mutlu olmayan fertlerden oluşan devasa kitleler meydana getirildi. Kendisi de eski bir neomuhafazakar (yeni muhafazakar) olan Almanya'nın en etkili sağ kanat gazetesi Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)'nin yayıncısı Frank Schirrmacher'in Ego-Das Spiel, Des Lebens kitabında söylediği gibi **ego manyak** bir insanlık oluşturuldu.

Bu süreçte metazori değil, eğlendirerek ikna eden iletişim çalışmaları kullanıldı /kullanılmaktadır. Genel bir taktik olarak hedef kitlenin alışkanlıklarını değiştirmek için korku meydana getirmek, cezalandırmak, hevesini kırmak ve bireyi usturuplu yöntemlerle tehdit etmek gibi yollara da sıklıkla başvurmak suretiyle arzu edilen tutum ve davranışlarda bulunmaları hedeflenir. Bunun en önemli vasıtalarından biri korku filmleridir.

“Korku unsuru, bu açık görünümünün dışında bilinçaltı mesajlarda kullanılan ana unsurlardan da birisidir. Ölüm ve korku içeren mesajlara

¹ Gary Gardner, “The Challenge for Johannesburg: Creating a More Secure World”, Worldwatch Institute, State of the World, 2002, s.7.

² Sefer Darıcı, “Subliminal İşgal – Bilinçaltımızı Ele Geçiren Mesajlar”, Destek Yayınları, İstanbul 2012, s.345-346.

beynin verdiği tepki diğerlerine verilenlerden oldukça farklıdır. Bilinçaltı mesajlarda kullanılan gizli imgelerde korku faktörü sıklıkla yer alır. Bu bazen bir yazı şeklinde, bazen garip ve dehşete düşüren yüz ifadeleri, kurukafalar, semboller şeklinde olmaktadır.”³

ABD'nin Irak'ı işgalinde kullandığı askeri doktrinin adı ilginç bir şekilde İncil kökenli ve Evanjelist Hıristiyan teo-siyaset söylemlerine uygun olarak ŞOK ve DEHŞET ismini taşımaktaydı: “Şok ve dehşet genelde tehditle işleyen toplumun belirli unsurlarına/kesimlerine, topluma ya da yönetim kademelerine anlaşılmasız gelen korkular, tehlikeler ve yıkıma yol açan olgulardır. İçinde yaşadığımız ve fırtınalar, kasırgalar, depremler, sel baskınları, kontrol altına alınamayan yangınlar, açlık ve hastalıklarla şekillenen tabiat, şok ve dehşet doğurabilmektedir.”⁴

ABD devlet politikasının temel taşları kurucu elitlerin/ataların Amerikan kimliğine yükledikleri KURUCU efsanelerinin köklerinde gizlidir. Bunlar; a-Vahşi Batı, b-Sınır, c-Tepedeki Ev, d-Belirlenmiş Kader'dir ve ABD'nin hem içeride hem dünya ile siyasi-iktisadi-askeri ilişkilerinin stratejik çerçevesini belirler.⁵ Yukarıdaki dört unsur da Kabala ve Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır.⁶

Amerikalı gazeteci David L. Robb Hollywood Operasyonları(Operation Hollywood) adlı kitabında Pentagon'un savaş filmlerine sansür uyguladığını ve Hollywood yapımlarının psikolojik operasyon unsurlarıyla hem Amerikan halkını hem de insanlığı yanılttığını iddia ediyor.⁷ New York Times'ın eski muhabirlerinden Stephen Kinzer, ABD'nin küresel operasyonlar içinde yer almasının üç aşamalı olduğunu ve bunlardan birincisinin ABD merkezli ulusötesi şirketlerden gelen talep olduğunu ifade ediyor.⁸ Bu şirketlerin de gerek doğrudan gerek Wall Street üzerinden Hollywood'daki devasa yapımcı şirketlerle ilişki içinde olduğu

³ Sefer Darıcı, “Subliminal İşgal – Bilinçaltımızı Ele Geçiren Mesajlar”, Destek Yayınları, İstanbul 2012, s. 37.

⁴ Harlan K. Ullman and James P. Wade, “Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance”, NDU Press Books, Washington D.C, 1996, p. 110.

⁵ Jean-Michel Valantin, “Küresel Stratejinin Üç Aktörü.Hollywood Pentagon ve Washington”, Türkçesi: Ömer Faruk Turan, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s.7-28.

⁶ R. Kağan Kurt, “Türkler ve Mesihusa”, Truva Yayınları, İstanbul 2007, s.108-109.

⁷ David L. Robb, “Hollywood Operasyonları”, Türkçesi: Sinan Okan, Güncel Yayınlar, İstanbul 2005, s.9-411.

⁸ Stephen Kinzer ile Yapılan Mülakat, 21 Nisan 2006, www.democracy.org.

gizli bir durum değil. Hasılı insanların şuuraltılarını kazanmak toprak kazanmaktan daha önemlidir.

Kollektif şuuraltını /bilinçaltını oluşturan öğelere arketipler yani modeller adı verilir. Jung onları dominantlar, mitolojik ya da ilkel figürler olarak da isimlendirmiştir. Bir arketip, bir şeyi belirli bir yolla tecrübe etmeye yönelik öğretilmemiş bir eğilimdir. Arketipin kendisine özgü bir şekli yoktur, fakat gördüğümüz ya da yaptığımız şeyler üzerinde DÜZENLEYİCİ BİR PRENSİP rolünü üstlenir. Bir diğer anlatımla bir arketip uzaydaki bir karadeliğe benzer; orada olduğunu sadece içine çektiği madde ve ışık sayesinde anlayabiliriz. Bilinçaltı mesajlarında en çok kullanılan iki arketip, “doğum” ve “ölüm” arketipleridir. Bunların insanlar arasındaki etkisi hem yüksektir hem de nisbi olarak kişiden kişiye büyük fark göstermez. Şuuraltı bu iki arketipin mevcut olmasına ve meydana gelmesine sebep olacak hayati tecrübelerimize ilişkin hadiseleri bire bir bu arketiplerle ilişkilendirir. Korku ve dehşet bazı kaynaklarda ayrı birer faktör gibi gösterilse de gerçekte bilinçaltının çalışma prensibi ve beyin tarama deneylerinde açıkça gösterdiği üzere doğrudan ölüm arketipi ile alakalıdır.⁹

Toplumun içinde bulunduğu hoşnutsuzlukların, derin travmaların göstergelerini sinema filmleri üzerinden değerlendirip yorumlayan bir kısım uzmanlar, korku, bilim kurgu gibi fantastik muhtevalı sinema türlerini **kriz sineması** ya da **kriz filmleri** olarak kategorize etmektedirler.¹⁰ “Bu kategori seçimi üzerinden sinemanın toplumsal değişmelerle birebir ilişkili olduğu söylenebilir. Hollywood sineması düşünüldüğünde, bu ilişkinin belirleyicisi olan ABD hükümetinin duruşu ve ideolojisi ile ilgili paralelliklere sahip olduğu göze çarpmaktadır... **Ekonomik** krizin etkileri Hollywood korku sinemasının arkasına saklanmakta ve korku filmlerinin üretimindeki artış, krizin oluşturacağı herhangi bir direncin şiddetsiz bastırılmasına neden olmaktadır... Hollywood korku sinemasının mizanseni, konusu, kurgusu ve senaryosu farklıdır.”¹¹

⁹ Sefer Darıcı, a.g.e, s.130.

¹⁰ Michael Ryan ve Douglas Kellner, “Politik Kamera”, Türkçesi:Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

¹¹ Ed. Hale Balseven ve Fuat Ercan, “Kriz ve Türkiye – Aşınan Teoriler” İçinde Sevde Yazıcı, “Kriz ve Korku: Sinema Üzerinden Krizin Sinemasal Algısı”, Phoenix Yayınları, Ankara 2013, s. 19-20.

2. KRİZLER – HOLLYWOOD’UN KORKU SİNEMASI VE BİLİNÇALTI OPERASYONLARI

Medya tanımı içinde yer alan Hollywood yapımları sadece eğlendirmek için üretilmez. Hollywood’un dev film şirketleri ile Wall Street bankaları, finans şirketleri ve bankerleri arasında mutlaka kesişen ve birleşen bir yol vardır. “...Diğer işlevlerinin yanı sıra, medya kendisini denetleyen ve finanse eden güçlü toplumsal grupların çıkarlarına hizmet eder ve onların lehine propaganda yapar... Bunu kaba müdahaleyle değil, uygun çizgide düşünen personelin seçilmesi, editörlerin ve çalışan gazetecilerin kurum politikasıyla uyumlu öncelikleri ve haber değeri kriterlerini içselleştirmeleri sayesinde başarılıdır.”¹²

Yeditepe Üniversitesi’nin davetlisi olarak İstanbul’a gelen Rusya’daki İvanovo Üniversitesi profesörlerinden Dr. Dmitry Polyvyanny; özellikle gerçeğin göreceliliği hususunda yaptığı çalışmalarıyla tanınıyor. Savunduğu tez: “Özellikle medyada, sinema ve televizyon kanallarında var olmayan birtakım olayların programlarının yayımlanmasıyla çeşitli ülkelerin kamuoyları dehşetli bir şekilde yanıltılıyor.” Fransız düşünür Jean Baudrillard’ın görüşünden yola çıkarak bu derin yanıltmaya **CNN etkisi** adını veriyor.¹³

Yapılan bilimsel araştırmalara göre medyanın en önemli etkili aracı televizyon, duygusal beyin de denilen **limbik** sistemin çocuklarda gelişmesini engelliyor ve böylece beyin kendi imgelerini üretmez hale gelip sadece televizyondaki görüntülerin imgeleri etkisi altında kalarak onun sunduğu kadarıyla düşünebilir hale geliyor. Bir başka husus, **limbik** sistemin çocuğun gelişimindeki diğer önemi de beyindeki limbik sistemin gelişimi eş zamanlı olarak çocukların vicdan duygularının gelişimini de sağlıyor. Yani doğru orantılı bir gelişim söz konusu. Eğer beyindeki limbik sistemi yeterince gelişmez ise vicdan kavramını tanımayan **terminatör** türü insanların yetişmesine sebep oluyor.¹⁴

Bir diğer medya organı bilgisayar ve elbette bilgisayar oyunları. Bilgisayar oyunlarını en fazla üreten ülke olan Amerika’da yapılan bir

¹² Edward S. Herman ve Noam Chomsky, “Rızanın İmalatı – Kitle Medyasının Ekonomi Politikası”, Türkçesi: Ender Abadoğlu, bgst Yayınları, İstanbul 2012, s.15.

¹³ Prof. Dr. Dmitry Polyvyanny, Leyla Tavşanoğlu Mülakatı, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 2012.

¹⁴ Dr. Ruhi Ersoy, “Çocuk, Şiddet, TV, Bilgisayar Oyunları ve Katliamlar”, Ortadoğu Gazetesi, 19 Aralık 2012.

araştırma, bu oyunların çocuk ve gençleri hem hantal, hem saygısız hem de saldırgan yaptığını ortaya koymuştur.¹⁵ “Bilgisayar oyunları, toplumların bir parçası olma yolunda hızla ilerlemektedir ve yapılan araştırmalar oyun kültürünün, toplumlar üzerinde kültürel, ekonomik ve sosyal etkilerinin gittikçe yoğunlaştığını ortaya koymaktadır.”¹⁶

Dünya, 1978 Washington Mutabakatı ile birlikte ulus ötesi şirketlerin önderliğinde gittikçe küçülürken, dilden dine, kültürden cinsiyete kadar her şey satılabilir birer metaya dönüştürülmüştür. Bu sürecin en etkili silahı çocuk, genç, kadın ve erkek toplumun her kesimine, bilinçaltına yönelik yapılan propagandadır. Bu bağlamda “büyük paralar harcanarak çekilen filmler, küresel bankerlerin emrinde olan sinema sanayi, özellikle çocuklara ve gençlere yönelik küresel yapımlar, oyunlar ve diğer ürünler... Hepsi temelde MASUM görünürler... Peki, gerçekten masum mu onlar?”¹⁷

“Propaganda modeli, ana-akım medyanın davranışı ve performansındaki kapsamlı başarıyı, onun şirket karakteriyle ve hakim ekonomik sistemin ekonomi politikasıyla bütünleşmiştir. Bu nedenle, ağırlıklı olarak medya girişimlerinin kapsam bakımından büyümesi, medyanın tedrici olarak merkezileşmesi ve belirli ellerde yoğunlaşması, çok çeşitli medya türlerini (film stüdyoları, TV şebekeleri, kablolu kanallar, dergiler ve yayınevleri) denetleyen medya gruplarının büyümesi ve küreselleşme sürecinde medyanın sınır ötesine yayılması, aile denetiminin yerini tedrici olarak daha geniş bir patron takımına hizmet eden ve daha sıkı bir şekilde piyasa disiplinine tabi olan profesyonel yöneticiler almıştır.”¹⁸ Özet olarak ABD medyasının durumu propaganda modeli bağlamında böyle. Peki bu devasa mekanizma kaç kişinin hakimiyetinde?

“Medya dünyasına hakim olan dokuz devin – General Elektrik hariç- hepsi medya içinde büyük çapta holdingleşmeye gitmişler ve muhteva üretimi kadar dağıtımda da büyük bir rol üstlenmişlerdir. Bunlardan dört tanesi – Disney, AOL Time Warner, Viacom ve News Corporation – başka şeylerin yanı sıra, filmler, kitaplar, dergiler, gazeteler, TV programları, müzik, videolar, oyuncaklar ve lunaparklar üretir: TV, radyo yayıncılığı ve kablolu sistemlere sahip olmaları, perakende satış mağazaları ve sinema salonları zincirleri sayesinde yaygın dağıtım imkanları vardır. Aynı zamanda

¹⁵ NTVMSNBC, “Bilgisayar Oyunları Saldırgan Yapıyor”, 24 Kasım 2004.

¹⁶ Ömür Kurt, “Küçük Adamlara Büyük Oyunlar”, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s.140.

¹⁷ Ömür Kurt, a.g.e, s.13.

¹⁸ E. Harman ve N. Chomsky, a.g.e, s.16-17.

haberler, zaman zaman araştırma raporları ve belgeseller de hazırlarlar. Fakat bu pop-kültür devlerinin liderleri daha çok ABC televizyonundaki Who Wants to Be a Millionaire (Kim Bir Milyoner Olmak İster) ve CBS televizyonundaki Survivor gibi büyük seyirci kitlesi toplayan şovlar ya da ilgileri ve kaynaklarının odak noktasını oluşturan ve çapraz – satış¹⁹ sinerjilerini mümkün kılan Disney’in Lion King’i (Aslan Kral) gibi filmleri içeren eğlence sektörüyle ilgilenirler.”²⁰

Film ve kitap gibi medyanın önemli branşları uzun yıllardan beri kapsamlı küresel pazarlara sahipti; ama milli medya sistemleri, kültür ve siyaset üzerinde belirleyici etkilere sahip küresel bir medya sisteminin oluşması sadece son yirmi senede gerçekleşti.²¹

Bir diğer anlatımla 1978 Washington Mutabakatı ile başlayan Yeni Dünya Düzeni projesinin küresel serbest piyasa, onunla bağlantılı olarak küresel reklamcılık ve film endüstrisinin hızla büyümesi, ulusötesi operasyonlarda denetimi kolaylaştıran gelişmiş iletişim teknolojileri, ulus devletlerin hükümet politikaları üzerinde kurulan baskılarla neoliberal ideolojinin pekiştirilmesi bu süreci hızlandırdı. “ABD ve diğer Batılı ülkelerin hükümetleri, merkezleri kendi ülkelerinde bulunan ve bir an evvel yurtdışına yayılmayı arzulayan şirketlerin çıkarlarını desteklediler. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) da aynı şeyi yaptılar; ulusötesi şirketlerin erişimini dünyanın her yanındaki medya pazarlarına doğru genişletebilmek için gayret gösterdiler ve bunda başarılı oldular. Neoliberal ideoloji, yayın istasyonları, kablo ve uydu sistemlerinin mülkiyetini özel ulusötesi yatırımcılara açan politikaların entelektüel gerekçesini sağladı.”²²

Günümüz toplumlarına baktığımızda nevroitik bir yapının egemen olduğunu görürüz. Neoliberalizmin **liberal görünümlü demokratik söylemli** iktidarları görünürde demokratiktir. “Çünkü aksini gösteren istek ve dürtüleri, bilinçaltında keşfedilemez bir yerde durmaktadır. Neoliberal iktidarın altında toplumda bilinçaltını keşfedilir hale getirecek olan, dışsal

¹⁹ İngilizce cross-selling: Mevcut müşterilerinin geçmişte satın aldıkları ürünleri temel alan yeni ürünleri piyasaya süren satış stratejisi. Çapraz satış müşterinin ürününü satın aldığı şirkete bağlılığını artırmak ve muhtemel rakiplere yönelmelerini azaltmak için planlanır.

²⁰ E. S. Herman ve N. Chomsky, a.g.e, s.17-18.

²¹ Edward S. Herman ve Robert McChesney, “The Global Media”, Cassell, Londra, 1997.

²² E. S. Herman ve N. Chomsky, a.g.e, s.18.

somut bir baskı veya kötülük de yoktur. Görünmeyeni yok sayan, görseleliğe alışmış modern toplumda ise bu nedenle, ekranın arkasına geçen ve büyük toplumsal çerçeveyi görerek olumsuzluklara direnmeye çalışan çok az bilinç çıkmaktadır.”²³

Ekonomik krizlerin sonucunda oluşan toplumsal bunalımın psikolojik gelişimi, kültür endüstrisi içinde yer alan kurumlarla şekillenir. Bunun sebebi, kültürel etkinliklerin öyle ya da böyle olsun, insanın varlığını ifade etmesinin ve bunu paylaşmasının bir yolu olmasıdır. Verilen mesajların toplumu neye doğru yönlendirdiği ise çok önemlidir. Bu sebeple, kültür endüstrisinin kurumlarının en büyük özelliği, sinema gibi serbest zamanın kültürel etkinlikleri üzerinden kitleleri kontrol etmesi ve neyi nasıl düşüneceğini söylemesidir.²⁴ Bilinçaltımız öğrenilmiş davranışlara, hayati tecrübelerimize ilişkindir.²⁵ Özellikle Hollywood yapımı filmlerin kurgularında ve senaryo içeriğinde bireyde meydana getirilmek istenen ruh haline ilişkin sahneler yer alır. Filmin senaryosu ve çekim tekniği yalnızca bilinçaltı düzeyde değil, bilinç düzeyinde de belli bir ruh hali oluşturur. Şiddet, ölüm gibi korku ve kaygı yaratan, aşk, cinsellik, seks gibi haz duyguları meydana getiren bu ruh hali asıl mesaja önceden zihinsel bir hazırlık oluşturur. Bu durum filmin genellikle sonuna doğru daha fazla yerleştirilen bilinçaltı mesajlara alt zemin, duygu durumu hazırlar ve etkinliğini artırır.²⁶

Hollywood filmlerinin mesajlarının etkili olmasında, ideolojisini fantazyalara dökerek, gerçeklikten uzaklaşmak isteyen kitleleri harekete geçirmek veya bireyleri aynılaştırmak (stereotipler) için verilen mesajın herkesin anlayacağı ve paylaşacağı en basit dile indirgenmesi önemli bir tercihtir. “Çünkü Hollywood toplumun nabzını tutmak için üslubunu basit tutarak ve konularını da herkesin bildiği konular üzerinde seçerek, mesajını en etkili şekilde iletmektedir. Kontrol, neoliberal kapitalizmin toplumun kültürel dinamiklerini korku duygusuyla bir baskı aracı olarak kullanması ile gerçekleşmekte ve Hollywood da bütün dünyaya ulaştırdığı aynı mesajla, bu korkunun bütün coğrafyalara dağılmasını sağlamaktadır.”²⁷

²³ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.21-22.

²⁴ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.23.

²⁵ S. Darıcı, “Subliminal İşgal”, s.189.

²⁶ S. Darıcı, a.g.e, s.198.

²⁷ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.23.

Neoliberalizmin **tek tip insan** modeli, “kendi varoluşu için bile özün değil, fetişleştirilmiş görünüşün egemen olduğu yarışmacı, temellükçü ve yoğun bir yabancılaşmaya dayanan çağdaş topluma”²⁸ ait bir bireydir.

Başta Hollywood sineması olmak üzere kitle medyası, mesajları ve sembolleri sıradan insanlara ileten bir sistem olarak hizmet verir. Eğlendirmek, avutmak, bilgi vermek ve fertleri toplumun bütününe eklemleyen değerleri, inançları ve davranış kodlarını bilinç ve bilinçaltına yerleştirmek fonksiyonları arasındadır. Refahın ve sermayenin belli ellerde toplandığı ve önemli çıkar çelişkilerinin bulunduğu bir dünyada bu rolü yerine getirmek sistematik bir propagandayı gerektirir.²⁹

Güç manivelalarının bir devlet bürokrasisinin elinde bulunduğu ülkelerde çoğu zaman resmi sansür yoluyla tamamlanan medya üzerindeki teknelci denetim, medyanın hakim bir seçkinler grubunun çıkarlarına hizmet ettiğini açıkça ortaya koyar. Medyanın özel ellerde bulunduğu ve resmi bir sansürün olmadığı yerlerde ise işleyen bir propaganda sistemini görmek çok daha zordur... Propaganda modeli servet ve güç eşitsizliğine, onun kitle medyasının çıkarları ve seçimleri üzerindeki çok boyutlu etkisine odaklanır.³⁰

Medya sektörünün bir parçası olan Hollywood merkezli Amerikan film endüstrisi doğrudan görsel ve bilinçaltına yönelik operasyonlarıyla küresel çapta tek tip insan oluşturma hedefinde önemli ölçüde başarılı olmuştur. Buradaki en önemli nokta, kişiliğin modernite tarafından üretilmiş belli stereotiplerin kalıpları ve anlayışı içine girmek mecburiyetinde olması ve bunun sonucunda yabancılaşma ile kendiliğinden / tabiliğinden giderek uzaklaşmasıdır. Bu uzaklaşma, modern insanın sonsuz kendini arama telaşına ve mevcut olduğu dünyanın gerçekliğinden çeşitli şekillerde kaçmasına sebep olmaktadır. Bu duruma sinema, Hollywood sineması bağlamında bakıldığında, neoliberal kapitalizmin diğer sindirme mekanizmalarının devamlılığını sağlamak için korku sineması, bir hatırlatıcı olarak reel korkunun simülasyonunu oluşturmakta ve bir de bunu eğlendirme maksatlı yaptığını iddia etmektedir. Oluşturduğu simülasyon gerçeklikten kaçmak isteyen modern bireyin sığındığı en önemli yerlerden birisi olur. Korku sinemasının, özellikle Hollywood yapımları sindirme politikası için çalışan bir mekanizma, bir propaganda aracı olduğu gerçeği, görüntü

²⁸ Ünsal Oskay, “Çağdaş Fantazy”, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.65.

²⁹ Alex Carey, “Reshaping the Truth: Pragmatists and Propagandists in America”, Meanjin Quarterly, Cilt 35, 1976, No:4.

³⁰ E. S. Herman ve N. Chomsky, a.g.e, s.72.

efektlerinden oluşan albenili paketinin altında kolaylıkla gizlenmektedir. Burada söylem ve bağlam çok önemlidir. Kültür endüstrisi içinde bu endüstrinin en zararsız unsuru gibi görünen eğlence sektörü, Hollywood sinemasının gösterme gücünü, doğrudan anlatma yeteneğini, kitleleri dönüştürmek ve pasifize etmek için kullanmaktadır. Hollywood yapımı korku filmleri ekonomik / finansal krizin etkilerini hafifletmek için seyreden kitleyi daha korkunç; üstün bir gizli güç ile tehdit eder. Bu gücün varlığı ile seyirciler tehdit edildiğinde, tehdit edildiklerini değil, eğlendiklerini ve bunun sadece bir film olduğunu düşünürler.³¹ Bu arada her bir seyircinin bilinçaltına olmasını istedikleri yönde mesajlar ardı ardına yüklenmiştir. Korku hem bireyin hem de kitlelerin öngörülemezlik sınırlarını daraltır. Böylelikle eşitsizliğe, haksızlığa, adaletsizliğe karşı koyacak olanın direnci hem manen hem de madden zayıflatılır. Çünkü korku filmlerinin seyirciye verdiği endişe hissi ile kalplerin güçlü inancı ve bireyin cesareti kırılanlaşmıştır. Bu mealde Hollywood yapımı korku filmlerinin bireyin bilinçaltına yerleştirdiği endişe kumkumasının en ürkütücü yanı, bildiğin ve her gün gördüğün şeylerin bir anda insana bildiğinden daha farklı ve yabancı gelmesidir. İşte bu yabancılaşma ve bilinmezlik hissi sayesinde her gün bilinen bir şeyin arkasına bir başka gizlilik ustaca eklenir ve bu durum tehdidin ta kendisini oluşturan subliminal (bilinçaltı) etkinin ta kendisidir.

Yapılan araştırmalara göre ekonomik kriz sonrasında liberal partilere oy verme oranı arttığı gibi, korku filmlerinin sayısı ve seyretme oranı da artmaktadır.³² Çoğu Hollywood yapımlarında insanları ekonomik krizden ve/veya tehdit oluşturan herhangi bir şeyden korumak için **otoriteye bağlılık, Mesihî kurtuluş, post-apokaliptik bir cennet** gibi mesajlar filmin sonuna doğru giderek artan bir dozajda veriliyor. Ekonomik / finansal kriz birey ve kitlelerde meydana getirdiği endişeyle bir korku filminden çok da farklı değildir aslında. Krizin sonunda ortaya çıkan tablo tam anlamıyla **evin içindeki bir tehdide** dönüşmüştür artık. Ceplerimizde taşıdığımız, varlığımızı, ailemizi sömüren, korku filmlerindeki bir zombi ile beraberizdir. Bir vampir gibi kanımızı emen canavar ile karşı karşıyayızdır. Endişeler kumkumasına yol açan ya da onu daha da derinleştiren bu türden etkiler bireylerde depresyona sebep olmaktadır. Depresyon ise küresel anlamda prozac ve türevi antidepresanların kullanımını olağanüstü yaygınlaştırmıştır.

³¹ Sevde Yazıcı, a.g.m, s.24.

³² Sevde Yazıcı, a.g.e, s.25.

Nitekim, T.C. Sağlık Bakanlığı ve Türk Tabipler Birliği raporlarına göre 2012 yılında Türkiye’de 37 milyon kutu antidepresan kullanılmıştır.

İstatistikî veriler gösteriyor ki, ekonomik krizin patlak verdiği yılların sonrasında Hollywood yapımı korku filmlerinin sayısında net bir şekilde artış görülmektedir. Bu da ekonomik kriz ile Hollywood sineması arasında bir bağ olduğu fikrini güçlendirmektedir.³³

Ünlü Kabalist pop şarkıcısı Madonna Hollywood, adlı şarkısında şöyle der: “Hafızamı kaybettim Hollywood’da, Milyonlarca düşünme oldu iyisiyle kötüsüyle, Hollywood’un havasında bir şeyler var, Kaçmayı denedim ama hiçbir zaman yapamadım...” Bir başka meşhur isim Marilyn Monroe ise, “Hollywood, öpücüğünüze iki milyon dolar, ruhunuza iki dolar verilen bir yerdir.” diyor.³⁴

Ekran Gerçekliği: Çok önemli olan bu kavram Baudrillard’ın Simulakra’sındaki gibi nesnel gerçeklikten ayırt edilemeyen ve onun yerine geçebilen bir sanal gerçeklik olarak da düşünülebilir. Beş duyumuzla nesnel dış alemden aldığımız duygularımız yerlerini her geçen gün ekranlardan aldığımız sanal gerçekliğe terk etmektedir... Bilgisayar, televizyon, cep telefonu, monitörler başında geçirdiğimiz süreyi bir düşünün! Beş yıl öncesine ya da on yıl öncesine göre ekran başında geçirdiğimiz süre ne kadar arttı?³⁵

Özellikle 1970’lerde piyasaya sürülen bir tür olan felaket filmlerinin başlangıcı ABD’de WASP’lar ile Musevilerin arasındaki buzların eridiği döneme rastlar. Hollywood sineması dünyanın sonu teorilerini ince işlemektedir artık.³⁶ 1968 dönemiyle birlikte Hollywood’da yıllık korku filmi üretim sayısı ikiye katlanmış, 2000 yılı sonrası korku filmlerinde ise bu oran üç katlık bir artışa çıkmıştır. 1970’te Hollywood’un çektiği korku filmi sayısı 13 iken, 1980’de 40, 1990’da 72, 2000’de 71, 2005’te 181 ve 2009’da 745 film.³⁷ Korku filmleri ile ekonomik kriz süreci sonrasında yapay ve insani olmayan, neoliberal – küresel serbest pazar ideolojisinin acıları unutturmak için kitle iletişim vasıtalarından sinema yoluyla insanların bilinçaltılarıyla oynayıp, endişelerini manipüle etmesi ve duygularını

³³ Sevede Yazıcı, a.g.e, s.26.

³⁴ Ramazan Kurtoğlu, “Evanjelizm – Hollywood ve Kabala’nın 13. Havarisi”, Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s.166.

³⁵ Levent Seçkin, “Çok Önemli Bir Kavram Ekran Gerçekliği”, Bilim ve Ütopya Dergisi, Aralık 2011, Sayı:210.

³⁶ Ramazan Kurtoğlu, “Evanjelizm”, s.171.

³⁷ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.26-36.

sömürmesidir. Bu manipülasyonun sonucu ise kitlelerin sessizliğidir. Nevrotik korkuyu besleyen korku filmleri aynı zamanda öğrenilmiş çaresizliği de kışkırtır. Bir diğer söyleyişle öğrenilmiş çaresizlikle beslenen depresyon, nevroitik korkunun beslediği gündelik bir ruh halidir. Çünkü nevroitik korku, insanın yaptıklarının cezasını çekmesiyle ve bunları değiştirememesiyle ortaya çıkmış ve ferdin direnç dinamiklerini kırarak, hayata karşı mücadele etmek isteğini yitirmesine sebep olmuştur. Öğrenilmiş çaresizlik ise, bunalımdaki insanın, ne yaparsa yapsın boşuna olduğunu, hiçbir şeyi değiştiremeyeceği düşüncesini ve hayatları boyunca hiçbir şeyi kontrol edemeyeceklerini öğrenmeleri ile meydana gelir.³⁸

Hollywood yapımı korku filmlerinde çoğu kez bireysel pişmanlıklar üzerine ağır vurgular yapılır. Bu neviden vurgu ekonomik finansal krizin sebeplerini ve sonuçlarını bireysel boyuta indirgememize ve yaşanan bütün toplumsal meselelerin nedenlerini tek tek kişilerde aramamıza yol açacak alt metindeki derin mesajdır.³⁹ Esasen neoliberal apokaliptik ütopyayı⁴⁰ kurgulayan elitlerin istediği de budur. **Mesele sistemde değildir. Sistemin dışına çıkan birileri bu felakete sebep olmuştur.** Günah keçisi bulunur ve kurban edilir. Ekonomik krizin iş, para, hayat garantisi gibi unsurların kaybedilmesiyle sebep olduğu insanlık şeref ve haysiyetindeki kırılma, korku filmlerinde insanın akıldan kurtulup sadece güdüselliğe indirgenmiş olmasıyla, toplumsal değerlerden arınmış medeni olmayan insan hayatının yerilmesiyle ibret verici bir olguya dönüştürülür. Hollywood'un geleneksel senaryoları belli temalar üzerinde dönerken, benzer unsurları, benzer misyonlar için kullanır. Hollywood'da her mesajın bir gayesi vardır. hiçbir film yalnızca eğlendirme maksatlı değildir.⁴¹

Bu çalışmamızın ilham kaynağı olan bilim kurgu korku ve korku filmlerinden bazıları The Exorcist(1973), Armagedon(1998), Blade Runner veya Androidler Elektrikli Koyun Düşler mi?(1982), Minority Report(2002) ve The Ruins(2008). Elbette daha yüzlerce örnek verilebilir. Çünkü Hollywood bu hususta oldukça cömert bir yapım listesine sahip. Zaten neoliberal kapitalizmin küresel serbest piyasa seküler dini⁴²'nin yeryüzünü

³⁸ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.28.

³⁹ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.29.

⁴⁰ John Gray, "Kara Ayin-Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü", Türkçesi: Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2013, s.11-257.

⁴¹ Sevede Yazıcı, a.g.m, s.31.

⁴² John Gray, a.g.e, s.11-42.

“World Company” (Dünya Şirketi) haline dönüştürme siyasetinin en etkili silahı Hollywood sinemasıdır yargısı da abartı sayılmamalıdır.

Subliminal mesajın zihinde daha kısa sürede daha fazla etki meydana getirmesi algısal süreçle alakalı bir durumdur. İnsanın algı sürecinde algılara verdiği tepkiler sadece o anı (mesajın verildiği anı) kapsamaz. Geçmiş yaşantı ve tecrübelerle, hafızadaki diğer verilerle de ilgilidir. Algısal süreç bilinç düzeyinde bütüne yöneliktir ve ayrıntıları ancak bilinçaltı düzeyde kavrar. Bilinçaltı mesaj detaylı şekilde ve bilinçli düzeyde fark edilemeyecek ayrıntıda ve parçalar halinde hazırlanır.⁴³ Hollywood, ekonomik kriz sonrası yaptığı korku filmlerindeki mesajlarla, krizin, ekonomik bunalımından meydana gelecek adaletsizlik karşısında duygularıyla hareket eden ve **sürü kabullerin** dışına çıkanlarla alakalı çok büyük bir kabusun bulunduğunu dile getirmektedir. Sinema zor yerine eğlenceyi, uzlaştırma ve sosyalleştirme stratejisi olarak kullanmaktadır. Bu durum, eğlencenin tenkide olan mesafesinin uzaklığı pek çok şeyin üstünü örtmekte sinema-film endüstrisini en tehlikeli kitle dönüştürme aracı haline getirmektedir. Eğlence kavramı (have fun) şemsiyesi altında meşrulaştırılan; kültürün korku unsurlarının eğlenceli olması hali diğer psikolojik hareket kurumlarının işlediğinden daha etkili ve görünmez bir stratejik siyasaya dayanmaktadır. Tam da bu noktada küresel ölçekte bir farklılık ortaya çıkmakta, özellikle Hollywood sineması insanın bilinçaltını etkilemekte diğer bütün psikolojik harp kurumlarından daha bir önceliğe sahiptir. Çünkü insanların serbest zamanlarını düzenleyerek bireylerin hayat ritimlerini ve ritüellerini sistemin istediği doğrultuda değiştirmektedir. Bir film tecrübe olarak, insanın bilincini (şuurunu) uykuya yatırmakta ve kişiyi bilinç altındaki güdüsel, birincil sezgilerine hapsedmektedir. Karanlık bir ortamda, dev boyutlardaki görüntü ve yüksek sesin sarıp sarmaladığı kişi sinema salonunda bir filmi seyretmekten çok daha fazlasını tecrübe edinir. Zira bir film hem gözü, hem kulağı uyarması itibarıyla düşünmeye ve direnmeye pek fazla yer ve zaman bırakmaz.⁴⁴

Neoliberalizmin küresel serbest Pazar ütopyası pagan, judeo-Hıristiyan inançlardan beslenen seküler siyasi ideolojisini⁴⁵ en iyi sinema endüstrisini kullanarak meşrulaştırmakta kitlelerin aklını uyutarak yeni yeni endişe unsurları oluşturmaktadır. Artık ortada rasyonel kapitalizm yok. Kapitalizmin **görünmez eli** de küreselleşmiş, elitist, teknelci sermayenin aşırı

⁴³ Sefer Darıcı, a.g.e, s.177.

⁴⁴ Sevde Yazıcı, a.g.e, s.34.

⁴⁵ John Gray, a.g.e, s.11-42.

büyümesi olarak dünyayı hizaya getirmekte olan finans sermayesidir.⁴⁶ Bunu tenkit edecek, sistemi ve kurumlarını sorgulayacak insan aklı Hollywood sineması tarafından uykuya yatırılmaktadır. Müslümanlığın kutsal kitabı Kuran'da “siz aklınıza danışmaz mısınız?” mealinde 700 ayet olmasına rağmen maalesef insanlığın şimdilik bu iradeyi gösteremediği de ortada. Bu bağlamda en büyük manipülasyon unsurunun Hollywood yapımlarıyla gerçekleştirilen subliminal operasyonlar olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır.

3. SONUÇ: İSTİKRARSIZLIKTAN KURTULUŞ İÇİN AKILLARI UYANDIRMAK

“Bugün seçilmiş hükümetler, dünya üzerinde devletlerin büyük bölümünü idare ediyorlar. En büyük bankaların ve uluslararası şirketlerin CEO'larının büyük bölümü, aslında en iyi ve en parlak olanlardır. Ancak ne demokrasinin yükselişi ne de meritokratların güçlenmesi, piyasalar öngörüldüğü şekilde çalışmıyor, istikrarlı değil, siyasi sistem ise piyasa başarısızlıklarını düzeltmiyor, ekonomik ve siyasi sistemler tamamen adaletsiz haldeler, doğrultusunda halkın artan endişelerini yatıştırmaya yetmiyor... Öyleyse niçin elitlerin meşruiyeti ve yönetme kapasitesi kalmadı?”⁴⁷ Bu elitlerin en önemli kurumlarından biri Bilderberg Konferansları. Stephen Lendman şöyle yazıyor: “Bilderberg elitleri, içinde yaşanması uygun olmayan bir dünya planlıyor. Bu süreç dahilinde söz konusu dünyayı yok edebilirler de son kertede. Daha art niyetli bir güç tasavvur etmek zor. Amerikalı üyeler, bu gücün nelere kadir olduğunu, en kötü örneğiyle gözler önüne seriyorlar.”⁴⁸

İnsanlık kirliliği bir savaşla karşı karşıya, bir nevi hedef tahtasına yerleştirilmiş yedi milyardan fazla insanı gizli yöntemlerle istikrarsızlaştırmaktadır. Yani kapitalizmin finansallaşmış versiyonu neoliberal küresel serbest pazar mitinin 30 yıldır yaptığı şey bu. İstikrar bozmak demek, ülkelerin sosyal ve ekonomik dokusunu bozmak üzere finansal operasyon üstadlarını göreve çağırmasıdır. Ekonomik savaş hali,

⁴⁶ John Bellamy Foster, “Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz”, Kalkedon Yayınları, Türkçesi:Çiğdem Çıdamlı, İstanbul 2008, s.111.

⁴⁷ Ivan Krastev, “Niçin Modern Elitlerin Meşruiyeti ve Yönetme Kapasitesi Kalmadı”, Turque Diplomatique, 15 Temmuz-15 Ağustos 2013, Sayı:54.

⁴⁸ Stephen Lendman, “Küreselleşmenin Yüce Rahipleri:Bilderberg Konferans Buluşmaları”, Turque Diplomatique, Temmuz 2013, Sayı:54.

dünyanın finans çevrelerini kontrol eden yüce elit babaların bayıldığı türden bir kirli savaş türüdür. Her ne kadar atom bombalarından veya bombardımanda bulunulan Nagasaki'lerden, Dresden'lerden, Bağdat'lardan daha az ölümcül olmasa da, Hollywood filmleriyle akılları uykuya yatırılan günümüz insanlığına satılması daha kolaydır.

KAYNAKÇA

Balseven, Ed. Hale ve Ercan, Fuat “Kriz ve Türkiye – Aşınan Teoriler” İçinde Sevde Yazıcı, “Kriz ve Korku: Sinema Üzerinden Krizin Sinemasal Algısı”, Phoenix Yayınları, Ankara 2013.

Carey, Alex, “Reshaping the Truth:Pragmatists and Propagandists in America”, Meanjin Quarterly, Cilt 35, 1976, No:4.

Darıcı, Sefer, “Subliminal İşgal – Bilinçaltımızı Ele Geçiren Mesajlar”, Destek Yayınları, İstanbul 2012.

Ersoy, Ruhi, “Çocuk, Şiddet, TV, Bilgisayar Oyunları ve Katliamlar”, Ortadoğu Gazetesi, 19 Aralık 2012.

Foster, John Bellamy, “Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz”, Kalkedon Yayınları, Türkçesi:Çiğdem Çidamlı, İstanbul 2008.

Gardner, Gary, “The Challenge for Johannesburg: Creating a More Secure World”, Worldwatch Institue, State of the World, 2002.

Gray, John, “Kara Ayin-Apokaliptik Din ve Ütopyanın Ölümü”, Türkçesi: Bahar Tırnakçı, YKY, İstanbul 2013.

Herman, Edward S. ve Chomsky, Noam “Rızanın İmalatı – Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği”, Türkçesi: Ender Abadoğlu, bgst Yayınları, İstanbul 2012.

Herman, Edward S. ve McChesney, Robert, “The Global Media”, Cassell, Londra, 1997.

Kinzer, Stephen ile Yapılan Mülakat, 21 Nisan 2006, www.democracy.org.

Krastev, Ivan, “Niçin Modern Elitlerin Meşruiyeti ve Yönetme Kapasitesi Kalmadı”, Turquie Diplomatique, 15 Temmuz-15 Ağustos 2013, Sayı:54.

Kurt, Ömür, “Küçük Adamlara Büyük Oyunlar”, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013.

Kurt, R. Kağan, “Türkler ve Mesihusa”, Truva Yayınları, İstanbul 2007.

Kurtoğlu, Ramazan, “Evanjelizm – Hollywood ve Kabala’nın 13. Havarisi”, Sinemis Yayınları, Ankara 2012.

Lendman, Stephen, “Küreselleşmenin Yüce Rahipleri: Bilderberg Konferans Buluşmaları”, Turquie Diplomatique, Temmuz 2013, Sayı:54.

NTVMSNBC, “Bilgisayar Oyunları Saldırgan Yapıyor”, 24 Kasım 2004.

Oskay, Ünsal, “Çağdaş Fantazya”, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.65.

Polyvyanny, Dmitry, Leyla Tavşanoğlu Mülakatı, Cumhuriyet Gazetesi, 2 Aralık 2012.

Robb, David L., “Hollywood Operasyonları”, Türkçesi: Sinan Okan, Güncel Yayınlar, İstanbul 2005.

Ryan, Michael ve Kellner, Douglas, “Politik Kamera”, Türkçesi: Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1997.

Seçkin, Levent, “Çok Önemli Bir Kavram Ekran Gerçekliği”, Bilim ve Ütopya Dergisi, Aralık 2011, Sayı:210.

Ullman, Harlan K. and Wade, James P., “Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance”, NDU Press Books, Washington D.C, 1996.

Valantin, Jean-Michel, “Küresel Stratejinin Üç Aktörü. Hollywood Pentagon ve Washington”, Türkçesi: Ömer Faruk Turan, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006.

EUGENE BOZZA’NIN ODA MÜZİĞİ ESERLERİNDE OBUANIN YERİ

Zerrin TAN*

ÖZET

Bu araştırmada, müzik tarihinin son yüzyıllık dönemini kapsayan Çağdaş dönem ve müziği, oda müziğinin tarihsel gelişimi ve Çağdaş dönem müziğindeki yeri ve önemi, Fransız Çağdaş dönem bestecisi olan Eugene Bozza'nın hayatı, müzik stili, oda müziği eserleri ve bu eserlerinde obuanın yeri ve önemi anlatılmaktadır. Araştırmada, verilerin toplanması ve çözümü ile Çağdaş dönemde müzikte milliyetçilik (ulusçuluk) eğiliminin ortaya çıkışından bahsedilerek, farklı ulusların bestecileri bağımsızlıklarını savunmaya ve müziklerini Wagner'in etkisinden kurtarmaya başladıkları tanısına varılmıştır. Çağdaş dönem, yeni müziğin arayışıyla paralel olup, pek çok yöne dağılmaya başlamıştır. Oda müziği alanında oldukça önemli bir role sahip olan obua, Schumann'dan birçok çağdaş besteciye gelinceye kadar dönemin özelliklerine uygun olarak oda müziğinde kullanılmıştır. Diğer çağdaşlarına nazaran oda müziği eserleriyle ün yapmış Fransız besteci Eugene Bozza'nın; üflemeli sazlar için yazdığı oda müziği eserlerinin her şeyden önce sezgisel bir yönü vardır. Araştırma içerisinde, eserlerin bir melodik akışkanlığı ve yapısal Fransız zerafetinin yanı sıra bestecinin her enstrüman gibi obuanın olanaklarından nasıl yararlandığı örneklerle anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eugene Bozza, Çağdaş Dönem, Oda Müziği, Üflemeli Sazlar Obua

PLACE OF OBOE IN THE CHAMBER MUSIC OF EUGENE BOZZA

ABSTRACT

In this study, the Contemporary period that covers the last century period of the music history and the Contemporary period music, the historical development of chamber music and the place and significance there of in the Contemporary period music, the life, music style, chamber music works of Eugene Bozza a French

* Okutman, Trakya Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Müzik Ana Sanat Dalı, Üflemeli Çalgılar Sanat Dalı, Obua Bölümü, zerrintan@trakya.edu.tr

Contemporary Period composer and the place and significance of hautboy in his works are discussed. In the study, it is mentioned the collection of data and analysis and the appearance of nationalism in music in the Contemporary Era and it is concluded that the composers of different nations started to defend their independence and to save their music from the influence of Wagner. In Contemporary Era, it was parallel with the search for new music and started to spread in many directions. Having a very important role in terms of chamber music, oboe was used in chamber music from Schumann to many contemporary composers in accordance with the characteristics of the era. The chamber music works that French composer, Eugene Bozza, which had gained his reputations through chamber music relative to his peers, have an intuitive aspect above all. In the study, it is explained with examples about the melodic fluidity of the works and how the composer made use of the possibilities of the oboe like every instrument besides the structural French elegance.

Keywords: *Eugene Bozza, Contemporary Period, Chamber Music, Wind Instruments, Oboe*

1. GİRİŞ

Çağdaş dönem, müzik tarihinin son yüzyıllık dönemini kapsar. Çağlar boyunca gelişmiş ve evrimini tamamlamış müziğin yerini modern (çağdaş) müzik almıştır. Bu dönemde birçok akım ortaya çıkmıştır: İzlenimcilik (empresyonizm), anlatımcılık, yeni klasikçilik, gelecekçilik, doğacılık, ilkecilik, varoluşçuluk, folklorizm, sürrealizm, serializm, minimalizm ve caz gibi...

Çağdaş dönemde modern müzik denen yeni müzik, tonal müzik ile tüm bağlarını koparmış ve müzik tarihinde ton-dışı dönemi başlatmıştır. Tonalite; bir müzik yapıtında tüm seslerin temel bir ses çevresinde bulunması, bu temel sese göre değer kazanmasından oluşmaktadır.

Atonal müzikte, artık temel bir ses ve bu temel sese göre öteki seslerin değerlendirilmesi söz konusu olmamakta, dizideki tüm sesler eşit önemde ya da değerinde sayılmaktadır. Ritim, eski müzikte olduğu gibi, ezgi ve armoniye yardımcı bir öğe durumundan kurtarılmış, değerli bir anlatım aracı olmuştur. Ölçü çizgilerine bile gerek görülmemiştir. Bu dönemde besteciler; akım ve eğilimlerin çok yönlü olanaklarından yararlanmışlardır.

Oda müziği, geleneksel olarak bir saray odasına yerleştirilebilecek ufak bir grup enstrüman için yazılmış bir klasik müzik biçimidir. Çok genel olarak, her icracı bir parçayı çalmak üzere, az sayıda icracının çaldığı her türlü sanatsal müziği içerir. Samimi yapısından dolayı, oda müziği “dostların

müziği” olarak tanımlanmaktadır. Bir taneden beş veya daha fazla enstrüman için yazılmış kompozisyonlar, oda müziğinin esaslarıdır.

Joseph Haydn, genel olarak klasik dönemin oda müziği biçimini şu anki bildiğimiz şekline oturtan besteci olarak kabul edilir. 20.yüzyıl müziği diğer adıyla çağdaş dönem müziğinde oda müziğini öne çıkartan ve bu alanda besteleriyle ünlenen iki önemli isim: Rus Dmitri Shostakovich ve Fransız çağdaş Eugene Bozza’ dır. Her ikisi de oda müziğinde en üretken besteci unvanını almış ve oda müziği eserleri ile ünlenmişlerdir. Eugene Bozza, bir hikâyesi olmayıp, olağanüstü bir maharetle yazılmış ve bütün enstrümanların kendi özelliklerini ortaya çıkaracak müzikler bestelemiştir. Eserleri arasında birçok opera, bale müziği, büyük çaplı ve koral eserler mevcuttur. Ama dünya çapındaki ününü, özellikle nefesli sazlar için bestelediği bir çok solo ve enstrümental formasyonda yazdığı oda müziği eserleri sayesinde kazanmıştır. Eserlerine, mizah anlayışı, kıvraklığı, korkunç derecede ustalık (virtüözlük) gerektirecek yapıları taşımış, canlılıklarıyla günümüze kadar getirmeyi başarmıştır. Ünlü solistler, Bozza’ nın eserleri nadiren çalmışlardır. Ancak, buna rağmen Bozza’ nın eserleri; Avrupa ve Amerika’ daki konservatuarlarda çok duyulan besteler arasındadır.

Oda müziği alanında da oldukça önemli bir role sahip olan üflemeli sazlardan Obua; Schumann’ dan birçok çağdaş besteciye gelinceye kadar dönemin özelliklerine uygun olarak oda müziğinde kullanılmıştır. Diğer çağdaşlarına nazaran, oda müziği eserleriyle ün yapmış Fransız besteci Eugene Bozza; Obuayı, diğer dönemlerdeki bestelenmiş eserlerdeki kullanımının yanı sıra, çağdaş dönemde duygusal sahneler için bir arka plan, hüzünlü melankolik ruh halini ifade etmek için istihdam edilmiş yerlerde, klasik dönem dışı kullanımı olarak eserlerinde kullanmıştır. Obua genellikle eserlerinde pastoral ruhu çağrıştırmış ve Fransa’ daki müzikal etkileşimlerin sürecinde obuanın gelişimiyle, Fransız stilini, zarifliğini ve naifliğini eserlerine yansıtmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çağdaş dönem bestecilerinden Fransız besteci Eugene Bozza’ nın üflemeli sazlar için bestelediği oda müziği eserlerinin incelenmesi ve Eugene Bozza’ nın üflemeli sazlar için bestelediği oda müziği eserlerinde; obuayı, teknik ve müzikal olarak kullanmasının tespit edilmesi bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın evreni, Eugene Bozza’ nın bestelemiştir.

olduğu tüm eserler, örnekleme ise Eugene Bozza'nın bestelediği oda müziği eserlerinden ibarettir.

Araştırma, Eugene Bozza'nın Üflemeli Sazlar için bestelediği oda müziği eserlerinin çerçevesinde, 19 adet obualı oda müziği eserleri ile sınırlıdır. Bu araştırma, Eugene Bozza'nın hayatı, müzik stili ve içerisinde özellikle obua olan oda müziği eserleri ile ilgili Türkiye genelinde yeterli kaynağın olmamasından dolayı, icracıyı yönlendirme ve bilgilendirme açısından önemini açık bir şekilde vurgulamaktadır.

2.1 Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, verilerin elde edilmesinde görüşme ve alan taraması yöntemleri uygulanmıştır. Konunun içeriği ile ilgili uzman kişilerle görüşülmüş, yabancı ve yerli kaynaklardan faydalanılarak özellikle Eugene Bozza'nın oda müziği ile ilgili notaları ve kayıtları sayesinde araştırmanın amacına ulaşmak istenilmiştir.

2.2. Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Araştırmada, Eugene Bozza'nın obualı oda müziği eserlerinin 19 'u form yönünden baştan sonra incelenmiştir. Eserlerin kayıtları da bizzat incelenerek bestecinin obuayı eserlerindeki kullanımı ve obuanın eserlerindeki önemi araştırma içerisinde örneklerle vurgulanmıştır. Her eser içerisindeki obuanın tüm detaylı özelliği belirlenmiş, eserlerin icrasına yararlı olabilmek için eserler çözümlenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Eugene Bozza'nın oda müziği eserlerinde obuanın önemini gösteren bu araştırmada, bestecinin eserleri örneklerle incelenmeden önce bestecinin Çağdaş Dönem bestecisi olduğu anlatılmıştır. Bestecinin hayatı ince ayrıntılarıyla incelenerek bestecinin sanat yaşamı boyunca tahta ve bakır nefesli enstrümanlar için yazdığı eserleri ile ünlendiği kanıtlanmıştır. Ayrıca Çağdaş Dönemin özellikleri tespit edilerek, dönemin en önemli özelliği olan uyumsuz eserler gösterilmiştir. Bu dönemde besteciler akım ve eğilimlerin çok yönlü olanaklarından yararlandıkları ve hatta aynı yapıt içinde çeşitli eğilimlerin tekniklerini de kullandıkları sunulmuştur.

Çağdaş Dönemde oda müziğinin kullanımı, bestecilerin getirdiği yeniliklerle tamamen yeni müziğin bir rengi olduğu kanısına varılmıştır.

Özellikle Brahms tarafından başlatılan tonalite ve yapı arayışı, Fransız ekolü besteciler tarafından devam ettirilmiştir. Debussy, M.Ravel ve G.Faure'nin oda müziğindeki etkileri, empresyonist hareket ile ilişkilendirilebilir renk ve dokuyu oluşturmuştur. Çağdaş dönemde birçok besteci için oda müziği, atmosferik duyguyu iletmek için ideal bir araç olup, repertuarlarının çoğunu da oda müziği eserleri oluşturmuştur. Yeni tonalite modları ve doku arama eğilimine paralel olarak, oda müziğinde yeni bir başka gelişme daha vardır: Ulusçuluğun yükselmesi. Besteciler, esin ve materyal için kendi ülkelerinin ritimlerine ve tonalitelerine daha fazla başvurmuşlardır.

Eugene Bozza'nın, Güney Fransa'nın Akdeniz sahilinde Nice şehrinde doğması ve orada büyüüp yetişmesi kendisinin kariyerinde önemli bir rol oynamıştır. Eserlerinde Güney Fransa'nın doğasını, anelerini ve kırsal yaşamını kullanarak çağdaş dönemin akımlarından "ulusçuluk" ilkesini ön plana çıkarmıştır. Eserlerine yaşadığı kırsal doğasıyla tanınan yerleri yansıtmış, bu da O'nun diğer çağdaşlarından farklı bir tarzı olmasına neden olmuştur. Fransız besteci Eugene Bozza birçok opera, bale oratoryo, kantat, konçertant, konçerto ve çok sayıda orkestra için senfoniler yazmıştır. Ancak bugün, üflemeli sazlar için yazdığı oda müziği eserleri ile tanınmaktadır. Üflemeli sazlar için yazdığı oda müziği eserlerinin her şeyden önce sezgisel bir yönü vardır. Eserlerin bir melodik akışkanlığı ve yapısal Fransız zerafetinin yanı sıra besteci her enstrümanın olanaklarından yararlanmışır.

Nefesli sazlardan obua; yüzyıllardır klasik orkestranın bir parçası olmuş ve bugün solo enstrüman olarak günümüze kadar gelmiştir. Müzik dünyasından olmayan kişiler bile insanın kalbinin kuvvetli hislerini dışarı çıkaran bu güzel sesli aleti tanıyabilirler. Obua, diğer tahta nefesli enstrümanlar arasında parlak, açık ve delici sesi ile kolaylıkla ayırt edilebilir. Tınlayışlarının şairane karakteri, nüanslı tesirler yaratmaktaki meziyetleri seslerinin cazibesi sayesinde. O'nun sesi besteciler için önemli bir araç olmuştur. Obua; Milattan önce 2800'li yıllara dayanan ilk örneklerinden özellikle Fransız büyük ustaların 17. 18. 19. yy.larda yaptığı yenilikler ve ekledikleri perdeler ile yapım ve çalma tekniği açısından tiz seslere rahatça ulaşması sayesinde modern müzikte bir anlamda önemini kazanmıştır. Çağdaş dönemde üflemeli çalgılar ailesi içinde rejistr kapasitesi ve çalma tekniği en gelişmiş olanlardan birisi obua olmuştur. Ancak flüt ve klarnet kadar süratli bir yapıya sahip değildir. Teknik olarak çağdaş dönemde çift, üç ve kurbağa dili gibi teknik yenilikler ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra obua müzikal anlamda 'crescendo' (sesi giderek artırma) ve 'diminuendo'

(sesi giderek öldürme), özellikle orta seslerde olmak üzere “piano” (hafif/yumuşak ses), kullanım olarak genellikle kaygılı, acıklı, dokunaklı ve lirik temalı parçaların duygularını anlatımı için uygundur. Ünlü besteci Hector Berlioz “geçmişe ait duyguları uyandırmak yoluyla bu çalgı, bütün çalgılara üstün gelir” diyerek obuadan övgüyle bahsetmiştir. Oda müziği alanında da oldukça önemli bir role sahip olan obua, Schumann’ dan birçok çağdaş besteciye gelinceye kadar dönemin özelliklerine uygun olarak oda müziğinde kullanılmıştır.

Diğer çağdaşlarına nazaran oda müziği eserleriyle ün yapmış Fransız besteci Eugene Bozza, obuayı diğer dönemlerdeki bestelenmiş eserlerdeki kullanımının yanı sıra çağdaş dönemde duygusal sahneler için bir arka plan, hüzünlü melankolik ruh halini ifade etmek için istihdam edilmiş yerlerde ve klasik dönem dışı kullanım olarak eserlerinde kullandığı araştırmada sunulmuştur. Diğer yandan bu dönemin özelliğine uygun çok bestecinin kullandığı ters pozisyonlar, atlamalar ve legato (bağlı) çalım şekilleri gösterilmiştir. Besteci dilli ve teknik olarak virtüöz ite gerektiren pasajlardan çok ezgisel tatlı “cantabile” (şarkı söyler gibi) temalarda obuayı asıl karakterine uygun bir şekilde kullandığı gösterilmiştir. Kayıtlardan edinilen bilgiler sonucunda özel efektler yaratmak istediğinde oldukça kullanışlı olan obuanın üst oktav seslerini kullanmıştır. Eugene Bozza eserlerinde obuayı diğer enstrümanlarla kombine etmiş ve aynı zamanda bir melodiyi veya açıklayıcı bir geçidi devralmak için ve diğer enstrümanların üstüne empoze etmek için kullanmıştır. Obua, genellikle eserlerinde pastoral ruhu çağrıştırmış olup Fransa’daki müzikal etkileşimlerin sürecinde obuanın gelişimiyle Fransız stilini, zarifliğini ve naifliğini eserlerine yansıtmıştır.

Eugene Bozza’nın obualı oda müziği eserleri maddeler halinde gösterilmesi aşağıdaki şekildedir:

- Obua ve korangle için düet “Shepherds of Provence” (Provence’ nin Çobanları)
- Obua, klarnet ve fagot için “Siciliana” trio
- Flüt, obua, klarnet, fagot ve korno için kuintet “Varitions Sur un Thème Libre Op.42” Bir Tema Üzerine Varyasyonlar
- Flüt, obua, klarnet, fagot ve korno için kuintet “Scherzo”
- Obua, klarnet ve fagot için trio “Suite Brève en Trio”(Trio için Kısa Bir Süit)
- Flüt, obua, klarnet ve fagot için kuartet “Trois Pièces Pour Une Musique De Nuit” “Bir Gece Müziği için Üç Parça”

- Keman, viyola, çello, bakır ve tahta, üflemeliler, arp ve kontrbas için oda orkestrası
- 2 obua,2 klarnet,2 fagot ve 2 korno için oda senfonisi
- Flüt, obua, klarnet, fagot, korno, arp, çelesta ve piyano için oda senfonisi
- Flüt, obua, klarnet, fagot için kuartet “Serenad”
- Flüt, obua, klarnet, fagot ve korno için Kuintet “Pentahony”
- Flüt, obua, klarnet, fagot ve korno için 4 bölümden oluşan parça
- Flüt, obua, klarnet, fagot, korno, trompet ve trombon için parça
- Flüt, obua, klarnet ve fagot için Sonatin
- Obua ve piyano için Sonat
- 2 obua,2 klarnet,2 korno,2 fagot için “Oktaphony” adında oda müziği
- Obua ve fagot için düet, “Contrastes II” “Karşıtlık II”
- Keman, nefesliler, arp ve çelesta için “Divertiment” “Eğlence Müziği”
- Obua ve flüt için 3 düet

1930 yılında yazmış olduğu “Shepherds of Provence” (Provence’ nin Çobanları) obua ve korangle (İngiliz kornosu) için keyifli bir düettir. Fransız besteci bu eserde iki akraba aleti birbirine çok iyi kombine etmiştir. Eser, doğup büyüdüğü Nice şehrine yakın olan Güney Fransa’nın Akdeniz sahilinde bir şehir olan Provence’ den ismini almıştır. Bu özel parçayı “Cincinnati Senfoni Orkestra”sında obuacı ve İngiliz Korno sanatçısı Albert Androud’a ithaf etmiştir. A. Androud “Vade-mecum of the Oboist” obuacıların her şeyi diye adlandırılan bir kitap derlemiştir. Kitap, gerçekten ismi gibi obuacıların her şeyi olabilecek literatürü kapsamaktadır. Bozza, bu düet eserinin Albert Androud’ in kitabına eklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Programatik bir başlığı olan eser 4 bölümden parçayı oluşur. Her bölüme çobanın hareketleriyle ilgili başlıklar koyan Bozza, Ana vatani olan Güney Fransa’nın kırsal bir ilinde bir Çobanın hayatını dinleyicilere hayal ettirmek istemiştir. Obuanın ön planda olduğu 1947 yılında yazdığı “Varitions Sur un Thème Libre Op.42” Bir Tema Üzerine Varyasyonlar adlı eseri; flüt, obua, klarnet, fagot ve korno üflemeli beşlisi için yazdığı önemli ve bilinen eserlerinden birisidir. Eser, 7 varyasyondan oluşup her bölümde farklı bir çalgının öne çıktığı gibi bazı bölümler ya da kısımlarda da obua diğerlerine göre bu eserde de daha ön plandadır. Fakat bu tür kısımlar eserin genelinde obuanın ayrı bir önemi olduğunu göstermez. Tüm çalgılar eşit önemdedir ve bazı varyasyonlarda hep birlikte çalınan kısımlar vardır. Obua genellikle

tamamlayıcı unsur olarak bulunur ve renk açısından hem flüt hem de klarnet ile birlikte ezgisel çizgilerin tamamlanmasına yardımcı olur. Hem armonik yapının tamamlayıcısı hem de dokunun ve temanın daha sıkı işlenmesi açısından obua oldukça önemlidir. Ancak bu önem diğer çalgılar için de geçerli olduğundan karakteristik özelliği haricinde diğer enstrümanlardan baskın değildir. Birinci kısım olan Andantino’ da temanın sergilenişinde kornonun girişinden sonra obua, 3.ölçüde unison olarak diğer tahta nefeslilerle birlikte çalar. Bölüm, 2/4 ve 3/4’lük olarak değişir. 10. Ölçüde flüt ile birlikte soloyu ele alır ve burada flütün tonu obuanın yumuşak tınısının gerisinde duyulur. İki çalgının birleşiminde obua daha ön plandadır. Bu bölümde obua partisi genel olarak bağlı ve melodik bir biçimde sergilenmiştir.

Örnek 1: Eugene Bozza’nın “Varitions Sur un Thème Libre Op.42” Bir Tema Üzerine Varyasyonlar adlı eseri’nden Bir Kesit

Eugene Bozza nefesli çalgılar beşlisi (flüt, obua, klarnet, fagot ve korno) için “Scherzo” sunu 1944 yılında yazmıştır. Eser ismini aldığı “Scherzo” biçiminde şakacı ve hızlı bir tempoda (Allegro vivo)’da tek

bölüm olarak yazmıştır. Eser 2/4'lük ölçüdedir. Kromatik dizilerin yoğun olarak kullanıldığı hızlı, akıcı ve kısa bir bölümdür. Eser bütünüyle bir nevi Rus Besteci Nikolai Rimsky Korsakov' un "Flight of the Bumblebee" (arı uçuşu) eserini anımsatmaktadır. Bozza bu kromatik dizilerle bu bölümde enstrümanların teknik kapasitelerini ön plana çıkarmak istemiştir. Flüt ve klarnetin karşılıklı diyaloglarla başlattığı giriş, sırayla yükselen kromatik dizi ile ana temaya bağlanır. İlk olarak flüt daha sonra da obuanın sırayla çaldığı ve karşılıklı olarak tekrarladıkları altılamalı hareketler ve melodileri, crescendo/decrescendo (sesi gürleştirip, azaltma) yaparak deniz dalgası gibi gelgit hareketleri klarnet, fagot ve kornonun akıcı eşliği ile desteklenmiştir.

Araştırmada, obuanın hem flüt hem de klarnet ile diyalog içinde olduğu gösterilmiştir. Obuanın flüt ve klarnet arasındaki geçişlerde köprü olarak kendi görevini tamamlamasının yanı sıra birlikte çalınan altılamalarda armonik yapıyı da tamamlayan bütünlüğü sağladığı sunulmuştur.

Örnek 2: Eugene Bozza'nın Scherzo İsimli Üflemeliler İçin Yazdığı Eserinden Bir Kesit

Toplanan veriler sonucunda Eugene Bozza'nın yaşamının son yıllarında müziği bırakmadığı ve bestelerine hayatını kaybedene kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Eugene Bozza, bu eserler ile tahta nefesli enstrümanlar arasındaki uyumu ortaya çıkardığı gözlemlenmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

19. yüzyıl sonlarına doğru müzikte modern bir çağın başlamasıyla Wagner'in ölümünden sonra O'nun müziğine karşı bir tepki doğmuştur. Müzikte ezgi, armoni, ritm gibi temel öğeler birbirine karıştırılmış, tonal müzik ile tüm bağlar koparılmıştır. Bu süreç içerisinde müziğin her alanında olduğu gibi oda müziği alanında da önemli gelişmeler yaşandığı görülür.

Oda müziği çalmak solo veya senfonik eserleri çalmak için gereken becerilerden daha farklı bir müzikal ve sosyal beceri gerektirir. Müziğin 20. Yüzyılın ilk zamanlarından çağdaş dönemin akla gelebilecek akımlarını kapsadığı sürece kadar çok sayıda oda müziği eseri ortaya çıkmış, besteciler temel karakteristiklere meydan okuyan eserler yaratmışlardır. Eserler genel olarak tonaldır ancak pek çok uyumsuz armoniyi içerir ve evde çalınabilecek müzik fikri ortadan kalkmıştır. Geleneksel olarak besteciler notaları yazar ve icracılarda bunları yorumlamışlardır. Ancak çağdaş dönemde bu durum bu şekilde olmamıştır. Besteciler icracılara şiirsel, gizemsi talimatlar yazmakta ve icracılarda bu yeni 'sezgisel' müzik biçimi ile doğaçlama yapmışlardır.

Yüzyılın tüm akımlarına tanıklık etmiş ve eserlerinde yukarıda bahsedilen 'sezgisel' biçimi ortaya çıkaran Fransız Çağdaş Besteci Eugene Bozza, dünya çapındaki ününü özellikle nefesli sazlar için bir çok enstrümantal formasyonda yazdığı oda müziği eserleri sayesinde kazanmıştır. Bu eserler genel olarak esrarengiz olduğu kadar da çekicidir. 20. Yüzyıl Fransız oda müziğinin dışa vurumcu ve melodik tarzından fedakârlık etmeden virtüözlük derecesine varan teknik ustalık gerektiren eserler bestelemiştir. Bütün enstrümanların kendi özelliklerini ortaya çıkaran besteci kullanım olarak genellikle kaygılı, acıklı, dokunaklı ve durgun duyguların ifadesinin anlatımı için, ses rengine uygun olarak obuaı tercih etmiştir. Çağdaş dönemde oda müziğinin gelişimi ve Bozza'nın ustalık gerektirecek eserlerine çalma tekniği özellikle tiz seslere rahatça ulaşması ve melankolik ruhu sesleriyle ön plana çıkarması açısından obuaı oda müziğinde bir anlamda önem kazanmıştır. Yapılan bu araştırmada, tüm yukarıda anlatılan konular, toplanan veriler ve elde edilen kaynakların incelenmesi sonucunda belli bir üslup çerçevesinde kombine edilerek anlatılmıştır. Eugene Bozza'nın hayatı, müzik stili, oda müziği eserleri ve bu eserlerde obuanın olanakları, teknik yapısı ve eser içerisindeki bütünlüğü sağlayıcı temaları araştırma içerisinde incelenmiştir. Sonuç olarak, oda müziğinin icrasının bir uzmanlık alanı olması ve pek çok icracı başarılı bir oda müziği müzisyeni olması için gereken uzmanlık teknikleri hakkında bilgi edinmeleri

gerektiği için çalıcıya büyük ölçüde ışık tutmuş ve vereceği katkıyla amacına ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Aktüze, İ. Müziği Anlamak Ansiklopedik Müzik Sözlüğü, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003

Bozza, E. "Scherzo Op.48", Partition et Parties Réunies, Copyright by Alphonse Leduc, Editions Musicales 175,rue Saint Honoré,75040,Paris 1944

Bozza, E. "Trois Pièces Pour Une Musique de Nuit", Partition et Parties Réunies, Copyright by Alphonse Leduc, Editions Musicales 175,rue Saint Honoré,75040,Paris 1954

Bozza, E. "Variations Sur un Thème Libre", Partition et Parties Réunies, Copyright by Alphonse Leduc, Editions Musicales 175,rue Saint Honoré,75040,Paris 1943

Bozza, E."Suite Brève en Trio", Partition et Parties Réunies, Copyright by Alphonse Leduc, Editions Musicales 175,rue Saint Honoré,75040,Paris 1947

Özgür, Ü. Pentatonik Müzik ve Dünya Müziğine Etkileri, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:14,sayı:1. 2001

Say, A. Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2002

Uluç, Özden, M. Müzik Sözlüğü, Yurt renkleri Yayınevi, 3.Basım, Ankara 2006

Ventus, S."Musica Para Divertirse",director: Carlos Miguel Prieto, Urtext Digital Classics, JBCC O27,México 1999

DAVRANIŞSAL FİNANS MODELLERİ, ETKİN PİYASA HİPOTEZİ VE ANOMALİLERİNE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME

Cenk TUFAN*
Reyhan SARIÇİÇEK**

ÖZET

Bu yazında davranışsal finans ve anomalileri ile etkin piyasa hipotezi ve farklı alım-satım stratejileri üzerine yapılmış araştırmalarla ilgili bazı değerlendirmeler yapmaya çalıştık. Çalışmamızın ilk kısmında, Psikoloji ve Davranışsal Finans ilişkisinden bahsettik. Daha sonra menkul kıymet fiyatlarının yatırımcılara kar etme fırsatı vermeden tüm bilgiyi nasıl yansıttığını açıkladık. Ayrıca bilginin farklı piyasa formlarında ne şekilde yer aldığı sorusuna cevap aradık.

Buna ek olarak; Beklenti Teorisi, Beklenen Fayda Teorisi, Rasyonalite, Aşırı güven, Aşırı Reaksiyon, Düşük Reaksiyon, Kayıptan Kaçınma, Çerçeveleme Etkisi, Ayrılma Etkisi, Sınırlı Arbitraj gibi davranışsal finasta önemli kavramlar üzerinde çalıştık. Farklı alım-satım stratejilerine değindik ve davranışsal finans yardımıyla bu stratejileri açıklamaya çalıştık. Momentum stratejisinin ve Zıtlık Stratejinin yatırımcılar ve akademisyenler tarafından daha çok tercih edildiği sonucuna vardık.

***Anahtar Kelimeler:** Davranışsal Finans, Davranışsal Finans Modelleri, Etkin Piyasa Hipotezi*

BEHAVIORAL FINANCE MODELS, EFFICIENT MARKET HYPOTHESIS AND AN ASSESSMENT OF ITS ANOMALIES

ABSTRACT

In this article, we tried to make some considerations about the research done on efficient market hypothesis and behavioral finance, and anomalies of different trading strategies.

* Gaziantep Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, İletişim: karahantu@hotmail.com

** Öğr. Gör. Gaziantep Üniversitesi, İslahiye Meslek Yüksekokulu, İletişim: reyhan_irmak@yahoo.com

In the first part of our study we mentioned about relationship between Psychology and Behavioral Finance. Then, we explained how securities prices reflect all the information without giving a profit opportunity to investor. Furthermore we tried to answer the question of how the information takes place in different market forms. In addition to that, we studied on important concepts of behavioral finance models such as; the Expectations Theory, Expected Utility Theory, Rationality, Over-Confidence, Over and Under-reaction, Loss Aversion, Framing Effect, Disjunction Effect, such as Limits of Arbitrage Theory.

We touched to different trading strategies and tried to figure out these strategies with contribution of behavioral finance. we concluded that Momentum Strategy and Contrarian Strategies are more preferred by investors and academics.

Key Words: *Behavioral Finance, Behavioral Finance Models, Efficient Market Hypothesis*

1. GİRİŞ

Davranışsal finans; bilgisayarlı piyasa etkinliğinden sapmaları, piyasadaki oyuncuların tam rasyonel olmayan davranışları ile açıklamaktadır. Başka bir ifade ile davranışsal finans; insan davranışlarının, hisse senetleri fiyatlarının işleyişinde, nasıl etkili olduğu ile ilgilidir. Davranışsal finansta, rasyonel karar verici modeline alternatif olarak irrasyonelite yada sınırlı rasyonellik yaklaşımı benimsenmiştir.

Fiyatların, elde edilebilen tüm bilgileri tam anlamıyla yansıttığı piyasalar, Etkin Piyasa olarak tanımlanır. Bu ise, hisse senetleri ile ilgili bilgi sahibi olmayan yatırımcıların bu konuda kendilerinden daha fazla bilgisi olan yatırımcılardan daha kötü hareket etmeyecekleri anlamına gelir. Yani, menkul kıymet piyasasındaki mevcut tüm bilgiler menkul kıymet fiyatlarına yansımış ise o piyasa bilgisayarlı olarak etkin kabul edilmektedir.

Finans literatüründe üç tür etkin piyasa hipotezinden bahsedilmektedir. Her bir formda farklı bilgi türlerinin hisse senedi fiyatlarına yansıdığından bahsedilir. Zayıf Form (önceki fiyatlarla ilgili bilgi), Yarı Güçlü Form (halk tarafından serbestçe elde edilebilen bilgi), Güçlü Form (tüm bilgi). Etkin Piyasa Hipotezi, beklenen faydayı maksimize etmek için bilgiyi işleyerek yatırımcıların mantıklı olduğu inancına dayanır. Etkin piyasa hipotezi kavramında bazı şeylerin açık bir şekilde yanlış olduğu gibi bir duygu da hissedilebilir. Bu da bize, yatırımcıların tam olarak mantıklı davranmadığı prensibine dayanan etkin piyasa anomalilerine açıklık getirir. Bu çalışmada Beklenen Fayda Teorisi, Beklenti Teorisi, Bilişsel Kökenli Yanılgılar, Zihinsel Yanılsamalar, Anomaliler ve sebepleri ile

Sınırlı Arbitraj gibi insani davranış modelleri de çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde farklı alım – satım stratejilerine de değinilmiştir.

2. FİNANS VE PSİKOLOJİ

Finans ile psikoloji ilişkisinden önce ekonomi bilimi ile psikoloji arasında bir etkileşim olduğundan bahsetmek gerekir. Psikoloji ve ekonomi denildiğinde ilk akla gelecek isim Fransız Psikolog Gabriel Tarde olur. Psikoloji ve ekonomi terimini ilk kez 1881 yılında bir arada kullanan Tarde, 1902 yılında bu isimde bir kitap yayınlamıştır. John Maurice Clark ise “Economics and Modern Psychology” kitabında: “Ekonomistler psikolojiyi görmezden gelmeye çalışabilirler ancak insan doğasını yok saymaları kesinlikle imkânsızdır.” şeklinde kendi görüşlerini belirtir. Psikolojik problemlerin etkilerini makro ekonomik düzeyde inceleyen ve genel ekonomik teori içinde son zamanlarda sıklıkla kullanılan “attitude”, “sentiment” ve “expectations ” gibi terimleri literatüre kazandıran isim ise Katona’dır. 1975 yılında “Psychological Economics” adlı kitabını yayınlamış ve sonrasında günümüzde yaygın olarak kullanılan, “Behavioural Economics ” teriminin temelini atmış bulunmaktadır (Tvede, 1999: 97-92). Camarere’ye göre Davranışsal Ekonomideki kavramların çoğu yeni değildir, aslında bir asırlık dolambaçlı bir yoldan sonra neoklasik ekonominin köklerine geri dönmüştür. Adam Smith, “ The Wealth of Nations” ve “Invisible Hand” gibi kavram ve kitaplarıyla tanınmasına karşın daha az bilinen ve basımı 1759 yılına dayanan “The Theory of Moral Sentiments” adlı kitabında ise insan davranışlarının ardındaki psikolojik temelleri belirtmektedir. Özellikle de gurur, utanç, güvensizlik ve bencillik gibi kavramları işlemektedir.

Neoklasik ekonominin kurucularından ve temel taşlarından biri sayılan ve fayda kavramını ortaya atan kişi olan Jeremy Bentham, fayda kavramını meydana getiren psikolojik faktörlerden detaylı olarak bahsetmektedir (Camarere ve Loewenstein, 2002: 3-4).

Ekonomistler tarafından psikolojinin inkar edilmesi neoklasik devrim ile başlar. Neoklasik yaklaşımda insan doğası ile dolayısıyla da insan davranışları hakkında birtakım varsayımlar yapılmıştır. Bu varsayımlar incelediğinde karşımıza hesaplayan, ekonomik kararlar almaları gerektiğinde duygusuz, sadece fayda maksimize etmeye çalışan bireylerden oluşan bir dünya çıkmaktadır ve bu bireyler “Homo Economicus” olarak adlandırılmaktadır (Thaler ve Sendhill, 2000: 2).

Davranışsal Ekonominin savunucularından Richard Thaler ise, Homo Economicus olarak adlandırılan bu bireyin gerçek dünyadaki insan davranışını gösterrme oranı arttıkça IQ'sunda belirli bir azalış olacağını, daha yavaş öğreneceğini ve daha duygusal olacağını iddia etmiştir. (Thaler, 2000: 133-141).

Davranışsal Ekonomiye ayrıntılandırmaya başlamadan önce tarihsel gelişimine devam edersek, 20.yy'ın başlarında ekonomistlerin, ekonominin doğal bilimlerden biri olarak sayılması konusundaki çabalarından söz edilebilir. Bu dönemde yukarıda belirtildiği üzere psikoloji de tam olarak bilimsel yöntemler uygulamamaktadır. Ekonomistlerce gelişme safhasında görüldüğünden, ekonomi için istikrarsız bir zemin teşkil edeceği düşünülmektedir ve bu özelliklerinden dolayı psikoloji tamamıyla göz ardı edilmiştir (Camarer ve Loewenstein, 2002: 4)

Psikolojinin ekonomiden koparılması oldukça yavaş ve zorlu bir süreçte meydana gelmiştir. 20.yy'ın başlarında bile Fisher ve Pareto gibi ekonomistlerin yazılarında hala bireylerin ekonomik kararlarını verirken ne hissettikleri ve düşündükleri hakkında görüşler yer almaktadır. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise psikoloji ile ilgili anlayış hemen hemen ortadan kaybolmuştur. Katona, Leibenstein, Scitovsky ve Simon'un psikolojinin rasyonellik açısından önemi hakkında yazdıkları kitap ve makaleleri ilgi çekmesine rağmen ekonomi anlayışında psikolojiyi yeniden dâhil edecek yön değişikliğini başaramamışlardır. Ancak ne zaman ki ekonomistler anomalileri tamamıyla göz ardı etmekten vazgeçmişler, işte o zaman psikolojideki gelişimler yeni bir teori için umut vermeye başlamıştır. 1960'lardan başlayarak bilişsel psikolojinin, özellikle "beyin ile bilgi işleyen bir cihaz" benzetmesi ile dikkatleri çekerken davranışsal akımın yine beyin için kullandığı "uyarım-tepkisi" cihazı benzetmesinin yerini almıştır. Bilgiyi işleme benzetmesi o güne kadar önem verilmeyen hafıza, problem çözme, karar verme gibi konulara taze bir başlangıç yapmaya fırsat tanımıştır. Edwards, Luce, Tversky ve Kahneman gibi psikologlar ekonomik fayda modellerini kendi modelleriyle kıyaslarken kriter olarak kullanmaya başlamışlardır. Belki de en etkili katkılar ise Tversky ve Kahneman tarafından yapılmıştır. Daniel Kahneman "Psikolojik araştırmalarda ortaya çıkan bulguların ekonomi bilimine entegrasyonu ve belirsizlik karşısında karar verme" isimli çalışmalarıyla 2002 yılından Nobel Ekonomi Ödülü'ne layık görülür. 2002 yılında Ekonomi Nobel'ini alması ise kendi deyimiyle davranışçı finansın akademik çevreler tarafından resmi olarak tanınması anlamına gelir. Bu alanda çalışarak bir anlamda aykırı olmayı göze alan

birçok akademisyeni ve piyasa profesyonelinin cesaretlendirdiği için ödülün bu yönü çok önemlidir (Camarero ve Loewenstein, 2002: 5).

2013 Nobel Ekonomi Ödülü ise varlık fiyatlarının açıklanmasına farklı açılardan bakan üç iktisatçı E.Fama, L.P. Hansen ve R. Shiller arasında paylaştırılmıştır. Bunlardan Hansen; bilhassa genelleştirilmiş momentler yöntemiyle ile tahminler yapma konusunda çalışarak, reel piyasalar ile finansal piyasalar arasındaki bağlantıyı araştırmıştır (Tabarrok 2013:1). Fama ise, Etkin Piyasa Hipotezinin mucidi olarak bilinir. Fama'ya göre; finansal piyasaların yeterli haber ve bilgiye sahip olduğunu, herhangi bir anda işlem gören hisse senedi ya da tahvil fiyatının bilinen tüm haber ve bilgiyi içerdiğini savunur. Herkesin bildiği haber ya da bilgi ile diğerlerine görece yüksek bir kazanç ya da düşük bir kayıp sağlanamaz (Karan, 2001:267). Bu hipoteze yönelik eleştirilerden biri de yine davranışsal finansın gelmektedir. Ödülün üçüncü ortağı Shiller davranışsal finans üzerine çalışmalar yapmış biridir. Davranışsal finansta, bireylerin rasyonel karar verdiklerine ilişkin yaklaşımı esas alan klasik ekonomistlerin tersine, bireylerin her zaman rasyonel davranış ya da karar alma süreçlerine sahip olmadıkları savunulur. Bireylerin bir haber ya da bilgiyi algılama, anlama ve düşünce oluşturma süreçlerinde, bazen temkinli, bazı durumlarda coşkulu, aşırı tepkili ya da aşırı güvenli davranabildikleri savunulur (Estrada, 2001:6). Böylece Fama ve Shiller'in zıt denebilecek görüşlere sahip olması ise ödülün ilginç yanını oluşturmaktadır.

3. ETKİN PİYASA HİPOTEZİ

Hisse senetlerinin rastsal hareket ettiğini ilk kez 1905 yılında Bachelier ifade etmiştir. Daha sonra bu hipotezin geliştirilmesine yönelik dolaylı katkılar, Alfonso de Pietri Tonelli adlı ekonomistler tarafından yapılmıştır (Bildik, 2000: 9).

Hisse senetlerinin fiyat hareketlerinin, zaman içerisindeki değişimlerinin doğasını anlamaya yönelik ilk çalışmalardan biri Maurice Kendall'ın yapmış olduğu çalışmadır. 1953 yılında İngiliz istatistikçi Kendall, kraliyet istatistik topluluğunda sermaye hisseleri ve emtia fiyatları ile ilgili tartışmalı bir makale ortaya koymuştur (Brealy ve Myers, 2003: 347).

Kendall araştırmasında hisse senetleri fiyatlarının önceden tahmin edilebilecek bir yol izlemediğini tamamen rastlantısal olduğunu ve geçmiş

dönemdeki fiyat değişmelerinden bağımsız olarak herhangi bir gün ya da saatte aşağı yukarı doğru hareket ettiğini bulmuştur (Konuralp, 2006: 304).

‘Etkin Piyasa’ kavramı ilk defa 1965 yılında Eguene Fama’nın bir makalesinde yer almış, Fama etkin piyasayı; karını maksimize etmek isteyen çok sayıda firmanın bulunduğu, hepsinin gelecek piyasa fiyatlarını tahmin etmek istedikleri ve önemli bilgilerin tüm katılımcılara açık olduğu bir piyasa olarak tanımlamıştır (Chew, 2001: 22). Fama, Etkin Piyasa Modelinde bir menkul kıymetin ardışık fiyat değişkenliklerinin veya ardışık bir dönemlik getirilerinin bağımsız olduğunu ve ayrıca ardışık fiyat değişiklikleri ve getirilerin aynı şekilde dağıldığını varsaymıştır (Bildik, 2000: 10).

Demireli’ye göre etkinlik kavramı finans biliminin merkezi durumundadır. Özünde etkinlik terimi, uygun bilginin finansal varlıkların fiyatına yansiyabildiği bir piyasayı tanımlamak için kullanılmaktadır (2010: 54).

Emery’e (1998) göre etkin piyasalar fiyatların elde edilen bilgileri tam olarak yansıttığı piyasalardır. Etkin bir piyasada, firmalar dahil hiç kimse sermaye hisselerini gerçek değerlerinden fazlasına satamaz veya gerçek değerlerinin altında bir fiyata satın alamaz. Bu durumda gerçek değerlerin maliyetleri aşması gibi bir durum söz konusu olmadığından finans yöneticileri için patronlarının zenginliğini arttıracak herhangi bir seçim alternatifi de kalmayacaktır (1998:601).

Etkin piyasa piyasaya yeni bilgi geldikçe hisse senedinin cari fiyatının hemen buna göre ayarlandığı bir durumu ifade etmektedir.

Ross v.d., (2001) piyasa etkin olduğunda piyasadaki tüm yatırımların net bugünkü değeri sıfır olduğunu söylemiştir. Sonuç karmaşık değildir, eğer fiyatlar olması gerektiğinden düşük veya yüksek değilse bir yatırımın piyasa değeri ile maliyeti arasındaki fark sıfır olacaktır. Bunun sonucu olarak etkin bir piyasada yatırımcılar, senetleri ve hisseleri sattıklarında ne kadar edecekse o fiyattan satın alırlar.

Piyasa etkinliği çok önemli bir kavramdır ve etkin piyasa hipotezi finansın en çok çalışılan konularından biridir. Piyasa etkinliği; fiyat uyarlamasının yeni bilgi girişi karşısında hangi hızda ve hangi doğrulukta gerçekleştiğine bağlıdır. Etkin bir piyasada yatırımcıların normalin üzerinde bir getiri elde etmelerine imkân yoktur (Ross, v.d., 2002).

Rekabetçi piyasalarda fiyatların rastsal bir yürüyüş izlediğini biliyoruz. Eğer geçmiş fiyatlar gelecekteki fiyatları tahmin etmekte kullanılabilseydi yatırımcılar kolayca kar elde edebilirlerdi. Rekabetçi

piyasalarda kolay karlar uzun sürmez. Yatırımcılar geçmişteki fiyat bilgilerinden yararlanarak kar elde etmek istediklerinde fiyatlar aniden geçmiş fiyat bilgisini çalışmaktan ortaya çıkan kar kayb olduğunda ayarlanır. Bunun bir sonucu olarak geçmiş zaman fiyatlarının bugünün hisse paylarının fiyatlarını tahmin etmede kullanılan bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz.

Ross'a (2002) göre Etkin Piyasa Hipotezinin firmalar ve yatırımcılar için çıkarımları vardır:

- Bilgi hemen fiyatlara yansıdığı için yatırımcılar sadece normal oranda bir getiri beklemelilerdir. Bilginin araştırmasının farkına varıldığı zaman bir araştırmacıya fayda vermez. Fiyat yatırımcının onunla ilgili ticaret yapmasından önce şekillenir.
- Firmalar sattıkları hisseler için adil bir değer beklemelilerdir. Adilden kasıt onların sattıkları hisselerin temsil ettikleri gerçek değeridir. Bu durumda yatırımcıları kandırmaktan oluşan finans fırsatları etkin piyasalarda oluşmamaktadır.

Fama etkin piyasa hipotezi ile ilgili ilk makalesinde ulaşılması mümkün bilginin kaynaklarını dikkate alarak tüm etkin piyasa hipotezini üç alt hipoteze bölerek açıklamıştır. Fama'nın makalesindeki hipotezler, zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve kuvvetli formda etkinlik'tir. (Konuralp, 2006: 306).

3.1. Zayıf Formda Etkinlik (Weak Form)

Zayıf formda etkinlik, hipotezin ilk ve en eski versiyonudur. Aynı zamanda Rastsal Yürüyüş (Random Walk Hypothesis) Hipotezi olarak da bilinir. Bu kavramın temeli 1900'lerde Louis Bachelier'in "Spekülasyon Teorisi" adlı doktora tezine dayanır ve 1970'lerde Fama'nın Etkin Piyasa Hipoteziyle bu kavramın bilinirliği artmıştır. Zayıf form, hisse senedi fiyatlarıyla ilgili bütün geçmiş bilgilere kolayca ulaşılabilmesini iddia etmektedir. Zayıf formda etkinlik geçmiş fiyat ve getiri bilgileriyle aşırı kazanç sağlamanın imkânsız olduğu görüşüne dayanır (Shleifer, 2000: 6) . Hisse senedinin kamuya açık olan geçmişe ait fiyat bilgilerine herkes ulaşabiliyorsa, yatırımcıların hiçbirinin bu bilgilere dayanarak avantaj sağlaması olası değildir. Piyasada geçmiş fiyat hareketlerine ilişkin bilgi setine dayalı aşırı kazanç fırsatları oluşuyorsa piyasa zayıf formda etkin değildir (Berk, 2005: 428). Aynı zamanda hisse senedi fiyatlarını etkileyen yeni bilgi piyasaya rastsal olarak girmektedir ve önceden kestirilmesi de mümkün değildir.

3.2. Yarı Güçlü Formda Etkinlik (Semi-Strong Form)

Yatırımcıların kamuya açık bilgileri kullanarak aşırı kâr sağlama imkânlarının olmadığını ileri sürer. Diğer deyişle, bilgi kamuya açıklanır açıklanmaz fiyatlara yansımaya uğrayacaktır ve ileriye dönük getiri tahmininde yatırımcı kendine avantaj sağlayacak aşırı bir getiri sağlayamayacaktır. Geçmiş fiyat ve getiri verileri, kamuya açık verinin alt kümesi olduğuna göre, Zayıf Form, Yarı Güçlü Formun alt kümesi durumundadır (Shleifer, 2000: 6). Etkin Piyasa Hipotezinin bu formu zayıf formda etkinliğe kıyasla oldukça daha fazla miktarda bilgi ve piyasa etkinliği yansıtmaktadır. Yarı etkin formda; bütün kamuya açık bilgi ve duyuruların, hızlı ve tam anlamıyla fiyatlara yansımaya uğramadığının testi amaçlanmaktadır.

3.3. Güçlü Formda Etkinlik (Strong Form)

Güçlü Formda etkinlik söz konusu olduğunda, mevcut hisse senedi fiyatı bir şirket hakkında bilinebilecek bütün bilgileri yansıtıyor demektir. Bütün bilgiyle; geçmiş, kamuya açık olan ve kamuya açık olmayan, her türlü bilgi kastedilmektedir.

Fama güçlü form etkinlik testiyle bazı yatırımcıların ya da diğer grupların fiyata etkide bulunabilecek bir bilgi üzerinde monopolistik erişim gücüne sahip olup olmadıkları ile ilgilenmiştir (Fama, 1969: 383). Kısaca, fiyatlara yansımaya uğramayan özel bir bilginin olup olmadığı test edilmeye çalışılmıştır.

4. DAVRANIŞSAL FİNANS KAVRAMI

Davranışsal finans, yatırımcı davranışlarını nelerin şekillendirdiği, bireysel yatırımcı düşüncelerinin arkasında yatan faktörlerin neler olduğu, yatırım kararlarını alırken hangi tür bilgilerin dikkate alındığı, hisseyle ilgili temel bilgileri ne kadar dikkate aldığı ve ne kadar doğru yorumladığı, yatırımcının kararında bir şirketin finansal faktörlerinin yanında başka faktörlerin ne kadar etkili olduğu gibi benzeri soruların cevaplarını arar.

Yatırımcılar üzerinde yapılan araştırmalar yatırımcıların yatırım kararlarında rasyonel olarak tercihlerini maksimize etmek, portföylerini çeşitlendirmek ve riskte kaçınmak istemelerine rağmen bunu gerçek hayatta yaptıkları yatırımlarında gerçekleştiremedikleri saptanmıştır. Buna temel gerekçe olarak ise; bilişsel kusurlar gösterilmektedir. Bu psikolojik önyargılar sonucunda, bireysel yatırımcılar, kazanan hisseleri olması

gerekenden daha erken elden çıkarırken, kaybeden hisseleri ise çok uzun süre elde tutmakta, sürü davranışı göstermekte, kendilerine olan aşırı güvenlerinin sonuçları olarak çok sık ve zararına işlem yapmakta, aşına oldukları hisselerle duygusal olarak bağlanmakta, aşırı ve düşük reaksiyon göstermekte, kendi doğrularını destekleyici bilgiyi arama ve diğer bilgileri reddetme eğiliminde olmaktadır. Bir başka deyişle; yatırım kararları rasyonel kararlar olmaktan çıkmakta, bunun yerine daha çok kişinin sezgi ve hislerine dayalı alınmaktadır (Döm, 2003: 14).

Davranışsal finansta insanlar “rasyonel” değil “normal” kabul edilirler. Davranışsal finans modelleri, rasyonel modellerin yeterli açıklamalarda bulunamadığı yatırımcı davranışlarını, pazar anomalilerini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir Davranışsal finansı geleneksel finansal analizlerden ayıran bir fark da kullanılan metodolojidir. Geleneksel finans araştırmalarında genellikle önce bir model ortaya atılmakta ardından yapılan ampirik çalışmalarla bu modelin doğruluğu araştırılmaktadır. Davranışsal finansta ise, önce piyasadaki davranış biçimleri gözlenmekte sonra bu gözlemlerin sonucuna göre davranış biçimlerini açıklayan bir model oluşturulmaya çalışılmaktadır. Davranışçılar, yatırımcıların yatırım kararlarını alırken risk ve getiri dışında başka değişkenleri de gözettiklerini ve bütün değişkenlerin değerlendirilmesinin kusursuz bir süreç olmadığını sonuç olarak da alınan kararların, faydayı maksimize eden değil, en iyi ihtimalle karar alıcının tatmin olduğu kararlar olduğunu öne sürerler. İnsanlar geleneksel finans modellerinde öngörüldüğü şekilde rasyonel değillerse, rasyonellik varsayımı kaldırıldığında veya daha esnek ele alındığında ne olacağı davranışsal finansın konusunu oluştur (Estrada, 2001: 6).

Davranışsal finans insanların tümüyle rasyonel olmadığı varsayımını göz önüne alarak, bir varlığın pazar ile defter değeri arasındaki farkları anlamaya çalışır. Diğer bir deyişle, fiyatlar arasındaki farkları açıklamada sebep arar. Davranışsal ekonomi, gerçekçi psikolojik buluşlara yer vererek, ekonominin açıklayıcı gücünü artırmıştır.

Davranışsal Finans, Etkin Piyasalar Hipotezi ve geleneksel kuramların açıklayamadığı piyasa anomalilerini ortaya çıkartarak, bu kuramların yeterli olup olmadığı yönünde kanıtlar sunmaktadır.

Davranışsal finans bazı finansal problemlerin, rasyonel insan modeli yerine tam anlamıyla rasyonel olmayan insan modeli kullanılarak daha kolay çözülebileceğini tartışmaktadır. İnsanlar geleneksel finansal modellerde öngörüldüğü şekilde rasyonel değillerse, rasyonellik varsayımı

kaldırıldığında veya daha esnek ele alındığında ne olacağı davranışsal finansın konusunu oluşturmaktadır (Barberis ve Thaler, 2002: 1053).

Literatürde, davranışsal finansın amaçları doğrultusunda yapılan tanımların bazıları şöyledir (Fuller, 1998: 5-12):

- Davranışsal Finans; klasik iktisat ve finansın, psikoloji ve karar alma bilimleri ile bir entegrasyonudur.
- Davranışsal Finans; finans literatüründe gözlemlenen ve rapor edilen bazı anomalilerin sebeplerini açıklamaya teşebbüs eder.
- Davranışsal Finans; yatırımcıların karar vermede sistematik olarak nasıl yanlışlar ve bilişsel hatalar yaptıklarını araştırır.
- Davranışsal Finans; psikolojinin finansal karar vermeyi ve finansal pazarları nasıl etkilediğinin çalışmasıdır

5. YATIRIMCI HİSSİ TEORİSİ VE RASYONELLİK

Geleneksel modellere göre; piyasalarda yer alan yatırımcılar arasındaki rekabet, fiyatların rasyonel şekilde oluşmasını ve beklenen getirinin sistematik riske dayalı bir şekilde denge kurmasını sağlar. Bazı yatırımcılar rasyonellikten uzak olsa dahi bunların talepleri arasında dengeleneceği varsayılır. Yatırımcılar, bazen bilgi yerine söylentilere göre işlem yapar, bazen de piyasa bilgilerine gerekenden az veya fazla reaksiyon gösterirler. Bu duygusal davranışlar rastgele bir biçimde olmak yerine sistematik bir hale geldiğinde finans piyasalarında ekstra bir risk kaynağı haline gelebilmektedir. Bu şekilde yatırımcı hissinden kaynaklanan ve yatırım kararlarını etkileyen bilişsel önyargılar oluşmaktadır.

Sınırlı arbitrajla birleşen yatırımcı hissi teorisi, hisse senedi fiyatları ve getirilerinin davranışı hakkında üretilen bütün öngörülere yardımcı olabilir (Shleifer, 2000: 113).

Literatürde yatırımcı hissi kavramının kesin bir tanımı yoktur ve yatırımcı hissini doğrudan gözlemlemek çok zordur. Fakat temel olarak, yatırımcı hissi kavramı ile bazı yatırımcıların sahip olduğu ve rasyonel olarak tanımlanamayacak olan inançlar kastedilmektedir. Baker ve Wurgler (2004: 1125-1126), yatırımcı hissini, yatırımcıların eğilimini ya da menkul kıymetler hakkında yatırımcıların iyimserlik ya da kötümserliğini yansıtmaları şeklinde tanımlamışlardır. Lei ve Guojun (2005: 155)'e göre yatırımcı hissi rasyonel yatırımcılardan ziyade, varlıklar üzerinde rasyonel olmayan yatırımcıların piyasada oluşturduğu panikleri açıklamaya çalışır ve menkul kıymet fiyatlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Lee, Shleifer ve

Thaler (1990: 2), yatırımcı hissini, temel değerler tarafından doğrulanmayan varlık getirileri hakkında, yatırımcıların bileşeni olarak tanımlamışlardır. Baker ve Stein (2004: 273), yatırımcı hissini yatırımcının varlığı yanlış değerlemesi olarak tanımlamışlardır.

5.1. Bilişsel Kökenli Yanılgılar

Bilişsel Yanılgıların analist tahmin ve tavsiyelerinde sapmaya sebep olduğunu savunan görüştür. Bu görüşte analistlerin Bayes yaklaşımını takip etmedikleri ve bunun yerine olayın subjektif olasılığı ile değerlendirildiği görüşü ileri sürülmektedir. DeBondt ve Thaler (1990: 52-57) tarafından gerçekleştirilen çalışma, analistlerin tahminlerinde aşırı tepki verebildikleri ve bunun neticesinde aşırı beklentiler oluşturduklarını ileri süren, bilişsel kökenli çalışmalara öncülük eden çalışmalardan biridir. Diğer taraftan Lys ve Sohn (1990: 341-363) analistlerin bilgiye düşük tepki verdikleri yönünde bulgular elde etmişlerdir. Araştırmacılar hisse senetlerinin piyasa fiyatlarındaki değişiklikleri ile analistlerce yapılan tahmin revizyonları arası ilişkiyi incelemişlerdir. Vardıkları sonuç, analistlerin önceki fiyat değişikliklerinde meydana gelen değişimleri fiyatlara dâhil etmeyi ihmal ettikleri ve bununla düşük tepkinin bir şekli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yukarıda kısaca değinilen analist tahminlerinde sıklıkla rastlanan aşırı tepki, düşük tepki ve iyimserlik yanılgılarına takip eden bölümde daha detaylı değinilmektedir.

5.1.1. Aşırı Güven

Aşırı güven, insanların sahip olduğu bilgilerin doğruluğuna gerçekte olduğundan daha fazla güven duymaları yada inançlarını o yönde pekiştirme eğiliminde olma durumudur. Bilişsel psikoloji alanında yapılan çalışmalar, genel olarak insanların aşırı güven duygusuna sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aşırı güven duygusu, insanların sahip oldukları bilgiye fazla güven duymalarına, riskleri düşük tahmin etmelerine ve becerilerini de abartmalarına neden olmaktadır. İnsanlar gerçekte olmamasına rağmen, sonuçları kontrol edebileceğine inandığı an daha aşırı güvenli olmaktadır. Bunun yanında, her hangi bir isin başında erken gelen başarılar insanları (yatırımcıları) aşırı güvenli olmaya sevk etmektedir. Ayrıca yakın dönemde başarılı olan yatırımcılar daha fazla aşırı güvenli olmaktadır. Tüm bu nedenlerle yatırımcılar daha aktif ve daha spekülâtif kararlar alabilmektedir. Bunun nedeni ise yatırımcıların bu başarılarını kendi yeteneklerine yüklemesidir (Döm, 2003: 61-65).

Aşırı güven, bireylerin riske karşı tutumlarını da etkilemektedir. Genel itibari ile aşırı güvenli yatırımcılar, aldıkları risk düzeyini yanlış yorumlamaktadırlar. Çünkü bu tür yatırımcılar için algılanan risk beklenen riskten daha önemlidir. Aşırı güven yatırımcı üzerinde sahip olduğu portföye ilişkin yüksek getiri inancına sahip olmaya neden olmaktadır. Bu da algılanan risk düzeyini değiştirmektedir.

Aşırı güven, yatırımcıların bilgilerinin doğruluğunu yanlış yorumlamasına ve bu bilgiyi analiz etme becerilerini aşırı tahmin etmesine neden olmaktadır. Bu da, yatırımcıların hisse senedi değer tahminlerine ve hisse fiyatlarının gelecekteki hareketlerine ilişkin kendi tahminlerine çok fazla güven duymaya teşvik etmektedir. Aşırı güven aynı zamanda, kötü yatırım kararlarına, aşırı işlem yapmaya, yüksek risk almaya neden olmakta ve sonucunda da portföy kayıpları şeklinde kendini göstermektedir (Nofsinger, 2001: 23).

5.1.2. Aşırı Reaksiyon

Yatırımcıların bazı haberlere aşırı reaksiyon gösterdiğini ortaya koyan ilk uygulamaya yönelik çalışma De Bondt ve Thaler tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, piyasada uzun süre iyi haberler ve bilgiler yayılan menkul kıymetlerin normalinden daha fazla değerlendirildiğine işaret etmektedir. Aşırı reaksiyonun ne anlama geldiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için uygun reaksiyonun tanımının açık bir şekilde yapılması gerekmektedir. (Canbaş ve Kandır, 2004: 6). Piyasalara ilişkin haberlere Bayes kurallarına uygun olarak gösterilen tepkiye uygun reaksiyon denmektedir. Piyasa koşulları incelendiğinde yatırımcıların gösterdikleri tepkilerin çoğu zaman Bayes kuralları çerçevesinde olmadığı da kabul edilmektedir. Yatırımcıların yaptıkları en açık hatalardan biri, yatırım kararları alırken, en son gelen bilgilere daha fazla ağırlık verirken; temel oran bilgilere daha az ağırlık verip, bazen de göz ardı etmeleridir. Bilgilere gösterilen aşırı reaksiyon, hisse senedi fiyatlarının geçici olarak gerçek değerlerinden sapmasına neden olmaktadır. Aşırı reaksiyonun büyük ölçüde yatırımcıların aşırı iyimser veya aşırı kötümser beklentilerinden oluştuğu kabul görmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, aşırı reaksiyon hipotezi, yatırımcıların beklenmedik ve dramatik olaylara aşırı reaksiyon gösterdiğini ileri sürmektedir (Canbaş ve Kandır, 2004: 29).

5.1.3. Düşük Reaksiyon

Hisse senedi piyasalarında düşük reaksiyonun varlığı ilk kez Ball ve Brown tarafından ortaya konulmuştur. Ball ve Brown 1957-1966 yılları arasında belirledikleri kriterlere uyan 261 ABD hisse senedi üzerinde yaptıkları uygulamalı çalışmada hisse senedi fiyatlarının kazanç açıklamalarına 12 ay önceden başlayarak tepki vermeye başladığını ve söz konusu tepkinin kazanç açıklamasının yapılmasından sonra yaklaşık bir ay kadar süre ile devam ettiğini belirlemişlerdir. Düşük reaksiyonun psikolojik nedeninin “tutuculuk” olduğu belirtilmektedir.

Tutuculuk, bireylerin yeni gelişmelerle karşılaştıklarında inançlarını değiştirmekte yavaş kalmalarını ifade etmektedir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, tutuculuk düşük reaksiyonun nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Yatırım kararlarında tutucu olan bireyler, firmaların kamuya yaptıkları açıklamaları (özellikle kazanç açıklamalarını) tamamen değerlendirme eğiliminde olmamaktadırlar. Bunun sebebi, yatırımcıların, açıklanan rakamların geçici faktörleri de kapsadığını ve daha önceden yapılan kazanç tahminlerine bağlı kalmanın daha doğru olduğuna inanmalarındır. Buna bağlı olarak, tutucu yatırımcılar, firmaların yaptıkları açıklamalara kısmen yanıt vermekte ve değerlendirmelerini kısmen değiştirmektedirler. (Barberis, Shleifer ve Vishny, 1998: 9-10)

5.1.4. Ayrılma Etkisi

Ayrılma etkisi, insanların bilgi ortaya çıkıncaya kadar, bilgi karar için çok önemli olmasa bile ve bilgiyi dikkate almaksızın karar verecek olmalarına rağmen karar vermek için bekleme eğilimidir. Ayrılma etkisi Savage'nin rasyonel davranışın garanti ilkesiyle çelişmektedir.

Ayrılma etkisi, spekülatif varlık fiyatları volatilitesindeki değişimi açıklamada veya bilgi ortaya çıktığı zaman spekülatif varlık fiyatları işlem hacmi değişimini açıklamada yardımcı olabilir. Örneğin, ayrılma etkisi önemli bir açıklama yapılmadan önce düşük volatilité ve düşük işle hacmini; önemli bir açıklamadan sonra ise yüksek volatilité ve yüksek işlem hacmini açıklayabilmektedir (Shiller, 1998: 18).

5.2. Zihinsel Yanılsamalar

5.2.1. Kayıptan Kaçınma

Kayıptan kaçınma, verilen bir kayıptaki zihinsel cezanın, aynı ölçüde verilen bir kazançtaki zihinsel ödülünden daha büyük olacağı fikrine dayanır.

Kahneman ve Tversky insanların kayıp ihtimaline nasıl cevap verdikleri üzerinde çalışmıştır. İnsanlara kesin olarak 7.500 dolar kaybedecekleri ya da 10.000 dolar yatırdıklarında % 25 şans ile kaybetmeyecekleri % 75 şansa kaybedecekleri söylenmiştir ve su soru sorulmuştur. Garanti olarak verilen kaybı mı yoksa şansını mı seçerdiniz? Çoğu insan ikinci seçeneği seçmiştir. Çünkü insanlar kayıptan nefret eder ve şüpheli seçenek kayıp elde etmeme umuduna dayanır. Kahneman ve Tversky işte bu fenomeni kayıptan kaçınma olarak tanımlamıştır. (Brabazon, 2001: 4).

5.2.2. Pişmanlıktan Kaçınma

Pişmanlık, mevcut diğer seçeneklerin içinden seçilen bir seçeneğin aslında en iyisi olmadığı anlaşıldığında hissedilen acıdır ve insanlar hatanın büyüklüğü önemli olmaksızın pişmanlık hissetmeye programlanmışlardır. Bu durum kişinin yatırım sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Pişmanlık teorisi, yatırımcıların değeri düşen hisse senetlerini satmayı geciktirerek, değer kazanan hisseleri çabuk bir şekilde elden çıkardıkları gerçeğini açıklamaya yardım eder. Pişmanlık teorisi, yatırımcıların yapmış oldukları hatayı sonuçlandırmamak ve pişmanlık hissetmemeleri için değer kaybeden hisse senetlerini elden çıkarma konusunda kaçındıklarını belirterek yorumlanabilir. Yatırımcılar değer kazanan hisse senetlerini, daha sonra hisse senedi değer kaybettiğinde pişmanlık hissetmemek için ellerinden çıkarırlar (Shiller, 1998: 7). Kısacası, yatırımcılar pişmanlık duyacakları kararlardan kaçınma, gurur duyacakları kararları ise uygulama eğilimindedirler.

5.2.3. Zihinsel Muhasebe

Zihinsel muhasebe, yatırımcıların verdikleri finansal kararlara ilişkin sonuçları nasıl değerlendirdikleri ile ilgilenmektedir. Zihinsel muhasebe sistemlerinin varlığı, yatırımcıların irrasyonel finansal kararlar almasına neden olabilmektedir. Büyük işletmelerden bireylere kadar tüm organizasyonların muhasebe sistemleri bulunmaktadır. İşletmeler, parasal işlemleri, muhasebe hesapları aracılığıyla izlemektedir. Bireyler de işletmelere benzer biçimde kararlarını ayrı zihinsel hesaplara kaydetmektedir. Bir seçeneğe ait olan sonuç, zihinsel hesaba kaydedildikten sonra, o sonucun değerlendirilmesini etkilemektedir. Böylece zihinsel hesapların varlığı, bireylerin kararlarını etkilemektedir (Thaler, 1985: 184). Mental muhasebenin temelinde yatan ana fikir, farklı hesaplarda karşı karşıya geldikleri farklı türdeki riskli işleri ayırma ve ardından hesaplar arası

olası etkileşimlere aldırılmadan her hesaba beklenti teorisi kararlarının kurallarını uygulama eğilimidir. Mental hesaplar içerikle ayrılabilceği gibi zamana bağılı olarak da ayrılabilir.

5.2.4. Çerçeveleme Etkisi

Genel olarak çerçeve etkisi, çok boyutta ortaya çıkan nesne ve olayların doğru değerlendirilememesinden kaynaklanan algısal yanılgılardır. Nesne ve olayların doğru algılanması için, onları oluşturan hal ve yerlerin sınırlandırılması, yani, onları niteleyen ilişkilerin doğru algılanmasına yol açacak bir çerçeve içine oturtulması gerekmektedir. Bu çerçevenin oluşturulamaması algısal yanılgıların bir nedeni olarak görülmektedir (Abaan, 1998: 180-183).

6. ANOMALİLER

“Anomali” kavramı, genel kabul görmüş kurallardan sapmalar olarak tanımlanmaktadır. Eğer ampirik bir bulguyu teorik çerçevede rasyonelize etmek güç ise veya bu bulguyu açıklamak için makul olmayan varsayımlar yapmak gerekli ise, söz konusu bulgu anomali olarak değerlendirilmektedir.

Finans literatüründe hisse senedi getirileri ile ilgili ampirik çalışmalar, yaygın iki anomali üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bunlar, hisse senetlerindeki, bazı haberlere karşı (kazanç duyuruları gibi), eksik-yetersiz reaksiyon durumu ve birbirini takip eden iyi ya da kötü haberler sonucu oluşan aşırı reaksiyon durumu anomalisidir.

Fiyatlarda rasyonel olmayan belirli yönde düzenli tekrar eden fiyat hareketleri olarak tanımlanabilecek anomalileri genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Daniel vd., 1998: 1839-1886):

- Kamusal bir olay sonucu ortaya çıkan sinyaller neticesinde elde edilen ortalama getirilere bakarak takip eden dönemde ortaya çıkabilecek anormal getiriler,
- Bireysel hisseler ve piyasanın tamamı için hisse senetlerinin pozitif kısa dönem hareketi,
- Kısa dönem getirilerine zıt bir şekilde ortaya çıkan ve uzun dönemli trend dönüşlerine sebep olan aşırı tepki hareketleri,
- Şirketlerin temel değerlerindeki değişikliklerle orantısız olarak hisse senedi fiyatlarında ortaya çıkan aşırı hareketlilik,

- Kısa dönemde fiyatlarda, sürpriz bir şekilde ortaya çıkan kazançlar hakkındaki duyurularla aynı yönde ortaya çıkan bir hareketlilik ve uzun dönemde fiyatlarda ortaya çıkan zıt yönde bir hareketlilik.

Kesitsel anomaliler, sektör ortalamasının üzerinde veya altında piyasa değerine ya da finansal oranlara sahip firmaların belli bir dönemde piyasa ortalamasından sapmalar göstereceğini ifade etmektedir.

Dönemsel anomaliler, hisse senedi getirilerinin gün, hafta, ay, tatil dönemi gibi farklı dönemlerde, diğer dönemlerden farklı bir davranış gösterdiğini ifade etmektedir.

Teknik anomaliler, ise temel ve teknik analiz yöntemleri kullanılarak farklı etkinlik düzeyine sahip piyasalarda, ortalama piyasa getirisinin üzerinde getiriler sağlanabileceğini açıklamaktadır.

Politik faktörlere dayalı anomaliler, seçim dönemlerinde ve çeşitli siyasi görüşlere sahip partilerin iktidar oldukları dönemlerde elde edilen aşırı getiri farklılıklarını incelemektedir.

Ekonomik faktörlere dayalı anomaliler ise enflasyon, döviz kuru, hazine bonusu faiz oranları, para arzı, sanayi üretim endeksi gibi makroekonomik faktörlerdeki değişimler dikkate alınarak yatırım yapıldığında ortaya çıkan yüksek volatiliteye dayanarak piyasa ortalamasının üzerinde getiriler sağlanabileceği ifade edilmektedir

6.1. Anomalilerin Sebepleri

6.1.1. İşlem Zamanı Hipotezi

İşlem zamanı hipotezine göre, ancak borsa işlemlerinin gerçekleştiği zamanlarda elde edilebilecek her güne ait ortalama getiri sabit olup diğer günlerden herhangi bir farklılık arz etmeyecektir. Ancak reel işlem piyasası göz önüne alınıp, yeni bilgi, etkin piyasa etkeni olarak kabul edildiğinde menkul kıymet piyasasının kapalı olduğu zamanlarda bile birtakım bilgilerin sağlandığı bilinmektedir. Yani menkul kıymet piyasasında sağlanan bilgi akışı durdurulamaz. Yeni gelen bilgiyi edinen yatırımcı piyasanın açıldığı ilk anda işlemini gerçekleştirecektir (Schwert, 2002: 4).

6.1.2. Yapısal ve Kurumsal Etkiler

Anomalilere yol açan bir başka neden, borsaların işleyişi ile ilgili yapısal ve kurumsal faktörler olarak ileri sürülmüştür. Anılan faktörler arasında, alım-satıma ilişkin hesapların kapatılması, menkul kıymet ve

bedellerinin tevdi ve teslimi, işlem sıklığı, piyasa yapıcılarının etkisi gibi faktörler sayılmıştır (Schwert, 2002: 2-3).

6.1.3. Bilgilerin Kamuya Duyurulması

Firmalar kendi aleyhlerine olan bilgileri kamuya duyurmak için yatırımcıların artık işlem yapamayacakları kadar kısa süren zaman aralığını tercih etmektedirler ki, bu zaman aralığı da piyasanın kapanış dakikalarıdır. Bu durumun nedeni yatırımcının yeni gelen bilgidен etkilenme düzeyini hafifletmektir. Örneğin haftanın günü veya hafta sonu etkisi denilince, finansal literatürde hisse senedi getirilerinin haftanın ilk işlem günleri olan Pazartesi günleri sistematik olarak negatif getiri sağlamaları anlaşılmaktadır (Schwert, 2002: 2-3).

6.1.4. Yatırımcı Davranışları

Yatırım kararları için ayrılan süre, haftanın günleri açısından çeşitli farklılıklar gösterir. Doğal olarak aracı kuruluşlar, kurumsal yatırımcılar, yatırım danışmanları ve benzeri kurumların kararlarını hafta içinde alırken, bireysel yatırımcılar bu kararı hafta içinin yanında hafta sonu da alırlar. Bu anomalinin muhtemel nedenlerinden biri, haftanın günlerine bağlı olarak bireylerin alım-satım emirleri arasında herhangi bir trendin gözlemlenmesi olabilir, zira alım gününü etkileyen faktörlerle satım gününü etkileyen faktörler birbirinden farklıdır (Schwert, 2002: 2-3).

7. BEKLENEN FAYDA TEORİSİ

Bernoulli'nin beklenen fayda teorisi ölçülebilir bir fayda fonksiyonuna dayanarak belirsizlik halinde insan davranışlarını açıklamaya çalışır. İnsanlar karar verdikleri anda bu karardan doğacak sonucu tam olarak bilmemektedir. Bir eylemin sonucu tam olarak bilinmeden bu eylemi yapmak konusunda bir kararın önceden alınma gereği, iktisat teorisinde belirsizlik halinde insan davranışlarını açıklayacak modellerin geliştirilmesine yol açmıştır. Schoemaker bu modellerin; faydanın nasıl ölçüldüğüne, olasılığın ve meydana gelen sonucun birbirinden ayrıştırılma yöntemine ve yine olasılığın ve meydana gelen sonucun birlikte ele alınması için birbiriyle çarpılmasına imkan verecek beklenen değer operatörünün tanımlanmasına göre farklılaştığını ileri sürmektedir.

Örneğin, Bernoulli, daha önceki düşüncenin aksine, insanların beklenen parasal değeri değil, beklenen bu parasal değer beklenen

faydasını maksimize ettiklerini ileri süren bir beklenen fayda teorisi düşünmüştür. Ancak, Bernoulli, beklenen faydanın nasıl ölçüleceği konusunda herhangi bir somut önermede bulunmamıştır.

John Von Neumann ve Oscar Morgenstern, Bernoulli'nin öncülüğünü yaptığı beklenen fayda düşüncesini geliştirerek, bu düşüncenin bir teoriye dönüşmesini sağlamışlardır. Bernoulli'nin karşı karşıya kaldığı faydanın ölçüm sorununu bir fayda indeksi kurarak aşan Neumann ve Morgenstern, risk içeren durumlarda tüketici tercihlerini neo-kardinalist (neo-cardinalist) bir çerçevede ele alan geleneksel talep analizinin bazı varsayımlar altında rasyonel bir seçim olduğunu kanıtlamışlardır (Abaan, 1998: 125).

8. BEKLENTİ TEORİSİ

Beklenti teorisi birçok araştırmacı tarafından her zaman en çok tercih edilen ve en iyi teori olarak görülmüştür (Shiller, 2001). Bu teorinin diğer ekonomik teorilere hakim olan yönü, gerçekten belirsizlik ortamında kişilerin rasyonel davranacağına ekonomik temsilini sunmasıdır (Shiller, 2001). Bu teorinin çekiciliği tahmin edilemeyen insan davranışları gibi birçok durum için sorgulanmaktadır (Shiller, 2001 ve Allais, 1953). Mesela Fransız ekonomist Maurice Allais yaptığı deneyde insanların şans oyunları oynarken sistematik bir şekilde fayda teorisinin gereklerini ihlal ettiklerini görmüştür. Deneyinde Allais deneklere %25 ihtimalle 2000\$ mı yoksa %20 ihtimalle 3000\$ mı tercih ettiklerini sorulmuş, denekler %65 ihtimalle ikinci seçeneği tercih etmişlerdir. Bu defa aynı deneklere %100 ihtimalle 3000\$ veya %80 ihtimalle 4000\$ arasında tercih yapmaları istenmiş ve deneklerin %80'i ilk seçeneği tercih etmişlerdir. Her iki soruda da ikinci seçeneğin beklenen faydası yüksek iken insanlar ikinci soruda daha kesin olan seçeneği tercih etmişlerdir. Esas itibarıyla iki soru arasında olasılıkların farkından başka bir fark bulunmazken, insanların küçük olasılıklarla büyük olasılıkları aynı düzeyde değerlendirmedikleri görülmektedir. Beklenti teorisi matematiksel olarak beklenen fayda teorisindeki olasılıkların yerine ağırlıklar ve fayda fonksiyonunun yerine değer fonksiyonu konularak ifade edilebilir. Beklenti teorisinde bireyler ağırlıklı toplamlarını ve değerlerini maksimize etmeye çalışmaktadırlar (Kahneman ve Tversky 1979; Shiller 2001). Kahneman ve Tversky (1979) göre ağırlıklar yüksek olasılıklara bir, düşük olasılıklara da sıfır ağırlık atandığı gerçek olasılıkların bir fonksiyonun olarak belirlenir. Diğer bir deyişle insanlar olasılığı düşük

ihtimalleri imkânsız gibi olasılığı yüksek ihtimalleri de kesin gibi algılarlar (Kahneman ve Tversky, 1979). İnsanlar olması kesin olan bir şeye ihtimali düşük dahi olsa yüksek ağırlıklar atarlar, örneğin piyango çıkma ihtimali düşük olduğu halde kitleleri heyecanlandırması durumu gibi; veya kesin olmama durumuna düşük ağırlık atarlar, uçuş sigortalarının ödenmemesi gibi (Jain, 2012: 20).

9. SINIRLI ARBİTRAJ

Rekabetçi piyasalarda insanların yanılma payı üzerinde çalışan davranışsal finansın ilk temel dayanağı sınırlı arbitraj ve ikincisi ise yatırımcı hissi teoridir. Finans biliminde temel konulardan biri avantajlı olan farklı fiyatlar için farklı iki piyasada anlık menkul kıymet alımı ve satımı olarak tarif edilen arbitraj kavramıdır. Etkin piyasalar teorisine göre teorik olarak arbitraj, sermaye gerektirmez ve risk taşımaz. Arbitrajcı daha ucuz olan menkul kıymeti satın aldığı ve daha pahalıya sattığında, gelecekteki net nakit akımlarının sıfır olacağı kesindir ve kişi kârını olumlu ele alır. Arbitraj menkul kıymet piyasalarının analizinde önemli bir rol oynar, çünkü fiyatları temel değere çeker ve piyasaların etkinliğini devam ettirir.

Etkin piyasalar teorisinin aksine davranışsal finansın merkezindeki tartışma arbitrajın riskli olduğu ve bu yüzden sınırlı olduğudur. Arbitrajın faydalı olması, fiyatı noise (gürültü) işlem tarafından potansiyel bir şekilde etkilenmiş olan menkul kıymetler için, ikamelerinin olmasına dayanır. Riskleri sınırlandırmak için, arbitrajcılar ikamesi olan menkul kıymetlerin yüksek fiyatlı olmayanlarını satın alabilmelidir. Fakat bazı durumlarda menkul kıymetler ikamelere sahip olmayabilir. Böylece arbitraj, fiyat seviyelerinin yüksek olmasını ve arbitrajcı için riski engelleyemez. Bu yüzden arbitrajcı ikame portföy alamaz ve kısa dönemde satamaz. Sonuç olarak eğer arbitrajcı riskten kaçınırsa, arbitraj sınırlı hale gelir (Shleifer, 2000: 89-111). Burada rasyonel olmayan işlemciler “noise işlemciler” olarak bilinirken, rasyonel işlemciler ise arbitrajcılar olarak tanınmaktadır.

10. ZITLIK VE MOMENTUM STRATEJİLERİ

Hisse senedi alım satımlarının başladığı ilk günden bu yana basit alım satım stratejileri fazlaca merak uyandırmıştır. En basit alım satım stratejileri, hisse senetlerinin daha önceki dönemlerdeki getirilerini ele alan modelleri örnek almaktadırlar. Son zamanlarda yapılmış birçok çalışma,

geçmiş hisse senedi hareketlerine dayalı, görece olarak basit bazı alım satım stratejilerinin önemli miktarda normalüstü getiriler elde ettiğini ortaya koymuştur. Zıtlık ve momentum stratejileri bu basit alım satım stratejisi modellerinin iki zıt örnekleridir. Yapılan çalışmalarda hem getiri dönüşleriyle ilişkili zıtlık stratejilerinin hem de getiri devamlılığına dayalı momentum stratejilerinin her ikisinin de sürpriz bir biçimde karlı olduğunun farkına varılmıştır.

Zıtlık veya momentum yatırım karları, hisse senedi getirilerinde beklenen farklılıklarla veya hisse senedi getirilerinin zaman serileri tahmin edilebilirlikleriyle açıklanabilir. Literatürde, zaman serileri tahmin edilebilirlikleri üzerinde daha büyük bir ilgi olsa da, günümüzde yeni modeller giderek daha fazla dikkat çekmektedirler. Hatta, stratejinin zıtlık ya da momentumla ilgisi olmadığı, herhangi bir stratejinin başarısının varlık fiyatlarının zaman serileri davranışına dayandığı söylenebilir. Kısaca, bazı hususlar göz önüne alındığında bir hisse senedinin, önceki performansına dayandığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu durum, rastsal yürüyüş modeline ve piyasa etkinliğine ters düşmektedir. Zıtlık ve momentum stratejileri arasındaki ana farklılık, bunların araştırıldığı veya pratikte kullanıldıkları zaman aralıklarından kaynaklanmaktadır. DeBondt ve Thaler çalışmalarında, ABD hisse senedi piyasasında uzun vadede getiri dönüşlerinin olacağı yönünde güçlü kanıtlar ortaya koymuşlardır. Çalışmalarında, son 3 ila 5 yıllık zaman periyodu içinde zayıf performans gösteren hisse senetlerinin yani geçmişte kaybedenlerin, güçlü performans gösteren hisse senetlerinden diğer bir ifade ile geçmişte kazananlardan yüksek performans gösterme eğiliminde olduklarını zikretmişlerdir. Bu tip bir yatırımı da zıtlık stratejisi olarak adlandırmışlardır. Aksine, Jegadeesh ve Titman ise ABD hisse senedi piyasasında 3 ila 12 aylık zaman periyodunda geçmişte kazananların geçmişte kaybedenlere göre üstün performans göstereceği ortalamının devam edeceğini de iddia ederek bunu da momentum stratejisi olarak isimlendirmişlerdir. Onları takip ederek, Conrad ve Kaul getiri bazlı alım satım stratejilerinden kaynaklanan karları analiz etmişlerdir. Bulgularına göre, zıtlık stratejisi çok kısa vadelerde (haftalık, aylık) veya uzun vadelerde (2 yıldan 5 yıla kadar) önemli karlar elde etmeyi sağlarken, momentum stratejisi genellikle orta vadede (3 aydan 12 aya kadar) kar elde etmeyi sağlamaktadır (Balı, 2011: 43-44).

11. SONUÇ

Günümüz finans piyasalarının tam etkin bir yapıda faaliyet gösterdiğini söylemek zordur. Bu şartlar altında da yatırımcının psikolojisi ve algılama biçimi yatırım kararlarını, dolayısıyla da pazar gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Davranışsal finans, sınırlı arbitraj ve yatırımcı psikolojisi olmak üzere iki boyuttan oluşur. Bir taraftan arbitraj olanaklarının kısıtlanması, piyasalar arasındaki fiyat farklılıklarının, en azından kısa vadede, giderilmesine engel olurken; diğer taraftan yatırımcıların geçmiş tecrübeleri ve yasadıkları çevrenin etkisiyle verdikleri kararlar, pazara şekil vermektedir.

Davranışsal finans insanı tamamen rasyonel bir varlık olarak görmemekte ve bazı finansal olayların, bu şekilde daha iyi açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Davranışsal finansın temelini bilişsel psikoloji alanında yapılan çalışmalar oluşturup, özellikle riskli durumlarda karar verirken beklenen fayda teorisinin varsayımlarından nasıl uzaklaşıldığını anlamamızı sağlayarak insan kararlarını etkileyen psikolojik faktörlerin neler olduğu konusunda ve yatırımcıların gerçekte nasıl davrandığının anlaşılmasını sağlamaktadır.

Davranışsal finans ayrıca, arbitrajın kısıtlı olması sebebiyle piyasaların etkin olamayacağını iddia etmektedir. Etkin piyasa hipotezine göre, yatırımcılar rasyoneldir, bazı yatırımcılar rasyonel değilse bile rasyonel olmayan yatırımcıların davranışları birbirini dışlar ve fiyatları etkilemez veya yatırımcılar aynı yönde rasyonel olmayan davranışlar sergilerlerse, piyasada bulunan rasyonel arbitrajcılar, rasyonel olmayan davranışların fiyatları etkilemesini önler. Fakat davranışsal finans, temel risk, irrasyonel yatırımcı riski ve uygulama maliyetleri olarak açıklanan nedenlerle arbitrajın kısıtlı olduğunu iddia etmektedir.

Kısaca, bilişsel ve duygusal faktörler finans piyasalarında ihmal edilemeyecek bir rol oynamaktadır. Bu rolün davranışsal finans aracılığıyla anlaşılması ve uygun önlemlerin alınması, sadece bireylerin yatırım kararlarına değil, genel piyasanın gücüne de katkı sağlayacaktır. Bunun için yatırımcının davranışsal eğilimler ve sapmalar konusunda eğitiminin, kamuyu aydınlatma ve finansal raporlama kurallarındaki iyileştirme ve yatırımcı bireylerin anlayacağı şekilde yalınlaştırılması, bireylerin seçimlerinde daha olumlu sonuçlar verecektir.

KAYNAKÇA

Abaan,E.(1998). Fayda Teorisi ve Rasyonel Seçimler. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği no: 2002/3.

Baker,M.ve Stein, J.(2004). Market Liquidity as A Sentiment Indicator. Journal of Financial Markets 7, <http://people.hbs.edu/mbaker/cv/papers/MarketLiquidity.pdf> (14.11.2012)

Baker,M. ve Wurgler,J.,(2004), A Catering Theory of Dividends, Vol.LIX,No.3,http://pages.stern.nyu.edu/~jwurgler/papers/wurgler_baker_dividends.pdf (14.11.2012)

Balı,S.(2011), Zıtlık Ve Momentum Stratejileri Teori ve Uygulama, Çatı Kitapları, İstanbul.

Barberis,N., Shleifer,A., ve Vishny,R., (1998), “A Model Of Investor Sentiment”, Journal of Financial Economics.

Barberis, N. ve Thaler,R.(2002), “A Survey Of Behavioral Finance”, The Handbook of the Economics Of Finance http://faculty.som.yale.edu/nicholasbarberis/ch18_6.pdf(18.10.2012)

Berk, N.(2005). Finansal Yönetim, 8. Basım, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Brabazon, T.,(2000) “Behavioural Finance: A new sunrise or a false dawn?”, University of Limerick.

Brealy, R.A. ve Myers, S.C. (2003). Principles of Corporate Finance. McGraw-Hill, Seventh Edition

Camerer, Colin F. ve Loewenstein, G.(2002), Behavioral Economics: Past, Present, Future. California Institute of Technology, Division of the Humanities & Social Sciences Working Paper, <http://www.hss.caltech.edu/~camerer/ribe239.pdf> (09.12.2012)

Canbaş, S., ve Kandır, S. Y. (2004). Türkiye'deki Yatırım Fonları Performanslarının Tutarlılığının İncelenmesi. Finans-Politik & Ekonomik Yorumlar, Yıl 41, Sayı 480

Chew, D.H. (2001). Corporate Finance Where Theory Meets Practice. McGraw Hill Com. Inc., New York

Daniel, K., Hirshleifer, D., ve Subrahmanyam, A. (1998). Investor Psychology and Security Market Under- and Overreactions. Journal of Finance

DeBondt W, ve Thaler, R.(1990), “Do Security Analysts Overreact?”, American Economic Review, Vol:80.

Demirel, E. (2012). Finansal Piyasa Analizleri ve Portföy Yönetimi. Kriter Yayınevi, İstanbul, ss77-82.

Demireli, E., Akkaya, C.G. ve İbaşı, E. (2010). Finansal Piyasa Etkinliği: S&P 500 Üzerinde Bir Uygulama. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2(11).

Döm, S. (2003), "Yatırımcı Psikolojisi", İstanbul, Değişim Yayınları.

Emery, G. W. (1998). Corporate Finance Principles and Practice. Addison-Wesley Longman Inc. United States of America.

Estrada, J. (2001), "Law and Behavioral Economics" <http://web.iese.edu/jestrada/PDF/Research/Others/L&BE.pdf> (18.10.2012)

Fama, E. (1969), Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work, The Journal of Finance, Vol. 25, No. 2, Papers and Proceedings of the Twenty-Eighth Annual Meeting of the American Finance Association New York, N.Y. <http://www.jstor.org/stable/2325486>

Fuller, R. (1998), "Behavioral Finance and Sources of Alpha", Journal of Pension Investing, Vol 2, No:3.

Jain, V. (2012). An Insight into Behavioral Finance Models Efficient Market Hypothesis and its Anomalies, Researchers World, Journal of Arts & Science & Commerce, Vol:3.

Karan, M. (2001). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Konuralp, G. (2006). Sermaye Piyasaları Analizler, Kuramlar ve Portföy Yönetimi. Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Lee, C., Shleifer, A., ve Thaler, R. (1990), Investor Sentiment and The Closed-End Fund Puzzle, The Journal of Finance, Vol. XLVI, No:1

<http://www.economics.harvard.edu/faculty/shleifer/files/InvestorSentiment.pdf> (24.10.2012)

Lei, Q., Guojun, W., (2005), Time-Varying Informed and Uninformed Activities, Journal of Financial Markets 8, http://www.bauer.uh.edu/wu/Papers/JFM2005_InformTrade.pdf (09.11.2012)

Lys, T., ve Sohn, S. (1990), The association between revisions of financial analysts' earnings forecasts and security-price changes, Journal of Accounting and Economics, Vol: 13, Issue: 4

Nofsinger J. R. (2001), Investment Madness: How Psychology Affects Your Investing...And What To Do About It. Prentice Hall.

Ross, S.A., Westerfield, R.W. ve Jordan, B.D. (2001). Essentials of Corporate Finance. McGraw Hill International Edition, Singapore.

Ross, S.A., Westerfield, R.W. ve Jaffe J.F. (2002). Corporate Finance. Sixth Edition. McGraw Hill. Inc., New York. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304405X04000686-item1#item1>

Schwert, G. W. (2002), Anomalies and Market Efficiency. <http://218.2.28.130/tushu/book/book12/2009875799258.pdf> (17.10.2012)

Shiller, R., J. (1998), Human Behavior and the efficiency of financial system, National Bureau of Economic Research Working Paper No.6375

Shleifer, A.(2000), Inefficient Markets: An Introduction To Behavioral Finance, 1. Basım, New York: Oxford University Press Inc.,

Tabarrok,A. (2013), "Lars Peter Hansen Nobelist" <http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2013/10/lars-peter-hansen-nobelist.html>

Thaler,H.,R.(1985) "Mental Accounting Matters", Journal of Behavioral Decision Making. <http://faculty.chicagobooth.edu/richard.thaler/research/pdf/MentalAccounting.pdf> (16.10.2012)

Thaler, H. R.(2000), "From Homo Economicus to Homo Sapiens" Journal of Economic Perspectives, Vol.14, No: 1.

Thaler, H. R. ve Sendhil M., (2000). Behavioral Economics, NBER Working Paper No. 7948, <http://www.nber.org/papers/w7948>. (20.11.2012)

Tvede, L.(1999), The Psychology of Finance, 1st Edition, West Sussex, England: John Wiley & Sons Ltd.

Tversky, A., ve Kahneman, D. (1979), "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk" *Econometrica*, 47(2) http://www.princeton.edu/~kahneman/docs/Publications/prospect_theory.pdf (20.11.2012)

DEVLET İNŞASINDA BAŞARI VE KURUMLARA TALEP: TÜRKİYE’NİN AFGANİSTAN’DAKİ ROLÜ (2001-2011)

Mehmet YILDIZ*

ÖZET

Akademik çevrelerde, uzun süredir devlet inşasında başarı elde etmek amacıyla yapılan tartışmalar devam etmektedir. Günümüzde icra edilen Afganistan devlet inşası da, yapılan veya yapılacak çalışmaları test edebilme imkânı sağlayan önemli bir örnek olaydır. Afganistan’da Batı, güvenliğe öncelik vermenin tek başına devlet inşasında başarı getirmeyeceğini görmüştür. Buna karşı Türkiye’nin Afganistan’da üstlenmiş olduğu yumuşak gücü ön plana çıkaran ve tüm yerel aktörleri devlet inşa sürecine katılmaya teşvik eden rolünün önemi, her geçen gün artmaya devam etmektedir. Akademik çevreler tarafından, “devlet inşasında başarının nasıl sağlanacağı” sorusuna cevap aranırken, Türkiye’nin Afganistan’daki rolü incelenmesi gereken bir gerçekliktir. Makalede bu gerçeklik ortaya koyulmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet inşasında başarı, yumuşak güç, Türkiye, Afganistan, kurumlara talep.

SUCCESS IN STATEBUILDING AND DEMANDING OF INSTITUTIONS: TURKEY’S ROLE IN AFGHANISTAN (2001-2011)

ABSTRACT

In academic circles, the discussions have continued in order to achieve success in state building for a long time. Today, the execution of state building in Afghanistan is an important example of event provides the possibility to test the work made or to be made. West gained in Afghanistan, giving priority to security will just not bring success in state building. Meanwhile, the importance of the role of Turkey, which highlighting the soft power and encouraging all of the local actors to participate in state building process has continued to grow with each passing day in Afghanistan. Turkey's role in Afghanistan is the reality that needs to be examined, searching for the answer to the question of “how can we achieve the success in state building” by academic circles. This article tries to put forward this reality.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İletişim: mehmetyldiz@hotmail.com

Key Words: *Success in state building, soft power, Turkey, Afghanistan, demanding of Institutions.*

1. GİRİŞ

Afganistan, 11 Eylül sonrası başlayan Sınırsız Özgürlük Harekâtı ile birlikte, devlet inşa sürecine girmiştir. Bu süreç, 2010 yılında yapılan İkinci Londra Konferansı, Kabil Konferansı, NATO Lizbon Zirvesi ile birlikte çekilme ve yerel otoriteye yönetimi bırakma aşamasına gelmiştir. Yaklaşık on yıl süren bu dönemde, Türkiye gerek BM gerek NATO çerçevesinde, Afganistan'ın inşasına büyük katkılarda bulunmuştur. Türkiye'nin Afganistan'da yumuşak güç (soft power) kullanarak yaptığı katkılar, hem Afganistan'daki yerel aktörler ve hükümet hem de diğer müttefik ülkeler tarafından takdirle karşılanmış ve Türkiye'nin devlet inşa sürecindeki rolünü her geçen gün artırmıştır.

Son dönemde Afganistan devlet inşa sürecinin başarısının, sadece askeri yöntemlerle değil sivil çözümler ve tüm grupları kapsayacak bir diyalog süreciyle olması gerektiği yönünde uluslararası otoriteler tarafından yapılan açıklamalar, yumuşak gücün (soft power) devlet inşası sürecinde sert güçten (hard-power) daha önemli olduğunu göstermektedir. Makalede; Devlet İnşasının başarısı için, devlet inşa eden ülkelerin ve uluslararası toplumun, Türkiye'nin Afganistan'da icra edilen devlet inşa sürecinde (2001-2011 arası dönem) gösterdiği başarı örnek olayından yola çıkarak, tüm kesimleri kapsayacak “yumuşak güç (soft power)” içeren politikaları “sert güç (hard power)” içeren politikalara göre daha fazla tercih etmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Makalede; sıra ile devlet inşasında başarı, Batı ve Afganistan'da devlet inşası, Türkiye ve Afganistan'da devlet inşası, Afganistan devlet inşasında yumuşak güç-başarı ilişkisi analiz edilecektir.

2. DEVLET İNŞASINDA BAŞARI

Literatürde birbiriyle ana çatı itibari ile uyuşan ancak bazı kavramlarda farklılık gösteren devlet inşası tanımları bulunmaktadır. Francis Fukuyama'a göre devlet inşası “Yeni devlet kurumları kurmak ve olanları güçlendirmektir.” (Fukuyama, 2005: 7); David Chandler'a göre devlet inşası “Vatandaşların fiziksel ve ekonomik güvenliğini sağlayacak şekilde devlet kurumlarını inşa veya yeniden inşa edilmesidir.” (Chandler, 2006: 1); Fairlie Chappuis ve Heiner Hanggi'e göre devlet inşası “Devlet kurumlarının

yaratılmasıdır.” (Chappuis ve Hanggi, 2009: 33); Monika Heupel’a göre devlet inşası “Zayıf, bozulmuş ve çökmüş devlet kurumlarının temel alanlarda modern devlet kapasitesine ulaşacak şekilde yeniden inşa edilmesidir.” (Heupel, 2009: 59); Paul D. Miller’a göre devlet inşası “Liberal devletlerin, askeri, politik ve ekonomik güç kullanarak liberal normlara göre (Westfalya Tarzı) zayıf, başarısız ve çökmüş devletlerin daha efektif şekilde yönetilmelerini sağlamaktır.” (Miller, 2010: 9). Tanımların sayısını artırmak mümkündür. Ancak literatürden anlaşıldığı üzere, devlet kurumlarının güçlendirilmesi konusunda bir kavram birliği bulunmasına rağmen devletin güçlendirilmesi gereken kurum ve boyutlarında farklılıklar bulunmaktadır.

İnşa edilecek devletin nasıl tespit edileceği konusunda da literatürde birbirine yakın ama farklı kavramlar bulunmaktadır. Literatürde inşa edilecek devletler, zayıf (weak), başarısız (failed), çökmüş (colapsed) devlet gibi farklı isimler almaktadırlar. Günümüzde zayıf, başarısız ve çökmüş devletlerde, devletin güçlendirilmesini amaçlayan devlet inşasında, başarı sağlamaya çalışan değişik yaklaşımlar, akademik çevrelerde tartışılmaya devam etmektedir. Devlet inşasının başarısını, inşacı devletlerin yaptıklarıyla tanımlayan yaklaşımlara göre devlet inşasında başarı, liberalleşmeye, kurumsallaşma, güvenlik ve sivil topluma öncelik verilerek elde edilebilir.

Liberalleşmeye öncelik veren (Liberalization First) yaklaşımın temelini, “Devlet yasallığını, çoğunluğun seçimle belirlediği yönetimden alır.” esası oluşturmaktadır. Philip G. Roeder ve Donald S. Rothchild göre, inşa edilen ülkede demokrasinin temeli olan, güç paylaşımı (power sharing), kontrol ve dengeler (check and balance) sistemi kurulması, gruplar arası çatışmaları engelleyecek ve başarıyı getirecektir (Roeder ve Rothchild, 2005).

Liberalleşmeye öncelik verilmesinin, 1996 Bosna Hersek seçimleri gibi seçimlerde, etnik ve milliyetçi grupların birbiriyle iç savaşa sürüklenmesini engelleyememesinden dolayı, kurumsallaşmaya öncelik veren yaklaşımlar ortaya (Institutionalization First) çıkmıştır. Michael Barnett’a göre “Etkin kurumlar kurulmadan seçimler yapılmamalıdır.” (Barnett, 2006: 89); Roland Paris’e göre “Prematüre liberalleşmeler düşmanlıkları yeniden ateşlemektedir.” (Paris, 2004); Edward D. Mansfield ve Jack L. Snyder’e göre “Mature demokrasiler stabil olmayan ortamda bir şey elde edememektedirler.” (Mansfield ve Snyder, 2005).

Kurumsallaşmaya öncelik veren yaklaşımların, çok teknik ve uzun soluklu olmasından kaynaklı olarak, daha kısa süreli çözüm üreten,

güvenliğe öncelik veren yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Charles T. Call'e göre "Güvenlik olmadan diğer görevler imkânsızdır." (Call, 2008: 14); Amitai Etzioni'e göre "Güvenlik demokrasi sağlar ama demokrasi güvenlik sağlayamaz." (Etzioni, 2007: ix); James Dobbins'e göre "Ulus inşasının görevi çatışma olan toplumları barışçı hale getirmektir, ne fakir olanları refaha kavuşturmak ne de otoriter olanları demokratik yapmaktır. İlk görev halkın güvenliği ve insani yardımdır." (Dobbins, 2007: xxiii).

En son olarak, sivil topluma öncelik veren yaklaşım, tüm çatışmaların merkezinin insan olduğundan yola çıkarak, inşacı devletlerin en iyi çözümü insana yatırımla sağlayabileceği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Yaklaşım uluslararası toplumun partilere, kadın gruplarına, sosyal ağlara, spor kulüplerine vb. destek vermesini öngörmektedir. Catherine Barnes'e göre "Çatışmaların kaynağı insan olduğu için insana yatırım en iyi çözümdür." (Barnes, 2006).

Tüm bu akademik yaklaşımları birlikte değerlendirirsek, liberalleşmeye öncelik vermek Bosna örneğinde olduğu gibi çatışmaları engelleyememiştir. Güvenliğe öncelik vermek zamanla askeri işgale dönüşüp toplumda dirençlere yol açmıştır (footprint dilemma). Kurumsallaşmaya öncelik vermek teknik alanlara ağırlık vermeyi gerektirmektedir. Sivil topluma öncelik vermek ise çok uzun vadeli bir çalışma gerektirdiğinden (duration dilemma) gözlemlenmesi zor bir süreçtir. Değinilen nedenlerden dolayı, her ne kadar teknik konular içerse de, kurumsallaşmaya öncelik vermek, sivil topluma öncelik vermekten çok daha kısa, güvenliğe öncelik vermekten daha az toplumsal dirençle karşılaşan, liberalleşmeye geçmeden önce devlete sağlam bir alt yapı sağlayacak, devletin kaybolan güç ve otoritesini yeniden oluşturacak en optimal seçimdir. Afganistan örneğinde görüldüğü üzere uluslararası toplum bu dört yaklaşımdan güvenliğe öncelik veren yaklaşımı seçmiştir. Makalede, Sert güçle güvenliğe öncelik verilmesinin ve Afganistan'daki yerel kesimlerin devlet inşa sürecine tam anlamıyla katılmamasının, devlet inşa sürecindeki başarısızlığın asıl nedeni olduğu savunulmaktadır.

3. BATI VE AFGANİSTAN'DA DEVLET İNŞASI

Taliban sonrası Afganistan'da, 5 Aralık 2001'de imzalanan Bonn Anlaşması ile Geçici Hükümet kurulmuş ve devlet inşa çalışmaları başlamıştır. 2002 yılında yapılan Cenevre Konferansları ile uluslararası toplum, geçmişi Rus İşgaline kadar dayanan nedenlerden dolayı,

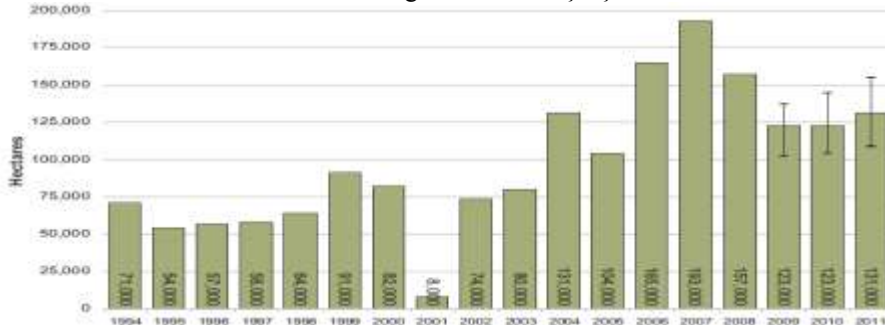
“güvenliği” Afganistan’ın en önemli sorunu olarak değerlendirmiş ve güvenlik olmadan ülkenin istikrarının sağlanmayacağına karar vermiştir (Esmer, 2005: 36,37). Bunun üzerine Afganistan’da güvenliği sağlamak için SSR (Güvenlik Sektör Reformu) çalışmalarına başlanmıştır. Balkan tecrübelerinden esinlenerek lider ülke stratejisi geliştirilmiştir. Lider ülke stratejisine göre, ABD’ye ANA’nın (Afgan Ulusal Ordusu) eğitimi, Almanya’ya ANP’nin (Afgan Ulusal Polisi) eğitimi, Japonya’ya DDR’nin (Silahsızlanma, Terhis ve Topluma Yeniden Kazandırma) uygulanması, İngiltere’ye Narkotik operasyonları, İtalya’ya Adalet Sektörü reformu, lider ülkeligi görevi verilmiştir. Diğer katılımcı ülkeler ise lider ülkelere yardımcı olmakla görevlendirilmiştir. 2003 yılında yapılan Tokyo Konferansıyla beş liderli SSR’nin uygulanmasına başlanmıştır (AREU, 2012: 71).

SSR’nin uygulanmasında ABD, ANA eğitimini üstlenmiştir. ABD önderliğinde ANA, 2011 yılında sayı olarak 179.000’i (Livingston ve O’Hanlon, 2012: 6) aşarak, istenen seviyelere gelmiştir. Ancak kurulan profesyonel ordunun, büyük problemleri vardır. ANA’nın birinci problemi finansman kaynaklıdır. Günümüzde ABD yıllık 1 Milyar Dolar civarında orduya yardım yapmaktadır. Ancak ABD çekilince ordunun finansmanının nasıl sağlanacağı halen netleşmemiştir. ANA’nın ikinci problemi insan kaynağı problemidir. Askeri eğitim merkezine gelenlerden, eğitim sonrası ve sırasında terk edip gidenlerin sayısı çok fazladır. Gelip eğitilenlerden, Taliban’a katılanların miktarı her geçen gün artmaktadır. ANA’nın üçüncü problemi etnik köken problemidir. Profesyonel orduda, maaş ödemeleri ile ilgili etnik sorunlar çıkmıştır. Halk, aylık yetmiş-yüz dolar kazanabilmek için orduya yazılmıştır. Ancak maaş ödemelerinde “Peştunlara çok verildi, Taciklere az verildi” gibi etnik sorunlar zaman içerisinde artmaya başlamıştır. Bu problemlerden anlaşılacağı üzere Batı, Afganistan’ın durumu ve yapısını bilmeden, profesyonel askerlik sistemini kurmuştur (Çetin, 2013: 9).

SSR’nin uygulanmasında Almanya, ANP’nin eğitimini üstlenmiştir. Almanya liderliğindeki ANP eğitiminde, istenen başarı sağlanamamıştır. Başarısızlığın temeli Bonn sürecine uzanmaktadır. Bonn sürecinde, öncelik orduya verilmiş, polise verilmemiştir. NATO önderliğinde uluslararası toplum Afganistan’da dış tehdidi iç tehdide göre daha öncelikli kabul etmiştir. Aslında Afganistan’ın iç problemleri (Adi suçlar, uyuşturucu vb.) dış problemlerine göre daha elzem durumdadır. Uluslararası toplum bunu böyle değerlendirmemiş ve polisin eğitimini ikinci plana atmıştır. 2002 yılında Afganistan’a baktığımızda, çoğunluğu eğitimsiz, okuma-yazma

bilmeyen, silahı olmayan 50.000 polis bulunmaktadır. Afgan hükümeti, polis sayısını 2006'da 70.000 çıkarmayı hedeflemiştir. Ancak Almanlar 2006'ya kadar sadece 3.600 polis eğitebilmişlerdir. Almanların yavaş ilerleyen ANP eğitim programı nedeniyle, EUPOL (Avrupa Polis Teşkilatı) polis eğitim sürecini üstlenmek zorunda kalmıştır (Weigand, 2013: 24). ABD'de de, Almanların yavaş ilerleyen polis eğitimi karşısında, alternatif olarak CSTC-A (Afganistan Birleşik Güvenliğe Geçiş Komutanlığı) programı ile beş haftalık polis eğitimleri vermeye başlamıştır. 2012 Mart ayı itibari ile bu eğitimler polis sayısını 149,642 kişiye çıkarmıştır (Weigand, 2013: 27). Ancak Almanlarla kıyaslandığında hızlı olan bu eğitimler, eğitim kalitesi olarak, yetersiz kalmıştır. Hatta 2009 Kasım ayına kadar, ANP personeli temel eğitim görmeden teröristlere karşı kullanılmıştır (Mackay, Sedra ve Burt, 2011: 5,6). Hızlı ve az eğitim almış güvenlik güçleri, çözeceğinden çok problemler yaratmıştır. Bu eğitim süreci, ANP'nin Afganistan'da "küçük asker" olarak görülmesine neden olmuştur. Terörle mücadelede, ANP'nin ANA kadar teçhizata sahip olmaması ve yetersiz eğitimi nedeniyle, ANA zayıflık oranlarını giderek artmaya başlamıştır. Batı, Afganistan'da, ANP'nin önemini tam olarak kavrayamamış, ANP ve ANA'nın sorumlulukları ve terörle mücadeledeki rollerini net olarak belirleyememiştir.

SSR'nin uygulanmasında İngiltere, narkotikle mücadeleyi üstlenmiştir. Afganistan'da 2011 yılı itibari ile 131.000 hektar haşhaş üretilmektedir (Afgan Opium Survey, 2011;15). 2007 yılında haşhaş üretimi, 2002-2011 arası dönemde içinde en üst düzeye çıkarak 2002 yılının yaklaşık üç katı olmuştur. 2011 yılı miktarı ise, 2002 yılındaki miktarın neredeyse iki katıdır (Tablo-1). Bu veriler Afganistan'da narkotikle mücadelenin başarısız olduğunu göstermektedir. Bu başarısızlığın en büyük nedeni, Batı'nın narkotikle mücadeleye yaklaşım tarzıdır. Afganistan'da, 11 Eylül sonrası ekonomik yaşamla ilgili her şey yıkılmıştır. Afganistan, kuru üzüm üretiminde dünya birincisiyken, şu an hiçbir şey kalmamıştır. Böyle bir ortamda haşhaş, halk için hayatta kalma çaresi olmuştur. Afganistan'da haşhaş üretiminin üçayağı vardır. Birinci ve en önemli ayağı, köylü ayağıdır. Halkın %90'nı için haşhaş geçim kaynağıdır. Haşhaştan köylünün eline geçen, aile başına aylık 25 dolardır (Çetin, 2013: 11). Haşhaş problemini çözmek için, en az bu kadar aylık gelir halka verilmezse, başarı şansı çok düşüktür. Batılılar, haşhaş problemini böyle değerlendirmemişlerdir. Çözümü haşhaş tarlalarını yakarak, bahçeleri sökerek aramışlardır. Bunun neticesinde de halk, Taliban'ın koruması altında haşhaş üretmeye itilmiştir.

Tablo-1. Afganistan’da Haşhaş Üretimi

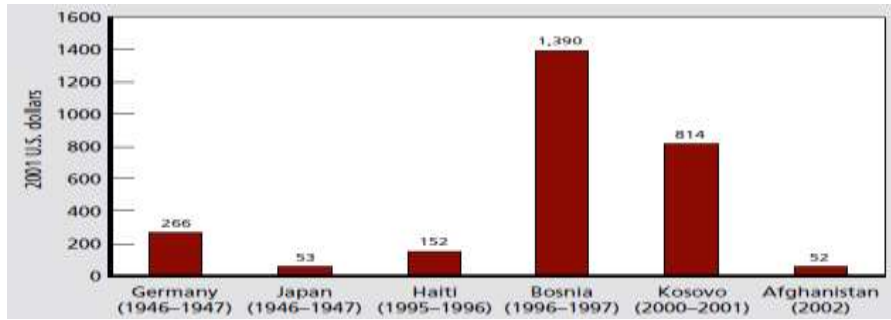
Kaynak: *Afgan Opium Survey*, UNDOC, Vienna 2011, s.15.

SSR'nin uygulanmasında Japonya, DDR'yi üstlenmiştir. Bu alanda görünüşte istenen sonuçlar alınmıştır. İki sene ertelemeli başlayan DDR programı ile 63,380 eski savaşçıdan 70,000 silah toplanmış ve sayısal olarak başarılı olunmuştur. Diğer taraftan toplanan silahların çoğunluğu zaten kullanılmayacak durumda olan eski silahlardır (Giustozzi ve Rossi, 2006: 4). ABD'nin DDR'ye ilgisiz kalması, DDR'nin uygulanmasını zayıflatmıştır. Kendini korumak amaçlı olsa da, eski savaşçılardan silahlarını vermeyenler olmuştur. Bu durum DDR'nin ikinci D'sinin uygulanamamasına ve DDR'nin DR'ye dönmesine neden olmuştur (Giustozzi ve Rossi, 2006: 5). Diğer taraftan DDR'nin uygulamasında karşılaşılan politik baskılar yüzünden, DDR yüksek ve orta dereceli komutanları kapsayan bir süreç olarak kalmıştır. 2005 seçimlerinde 249 meclis üyesinin en az 90 tanesinin eski komutanlardan olması da bunun bir göstergesidir (Giustozzi ve Rossi, 2006: 5, 17, 19).

SSR'nin uygulanmasında İtalya, yargı alanını üstlenmiştir. Afganistan'da bu alan yavaş ilerlemektedir. Afganistan'da yargının iki ayağı vardır. Biri geleneksel kabile yargı sistemi diğeri de İslam kaynaklı Şeriat sistemidir (Swenson ve Sugarman, 2011: 131). Böyle bir ülkeye İtalya modern yargı sistemini getirmeye çalışmıştır. Hâlbuki Afganistan'da modern yargı sistemini anlatmakta kullanılabilecek yerel dilde kitap bulmak bile çok zordur (Swenson ve Sugarman, 2011: 134). Afganistan'da hukuk alanında ilerleyebilmek için, "Nasıl Müslüman bir ülkede çağdaş hukuk ile şeriat veya kabile hukukunu beraber yürütebiliriz?" sorusunun cevabı bulunmalıdır (Çetin, 2013: 10). Afganistan'da, bir günde şeriat hukukunu ve kabile hukukunu kaldırmak imkânsızdır. Tabiatı gereği modern hukuk eğitimi ve sistemi uzun süre gerektiren bir süreçtir.

Afganistan’da SSR sistemi ile çözülmeye çalışılan devlet inşaa sorunları, 11 Eylül’de ortaya çıkmış sorunlar değildir. Aslında, Afganistan’da devlet inşasına geç kalınmıştır.11 Eylül olmadan önce de Afganistan zayıf bir devlettir. Irak’ta olan yıkılmasına rağmen, Afganistan’da devleti devlet yapan kurumlar uzun zamandır kurulamamıştır. Sovyet işgalinden sonra Afganistan yalnız bırakılmıştır. Sovyetlerden sonra, Dünya Afganistan’ın devlet inşasına yardımcı olabilseydi, belki ne 11 Eylül olurdu ne de Afganistan bu hale gelirdi (Çetin, 2013: 9). 11 Eylül’den sonra da, başta ABD, sonra diğer ülkeler, Afganistan’ı, az asker ve az ekonomik güç ile çözmeye çalışmıştır. Batı, Afganistan’ı Kosova’dan 25 kat az para (Tablo-2) ve 50 kat az askerle çözmeye kalkışmıştır (Dobbins, McGinn, Crane, Jones, Lal, Rathmell, Swanger ve Timilsina, 2003: xix). Bunun en büyük nedeni Irak’dır. Irak işgali, Afganistan’ın başarısına gölge düşürmüştür. Irak işgali, 11 Eylül sonrasında gündemin başına geçmiştir. Irak işgali, diğer taraftan da teröre kötü örnek olmuştur. Terör açısından, Irak’ta terörist örgütlerce elde edilen başarılar El-kaide ve Taliban tarafından Afganistan’a getirilmiştir. Afganistan’da dini ve kültürel nedenlerden dolayı, Sovyet İşgali döneminde, öncesi ve sonrasında, hiç intihar saldırısı ile karşılaşılmamışken (Johnson ve Mason, 2007: 81), 2001 yılında ilk kez Şah Mesut’un öldürülmesiyle başlayan ve giderek artan bir şekilde, intihar saldırıları yaygınlaşmıştır (Johnson ve Mason, 2007: 66).

Tablo-2. Devlet İnşasında Yapılan Yardımlar (İlk İki Yıl)

Kaynak: James DOBBİNS, “Nation-Building The Inescapable Responsibility Of The World’s Only Superpower”, *Rand Review*, Volume 27, No. 2, Summer 2003, s.23.

Daha önce de belirtildiği üzere uluslararası toplum devlet inşasının başarısı için, “güvenliği” Afganistan’ın en önemli sorunu olarak değerlendirmiş ve 2002 yılı itibari ile SSR uygulaması çalışmalarına

başlamıştır. Hâlbuki Devlet inşasının başarısı için ekonomi, güvenlik ve politik alan bir biriyle yakinen bağlantılı olmalı (Jalali, 2006: 14) ve birlikte gitmelidir. Güvenlik tabii ki önemlidir, ama diğerleri ile beslenmeyen bir güvenliğin sağlanması mümkün değildir. Dünya'nın en zengin ülkeleri, BMGK'ı kararıyla, meşrutiyet sorunu olmadan Afganistan'a gitmişlerdir. Bunun karşılığında Afganistan halkı halen, Kabil'in sokaklarında yazın tozdan kışın çamurdan yürüyememekte, işsiz, sağlık sorunları çözülmemiş, çocuklarını eğitime göndermiyor durumdadır. Böyle bir ortamda yapılan yardımların değeri ne olursa olsun devlet inşasında başarılı olunamaz. Güvenlik problemini çözebilmek ve terörle mücadelede başarılı olmak için önce halkı kazanmak gerekmektedir. Halk da yumuşak güçle, gönlünü ve beynini kazanarak, elde edilebilir. Bunun sağlanması içinde devlet yapısı önemlidir. İlk olarak halk devletine güvenecek, başvuracağı polisini, mahkemesini, güvenlik güçlerini görecektir; İkinci olarak, hayatın her gün iyiye gittiğini gözlemleyecektir (Çetin, 2013: 5). Bunlarda ancak yumuşak güçle ve kurumsallaşmaya öncelik vererek elde edilebilir. 2009 yılında UNODC tarafından 12 eyalet merkezi ve 1600 köyde, 7600 Afgan'a yapılan anket sonuçlarına göre, Afganistan'da yolsuzluk %59'la, %54 olan güvenlik problemini geride bırakarak Afganistan'ın en önemli sorunu olmuştur. Yine anket sonuçlarına göre polis, mahkeme ve gümrük yetkililerinin %50'si arasında halktan rüşvet talep etmektedirler (Mackay, Sedra, Burt, 2011: 6). Anket sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, Afganistan'da devletin kapasite inşası (kurumsallaşma öncelik vermek), güvenlik ve terörle mücadeleden daha önemlidir.

Günümüze kadar Afganistan, geleneksel olarak yerel seviyede, hep kabile liderleri tarafından yönetilmiştir (Rahim, 2010: 995). Stabil Afganistan Kabil'den inşa edilemez (Rahim, 2010: 998). Ancak uluslararası toplum bunu böyle değerlendirmeyip, Sınırsız Özgürlük Harekâtı ve müteakiben 2002 yılında Geçici Yönetimin kurulmasıyla, sadece hükümeti muhatap alarak, Afgan devletinin merkezi otoritesini sağlamaya çalışmıştır. Bunun neticesinde, Amerikalı Profesör Marc Harold'un yaptığı çalışmaya göre, New York'taki İkiz Kulelerde 3234 kişi ölürken, Afganistan'da Sınırsız Özgürlük Harekâtı bombardımanlarında Taliban ve mahkûmlar hariç, 3767 masum sivil hayatını kaybetmiştir (Özcan, 2002: 378). Ayrıca ANA ve ANP eğitime yeterli önem verilmezken, sayıları terörle mücadele ve kısa dönem hedeflere ulaşmak için artırılmıştır (Mackay, Sedra, Burt, 2011: 10). Kısaca Afganistan'da uygulanan SSR programıyla sert güvenlik konularına (güvenlik güçlerinin sayısını artırma vb.) önem verilmiş,

yumuşak güvenlik konuları ve kurumsallaşmanın temeli olan konulara (kanunlara uyma, iyi yönetimi sağlama vb.) gereken önem verilmemiştir (Sedra, 2006: 330). Sonuç olarak, 2001-2010 arası dönemde SSR stratejik amaçlara ulaşma konusunda başarısız olmuştur (Dennys, Hamilton-Baillie, 2012: 1). Afganistan'da merkezi yasal otorite ve merkez olmayan yasa dışı otorite, birbirine paralel iki sistem olarak yaşamaya devam etmektedirler (Ayup, Kouvo, Wareham, 2009: 11).

4. TÜRKİYE VE AFGANİSTAN DEVLET İNŞASI

Türkiye'nin Afganistan devlet inşasına katkılarını iki bölümde incelemek doğru olacaktır. Birinci bölüm, iki ülke arası tarihi dostluk ve günümüze yansımaları; İkinci bölüm, 2001 yılı sonrası icra edilen devlet inşaa faaliyetleridir. Türkiye'yi diğer inşaa devletlerden ayıran özelliklere baktığımızda; İlk olarak Türkiye'nin, Afganistan'a tarihten gelen bağlar nedeniyle yardım ve destekte bulunduğu görülmektedir (Erdoğan, 2009: 50). Buradan yola çıkarak, Türkiye'nin Afganistan'daki rolünü anlamak için önce geçmişe bakmamız gerekmektedir. Günümüzdeki Afgan-Türk ilişkileri geçmişin bir yansıması veya uzantısı olarak değerlendirilebilir. Afganlar, İslam âleminin bir zamanlar lideri olan Osmanlı'dan kaynaklı olarak, Türklere tarihten beri büyük hürmet ve bağlılık göstermişlerdir (Saray, 1981: 146). Türkler de bu büyük hürmet ve bağlılığı hiçbir zaman karşılıksız bırakmamışlardır. Tarihi Afgan-Türk ilişkilerine baktığımızda karşımıza ilk çıkan isimlerden biri Cemal Paşa'dır (Cemal-Enver-Talat Paşa üçlüsündeki). I. Dünya Savaşı sonrası Cemal Paşa, Afganistan'ın Türkiye'den sonra, İslam âleminin en kuvvetli ikinci devleti olmasını istemiştir. Bunun gerçekleşmesi içinde, Afganistan'ın modernleşmesi gerektiğine inanmıştır. Modernleşmeyi ordudan başlatmak isteyen Cemal Paşa, I. Dünya Savaşında Ruslara esir düşmüş subaylardan bir kısmını serbest bıraktırıp yanına alarak, Afganistan'da modern bir alay kurmuştur (Saray, 1981: 142). Müteakiben, kuvvetli bir Afgan Ordusu kurmak için maddi destek almak amacıyla, Rusya ve Almanya'ya gitmiştir (Saray, 1981: 144). Burada, Avrupa devletleri tarafından Afganistan'ın tanınması amacıyla, Avrupa'ya gönderilen Muhammed Veli Han Başkanlığındaki Afgan heyetiyle Berlin'de buluşarak, önce Alman hükümet temsilcileri ve sonrasında da Fransa'ya beraber giderek, Fransız hükümet temsilcileri ile Afgan temsil heyetini tanıştırmış ve bu iki devletin Afganistan'ı resmen tanımalarını sağlamıştır (Saray, 1981: 145). Günümüzde de bu tarihi ilişkilerin yansıması olarak Türkiye,

Afganistan ordusunun eğitimine büyük katkılar yapmakta ve çeşitli uluslararası ortamlarda Afganistan'a öncülük etmektedir.

Şüphesiz tarihi Türk-Afgan ilişkilerinde, Atatürk ve Emanullah Han ilişkileri en önemli düğüm noktasıdır. Atatürk, Afganistan'ı her zaman kardeş ülke olarak görmüş ve her konuda yardım etmeye çalışmıştır. Emanullah Han kendisine modernleşme konusunda Atatürk'ü örnek almıştır (Edwards, 2010: 973). Hatta Emanullah Han, örnek aldığı Atatürk'e "Ağabeyim" diye hitap etmiş ve nasihatlerini benimsemiştir (Saray, 1981: 151). O dönemde Atatürk'ün Emanullah Han'a en önemli tavsiyesi, güçlü bir ordu kurması ve ondan sonra bütün diğer işlere başlaması olmuştur (Saray, 1981: 151). Günümüzde de bu tarihi dostluğun yansıması olarak bazı Afgan devlet adamları (Sayın Karzai, Hikmet Çetin Bey'e "Ağabeyim" diye hitap etmekte ve Sayın Hikmet Çetin Bey'de Sayın Karzai'ye devletin kurulması ile ilgili tavsiyelerde bulunabilmektedir... (Çetin, 2013)) Türk devlet adamlarının görüşlerini benimsemekte ve önemsemektedirler.

Atatürk döneminde, Türkiye genel hatlarıyla denge politikası izlemiştir (Oran, 2009: 242). Atatürk'den etkilenen Emanullah Han da Afganistan'da, Sovyetler ve İngilizlere karşı tam bir denge ve tarafsızlık politikasını uygulamıştır (Saray, 1981: 140). Emanullah Han'ın başladığı tarafsızlık politikası, Nadir Şah ve oğlu Zahir Şah devirlerinde de genel hatlarıyla korunmuştur (Saray, 1981: 164). Ancak Atatürk'ün ordunun güçlendirilmesi konusundaki tavsiyelerine rağmen Emanullah Han en büyük hatasını, kanun ve otoriteyi iyice yerleştirmeden ve ordusunu kuvvetlendirmeden, reform sürecine girerek yapmıştır (Saray, 1981: 153). Emanullah Han, yakınlarının telkinleri neticesinde güçlü ordu komutanlarının kendisini devirebileceği tavsiyelerini dinleyerek, orduyu güçlendirmeyi yavaşlatmıştır (Saray, 1981: 153-155). Bunun neticesinde Emanullah Han kendisine karşı başlayan isyanı zayıf kara kuvvetleri ile bastıramamış ve İngilizlerden temin ettiği iki uçağı, Alman pilotlara kullandırarak büyüyen isyanı bastırabilmiştir (Saray, 1981: 155). Günümüzde de bu tarihi sıkıntıların yansıması olarak Sayın Hikmet Çetin'in belirttiği üzere Afgan ordusunun profesyonellikten kaynaklı sorunları vardır (Çetin, 2013: 10). Zorunlu askerlik ve askeri eğitim konusunda Türklerin tavsiyelerin dinlenmesinin Afganistan'ın geleceği için önemli olduğu görülmektedir.

Emanullah Han'ın devrilmesinden sonra bir çete lideri olan Habibullah, Kabil'de Emirliğini ilan etmiş ve ülkeyi terör ortamına sürüklemiştir. Bunun üzerine Fransa'dan gelen Nadir Han ve kardeşleri,

1929 yılında Habibullahı yenerek, Kabil ve Afganistan'ı kurtarmışlardır. Müteakiben ortaya çıkan ülkeyi kim yönetecek sorusuna cevap vermek için, 16 Ekim 1929'da Kabil'de, kabile liderleri, Türk, İran ve Rus temsilcilerinin de katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya katılanların büyük çoğunluğu Nadir Han'ın tahta geçmesini istemiştir. Bunun üzerine tereddütleri olan Nadir Han, Türk Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur Bey'e ne düşündüğünü sordurmuştur. Büyükelçi de bu soru karşısında, "Halkın sesi, Allahın sesi" meşhur cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine, Nadir Han tahtı kabul etmiştir (Saray, 1981: 157-159). Büyükelçi ve Nadir Han arası diyalog, Afganların Türk dostluğuna ve öncülüğüne verdiği önemi gösteren eşsiz bir örnektir. Günümüzde de Sayın Karzai'nin Üçlü Zirvelerin liderliğini Türkiye'ye teklifi (Çetin, 2013: 18), Türk dostluğu ve öncülüğünün Afganlar için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Nadir Şah, ülkede ilk iş olarak, yasaların hâkimiyetini sağlayacak idareyi yeniden tanzim etmiştir. 31 Ekim 1931'de, 1964'e kadar küçük değişikliklerle kullanılacak anayasayı kabul etmiştir. İlköğretime, ordunun modernleşmesine, yol yapımına ve rüşvet ve yolsuzlukla mücadeleye önem vermiştir. Nadir Şah tarafından Müslüman halkın hayatında büyük sarsıntılar yaratmayan, sağlam temelli, mütevazı ve gerçekçi yenilikler, ülkenin ilerlemesine uzun yıllar katkıda bulunmuş ve modernleşmeye büyük katkılar sağlamıştır (Saray, 1981: 159-163). Günümüzde de Nadir Şah'dan esinlenerek, Afganistan'ın mütevazı ve halkın hayatında büyük sarsıntılar yaratmayan gerçekçi bir modernleşmeye ve kurumsallaşmaya ihtiyacı vardır.

1933'de Nadir Şah öldürülünce, yerine oğlu Zahir Şah gelmiştir. Yaşı küçük olduğundan ülke Nadir Şah'ın kardeşleri (Meşhur Beş Kardeşler) tarafından 1953'e kadar yönetilmiştir. Bu dönemde Afganistan'ın Emanullah Han'dan beri takip ettiği tarafsızlık politikası, Afganistan'ı giderek yalnızlaştırmaya başlamıştır. Böyle bir durumda Türkiye önce İran-Afganistan sınır sorununa hakemlik yaparak, sonra da Afganistan'ı Milletler Cemiyetine girmeye ikna ederek, Afganistan'ın dış politikada düştüğü sıkıntılardan kurtarmayı başarmıştır. II. Dünya Savaşını öncesi, Türk Büyükelçisi M. Memduh Şevket Esendal'ın çabalarıyla, Afganistan'ın İtalyan ve Alman nüfusuna düşmesi engellenmiş ve İran'la birlikte Sadabat Paktına girmesi sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ise Afganistan, tıpkı Türkiye gibi tarafsızlığını sürdürmüştür. Günümüzde de II. Dünya Savaşı öncesi ve süresince olan ilişkilerin yansıması olarak Türkiye, Afganistan'ın uluslararası topluma entegrasyonu ve yalnızlaşmasını önlemesi için çalışmalarını sürdürmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası pek çok memlekette olduğu gibi Afganistan'da da önemli değişiklikler olmuştur. Bunun en önemlisi, başbakan Haşim Han'ın 1946'da görevinden çekilip, Şah Mahmud'un göreve gelmesidir. Mahmud Han ülkede iç barışı ve istikrarı sağlamış ve ülkenin mütevazı gelişmesini devam ettirmiştir. Bu dönemde, Afganistan Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'le Afgan Başbakanı Mahmut Han'ın çok iyi bir dostluğu olmuştur. Memduh Şevket Bey ve Mahmut Han sık sık sabah kahvaltılarını beraber yapmış, sohbetler esnasında Afganistan'ın problemlerine çözüm aramışlardır. İngiliz elçileri bile Memduh Şevket Bey'in Afganistan imarına yaptığı hizmetleri görünce raporlarında bunlardan bahsetmek zorunda kalmışlardır (Saray, 2002: 182, 183). Bu dönemde Afganistan'ın gelişmesine Türkiye, askeri ve eğitim sahalarında büyük katkılar yapmıştır. Yine II. Dünya Savaşından sonra Durand Hattı'ndan kaynaklı Peştun sorunu, Afganistan-Pakistan arasında problem oluşturmuştur. ABD, iki taraf arasındaki Peştun sorunu için arabuluculuk teklif etmiş ama bu teklif Pakistan tarafından kabul görmemiştir. Bunun üzerine ABD, her iki tarafın dostu olan Türkiye'nin arabuluculuğunu, taraflara önermiştir. Bu teklifi Afganistan kabul etmiş ama Pakistan değişik nedenlerden kabul etmemiştir (Saray, 1981: 165-173). Yine bu dönemde Afganistan, Sadabat Paktı'na alınmasına rağmen, Bağdat Paktı'na Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ifadesiyle, Eisenhower'ın istememesinden dolayı alınmamış ve maalesef Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen yalnızlaştırılmaya çalışılmıştır (Saray, 2002: 185). Türkiye, Sovyet İşgali'ne kadar Afganistan'a, talep edilen her konuda yardımcı olmuştur. Sovyet İşgali ve sonrasında yaşanan iç savaşta, Türkiye tarafsızlığını sürdürmüş ancak taraf gözetmeksizin insani ve tıbbi yardımlarda bulunmuştur. Taliban zamanında bile, Kabil'de tek elçilik binası bulunan ülke Türkiye olmuştur (Kocaoğlu, 2002: 312). Günümüzde de o dönemki tarihi ilişkilerin yansımaları olarak Türkiye Üçlü Zirveler ile Pakistan-Afganistan arası sorunlara çözüm aramakta, ülkenin imarına katkılarda bulunmakta ve ülkeyi yalnız bırakmamak için üzerine düşen görevleri yapmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz, Türk-Afgan tarihi ilişkileri ve günümüz yansımaları, iki ülke arası yumuşak güç temelli alt yapının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Batı'dan Türkiye'yi devlet inşasında ayıran eksen, işte bu tarihten gelip günümüze uzanan yumuşak güç çizgisidir. Bundan dolayı Türkiye, Sınırsız Özgürlük Harekât'ı sonrasında da, tarihteki ilişkilerin bir uzantısı veya yansımaları olarak, Afganistan devlet inşasında en ön saflarda

varlığını sürdürmektedir. 2001 sonrası dönemde Türkiye, Afganların kendi tespit etmeye çalıştıkları ve kalkınma hedefleri olarak belirttikleri ANDS (Afgan Ulusal Kalkınma Stratejisi) hedeflerine de uygun olarak, güvenlik ve savunma, anayasal kurumların kurulması ve güçlendirilmesi, ekonomi ve temel ihtiyaçların karşılanması, sağlık, eğitim gibi alanlarda her gün artırarak yardımlarını sürdürmektedir. Sırasıyla bu beş alanda Türkiye'nin yaptıklarının somut verilerle incelenmesi, Türkiye'nin yumuşak gücünün daha net görülmesini sağlayacaktır.

-Güvenlik ve Savunma alanında; Türk Silahlı Kuvvetleri, TBMM'nin, 10 Ekim 2001 tarihinde aldığı 722 sayılı kararla hükümete verdiği yetki ve bu kapsamdaki Bakanlar Kurulu Kararı temelinde, Afganistan'da güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla, 2001 yılından bu yana ISAF (Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti) Harekâtını desteklemektedir. Türkiye, gönüllü olarak İngiltere'den sonra, ISAF'ın liderliğini üstlenen ikinci ülke olmuştur. Türkiye'den sonra liderliğe gönüllü ülke olmaması, ISAF için otorite boşluğu yaratmıştır. En sonunda Almanya-Hollanda ortak olarak ISAF liderliğini üstlenmiştir (Lafraie, 2009: 554). Müteakibinde liderlik NATO'ya geçmiştir. Ayrıca, Türkiye Merkez (Kabil) Bölge Komutanlığını iki kez üstlenmiştir. Türkiye son olarak 2009'da devraldığı bu görevi Kasım 2013'e kadar yürütecektir. Ocak 2013 itibarıyla Afganistan'da, ISAF bünyesinde görev yapan 998 Türk askeri bulunmakta olup, bu rakam birlik rotasyonlarına bağlı olarak değişmektedir (Türesin, 2013: 1).

Türkiye ISAF'a mali katkıda da bulunmaktadır. Bu çerçevede, Afgan Ulusal Ordusu Emanet Fonuna (ANA) 1,5 Milyon Euro, Helikopter Emanet Fonuna 2 Milyon Dolar ve NATO-Rusya Konseyi bünyesinde oluşturulan Afganistan Helikopter Bakımı Emanet Fonuna 50.000 Dolar katkı sağlamıştır. 20-21 Mayıs 2012 tarihlerinde Şikago'da düzenlenen NATO Zirvesinde, Abdullah GÜL tarafından, 2014 yılından sonraki üç yıl için Türkiye tarafından, Afgan Milli Güvenlik Güçlerinin idamesine yıllık 20 milyon ABD Doları katkı sağlanacağı açıklanmıştır. Bu çerçevede, Şikago Zirvesi öncesinde ve sırasında NATO müttefikleri tarafından açıklanan taahhüt miktarları bakımından Türkiye 6. sırada bulunmaktadır (Türesin, 2013: 2).

-Anayasal Kurumların Kurulması ve Güçlendirilmesi alanında; Türkiye'nin, Eylül 2004'ten itibaren Afganistan'da yürüttüğü kalkınma programı, Türkiye'nin bugüne kadar gerçekleştirdiği en büyük dış yardım programıdır. Türkiye, Afganistan'a yardım amacıyla, 2004 yılında

düzenlenen Tokyo Konferansında, Afganistan İmar Fonu'na 1 milyon ABD Doları tutarında taahhütte bulunmuş ve bu fonun, TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) aracılığıyla ve proje temelli kullanımına karar vermiştir. Türkiye, Afganistan'a yardım yapan ülkelerin katılımıyla 31 Ocak 2006 tarihinde düzenlenen Londra Konferansı'nda 5 yıl için 100 milyon Dolar, 2008 Paris Konferansı'nda da 3 yıl için 100 milyon Dolar yardım yapmayı taahhüt etmiştir (Türesin, 2013: 3).

Kasım 2006'da Vardak vilayetinde kurulan ilk Türk PRT'si (İl İmar Ekibi), TİKA'nın yardım ve desteğiyle yaklaşık 40 milyon ABD Doları tutarında kalkınma projesine imza atmış; yerel ekonomiye 6 milyon ABD Doları katkı yapmıştır. Eğitim, sağlık, tarım, güvenlik, su ve enerji, bayındırlık, kültür ve yönetim gibi çeşitli alanlarda 200'ü aşkın projesi bulunan Vardak PRT'si, vilayetin dokuz ilçesinin her birinde Türkiye'nin kalıcı katkısını ortaya koyan projeler gerçekleştirmiştir. Cevizcan vilayetinde ise ikinci Türk PRT'si 21 Temmuz 2010 tarihi itibarıyla faaliyetlerine başlamıştır. Cevizcan PRT'si şu ana kadar toplam maliyeti 25 milyon ABD Dolarını aşkın 51 faaliyet ve proje planlamış olup, bunlardan 15'i tamamlanmıştır (Türesin, 2013: 3).

-Ekonomi ve Temel İhtiyaçların Karşılanması alanında; Türk iş adamları, ilk günden itibaren risk alarak Afganistan'da büyük işler yapmışlardır (Çetin, 2013: 14). 2004 yılında yapılan ticaret ve ekonomik işbirliği anlaşması ile Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonu kurulmuş ve iki ülke arası ekonomi-ticaretin gelişmesi için çalışmalara başlamıştır. 2005 yılında yapılan ilk Karma Komisyon toplantısı ile iki ülke arası ticaret hacminin 2005 yılında 100 Milyon ABD Doları, 5 yıl sonrada 250 Milyon ABD Doları olmasını hedeflenmiştir. Tablo-3'de görüldüğü üzere, bu değerlere ulaşılmış hatta geçilmiştir. Türkiye'nin Afganistan'a ihracatının önemli bir kısmı inşaat firmalarının Afganistan'da üstlendikleri işlerle ilgili olarak Türkiye'den getirdikleri inşaat, tesisat ve elektrik malzemeleri (yaklaşık %70) oluşturmaktadır. İhracatın diğer kalemlerinin önemli kısmı ise sabun, makine halısı, şekerleme, gıda, tekstil ve ilaç oluşturmaktadır. Afganistan'dan ithalat kalemleri ise ceviz, badem, susam ve el halısıdır (Temizer, 2010: 11). Ayrıca TİKA tarafından temel ihtiyaçların karşılanması amacıyla 168 su kuyusu açılarak 500 binden fazla Afgan'a sağlıklı içme suyu temin edilmiştir (Türesin, 2013: 3).

Tablo-3. Türkiye-Afganistan Ticaret Hacmi

YIL	İTHALAT DOLAR	İHRACAT DOLAR	DIŞ TİCARET HACMİ
2000	497.378	8.053.165	8.550.543
2001	419.857	6.982.852	7.402.709
2002	1.053.122	20.231.718	21.284.840
2003	2.684.102	36.488.933	39.173.035
2004	6.775.933	69.310.554	76.086.487
2005	8.300.431	113.232.216	121.532.647
2006	9.586.512	91.105.599	100.692.111
2007	12.520.501	109.008.038	121.528.539
2008	8.506.000	136.886.000	145.392.000
2009	4.639.000	233.754.000	238.393.000
2010	5.098.000	259.791.000	264.889.000
2011	4.795.000	275.969.000	280.764.000
2012	6.461.000	290.041.000	296.502.000

Kaynak: Aydın TEMİZER -Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri-, Afganistan Ülke Raporu, Kabil Ticaret Müşavirliği, Kabil 2010, s.12.

-Sağlık alanında; 2005 yılında Afganistan ve Türkiye arasında işbirliğine dair anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla karşılıklı sağlık personeli değişimi ve eğitimi, ücretsiz hasta tedavisi, ortak bilimsel faaliyetler, tıbbi malzeme ve ilaç yardımı, sağlık sisteminin yeniden yapılanmasına yönelik teknik ve danışmanlık hizmetleri, Afgan sağlık personelinin kısa süreli eğitimlerle eğitmesi, konularında işbirliği kararlaştırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2008: 25). Anlaşma sonrasında, ilk olarak 2006 yılında Kabil Atatürk Çocuk Hastanesinde yeni doğan canlandırma eğitimi ile işbirliği hayata geçirilmiştir. Müteakiben Türk-Afgan sağlık haftaları, sünnet etkinlikleri, meslek içi eğitimler ve ilaç-tıbbi malzeme yardımları, sağlık turizmi gibi alanlara da ilişkiler devam etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, 2008: 12). Bugüne kadar Türkiye tarafından 17 hastane/klinik inşa edilmiş/onarılmıştır. 2 hastane ve 2 klinik son beş yıldır ülkemiz (TİKA) tarafından işletilmektedir. Bugüne kadar

yaklaşık bir buçuk milyon Afgan sağlık hizmetlerinden yararlanmışır (Türesin, 2013: 3).

-Eğitim alanında; Türkiye, ANA ve ANP'ye yönelik kapsamlı eğitim programları düzenlemektedir. Bu çerçevede; TSK tarafından 2001 yılından bu yana Afganistan'da eğitilen ANA mensuplarının sayısı 17.500'e ulaşmıştır. Yaklaşık 3.250 ANA mensubuna ise ülkemizde eğitim verilmiştir. 2010 yılı Şubat ayında faaliyete geçen Kabil Gazi Eğitim Merkezinde Ağustos 2012 itibarıyla ANA mensubu yaklaşık 2.500 astsubay ve 998 er, 12 haftalık eğitimlerini başarıyla tamamlayarak mezun olmuşlardır. Ayrıca Türkiye'den, NATO Eğitim Misyonu (NTM-A) kapsamında 187 askeri personel Afganistan'da görev yapmaktadır (Türesin, 2013: 1).

Vardak PRT'si Polis Eğitim Merkezi'nde, 38 dönemde toplam 1308 Afgan polisine eğitim verilmiştir. 5 Mart 2011 tarihinde imzalanan Afgan Ulusal Polisinin Eğitimine ve Kapasite Güçlendirmesine İlişkin İşbirliği Mutabakat Muhtırası kapsamında, 500 orta kademe Afgan polis memuruna, Sivas Polis Mesleki Eğitim Merkezi'nde 6'şar aylık sürelerle eğitim verilmektedir. 490 Afgan polis adayından oluşan ilk grup 12 Ocak 2012 tarihinde mezun olmuştur. 500 Afgan polis adayından müteşekkil ikinci grubun eğitimini ise 15 Şubat 2013 tarihinde gerçekleştirilen mezuniyet töreni ile tamamlanmıştır. Yeni grubun 2013 yazında eğitime başlaması öngörülmektedir (Türesin, 2013: 2).

TİKA tarafından günümüze kadar 68 okul inşa edilmiş/onarılmıştır. 700 binden fazla Afgan eğitim hizmetlerinden yararlanmışır (Türesin, 2013: 3). Türkiye'de, Türkiye Cumhuriyeti Bursu alan dokuz yüz yetmiş iki, Afganistan Devleti Bursu alan beş yüz olmak üzere toplam bin beş yüze yakın Afgan öğrenci eğitim görmektedir (Kayani, 2013: 4). Ayrıca Afganistan'da kurulan Türk-Afgan STK okulları da eğitime büyük katkı sağlamayı sürdürmektedir.

Sayılan beş alanda 2002 yılından beri yapılan faaliyetlerin giderek artması göstermektedir ki, Türkiye Afganistan devlet inşasında doğru yoldadır. Türkiye'nin eğitim, sağlık, tarım, güvenlik, su ve enerji, bayındırlık, kültür ve yönetim vb. alanlarda yaptığı destekler devlet inşasında kurumsallaşmanın önceliğine verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca Türkiye'nin tarihten gelen nedenlerden yumuşak gücün ön planda olduğu ve tüm yerel aktörleri kapsayan bir devlet inşa süreci icra etmesi de gittiği doğru yolun temelini oluşturmaktadır.

5. AFGANİSTAN DEVLET İNŞASINDA “YUMUŞAK GÜÇ”, DEVLET İNŞASININ BAŞARISINI ARTIR MI?

Afganlar 2002 yılında Karzai ile birlikte, daha öncede Müceddi’de olduğu gibi, aralarında anlaşamadıkları önemli bir makamı, tarafsız ancak güçsüz birine vermeyi tekrarlamışlardır. Batı’nın güçsüz Karzai’ye desteğiyle, Bonn’da teşkil edilen 28 bakanlı kabinesinin en az 10 tanesi Amerikan pasaportlu kişilerden meydana getirilmiştir (Özcan, 2002: 390,391). Bu şekilde Afganistan devlet inşasını kontrol edebileceğini düşünen Batı, başarısız olmuştur. Afganistan, Machiavelli’nin ortaya koyduğu “birçok prensin ülkesi (state of many princes)” örneğine çok uygun bir ülkedir (Roberts, 1990: 14). Afganistan girilmesi kolay ama elde edilmesi zor bir ülkedir. Çünkü çok sayıda yerel aktöre sahiptir. Batılı devletlerin Afganistan’da, hükümet dışındaki yerel aktörleri devlet inşa sürecine yeterince katmamasının, devlet inşasının başarısını engellediği günümüzde çok net görülmektedir. Taliban, savaş ağaları (Warlords), etnik gruplar, uyuşturucu endüstrisi ve yarı yerel aktör Pakistan (Peştun sorunu nedeniyle) devlet inşa sürecine katılmadığı ölçüde devlet inşasının başarısı tartışmalı olacaktır. İşte bu noktada, Türkiye Afganistan’daki tüm kesimlerle iyi ilişkileri olan tek ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye, kullanmış olduğu yumuşak güç sayesinde, yerel aktörlerle yaşadığı veya yaşayabileceği amaç çatışmalarını devlet inşasının başarısını sağlayacak şekilde çözebilecek özelliklere sahiptir.

Bu açıklamadan sonra, Afganistan devlet inşasında yer alan aktörlerin amaçları ve amaçlarda ki çatışmaların çözüm yöntemleri incelenmelidir. Tablo-4’de Afganistan’da yer alan değişik aktörlerin amaç farklılaşmaları görülmektedir. Türkiye’nin de içinde yer aldığı Afganistan devlet inşasındaki ülkelerin, ana hedefte (devlet inşasında başarı) genel hatları ile bir uzlaşma içinde bulunmasına rağmen amaç ve yöntemlerde farklılıkları bulunmaktadır. ICRC Londra temsilcisi Simon Brooks dediği gibi “hepimiz aynı nehirde aynı yöne gidiyoruz ama farklı botlardayız.” (Williams, 2011: 124).

Tablo-4. Afganistan’da Amaç Farklılaşmaları

	Government of Afghanistan	Taliban	Legal opposition	United States	Europe	Pakistan	India	Iran	Russia	China	Turkey	Saudi Arabia
NATO withdrawal			Strong opposition				Strong opposition					
Combating terrorism												
Nonalignment												
Noninterference												
Security assistance		Strong opposition						Strong opposition				
United Nations peacekeeping operation												
Counternarcotics												
Power sharing			Strong opposition				Strong opposition					
Islam and sharia law					Strong opposition							
International economic assistance												

Kaynak: James Dobbins, “Launching an Afghan Peace Process”, *Sustainable Strategies for Afghanistan and the Region After 2014*, The Aspen Institute, Berlin 2012, s.54.

Türkiye’nin de ana hedefi diğer inşacı ülkeler gibi Afganistan devlet inşasında başarılıdır. Ancak diğer inşacı ülkelere farklı amaçları bulunmaktadır. Türkiye’nin Afganistan devlet inşasındaki amaçları şunlardır (Çınarlı, 2009: 154):

- Geleneksel dostluk ilişkilerinin sürdürülmesi,
- Afganistan’da ki Türklerin yönetimde söz sahibi olmalarının sağlanması,
- Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığının ve kaçak göçün önlenmesi,
- Ekonomik işbirliğinin işlevselliğinin artırılması,
- Afganistan’da istikrarın sağlanması ve ülkenin geleceğinde Türkiye’nin aktif rol alması,
- Afganistan’ın radikal İslam ve terörizm merkezi olmasının önlenmesi, Afganistan’ın bağımsızlığı ve bölgesel entegrasyonunun sağlanmasıdır (Eksi, 2010: 144).

Türkiye’nin sayılan amaçlara ulaşmak için kullandığı yöntemler konusunda da diğer inşacı devletlere göre farklılıkları bulunmaktadır. Türk yetkililer göre, Türkiye’nin Afganistan’daki varlığı diğer daha fazla kapasiteye sahip müttefiklerine göre daha önemlidir (Vamvakas, 2009: 67). Çünkü Türkiye tarihten gelen dostluğunda katkısıyla, Afganistan devlet inşasında, yumuşak güç kullanarak başarıya ulaşmaya çalışmaktadır. Bunun

yansımaları olarak, Afganistan'da görevli sivil ve asker Türkler, Afgan insanlarına eşit yaklaşmakta ve kesinlikle işgalci güç olarak davranmamaktadırlar (Aydemir, 2010: 40). Bugüne kadar hiçbir Afgan, Türk kurşunuyla ölmemiştir (Aydemir, 2010: 39). Türkiye, diğer bölgedeki aktörlerden farklı olarak Afganistan'daki tüm grupları kucaklamakta ve ayırım yapmamaktadır (Eksi, 2010: 144). Türkiye Barış Sürecinde yer alan tüm kesimlerle hali hazırda iyi ilişkilere sahip tek ülkedir (Taliban dâhil) (Dobbins, 2012: 52). Bu nedenden Türkiye barış görüşmelerinin yapılabileceği önemli ülkelerden biridir (Dobbins, 2012: 55).

Türkiye'nin Afganistan Stratejisi, Batı'nın sert gücü ön plana çıkaran stratejisi karşısında daima yumuşak gücü ön plana çıkarmaktadır. ABD öncülüğündeki Batının Afganistan stratejisi, Bush döneminde terörle mücadeleyi esas almıştır. Bush döneminde modern devlet inşasının ABD'nin amaçları ile bağlantısı zayıf tutulmuştur. Ancak Condoleezza Rice'in, Afganistan'daki amaçlarının modern devlet inşası olduğu yönünde açıklamaları yapması, Bush dönemi stratejisinin başarısızlığını göstermektedir (Ra'ees, 2010: 81). İmparatorluklar mezarlığı olan Afganistan'da sert güçle bir yere ulaşmanın imkânsız olduğu tarihi örneklerden görülmektedir. Bu nedenden Obama, Bush'dan farklı olarak 2009 yılında ilan ettiği Afganistan-Pakistan stratejisi ile çözümün sadece askeri yöntemlerle olmayacağını anlamış, yumuşak güç ve devlet inşası çabalarına ağırlık vermeye başlamıştır (Ra'ees, 2010: 80). Obama'nın stratejisi, diyalog merkezli, yumuşak gücü ön plana çıkaran bir stratejidir. Obama'nın stratejisinde önemli bir yer alan diyalog süreci, iki tür diyalogu içermektedir. Birinci tür, ABD'nin ve komşu ülkelerin katıldığı; İkinci türde, ABD'nin direk katılmadığı komşularının katıldığı diyalog sürecidir. İkinci tür sürecin en güzel örneği Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirveleridir (Ra'ees, 2010: 89).

Türkiye, 2007 yılında başlattığı Üçlü Zirvelerle, siyasi diyalog, güvenlik, işbirliği ve kalkınma ortaklığı gibi konularda uluslararası topluma öncülük etmiştir. Türkiye'nin Üçlü Zirvelerle, politika önceliklerini askeri alandan sosyo-ekonomik alana kaydırması, ABD'nin Afganistan politikasını derinden etkilemiştir. Obama'nın 2009 yılında ilan ettiği yeni Afganistan stratejisi özellikle Afganistan-Pakistan ilişkisinin önemini ön plana çıkarması ve değişik konularda Türkiye'den etkilenmiştir (Eksi, 2010: 146). Amerikalı uzman Barnett R. Rubin'e göre, Afganistan devlet inşasında başarı sağlamak için, ilk önce bölgesel işbirliğinin temeli oluşturulmalıdır (Kocaoğlu, 2002: 312). Yine bu noktada Türkiye ev sahipliğinde yapılan İstanbul Süreci ön

plana çıkmaktadır. Türkiye önderliğinde yapılan İstanbul Zirvesi, Afganistan'ın bulunduğu bölgede güvenin tesisi ve Afganistan'ın durumunu iyileştirmek için bölgesel mekanizma kurulması açısından atılan ilk adım olmuştur (Rutting, 2012: 154).

Afganistan'da NATO askerlerinin saldırıya uğramamak için Türk bayrağı taktıkları bilinmektedir (Eksi, 2010: 146,147). Afganistan'da 2001 yılından günümüze anlaşılmıştır ki, çözüme sadece askeri yöntemlerle ulaşmak imkânsızdır. Ülkede güvenlik problemi vardır ama bu sosyo-ekonomik güvenlik problemidir (Eksi, 2010: 149). Sorun asker sayısını artırarak çözülecek kadar basit değildir (Eksi, 2010: 149). Bu noktada, yine Türkiye örnek alınabilecek bir ülkedir. Türkiye, Afganistan'ın kurumlarının yapılması ve kalkınma alanlarında geleneksel olarak tarihten günümüze yardım eden bir ülkedir. BM Güvenlik Konseyi Başkanının, "Türkiye'nin Afganistan'daki rolünün problem çözmeye ve yeniden inşaya dayandığını"; ABD Afganistan-Pakistan Özel Temsilcisi Richard Holbrooke'un "Türkiye'nin Afganistan'da önemli bir faktör" olduğunu yönündeki açıklamaları, Türkiye'nin Afganistan'daki rolünün, Batı tarafından anlaşıldığını göstermektedir (Eksi, 2010: 149). NATO'nun Türkiye'nin bu tarihsel ve kültürel bağlarına dayanan tecrübelerinden faydalanmak istemesinin en büyük örneği, Hikmet Çetin'in ilk NATO Afganistan Temsilcisi olarak atanmasıdır (Eksi, 2010: 144). Afganistan'daki Koalisyon Güçleri, Türkiye'nin yerel insanlarla kurduğu güven ve kalpleri kazanmaya yönelik ilişkilerini örnek alarak Afganlara yaklaşmalıdırlar. "Gönülleri ve Beyinleri Kazanmak" Afganistan'daki en önemli diplomasi stratejisidir (Eksi, 2010: 150).

Türkiye'nin, Afganistan'ın geleceği için çok önemli olan Barış Sürecinde yer alan tüm kesimlerle hali hazırda iyi ilişkilere sahip tek ülke olduğunu belirtmiştik. Türkiye'nin, Barış Sürecinde yer alan Taliban, savaş ağaları, etnik gruplar, uyuşturucu endüstrisi ve yarı yerel aktör Pakistan (Peştun sorunu nedeniyle) ve tabii ki hükümetle ilişkilerinin eksenini yumuşak güç oluşturmaktadır. Türkiye'nin yerel aktörlerle ilişkilerini amaçsal bazda inceleyelim:

- Türkiye-hükümet ilişkileri; Türkiye-Afganistan ilişkileri hükümet düzeyinde amaçsal bazda istenen seviyede gitmektedir. Türkiye Sınırsız Özgürlük Harekâtı sonrası Geçici Yönetimin kurulması çalışmalarına katılmıştır. Hatta Bonn süreci öncesi Zahir Şah taraftarları ve Kuzey İttifakının Ankara'da buluşması düşünülmüş ancak değişik nedenlerden dolayı bu buluşma gerçekleşmemiştir

(Özcan, 2002: 383). Bonn sonrasında Türkiye, Afgan hükümetine her konuda desteğini sürdürmüştür. Yine Bonn sonrası Türkiye, Afgan Mili Ordusunu kurmaya talip olmuştur (Özcan, 2002: 395). Ancak SSR'nin uygulanmasında, bu görevin liderliği ABD'ye verilmiştir. Türkiye önderliğinde sürdürülen Üçlü Zirveler ve İstanbul Süreci, Afganistan-Türkiye ilişkilerini güçlendirmiş ve bölgesel entegrasyonu kolaylaştırmıştır. Günümüzde icra edilen çalışmalar göstermektedir ki, 2014 sonrasında hükümet seviyesinde ilişkiler kesintisiz sürecektir.

- Türkiye-Taliban ilişkileri; Çoğu akademisyene göre, Bonn Konferansında Taliban'ın dışlanması Afganistan'da gerçek barışa ulaşılmasını engellemiştir (Williams, 2011: 124). Sınırsız Özgürlük Harekâtı ve Bonn Anlaşması Taliban'la savaşı çabuk sonlandırılmış ancak günümüzde bile hala ülkede güvenlik sağlanamamıştır. Bir başka ifade ile Afganistan'da savaş çabuk bitmiş ama barış bir türlü yapılamamıştır (Edwards, 2010: 977). Bunun en büyük nedeni Taliban'la mücadelenin sadece sert güç ile yapılması, yumuşak güce yeteri önem verilmemesi ve Taliban'ın siyasi platformdan dışlanmasıdır. Türkiye amaçsal bazda Taliban'la çatışmalar yaşasa da, bu çatışmaları çözüm yöntemleri yumuşak güçle olmaktadır. Türkiye 2010 yılsonu itibarıyla, Afganistan'daki 34 vilayetin 27'sinde en az bir proje gerçekleştirilmiştir (Türesin, 2013: 3). Taliban kontrolündeki bölgelerde bile Türk görevliler rahat çalışabilmektedir (Aydemir, 2010: 40). NATO'nun 2001-2011 yılları arası çatışmalarda zayıf oranları incelendiğinde hiç Türk bulunmamaktadır (Livingston ve O'hanlon, 2012: 11). Günümüzde Taliban, istediği şartlar yerine gelirse, Türkiye'de barış görüşmelerinin yapılmasından yanadır (Çetin, 2013: 17). Bu da göstermektedir ki, Türkiye'nin yumuşak gücü Taliban'la oluşan amaçsal anlaşmazlıkları çözme konusunda etkilidir.
- Türkiye-savaş ağaları ilişkileri; Bonn anlaşması ile birlikte bazı güçlü savaş ağaları hükümette rol alarak, iç savaş ortamından sonra oluşan yeni ortamında kendilerine yer bulmak mücadelesine girmişlerdir (Incore Report, 2004: 27). Ayrıca merkezi hükümetin etkin olarak kırsalda söz sahibi olamamasından dolayı savaş ağaları, Bonn sonrasında kırsalda otorite sağlamaya devam ederek, güçlerini korumuşlardır (Heinrich Boll Foundation, 2006: 59). Türkiye, Dostum'a değişik konularda destek sağlamasına karşın, Afganistan'da tüm yerel liderlere eşit mesafede olmaya çalışmaktadır. Amaçsal olarak savaş ağaları, kendilerine uyuşturucu üretimiyle maddi kaynak

sağlama konusunda, Türkiye ile çatışma yaşanmaktadır. Ancak Türkiye çözüm konusunda uyuşturucuya alternatif gelir kaynakları sağlayarak, çatışmayı çözmeye çalışmaktadır (Temizer, 2013: 5). Türkiye'nin bu uygulaması da yumuşak gücün bir göstergesidir.

- Türkiye'nin uyuşturucu endüstrisi hakkındaki görüşleri; Afganistan'dan başlayan yasa dışı uyuşturucu trafiği, bölgedeki tüm ülkelerin istikrarını etkilemektedir (Gleason, Hanks, Bosin, 2009, 283). Afganistan kökenli uyuşturucu kaçakçılığı ve kaçak göç sorunundan direkt etkilenen ülkelerden biride Türkiye'dir (Çınarlı, 2009: 158, 159). Bu boyuttaki uyuşturucu sorununun, Afgan halkına geçim kaynağı sağlayan diğer bir yüzü daha olduğunu, önceden belirtmiştik. Maalesef Afganistan ekonomisinin %40'ını uyuşturucu oluşturmaktadır (Rubin, 2006: 183). Bu sorunun çözümü, Batı'nın yaptığı gibi haşhaş tarlalarını yakmak yıkmak değildir. Asıl çözüm, haşhaş potansiyelini, yasal olarak ilaç yapımı veya alternatif tarımda kullanmak ve halkın gelirini sağlamaktır. Türkiye, Afganistan'da yasal ve devlet gözetiminde haşhaş üretimi konusunda örnek alınabilecek bir ülkedir (Senlis Afghanistan, 2006: 127). Türkiye, uyuşturucu endüstrisi ile amaçsal bazda çatışma yaşadığı bu problemi, geçmiş tecrübeleri ve yumuşak güçle Afganistan için bir fırsata çevirebilecek potansiyele sahiptir.
- Türkiye-Pakistan ilişkileri; Afganistan Savaşının asıl kaybedeni şüphesiz Pakistan'dır (Özcan, 2002: 372). Pakistan'ın 11 Eylül sonrası oluşan durumda birine karar vermek zorunda olduğu iki seçeneği bulunmaktaydı. Seçeneklerden biri Taliban'a destek, diğeri de Taliban'a karşı terörle mücadele yer almaktı (Akhtar, 2008: 61). Ancak Pakistan'ın, seçim konusunda kararsızlığı, Pakistan'ı zor duruma düşürmüştür. Görünüşte müttefik olan ABD-Pakistan, özellikle 2008 yılında Pakistan'ın FATA bölgesinde kayıtsız kalması nedeniyle görüş ayrılıklarını en üst noktaya taşımışlardır (White, 2008: 160). ABD'nin Taliban'dan kaynaklı sorunları askeri operasyonlarla çözmeye çalışılması, Pakistan'ın giderek Taliban seçeneğine yönelmesine neden olmuştur. Ayrıca Afganistan ve Pakistan'ın Taliban dışında çözmesi gereken çok sayıda problemi vardır. Bunların en başında göçmenler, mahkûm değişimi ve transit ekonomik geçiş yer almaktadır. Günümüzde 1,8 milyon Afgan göçmen Pakistan'da yaşamaktadır (Akhtar, 2008: 66). İki ülke arası sorunlara çözüm bulmak amacıyla Türkiye öncülüğünde yapılan Üçlü Zirveler,

yumuşak güç kullanımının en güzel örnekleridir. Bu platform sayesinde Türkiye ve Pakistan amaçsal olarak, Afganistan'ın stabilizasyonu ve yeniden inşasına verdikleri önemi kuvvetlendirmişlerdir (Aras, Dağcı, Çaman, 2009: 33).

- Türkiye-etnik gruplar ilişkileri; İnşacı devletler Afganistan'a Weber Tarzı devletler gibi yaklaşmışlardır. Hâlbuki Afganistan'da Kabile Tipi yönetim daha yaygındır (Edwards, 2010: 982). Afganistan'da geleneksel yasalar modern yasalara göre daha fazla önemlidir (Edwards, 2010: 986). Afganistan'ı yeniden yapılanma açısından ele aldığımızda üç grup insan bulunmaktadır. Birinci grup, savaşta Afganistan'da olanlar, bunlar modern yaşama rağmen geleneksel yaşamlarına devam etmektedirler. İkinci grup, komşu ülkelerden geri dönenler, bunların modern yaşama ulaşacak kadar maddi imkânı yoktur. Üçüncü grup, Batılı ülkelerden dönenler, bunlar modern yeniden yapılanmanın öncülüğünü yapmaktadırlar (Issa, Kohistani, 2007: 59, 60). Üçüncü grubun öncülüğünü yaptığı Afganistan'ın modern olarak yeniden yapılanmasında, geleneksel hayat tarzına modern yapılanma yöntemlerinin kullanılması büyük sorunlar meydana getirmektedir (Issa, Kohistani, 2007: 63). Bu nedenlerden Afganistan'da etnik yapı dikkate alınarak son derece adil bir idare oluşturulmalıdır (Saray, 2002: 179). Geleneksel yaşam tarzı ve yasalar geri plana itilmeye çalışılmamalıdır. "Nasıl Müslüman bir ülkede çağdaş yaşam ile şeriat veya kabile yaşamını beraber yürütebilirim?" sorusunun cevabı bulunmalıdır. Afganistan'da, bir günde şeriat hukukunu ve kabile hukukunu kaldırmak imkânsızdır. Türkiye'nin ülkenin gerçeklerini bilen bir ülke olarak, amaçsal bazda, Batılı ülkelere göre en çok faydalı olacağı konulardan biri, Afganistan'ın geleceği için etnik grupların birleştirilmesi ve modern yaşama entegre edilmeleridir.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin yerel aktörlerle ilişkileri her seviyede yumuşak güç merkezli olarak devam etmektedir. Başta hükümet olmak üzere, Afganistan'ın geleceğinde söz sahibi olacan tüm kesimler, Türkiye'ye kendini yakın hissetmektedirler. Afganistan devlet inşasında giderek artan Türkiye'nin rolü, tüm yerel aktörleri içeren yumuşak güç merkezli yaklaşımların, devlet inşasında başarıyı yükselttiğini göstermektedir.

6. SONUÇ

Devlet İnşasının başarısı için, devlet inşa eden ülkelerin ve uluslararası toplumun, Türkiye örnek olayından yola çıkarak, tüm kesimleri kapsayacak “yumuşak güç (soft power)” içeren politikaları “sert güç (hard power)” içeren politikalara göre daha fazla tercih etmesi gerektiğini ispatlamak amacıyla yola çıkılan makalede; sıra ile devlet inşasında başarı, Batı ve Afganistan’da devlet inşası, Türkiye ve Afganistan’da devlet inşası, Afganistan devlet inşasında yumuşak güç-başarı ilişkisi analiz edilmiştir. İlk olarak literatürden, devlet kurumlarının güçlendirilmesi konusunda bir kavram birliği bulunmasına rağmen devletin güçlendirilmesi gereken kurum ve boyutlarında farklılıklar bulunduğu anlaşılmıştır.

İkinci olarak, Batı’nın güçlendirilmesi gereken boyutlardan, sert güç ve güvenliğe öncelik verilmesinin, ayrıca Afganistan’daki yerel kesimlerin devlet inşa sürecine tam anlamıyla katılmamasının, devlet inşa sürecindeki başarısızlığın asıl nedeni olduğu görülmüştür. Ancak devlet inşası her ne kadar dış güçlerin yönlendirdiği bir süreç olsa da, unutulmamalıdır ki Afganistan’ın geleceği Afganların ellerindedir. Tarihte de görülmüştür ki, Afganistan’ın erken modernleşme çabaları hep liderlerin sürülmesi veya idamıyla sonlanmıştır (Suhrke, 2007: 1296). Günümüzde de böyle bir erken modernleşme sonucunda oluşacak ortamda, Afganistan’ın güvenlik sektörünün çökmesi, bölgedeki komşularını olumsuz etkileyecektir (Rubin, 2006: 176). Bu yüzden Afganistan’ın devlet inşasında kurumsallaşmaya öncelik vermesi gerekmektedir. Afganistan’ın sağlam devlet kurumlarına sahip olmadan güvenlik güçlerinin kontrolünü tam anlamıyla alması zordur (Giustozzi, 2011: 18). Dünya İnsani Kalkınma göstergelerinde en sonda yer Afganistan’da, insan kaynağının eğitimi, sağlığı, öğretimi konularında müthiş bir atılıma ihtiyacı vardır (Rubin, 2006: 181). Arzu edilen atılım da ancak uzun soluklu, yumuşak güç içeren ve tüm yerel aktörleri içine alan bir devlet inşa süreciyle elde edilebilir.

Üçüncü olarak, Türkiye-Afganistan, hükümet dâhil, yerel aktör ilişkileri iki boyutta incelenmiştir. Birinci boyut, iki ülke arası tarihi dostluk ve günümüze yansımaları; İkinci boyut ise, 2001 yılı sonrası icra edilen devlet inşa faaliyetleridir. Bu iki boyutun incelemesi neticesinde, Türkiye’yi, devlet inşasında, Batı’dan ayıran noktanın yumuşak güç ve kurumsallaşmaya önem vermesi olduğu görülmüştür. Nasıl tarihte, Türkistan Hanlıkları, Rus ve Çin işgali öncesi düşman kuvvetlerce sarılmış ve medeni dünya ile bağlantısı kesilmişse; Afganistan’da da aynısı yapılmış ve ülke eğitimsiz ve

medeniyetsiz bırakılıp, fakirleştirilmeye çalışılmıştır. Eğer tarihte Afganistan’da medeniyet, kültür, bilim, eğitim alanında bir hamle yapıldıysa Türkiye sayesinde olmuştur (Saray, 2002: 186). Tarihte yaptığı gibi, hiçbir şey beklemeden Afganistan’ın iyiliği için, eğitim ve ekonomik desteği yapabilecek tek ülke Türkiye’dir. Afganlar Türklere “Yalnız sizin desteğinizle kurtuluruz.” demektedirler (Saray, 2002: 191). Türkiye günümüzde, bu tarihi sorumluluğunu, tüm kesimleri kapsayacak şekilde, yumuşak güç kullanarak, yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak Afganların beklentilerine karşı yapılanlar yetersiz kalmaktadır. 2014 ve sonrasında yapılacaklar, Afganların beklentilerini karşılayacak şekilde artarak devam etmelidir.

En son olarak, yumuşak güç-devlet inşası başarı ilişkisi ele alınmıştır. Görüldüğü üzere Batı, sert güç ve güvenliğe öncelik verme yaklaşımı neticesinde, Sovyetlerin ve İngilizlerin tarihte düştüğü duruma düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu çıkmazdan kurtulmak amacıyla, Türkiye örnek alınmaya başlanmıştır. BM Afganistan’da, 1368 ve 1373 sayılı kararlarıyla, terörizmle mücadelede askeri olmayan yöntemlere ve terörizmin kaynağının kurutulmasına vurgu yapmasına (Örnek, 2012: 131) rağmen, ancak 2009 yılından sonra uluslararası toplum devlet inşasında yumuşak gücün önemi daha net anlamaya başlanmıştır. Artık terörle mücadele için Afganistan’a gönderilen ABD ve NATO askerlerinin, bölgenin gerçeklerini anlaması için kültürel ve dil eğitimi gibi eğitimler alması gerektiği anlaşılmıştır (Johnson ve Mason, 2008: 75). Afganistan devlet inşasında, “Gönülleri ve Beyinleri Kazanmak” en önemli diplomasi stratejisidir. “Gönülleri ve Beyinleri Kazanmak” ise sadece yumuşak güçle sağlanabilir. ANA’nın en son hedefi 240.000’dir. Bu hedefe ulaşmak için bölgesel eğitim merkezlerinin sayısının artması gerekmektedir (Cordesman, 2009: 21,22). ANP içinde aynı durum söz konusudur. Ancak sorunun çözümü sadece sayılarıyla artırmakla değil eğitimin kalitesi ve kurumsallaşmayı artırmakla elde edilebilir.

Sonuç olarak, Türkiye Afganistan’da tarihteki ikili ilişkilerin bir yansıması olarak, yumuşak güç ve kurumsallaşmaya öncelik vererek, devlet inşasında başarılı olmaya devam etmektedir. Batı’nın, Türkiye’nin Afganistan devlet inşasında göstermiş olduğu başarıdan çıkarması gereken ders, 2009’dan beri önemini anladığı devlet inşasında “başarı-yumuşak güç” denkleminin işlevini artırması, yerel aktörlere devlet inşasında daha çok katılım sağlaması ve devlet inşasında güvenlikten çok kurumsallaşmaya öncelik vermesidir. Afganistan’ın çıkarması gereken ders ise, dış yardımlar

ve desteklerin niceliği/niteliği ne olursa olsun, kurumlara talep olmadan kurumların arz edilemeyeceğidir. Dolayısı ile devlet inşasının başarısı Afganların kurumları talebine bağlıdır. Kurumları talep edip etmemekte tamamen Afganların kendi ellerindedir.

KAYNAKÇA

- Afgan Opium Survey, UNDOC, Vienna 2011.
- Akhtar, N., "Pakistan, Afghanistan, And The Taliban", International Journal On World Peace, Volume 25, No.4, December 2008, 49-73.
- Aras, B., Dağcı, K. ve Çaman, M.E., "Turkey New Activism in Asia", Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Volume 8, no 2, Summer 2009, 24-39.
- AREU, A to Z Guide to Afghanistan Assistance, Afghanistan Research and Evaluation Unit Publish, tenth edition, 2012 Kabul.
- Aydemir, E., "How Turkey's Soft Power Can Aid NATO in Afghanistan", NPQ, Spring 2010, 39-41.
- Ayub, F., Kouvo, S. and Wareham R., Security Sector Reform in Afghanistan, Initiative for Peacebuilding, April 2009.
- Barnes, C., Agents for Change: Civil Society Roles in Preventing War & Building Peace, European Centre for Conflict Prevention, Netherlands 2006.
- Barnett, M., "Building a Republican Peace: Stabilizing States after War.", International Security, Vol.30, No.4, 2006, 87-112.
- Call, C., Ending Wars, Building States, Lynne Rienner Publishers Boulder, 2008.
- Chandler, D., Empire in denial: the politics of state-building, Pluto Press, London 2006.
- Chappuis, F. and Hanggi, H., The Interplay between Security and Legitimacy: Security Sector Reform and State-Building, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 2009.
- Cordesman, A. H., Afghan National Security Forces: Shaping the Path to Victor, CSIS Report, 27 July 2009.
- Çetin, H. -Eski NATO Afganistan Kıdemli Temsilcisi-, "Afganistan'da devlet inşası, devlet inşasında başarı, yumuşak güç ve Türkiye" konulu görüşme, Ankara 08 Şubat 2013.
- Çınarlı, Ö., Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001), Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2009, Doktora Tezi.
- Dennys, C. ve Hamilton-Baillie, T., "Strategic Support to Security Sector Reform in Afghanistan, 2001-2010", SSR Issue Papers, CIGI, No. 6, January 2012.
- Dobbins, J., "Nation-Building The Inescapable Responsibility of the World's Only Superpower", Rand Review, Volume 27, No. 2, Summer 2003, 17-27.

Dobbins, J., McGinn, J. G., Crane, K., Jones, S. G., Lal, R., Rathmell A., Swanger, R. ve Timilsina, A., "America's Role in Nation-Building from Germany to Iraq", Executive Summary, Rand, 2003.

Dobbins, J., The beginner's guide to nation-building, , RAND National Security Research Division, Santa Monica 2007.

Dobbins, J., "Launching an Afghan Peace Process", Sustainable Strategies for Afghanistan and the Region After 2014, The Aspen Institute, Berlin 2012.

Edwards, L. M., "State-building in Afghanistan: a case showing the limits?", International Review of the Red Cross, Volume 92, No.880, December 2010, 967-991.

Eksi, M., "Turkey's Increasing Role in Afghanistan", Journal of Global Analysis, Volume 1, No 2, July 2010, 141-152.

Erdoğan, R. T., "Strengthening Turkey's Security in a Changing World", IDEF Focus, Military Technology, sayı.4, 2009, 48-52.

Esmer, C., "Yeniden Ayağa Kalkmaya Çalışan Ülke: Afganistan", TİKA Avrasya Bülteni, Sayı 32-33, Mart/Nisan 2005, 34-39.

Etzioni, A., Security first: For a muscular, moral foreign policy, Yale University Press, Yale 2007.

Fukuyama, F., Devlet İnşası (çev. Devrim Çetinkasap), Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.

Gleason, G., Hanks, R. R. ve Bosin, Y., "Afghanistan Reconstruction in Regional Perspective", Central Asian Survey, Vol. 28, No. 3, September 2009, 275-287.

Giustozzi, A. ve Rossi, S., "Disarmament, Demobilisation and Reintegration of Ex-Combatants (DDR) in Afghanistan: Constraints and Limited Capabilities", Crisis States Working Papers, Series No 2, June 2006, London.

Giustozzi, A., "Reconstructing the Defence Sector", Afghanistan Security Sector Governance Challenges, DCAF Afghanistan Regional Programs Series No. 10, 2011.

Heinrich Boll Foundation, Publication series on Promoting Democracy in Fragile States under Conditions of State Fragility Issue 1: Afghanistan, Heinrich Böll Foundation, Berlin 2006.

Heupel, M., State-Building and the Transformation of Warfare, Martinus Nijhoff Publishers, Boston 2009.

Incore Report, From Warlords to Peacelords, University of Ulster, Northern Ireland, 2004.

Issa, C. ve Kohistani, S. M., "Kabul's Urban Identity: An Overview of the Socio-Political Aspects of Development", ASIEN, Volume 104, July 2007, 51-64.

Jalali, A. A., "The Future of Afghanistan", Parameters, Spring 2006, 4-19.

Johnson, T. H. ve Mason, M. C., "No Sign until the Burst of Fire Understanding the Pakistan-Afghanistan Frontier", International Security, Volume 32, No. 4, Spring 2008, 41-77.

Johnson, T. H. ve Mason, M. C., “Understanding The Taliban and Insurgency in Afganistan”, *Orbis*, Winter 2007, 71-89.

Kayani, S. P. A. - Afganistan Ankara Büyükelçiliği Kültür İşleri Sorumlusu ve İkinci Kâtip-, “Afganistan’da devlet inşası, devlet inşasında başarı, yumuşak güç ve Türkiye” konulu görüşme, Ankara 08 Şubat 2013.

Kocaoğlu, T., “Afganistan Ulusal Sorununun Uluslar Arası Boyutları”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (der. Ali AHMETBEYOĞLU), Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul 2002.

Lafraie, N., “NATO in Afghanistan: Perilous Mission, Dire Ramifications”, *International Politics*, Volume 46, No. 5, 2009, 550–572.

Livingston, I. S. ve O’hanlon, M., *Afganistan Index*, Brookings Institute, 30 January 2012.

Mackay, Major Gen (ret.) A., Sedra, M. ve Burt, G., “Security Sector Reform (SSR) in Insecure Environments: Learning from Afghanistan”, *Journal of Security Sector Management*, Volume 8, Issue 3-September 2011, 1-20.

Mansfield, E. D. ve Snyder, J. L., *Electing to fight: why emerging democracies go to war*, MIT Press, Cambridge 2005.

Miller, P. D., *Strategies Of Statebuilding: Causes Of Success and Failure In Armed International Statebuilding Campaigns By Liberal Powers*, Georgetown University, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Washington 2010.

Oran, B., *Türk Dış Politikası Cilt 1 1919-1980*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Örnek, Dr. S., “Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu”, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı1, Yıl 2012, 107-134.

Özcan, M., “Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (der. Ali Ahmetbeyoğlu), Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul 2002.

Paris, R., *At war's end : building peace after civil conflict*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Ra’ees, Dr. W., “Obama’S Afghanistan Strategy: A Policy of Balancing the Reality with the Practice”, *Journal of Politics and Law*, Volume 3, No. 2, September 2010, 80-93.

Rahim, T., “The future of Afghanistan: an Afghan responsibility”, *International Review of the Red Cross*, Volume 92, No.880, December 2010, 933-1002.

Roberts, J. J., *Afganistan and Western Policy: 1929-1956*, Ohio University, Ohio 1990.

Roeder, P. G. ve Rothchild, D. S., *Dilemmas of State-Building in Divided Societies*, Cornell University Press, Ithaca 2005.

Rubin, B. R. ,”Peace Building and State-Building in Afghanistan: constructing sovereignty for whose security?”, *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 1, 2006, 175-185.

Ruttig, T., "Afghanistan between Democratization and Civil War: Post-2014 Scenarios", Sustainable Strategies for Afghanistan and the Region After 2014, The Aspen Institute, Berlin 2012.

Saray, Dr. M., Dünden Bugüne Afganistan, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981.

Saray, Prof. Dr. M., "Afganistan Üzerine Bir Söyleşi", Afganistan Üzerine Araştırmalar (der. Ali Ahmetbeyoğlu), Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları, İstanbul 2002.

Sedra, M., "European Approaches to Security Sector Reform: Examining Trends through the Lens of Afghanistan", European Security, Volume 15, No. 3, September 2006, 323-338.

Senlis Afghanistan, Afghanistan Five Years Later The Return Of The Taliban, Mf Publishing, Spring/Summer 2006, London.

Suhrke, Astri, "Reconstruction as Modernisation: the Post-Conflict Project in Afghanistan", Third World Quarterly, Volume 28, No. 7, 2007, 1291-1308.

Swenson, G. ve Sugerman, E., "Building the Rule of Law in Afghanistan: The Importance of Legal Education", Hague Journal on the Rule of Law, Volume 3, 2011, 130-146.

Temizer, A. - Eski Türkiye Afganistan Ticaret Müşaviri-, "Afganistan'da devlet inşası, devlet inşasında başarı, yumuşak güç ve Türkiye" konulu görüşme, İstanbul 09 Şubat 2013.

Temizer, A.-Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşaviri-, Afganistan Ülke Raporu, Kabil Ticaret Müşavirliği, Kabil 2010.

Türesin, E., Afganistan'a Güvenlik Ve Kalkınma Yardımlarımız, Dış İşleri Bakanlığı Bilgilendirme Notu, Ankara 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Daire Başkanlığı, Afganistan Sağlık Alanında İşbirliği Faaliyetleri, Milenyum Matbaacılık, Ankara 2008.

Vamvakas, P., "NATO and Turkey in Afghanistan and Central Asia: Possibilities and Blind Spots", Turkish Studies, Volume 10, No1, March 2009, 57-74.

Weigand, F., "Human vs. State Security: How Can Security Sector Reforms Contribute to State-Building? The Case of Afghan Police Reform", Working Paper Series 2013, Development Studies Institute London School of Economics and Political Science, January 2013.

White, J. T., Pakistan's Islamist Frontier: Islamic Politics and U.S. Policy in Pakistan's North-West Frontier, Religion & Security Monograph Series, No. 1, Center on Faith & International Affairs, Arlington 2008.

Williams, M.J., "(UN) Sustainable Peacebuilding: NATO's Suitability for Postconflict Reconstruction in Multiactor Environments", Global Governance, Volume 17, 2011, 115-134.

GİTARDA SAĞ EL TEKNİĞİ VE EKOLLER

Hande CANGÖKÇE*

ÖZET

Bu çalışmada gitar enstrümanında çok önemli bir yere sahip olan sağ el tutuş tekniklerinin günümüz gitar tekniğine yansımaları incelenmiştir. Gitar enstrümanı çok kapsamlı bir tarihe sahip olduğu gibi çok geniş bir aileden gelmektedir. Tarihe, döneme, yerel kültür ve özelliklere göre şekillenen bu enstrümanlar yapısal olarak pek çok çeşitlilik göstermişlerdir. Çeşitliliğin sebep olduğu gövde genişliği, tel sayısı, klavye genişliği, tel çeşitliliği, tel aralıkları, tel uzunlukları, perde sayısı ve perde mesafesi gibi zaman içinde pek çok değişken ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler her enstrümanla yeni tekniklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Enstrümanın tarihi birikimi bugün de pek çok ekolün ve tekniğin buluşmasıyla büyük bir zenginlik göstermektedir. Bu çalışmanın amacı bütün bu birikimlerin sonunda gelinen noktada sağ el tutuş tekniğinde dünyada gelinen noktaya ışık tutmaktır.

Anahtar sözcükler: Sağ El, Sağ El Tutuş Tekniği, Gitar, Ekoller

GUITAR RIGHT HAND TECHNIQUE AND SCHOOL OF PERFORMANCES FOR GUITAR PLAYING

ABSTRACT

In this study, right hand techniques which has a very important role in guitar playing techniques and the todays aspects of these techniques are examined. The guitar instrument has an extensive history as is has a wide family. Forming with history, era, local cultures and specialities, these enstrumants showed many structural varieties. Due to that variety, many variants occurred like, width of the soundboard, number of strings, width of the fingerboard, string variations, string distances, string lengths, fret numbers and distances. These variants caused new techniques to come up for every instrument. The historical sources of the instrument shows wide substance with the meeting of schools of performances of guitar and techniques. The aim to that study is to lighten the point world came today on right hand techniques as a result of these sources

* Öğr.Gör., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, İletişim:
handecng@gmail.com

.Key words: Right Hand, Right Hand Techniques, Guitar, Schools of Performances

1. GİRİŞ

Sağ el tekniğinin gelişimini görebilmek için enstrümanın tarihi gelişimini bilmek önemlidir. Ekollerin oluşumu enstrümanın tarihi gelişimi ile doğru orantılı olarak ulusal yönde gelişmiştir.

Ulusal akımlar bugün pek çok tutuş ve çekme tekniğinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu akımları, ekolleri ve teknikleri 18. ve 19.yy gitaristlerinde çok daha net olarak görebilmekteyiz. Günümüzde bu teknikler daha karışık ve kompleks bir haldedir ve çoğu kez birbirlerinden ayrılmaları güçtür. Pek çok ekolün etkisinde kalan hibrit tekniklerden oluşan günümüz teknik anlayışının yanı sıra hala ekollerin devamlılığını sürdüren, ekolüne sadık kalan dünya çapında gitaristlerde mevcuttur.

Bugün bilinen başlıca ekoller fransız, alman ve ispanyol ekolüdür. Bu ekoller birbirlerinden sadece tutuş farklılıkları ile ayrılmazlar. Bu ekolleri birbirlerinden ayıran en önemli faktörlerden biri de stildir. Sağ el tekniğinin değişim göstermesiyle açılı farklılıkların dışında tonal farklılıklar da meydana gelmektedir. Kültürel birikimlerinin sonucunda ekole ve ulusa özgü bir yorumlama şekli ve stil oluşmuştur. Bir bestecinin eserini yorumlarken, eserin bestelendiği dönem stilini yansıtması dışında, dönemin o ulusa ait teknik alt yapı ile yorumlanması da bir stil unsuru olagelmiştir.

Enstrüman çeşitliliği teknik çeşitliliği doğurduğu gibi ekollerin de oluşmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla bugün teknik çeşitlilikte gelinen noktada enstrüman yapımcılarının rolü büyüktür.

2. İNCELEME

2.1.Enstrümanın Tarihsel Gelişimi

Gitar kordofon yani telli enstrüman ailesinden gelmektedir. Bilinen kayıtlarda gitar tipi enstrümanlar hitit dönemine kadar uzanmaktadır. 3.300 yıl kadar öncesine tarihli hitit tabletlerinde gitar tipi telli enstrüman çalan insanlar resmedilmiştir. 1 Örnek.1 Hitit tabletlerindeki gitarı göstermektedir. Gitar adıyla adlandırılan ilk enstrümanlar tarihte latin ve morisca gitarları

¹ Dr. Michael Kasha, *A New Look at The History of the Classic Guitar*, Guitar Review 30, 1968, sy..3-12.

olmuştur. 1200 lerde meydana gelmiş bu enstrümanlar varlıklarını 14.yy'a kadar sürdürmüşlerdir. Morisca gitarının sırtı yuvarlaktır ve birkaç ses deliği olan geniş klavyeli bir enstrümandır. Latina ise tek ses deliklidir ve dar bir ses tablası vardır.² Aynı yüzyılda icat edilmiş iki enstrüman birbirlerinden bu kadar geniş bir ölçüde farklılık göstermektedir.

Örnek:1

Tarih boyunca çok çeşitli klavyeli kordofonlar pek çok uygarlık boyunca kullanılmıştır. Bunlar arasında antik yunan, mısır, roma, iran, pers, bulgar, türk, hindu medeniyetleri yer alır. 7.yy.'ın başında perslerin geliştirdiği barbat enstrümanından lavta doğar. Bu enstrümanlar başta deri kaplıdır. Daha sonraları tahta bir gövdeye sahip olurlar.³ Lavtanın gelişimiyle çok büyük bir gitar tipi enstrüman ailesi oluşur. Dünyanın farklı coğrafyalarında farklı şekillerde gelişir.

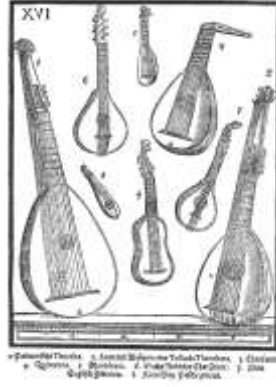
Lavta ailesine göz attığımızda karşımıza çıkan enstrümanlar arap udundan afrikan goje⁴sine kadar uzanır.

Lavta ailesinden enstrümanların bazıları avrupada anjelik, arclute, cittern, theorbo, torban, vihuela, mandora, chitarra gibi enstrümanlara dönüşürken, asyada barbat, biwa, laud, ud, pipa, sitar, tanbur, tar, quingin, yuekin (ay gitarı).. v.s. gibi enstrümanlar meydana gelmiştir. Bu muazzam çeşitlilik bugün klasik enstrümanlar arasında kabul edilen ve klasik eğitimi olan gitar enstrümanına bir dünya mirasıdır. Örnek.2 çizilmiş bazı lavta türlerini göstermektedir.

² Tom and Mary Anne Evans. *Guitars: From the Renaissance to Rock*. Paddington Press Ltd, 1977, sy.16

³ Douglas Alton Smith, *A History of the Lute from Antiquity to the Renaissance by Douglas Alton Smith*, the Lute Society of America, 2002, sy.54

⁴ İki telli ve klavyeli yayla çalınan bir afrikan çalgı.

Örnek:2

Lavta ailesindeki pek çok enstrümanda kendi içinde türlere ayrılmaktadır. Bu enstrümanlar bölgelere ve kültürlere göre değişim göstermektedir. Örneğin bir theorbun bilinen en az beş çeşidi bulunmakta ve bu her tür yapımcısına göre de şekil değiştirmektedir. Bu çeşitler alman theorbu, ingiliz theorbu, küçük fransız theorbu gibi bölgesel özelliklere göre kollara ayrılırken diğer bir taraftan yapımcıya göre matteo, venere, koch v.s. gibi yapımcı ve yapım tipi özelliklerine göre de çeşitlendirilirler.

Çok büyük bir çeşitlilik gösteren klavyeli kordofon ailesi 19.yy.'da Antonio Torres'in bugün de kabul gören şeklini oluşturduğu günümüz gitarına kadar uzanır. Örnek.3 Seville'da 1864 yılında yapılmış bir Antonio Torres gitarını göstermektedir.

Örnek:3

Günümüzde gitar yapımı halen yapımcısına göre çeşitlilik göstermekte ve gelişimini sürdürmektedir. Gitar henüz evrimini tamamlamış bir enstrüman olmamakla birlikte enstrümanın yorumcunun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmeye devam edilmesi teknik gelişiminin de devam etmesine yol açmaktadır.

2.2. Sağ el tekniğinin tarihsel gelişimi

Tarihte ilk bilinen sağ el teknikleri günümüze kadar gelmeyi başarmış enstrümanların yapısal özelliklerinden ve o dönemde enstrümantistlerle beraber resmedilmiş figürlerden ve tablolarından ötürü bilinmektedir.

Barok dönem enstrümanları bugün konservatuvarların barok bölümlerinde okutulmakta ve enstrümantistler bu eski teknikler gözetilerek yetiştirilmektedir. Bu stile göre lavta ve avrupa lavta ailesinde görülen ve bugün de uygulanan sağ el tekniği günümüz gitar tekniğinden çok farklılık göstermektedir. Enstrümanlar bağırsak tellerden oluşmaktadır ve tellerin hayli yumuşak olması nedeniyle sağ elde tırnak kullanılmamaktadır. Enstrümanların tırnaksız çalınmasının bir sebebi de çok düşük bir köprü ve eşiğe sahip olmasıdır. Bu sebeple tel gerilimi azdır ve teller gövdeye çok yakın olup hayli alçaktır.

Sağ el tekniğinde görülen bir başka değişik unsurda elin tutuş ve telleri kavrayış biçimidir. Theorbo gibi 14 ve üstü telli enstrümanlarda tel genişliği bir karışı bulmaktadır. Bütün tellere hakim olmak için teller karşıdan ve paralel bir şekilde tamamen dümdüz bir bilek ile tutulur. Bu tutuş telin, parmağın sağ alt köşesiyle çekilmesine neden olur. Barok döneme ait tablolarında, sağ elin tamamen gövdenin altından tellere doğru uzandığı ve açısının yanlıklara paralel olduğu görülmektedir. Bu açı enstrümanın gövde genişliğine göre çeşitlilik gösterebilir. Örnek.4 theorbo enstrümanının günümüzde kullanılan tutuş tekniğini gösterirken, aynı teknik barok döneme ait Örnek.5'te resmedilen bir tabloda da gösterilmektedir.

Örnek:4**Örnek: 5**

Lavta tutuşu theorbdan çok daha az telli olduğu ve çoğu zaman daha geniş bir kasası olması sebebiyle biraz daha farklılık gösterir. Kol theorbda geldiği yan açının yerine çapraz bir açı ile gövdenin sağ üst köşesinden tellere uzanır. Bileğin hareket edebilmesi için lavtada tel mesafesinin theorbo enstrümanına göre dar olması sebebiyle mümkündür. Bu sebeple enstrümantist theorbo enstrümanında olduğu gibi telleri altından tutmak ve çekmek yerine karşıdan çekebilir. Örnek.6 ve 7 barok döneme ait tabloların lavta tutuş tekniklerini gösteren kareler içermektedir.

Örnek.6**Örnek.7**

17, 18 ve 19. yüzyıllarda enstrümanların yanı sıra yazılan müziklerin ve egzersizlerin gelişmesi icracıyı ileri tekniklere taşıyan sebeplerden olmuştur. Bu sebeplerin yanısıra yeni yüzyıllarda artan ses ihtiyacı enstrüman yapımcılarından daha iyi ses alınabilecek konstrüksiyonu kurmalarını beklemekten çok enstrümanın tüm kapasitesini ortaya çıkarmaya yönelik arayışlara dönüşmüştür. Bu arayışlar sağ elde pek çok değişik stilin uygulanmasına farklı açılarla teli tutma ve çekme yöntemlerini ortaya çıkarır.

İracıcının tel tutuşu ile ilgili bir diğer sorunu ise yeni eserlerin gerektirdiği hızı ve arpej ve süslemeleri karşılayabilmektir. Bu noktada

birbirlerinden ayrılan stiller gelişir. İcracı için ses ve hızı aynı anda elde etmek bir sorun oluşturmaktaydı. Bu sebeple hızı öne çıkartan, tonu öne çıkartan ve sesi öne çıkartan farklı stiller oluşmuştur. Son seksen yılda Avrupa’da bütün bu stillerin ışığında gelişen alman ekolü ispanyol ekolünün etkisinde gelişip enstrümanda bütün bu özellikleri bir arada verebilmeyi sağlayan bir stildir ve günümüzde en çok kullanılan tekniklerden biridir.

2.3. Ekoller

18. ve 19. yüzyılda bilinen üç ekol alman, fransız ve ispanyol ekolüdür. Bu okulları birbirinden ayıran temel özellikler ulusal müzik türlerinden ve kültürel yapılarından kaynaklanmaktadır. Kullanılan ritimler, aksanlar, çalma teknikleri ve temalar bu özellikler arasındadır.

İspanyol ekolü olarak bilinen İspanya okulu kendi halk ezgilerini ve müziklerini yorumlama biçimleriyle özdeşleşmiştir. Bugünkü bilinen flamenko müziği ve flamenko gitar tekniği bu ışıkta doğar. Flamenko arap kökenli bir müziktir ve ilk başta ud ile çalınmaktadır. Mızrapla çalınan modal gamların hızına parmaklarla ulaşmak için zamanla picado ve yarı apoyando teknikleri geliştirmişlerdir. Udun bir özelliği de lavtadan gelen tel alçaklığıdır. Flamenko gitarlar bu sebeple daha alçak tel boyuna sahiptirler ve flamenko müzikte aranan tel çarpma sesi aslında ud enstrümanından kaynaklanan günümüze kalmış bir gelenektir. İspanyol okulunun klasik gitara yansması ise yine bu teknikler ışığında olmuştur. Apoyando ve picado tekniklerini uygulamak için sağ el enstrümana daha dik bir açı ile üst yanlıktan uzanarak telleri tutar. Genel tutuşta sağ el ses tablasına çapraz bir açıyla uzanmaktadır. İspanya okulunun bilinen en önemli temsilcisi Jose Thomas’dır. Diğer öncü gitaristlerden İspanyol gitarist Andres Segovia’da bu ekolün önemli temsilcilerindendir. Örnek.9 ve 10’da Andres Segovia’nın sağ ve sol el tutuş tekniklerini görmekteyiz. Örnek.11’de ispanyol sağ el tekniklerinden picado tekniği ve tutuşu görülmektedir.

Örnek:9**Örnek:10****Örnek:11**

Fransız ekolünün en önemli temsilcisi Francisco Tarrega 19.yy besteci ve gitaristidir. Fransız okulunda sağ el tekniği bugün en yaygın olarak kullanılan ve bilinen tekniklerden biridir. Bu tekniğe göre sağ el tellere üst yanlığın sağ köşesinden uzanır. Bu tekniğin en belirgin özelliği, bileğin tele uzanırken bükülmesidir. Önceleri dirsek üst yanlığa yaslanırken bu hareket zamanla kolun yanlığa oturarak tele uzanması şeklinde yerleşmiştir. Örnek.12 ve 13'te Fransız stiline en önemli temsilcilerinden Francisco Tarrega'nın enstrümanı tutuş tekniği görülmektedir.

Örnek:12**Örnek:13**

Fransız stilinde hızlanmak İspanyol stilde olduğu gibi kolaydır. Fakat enstrümandan çok fazla volüm ve iyi bir ton elde etmek bu stilde güçtür. Bilek büküldüğü için o bölgedeki kasların zamanla sıkışması ve sakatlıklara sebebiyet vermesi de olasıdır.

Alman ekolü son seksen yılda gelişimini tamamlamış bir okuldur. Bu sebeple de en yenilikçi okuldur. İspanyol ekolünün etkisinde gelişmiştir. Alman okulunda sağ el tutuş tekniği hem hız, hem ses, hem de ton elde etmeyi sağlar. Örnek. 14 ve 15'te alman ekolünün temsilcilerinden David Russell'ın tutuş tekniği gösterilmektedir.

Örnek:14**Örnek:15**

Bu stile göre sağ el telleri yandan kavramaktadır ve bilek düzdür. Yan açılı sebebiyle parmak theorbo enstrümanında olduğu gibi sağ köşesi ile teli tutar ve çeker. Tırnak şekilleri de sağ köşeye göre ayarlanır. Bu okula göre teli tutma tekniği üç aşamalıdır. Teli tutma, teli itme ve teli çekme. Bu sayede enstrümanın ses ve ton kapasitesini açığa çıkartabilen bir teknik ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde halen okulları temsil eden gitaristler bulunduğu gibi bugün teknikler enstrümanlar gibi gelişmekte ve birbirlerinden etkilenmektedir. Yeni jenerasyonda genellikle birbirinden ayıramaz hale gelmiş tutuş teknikleri görülmektedir. Anatomi ve enstrüman farklılıkları, gitar eğitiminin sınırlı olması gibi sebeplerle hibrit tutuş teknikleri meydana gelmiştir.

3. SONUÇ

Gitar enstrümanında sağ el tutuş tekniği her yüzyılda enstrümana, dönemsel yapıya, eserlere ve bestecilere göre değişiklik göstermiştir. Bu çok çeşitli yapı içinde ulusal kültürler içinde gelişen tutuş teknikleri tarihsel süreçte okulları meydana getirmiştir. Bu tarihi süreç ve gelişim günümüzde halen devam etmektedir. Gitar enstrümanı henüz evrimini tamamlamamıştır. Bugün inşa edilen gitarlarda yüksek köprülü klavyeler, karbon fiberle desteklenmiş ses tablaları gibi pek çok yenilik baş göstermektedir. Bu doğrultuda sağ el tekniklerinin de gelişmeye devam etmesi kaçınılmazdır.

Gitar enstrümanında ekoller bütün bu sebepler doğrultusunda birbirlerinden halen ayrılmaktadırlar. Bu nedenle de dünyanın her yerinde benzer sağ el teknikleri öğretilmektedir. Bu tekniklerin bulunduğu nokta ise bütün bu ekollerden sentezlenmiş olmalarıdır. Gitar icracısının bütün bu okulları tanınması ve her gitaristin kendi anatomisine en uygun sentezi bulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Evans T. M. A., (1977): Guitars: From the Renaissance to Rock, Paddington Press Ltd.

Kasha, M. (1968): A New Look at The History of the Classic Guitar, Guitar Review 30.

Smith, D. A. (2002): A History of the Lute from Antiquity to the Renaissance by Douglas Alton Smith, the Lute Society of America.

ÖĞRETMENLERİN KAYNAŞTIRMAYA İLİŞKİN TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Yeşim FAZLIOĞLU*
Mustafa Kemal DOĞAN**

ÖZET

Bu araştırma öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının incelenmesi amacı ile planlanmış betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın evrenini Edirne ili, merkez ilkokul ve ortaokullarında öğretmenlik yapan sınıf ve branş öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini M.E.B. bağlı Edirne merkezindeki 14 ilkokul ve ortaokulda görev yapan 100 öğretmen oluşturmuştur. Örneklem grubunu oluşturan öğretmenler farklı sosyo-ekonomik seviyelerdeki mahallelerde yer alan 14 okuldan seçilmiştir. Örneklem belirlemede basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin bazı kişisel özelliklerini belirleyebilmek için araştırmacı tarafından hazırlanan, kişisel bilgi formu, kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını belirlemek için ise kaynaştırmaya ilişkin tutum ölçeği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler bilgisayarda SPSS 17.0 programında çözümlenmiş, manidarlıklar .05 düzeyinde sınanmıştır. Bağımsız gruplar t testi, Kruskal Wallis-H testi, istatistiksel analizlerde kullanılan yöntemlerdir. Öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının incelendiği bu araştırmanın sonucunda öğretmenlerin tutumlarının, yaş ve branş değişkenlerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin yaşları artıkça kaynaştırma eğitimine karşı daha olumlu tutum geliştirdikleri belirlenmiştir. Bu sonuca ek olarak sınıf öğretmenlerinin tutumları branş öğretmenleri ile karşılaştırıldığında, sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine karşı daha olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kaynaştırma, tutum, öğretmenler

* Doç. Dr., T.Ü Eğitim Fakültesi Okulöncesi Eğitim A.B.D-Edirne, İletişim: yfazli@hotmail.com

** MSc, M.E.B. Öğretmen.

TO INVESTIGATE TEACHERS ATTITUDES TOWARDS INCLUSION

ABSTRACT

The purpose of this descriptive study is to investigate teachers' attitudes towards inclusion using simple random sampling. The class teachers and the branch teachers at the primary and the secondary schools at the centre of the city of Edirne were the subjects of the study. One hundred teachers from 14 primary and secondary state schools were sampled. The 14 schools in the study were selected from neighbourhoods with different social and economic backgrounds. Simple random sampling method was used for determining the sample. A questionnaire of personal information and attitude scale for inclusion, which were prepared by the researcher herself, were used to determine personal characteristics of teachers and their attitudes towards inclusion. Independent sample t test and Kruskal Wallis-H test were used for statistical analysis.

The results indicated that attitudes of teachers towards inclusion were affected by age and teaching branch. Teachers opted positively towards inclusion with increasing age and professional experience. Class teachers took more positive attitude towards inclusion than branch teachers.

Keywords: *Inclusion, attitude, teachers, children with special needs.*

1. GİRİŞ

Engelli çocukların normal eğitim sınıflarında kaynaştırılması geçen 25 yılın önemli özel eğitim çalışma alanlarından biridir. Son zamanlarda bütün öğrenenler topluma aittir görüşünün benimsenmesi ile kaynaştırma terimi yerine çoğunlukla "dahil edilme" yada kapsayıcı eğitim kavramı kullanılmaktadır. Kaynaştırmanın gereklilikleri içinde yer alan engelli bireylerin en az kısıtlayıcı ortam göz önünde bulundurularak yerleştirilmeleri bazı özel engel gruplarını kaynaştırmanın dışında bırakmaktadır (Avramidis ve diğ. 2010). Kaynaştırmada yaşanan bu riskler sebebi ile bütünleştirilmiş eğitimin terk edilip dahil etme eğitim prensibinin benimsenmesine yönelik çabalar günümüzde daha yoğundur. Bu felsefe 1994 yılında UNESCO tarafından düzenlenen "eğitimde özel ihtiyaçlar" dünya konferansında benimsenmiştir. Bu konferansta öğrenmeye katılımın gerçekleştirilmesi için tüm öğrencilerin farklı alanlardaki ihtiyaçlarının belirlenmesi ve karşılanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu görüşün benimsenmesi ile genel eğitim sistemi içinde yer alan okullar engelli ve

engelsiz tüm çocukları çocuk merkezli bir yaklaşımla eğitmenin yolunu keşfedeceklerdir (Fazlıoğlu, 2011).

Ülkemizde engelli bireylerin özel eğitim ve kaynaştırma programlarından yararlanmalarına yönelik çalışmalar son 20 yıldır önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle 1997 yılında kabul edilen 573 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin kaynaştırma maddesinde "özel eğitim gerektiren bireylerin eğitimleri, hazırlanan bireysel eğitim planları doğrultusunda akranları ile birlikte her türlü kademedeki okul ve kurumlarda uygun yöntem ve teknikler kullanılarak sürdürülür" denilmektedir (Başbakanlık Özürlüler İdaresi, 2002). Türkiye'de kaynaştırma uygulamalarının uygun şekilde yürütülebilmesi için bazı yasa ve yönetmelikler olsa da kaynaştırmanın uygulanması ile ilgili sorunlar hala devam etmektedir. Bu sorunlardan bazıları, okulların kaynaştırma eğitimi için uygun fiziki şartlara sahip olmamaları, öğretmenlerin ve okul personelinin engelli bireylerin eğitimleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları, kaynaştırma destek hizmetlerinin uygun şekilde sunulmamasıdır (Gökdere, 2012). Ülkemizde kaynaştırmaya devam eden çocukların sayısı giderek artmasına rağmen özel gereksinimli öğrenci ve öğretmenlere genel eğitim sınıflarında sağlanan özel eğitim destekleri hala çok yetersizdir. Genel eğitim sınıflarındaki bu yetersizlikler içinde engelli öğrenci ile karşı karşıya kalan öğretmenler doğal olarak sorunlarını tek başlarına çözememektedirler (Kargın, 2004). Öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine olumsuz tutum geliştirme nedenlerinden biri de özel eğitim alanı ile ilgili bilgi eksiklikleridir (Batu, 2000). Eğitim fakültelerinin öğretmen yetiştirme programlarının ders içeriklerine özel eğitim ile ilgili uygulamaya derslerinin eklenmesi öğretmenlerin sınıf ortamında yaşadıkları aksaklıkları azaltabilir

Engelli bireylerin normal eğitim sınıflarına dahil edilmelerinde öğretmenlerin tutumları kadar, ailelerin ve okul yönetiminin tutumları da belirleyici bir unsurdur. Bu faktörlerin içinde özellikle çocuk ve ailenin genellikle ilk karşılaştıkları öğretmen olmaları sebebi ile sınıf öğretmenlerinin tutum ve davranışı son derece önemlidir (Gök & Erbaş, 2011, Gökdere, 2012, Avramidis ve diğ. 2010). Öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumları, eğitim deneyimleri, yaşları, özel eğitime ilişkin aldıkları eğitimler, daha önce engelli bir öğrenci ile çalışma ve okul ortamındaki destekleyici hizmetlerin yeterliliği ile yakından ilişkilidir (Avramidis & Norwich, 2002, Avramidis ve diğ. 2010). Kaynaştırma uygulamaları erken dönemden itibaren başlayarak eğitimin bütün seviyelerin kapsamağlıdır. Bu nedenle farklı eğitim seviyelerinde ve farklı branşlarda

öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin katılımcı ve olumlu tutum içinde olmaları engelli bireylerin eğitim yaşantılarının devamlılığı açısından gereklidir. Bu bağlamda, planlanan bu araştırmada öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının, yaş, cinsiyet, ve branş değişkenleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Bu araştırma Edirne'deki ilköğretim okullarında görev yapmakta olan sınıf ve branş öğretmenlerinin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının incelenmesi amacıyla yapılmış betimsel bir araştırmadır.

2.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini Edirne ili, merkez ilkokul ve orta okullarında öğretmenlik yapan sınıf ve branş öğretmenleri oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini M.E.B. bağlı Edirne merkezindeki 14 ilkokul ve ortaokulda görev yapan 100 öğretmen oluşturmuştur. Örneklem grubunu oluşturan öğretmenler farklı sosyo-ekonomik seviyelerdeki mahallelerde yer alan 14 okuldan seçilmiştir. Örneklem belirlemede basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

2.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada öğretmenlerin bazı kişisel özelliklerini belirleyebilmek için araştırmacı tarafından hazırlanan, **kişisel bilgi formu**, kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını belirlemek için ise **kaynaştırmaya ilişkin tutum ölçeği** kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan bilgi formu ilköğretim okulu öğretmenlerinin cinsiyet, yaş, medeni durum, mesleki kıdemi, mevcut okulda bulunma süresi, mezun oldukları bölüm, çalıştığı branş, kaç yıldır bu kurumda çalıştığı, çalıştıkları okul imkanlarını algılamaları, sınıfında kaynaştırma öğrencisi olup olmaması, kaynaştırmayla ilgili eğitim alıp almadığını belirleyen sorular yer almaktadır.

Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği : Bu araştırmada öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını tespit etmek amacıyla Özbaba (2000) tarafından geliştirilen kaynaştırmaya ilişkin tutum ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin geçerlik güvenirlik çalışmaları Özbaba (2000) tarafından yapılmıştır. Ölçek, anne- babalar ve öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarını anlamak amacı ile oluşturulmuştur. Tutum ölçeği, 30 sorudan oluşan beşli likert tipi bir ölçektir. Sorular, tamamen katılıyorum- çok katılıyorum- katılıyorum- az katılıyorum- hiç katılmıyorum şeklinde seçeneklere sahiptir. Buna göre araştırmacı tarafından verilmesi beklenen cevaba 5, diğerlerine ise sırası ile 4, 3, 2, ve 1 şeklinde puan verilmiştir. Ölçekte yer alan 2, 3, 4, 5, 6, 9, 12, 14, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29. maddeler testten, diğerleri doğrudan puanlanmıştır. Araştırmada katılımcının en yüksek alabileceği kaynaştırma puanı 150 (toplam kaynaştırma puanını ifade etmektedir), en az alacağı kaynaştırma puanı ise 30'dur. Kaynaştırma puanının yüksekliği kaynaştırma uygulamasına tutumun olumlu olduğunu göstermektedir. Tutum ölçeğinin geçerlik, güvenirlik çalışmaları Özbaba (2000) tarafından yapılmış ve testin geçerli ve güvenilir olduğu görülmüştür. Buna göre Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı. 97, iç tutarlılıkta ise Spearman Brown .908, Horst .908 ve Cronbach alpha değeri 92 olarak bulunmuştur.

2.4 VERİLERİN ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI

Hazırlanan anket formları çoğaltılarak araştırmacı tarafından, gönüllü olarak katılmak isteyen Edirne'nin merkezinden belirlenen ilkokul ve ortaokullarda görev yapan sınıf ve branş öğretmenlerine uygulanmıştır. Uygulamacı araştırma bilgilerinin gizliliğini katılımcılara açıklamış ve uygulamacıların anketleri ad, soyad gibi özel bilgileri yazmadan cevaplandırmaları istenmiştir. İstatistiksel çözümlenmelere geçmeden önce, demografik değişkenler gruplandırılmış, ardından öğretmenlere uygulanan kaynaştırmaya ilişkin tutum ölçeği puanlanmıştır. Daha sonra elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmeleri bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler bilgisayarda SPSS 17.0 programında çözümlenmiş, manidarlıklar .05 düzeyinde sınanmıştır. Bu bağlamda bağımsız gruplar t testi, Kruskal Wallis-H testi, istatistiksel analizlerde kullanılan yöntemlerdir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI ve TARTIŞMA

Tablo 1'de öğretmenlerin cinsiyetlerine göre Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği puanlarının değişiminin t testi sonuçları görülmektedir. Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 33 erkek ve 67 kadın öğretmenin cinsiyet faktörüne göre kaynaştırmaya ilişkin tutumlarında istatistiksel olarak bir farklılık tespit edilmemiştir ($t=0,210$; $p>.05$).

Tablo 1 Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t	sd	p
Kaynaştırma Tutumu	Kadın	67	83,79	12,951	1,298	,210	98	
	Erkek	33	83,41	12,110	1,229		,834	

Bu araştırmaya paralel olarak Gökdere (2012) araştırmasında 68 sınıf öğretmeni ile 112 sınıf öğretmeni adayının kaynaştırma eğitime yönelik tutum, edişe ve etkileşim düzeylerini incelemiştir. Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının tutumları üzerine cinsiyet faktörünün etkili olmadığını tespit etmiştir. Güven ve Çevik (2012) müzik öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerini inceledikleri araştırmalarında erkek öğretmen adaylarının kadın öğretmen adaylarına göre daha olumlu tutum sergilediklerini belirtmişlerdir. Yine benzer olarak bu araştırmanın aksine Fakolade ve diğ. (2009) araştırmalarında erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre kaynaştırma eğitime devam eden öğrencilere daha olumlu tutum sergilediklerini ifade etmişlerdir. Polat (1993), bilgilendirme programının 30 rehber öğretmenin engelli kişilere yönelik tutumları üzerindeki etkisini belirlemeye çalıştığı araştırmasında öğretmenlerin cinsiyetinin tutumlarla ilişkili olmadığını, ancak engelli öğrenci ile çalışma deneyimi olan rehber öğretmenlerin tutumlarının daha olumlu olduğunu bulmuştur.

Tablo 2 Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	X^2	sd	P
Kaynaştırma Tutumu	20-29	15	84,65	21,287	3	,000
	30-39	52	88,48			
	40 ve üstü	33	115,62			
	Toplam	100				

Tablo 2’de görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği toplam puanlarının yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grupların sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\chi^2=21,287$; $p<.001$).

Tablo 2’de öğretmenlerin yaş gruplarına göre kaynaştırma tutum ölçeğinden aldıkları puanları incelediğimizde, özellikle 40 yaş ve üzeri öğretmenlerin diğer yaş gruplarındaki öğretmenlere göre kaynaştırma eğitimine devam eden çocuklara karşı daha olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir. Bu araştırmanın bulgularına paralel olarak Ertunç(2008), Fakolade ve diğ. (2009), Özdemir&Ahmetoğlu(2012), araştırmalarında öğretmen yaşının artmasına paralel olarak kaynaştırma eğitime karşı tutumlarında olumlu düzeyde artış olduğunu tespit etmişlerdir. Öğretmenlerin yaşlarının artmasına paralel olarak mesleki deneyimlerinde de gelişmeler olabilmektedir. Buna bağlı olarak sınıf yönetimi ve öğrencilerle iletişim becerilerinde daha yetkin olan öğretmenler kendilerine daha güvelli ve rahat bir öğretmen tutumu sergileyebilirler. Öğretmen tutumlarındaki bu genel sorumluluk onların farklı gelişim gösteren öğrencileri kabullenmelerini de olumlu düzeyde etkileyebilir.

Tablo 3. Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Okulun İmkânlarının Düzeyi Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis-H Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	X^2 sd	P
	<i>İleri</i>	28	45,93	2,095 4	,514
	<i>Ortanın üstü</i>	20	53,97		
	<i>Orta</i>	34	52,94		
	<i>Ortanın altı</i>	13	43,23		
	<i>Zayıf</i>	5	64,50		
	<i>Toplam</i>	100			

Tablo 3’te görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği toplam puanlarının okulun imkânları değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis-H testi sonucunda, grupların sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı

bulunmamıştır ($\chi^2=2,095$; $p>.05$). Tablo 3'de okul imkanları daha yetersiz olan çevrelerde yer alan okullardaki öğretmenlerin kaynaştırma eğitimine ilişkin tutumlarının diğer okullarda görev yapan öğretmenlere göre daha olumlu olduğunu görmekteyiz. Okulun bulunduğu sosyal çevrenin düşüklüğü, ailelerin çocuklarından akademik açıdan beklentileri üzerinde de etkili olabilmektedir. Bu grupta yer alan aileler üst-sosyo ekonomik düzeydeki ailelerle karşılaştırıldığında okul başarısı ile ilgili olarak kaygı düzeyleri düşük olabilmektedir. Böylece hem aileler hem de çocuklar farklı gelişim gösteren akranlarını diğer gruplardan daha kolay benimseyebilmektedirler. Aile ve akranların bu esnekliği öğretmenlerin tutumları üzerinde pozitif etki yaratabilir (Whitehouse ve diğ.1989, Westbom 1992, Paul 1999). Bunun yanı sıra okulun sınıf mevcutlarının azlığı, engelli çocukların eğitimlerini destekleyecek materyallerin sınıfta bulunması, okulun fiziki koşullarının engelli öğrencinin bağımsızlığını destekleyecek biçimde olması gibi okul ortamının kaynaştırma eğitimi için uygunluğunu arttıran faktörlerin varlığı önemlidir (Hemmingson & Borell 2002).

Tablo 4 Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Kaynaştırma Eğitiminde Olan Bir Öğrencisinin Olup Olmaması Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t	sd	P
Kaynaştırma Tutumu	Var	68	83,74	12,219	1,008	,219	98	,827
	Yok	32	83,29	13,612	1,906			

Tablo 4'te görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutum ölçeği toplam puanlarının kaynaştırma eğitiminde olan bir öğrencisinin olup olmaması değişkenine göre değişimini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız grup t testi sonucunda, grupların puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=0,219$; $p>.05$). Tablo 4 de görüldüğü gibi daha önce sınıflarında kaynaştırma öğrencisi olan öğretmenlerin tutumlarının diğer öğretmenlere göre az bir farkla da olsa daha olumlu olduğu görülmektedir. Öğretmenin deneyimleri ve kaynaştırmaya ilişkin yaşantıları kaynaştırmanın başarısını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Kaynaştırma eğitiminde öğretmenlerin tutumlarının ve engeli öğrenci ile etkileşimlerinin pozitif olabilmesi için öğretmenin kaynaştırma eğitimine hazırlanması gereklidir. Öğretmenin kendisini hem bilgi hem de deneyim olarak yetersiz hissetmesi

kaynaştırmaya yönelik tutumlarını da olumsuz yönde etkileyebilir(Babaoğlu & Yılmaz, 2010, Cassidy, 2011).

Tablo 5 Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Eğitim Alıp Almama Değişkenine Göre Farklılaşım Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t	sd	p
Kaynaştırma Tutumu	Aldım	51	86,03	10,046	1,652	1,292	98	,198
	Almadım	49	83,07	13,032	1,027			

Tablo 5 'te görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği toplam puanlarının kaynaştırma eğitimine ilişkin eğitim alıp almama değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız grup t testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($t=1,292$; $p>.05$). Tablo 5'de Kaynaştırmaya yönelik eğitim alan öğretmenlerin aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı olmasa da almayanlara göre kaynaştırma öğrencilerine karşı daha olumlu bir tutum sergiledikleri görülmektedir. Sınıf öğretmenleri yapılan çeşitli araştırmalarda da belirtildiği gibi kendilerini kaynaştırma eğitiminde yeterli görmemektedirler. Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi konusunda bilgi ve beceri eksikliklerinin olması kaynaştırma eğitiminde istenilen başarının elde edilmemesinin nedenleri arasındadır (Temel, 2000, İzci, 2005). Başka bir araştırmada Fakolade ve diğ. (2009) özel eğitim alanında uzman olan öğretmenlerin uzmanlığı olmayanlara göre kaynaştırma eğitimine karşı daha olumlu bir tutum sergilediklerini ifade etmişlerdir. Ülkemizdeki yasal düzenlemeler kaynaştırma eğitiminin kesintiye uğramadan 8 yıllık zorunlu eğitim süresince devam etmesini gerektirse de bu düzenlemelerin daha yaygın olarak okulöncesi dönem ile birinci ve dördüncü sınıf düzeyine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaştırmanın başarısı eğitimin her kademesinde görev yapan öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi konusunda bilgi sahibi olarak olumlu tutum içinde olmaları ile başarılabılır(Kayhan ve diğ. 2012).

Tablo 6 Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği Toplam Puanlarının Branş Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi

Puan	Gruplar	N	\bar{X}	ss	$Sh_{\bar{x}}$	t	sd	p
Kaynaştırma Tutumu	Sınıf Öğr.	50	85,63	11,141	1,098	2,366	98	,019
	Branş Öğr.	50	81,45	13,663	1,402			

Tablo'6 de görüldüğü gibi, örnekleme oluşturan öğretmenlerin Kaynaştırmaya İlişkin Tutum Ölçeği toplam puanlarının branş değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız grup t testi sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t=2,366$; $p<.05$). Tablo 6'de görüldüğü gibi sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitime yönelik tutumları branş öğretmenlerinden anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Bu araştırmanın bulgularına paralel olarak Kayhan ve diğ. (2012) araştırmalarında sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının daha olumlu tutum sergilediklerini vurgulamışlardır. Kaynaştırma uygulamasında belirleyici bir etki yaratan öğretmen tutumları kaynaştırma eğitiminin başarıya ulaşmasında önemli faktörlerden biridir.

Öğretmenlerin kaynaştırmaya ilişkin tutumlarının incelendiği bu araştırmanın sonucunda öğretmenlerin tutumlarının, yaş, ve branş değişkenlerinden etkilendiği tespit edilmiştir. Öğretmenlerin yaşları arttıkça kaynaştırma eğitime karşı daha olumlu oldukları bulgularımız arasındadır. Bu sonuca ek olarak sınıf öğretmenlerinin tutumları branş öğretmenleri ile karşılaştırıldığında sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitime karşı daha olumlu tutum sergiledikleri tespit edilmiştir.

Kaynaştırma eğitiminin başarısını etkileyen en önemli faktörlerden biri öğretmenlerin kaynaştırma eğitime karşı olumlu tutum sergilemeleridir. Bu nedenle üniversitelerin öğretmen yetiştirme programlarında yer alan bölümlerde özel eğitimle ilgili derslerin yanı sıra uygulamaya yönelik derslerinde yer alması gereklidir. Öğretmenlerin bilgi ve beceri eksikliklerinin belirlenip konu ile ilgili akademik desteklerin öğretmenlere sunulması onların kaynaştırma eğitimi ile ilgili yaşadıkları sorunları azaltacaktır. İleride planlanacak araştırmaların öğretmenlerin uygulamada yaşadıkları sorunlar üzerine odaklanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Avramidis, E & Norwich, B. " Teachers' attitudes towards integration/inclusion:a rewiew of literature," Eur. j.of special Needs Education, 17(2), (2002),129-147.

Avramidis, E, Bayliss, P, & Burden, R. " A survey into mainstraem teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in ordinary school in local education authority," Educational Psychology, 20(2), (2010), 203-211.

Babaoğlan, E& Yılmaz, Ő." Sınıf öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimindeki yeterlilikleri," Kastamonu Eğitim Dergisi, 18(12), (2010),343-354.

Başbakanlık Özürlüler İdaresi. "573 Sayılı Özel Eğitim Hizmetleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname," Özürlülerle İlgili Mevzuat, Ankara: Başbakanlık Özürlüler İdaresi Yayınları, (2002).

Batu, S. "Kaynaştırma destek hizmetleri ve kaynaştırmaya hazırlık etkinlikleri," Özel Eğitim Dergisi, 2(4), (2000), 35-45.

Bek, H, Gülveren, H, & Başer, A. "Sınıf öğretmen adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutumlarının incelenmesi" Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), (2009),160-168.

Cassady, J.M." Teachers' attitudes towards the inclusion of students with autism and emotional behavioral disorder," Electuronic Journal of Inclusive Education, 2(7), (2011), 1-23.

Çankaya, Ö, & Korkmaz, İ. "İlköğretim I. kademe kaynaştırma eğitimi uygulamalarının sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi," Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(1), (2012), 1-16.

Ertunç, N. Kaynaştırma eğitimi uygulanan ilköğretim II. kademedeki görev alan beden eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimi hakkındaki bilgi düzeylerinin ve sınıflarındaki engelli öğrencilere bakış açılarının değerlendirilmesi(Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (2008).

Fakolade, O.A, Adeniyi, S.O, & Tella, A. "Attitude of teachers towards the inclusion of special needs children in general education classroom: the case of teachers in some selected schools in Nigeria, " International Electronic Journal of Elementary Education, 1(3), (2009),155-169.

Fazlıoğlu, Y." Zihinsel engelli çocuk ve ergenlerin hakları," Engelli Çocuk ve Ergenlerin Hakları(Ed: Adnan Kulaksızoğlu), Çocuk vakfı yayınları İstanbul,(2011).

Gök, G, & Erbaş, D. "Okulöncesi eğitimi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitimine ilişkin görüşleri ve önerileri," *International Journal of Early Childhood Special Education*, 3(1), (2011), 66-87.

Güven, E, & Çevik, D.B. "Müzik öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma(Balıkesir Üniversitesi Örneği)," *Journal of Educational and Instructional Studies in The World*, 2(1), (2012), 160-165.

Gökdere, M. "Sınıf öğretmenleri ile sınıf öğretmeni adaylarının kaynaştırma eğitimine yönelik tutum, endişe ve etkileşim düzeylerinin karşılaştırmalı incelenmesi," *Educational Science, Theory & Practice*, 12(4), (2012), 2789-2799.

Hemmingson, H, & Borell, L. "Environmental barriers in mainstream schools," *Child Care, Health & Development*, 28(1), (2002), 57-63.

İzci, E. "Sınıf öğretmeni adaylarının özel eğitim konusundaki yeterlikleri," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), (2005),106-114.

Kargın, T. "Kaynaştırma: tanımı gelişimi ve ilkeleri," *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 5(2), (2004),1-13.

Kayhan, N, Şengül, A, & Akmeşe, P.P. "İlköğretim birinci ve ikinci kademe öğretmen adaylarının kaynaştırmaya ilişkin görüşlerinin incelenmesi," *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(39), (2012), 268-278.

Özdemir, H, & Ahmetoğlu, E. "Okulöncesi öğretmenlerinin yaşları ve mesleki deneyimleri açısından kaynaştırma uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi," *Journal of Educational and Instructional Studies*, 2(1), (2012), 68-74.

Paul, S. " Student with disabilities in post-secondary education:the perspective of wheelchair users," *Occupational Therapy International*, 6, (1999), 90-109.

Polat,F. "Rehber öğretmenlerin özürlü bireylere yönelik tutumlarının değiştirilmesi, deneysel bir çalışma," *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara,(1993).*

Rizzo, T.L, & Vispoel, W.P. "Changing attitudes about teaching students with handicaps, " *Adapted Physical Activity Quarterly*, 9(1), (1992), 54-63.

Temel, Z.F. "Okulöncesi eğitimcilerin engellilerin kaynaştırılmasına ilişkin görüşleri," *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, (2000), 148-155.

Westbom, L. "Well- being of children with chronic illness. A population- based study in a Swedish primary care district," *Acta Pediatrics*, 81, (1992), 625-629.

Whitehouse, R, Shope, J.T, Sullivan, D. et al. "Children with juvenile rheumatoid arthritis at school, " *Clinical Pediatrics*, 28, (1989),509-514.

DOKSANLI YILLARIN TÜRK- ALMAN YAZININA BAKIŞ

Hikmet ASUTAY*
Havise ÇIVKIN**

ÖZET

Bu makalede Türkiye'den Almanya'ya altmışlı yıllarda başlayan işçi göçü ve beraberinde Almanya'da oluşan Türk-Alman yazınının tarihsel gelişimine genel bir bakıştan sonra altmışlı yıllarda misafir işçi olarak başlayan süreci ve sonrasında ikinci, üçüncü kuşak olarak adlandırılan kuşağın yazarları, oluşturdukları eserler ele alınmaktadır. Daha sonra doksanlı yılların yazarları, değişen göç-konuk ve yeni kimlik anlayışları açısından konu edilmektedir. Bu bölümde doksanlı yılların yazarlarından olan Feridun Zaimoğlu'nun "On iki gram Mutluluk "(Zwölf gram Glück) adlı eserine ve bu eserin öykülerinden olan Tanrıya Çağrı 1"(Gottesanrufung1)adlı eserine örnek olarak değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Alman Edebiyatı, 90lı yıllar, Feridun Zaimoğlu

EINBLICK IN DIE DEUTSCH-TÜRKISCHE LITERATUR IN DEN 90ER JAHRE

ABSTRAKT

In dieser Arbeit werden allgemeine Informationen als ein Überblick die Migration nach Deutschland aus der Türkei und damit verbundenen allgemeines Wissen über die historische Entwicklung der türkisch-deutschen Literatur erwähnt. In den sechziger Jahren als Gastarbeiter beginnende Prozess und der sogenannten zweiten und dritten Generation dieser neuen Literaturgattung Schriftsteller und ihre Werke beschrieben Dann werden die Autoren der 90er Jahre thematisiert. Der

* Doç.Dr.Hikmet ASUTAY; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Edirne; İletişim: hikmetasutay@yahoo.de

** Trakya Üniversitesi SBE Yabancı Diller Eğitimi Alman Dili Eğitimi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi, İletişim: hera_hvs@hotmail.com

Hauptteil richtet sich auf den Autor dieser Zeit Feridun Zaimoğlu und sein Werk ‘‘Zwölf Gram Glück’’ und unter diesem Werk ein Textauszug ‘‘Gottesanrufung 1’’

Schlüsselwörter: Deutsch-Türkische Literatur, 90er Jahre, Feridun Zaimoğlu

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan sıyrılmak için yeniden yapılanmaya gider ve 1950'li yıllarda ekonomisini kalkındırmak, iş gücü gereksinimini azaltmak amacıyla pek çok ülkeden işçi alımına başlar. Bu kapsamda 1955-68 yılları arasında sekiz Akdeniz ülkesi ile işçi alımı antlaşmaları yapılır. 30 Ekim 1961'de Türkiye ile Ankara Antlaşması yapılarak işçi alımı gerçekleşir (Kuruyazıcı 2001:3). Bu işçi, alımları 1973'te Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin vatandaşlarının dışında yeni işçilerin alınmasının durdurulmasına kadar sürmüştür. Almanya'nın iş gücüne, insanımızın da işe ihtiyacı vardır. Altmışlı yılların başlarından itibaren birçok vatandaşımız ekonomik nedenlerden dolayı Almanya'ya işçi olarak gider. Gidenler yalnızca bir işçi olarak kendilerini değil, gelenek, görenek, kültür, yaşama dair ne varsa beraberinde götürmüşlerdir. İlk işçilerin Almanya'ya gitmesinin üzerinden 50 yıl geçmiş ve bu süreç içerisinde iki toplum arasında pek çok alanda ve düzeyde karşılıklı etkileşim meydana gelmiştir. Aras Ören'in de ifade ettiği gibi ‘‘Biz bavulumuzda müziğimiz, dilimiz, mutfağımız, etnik özelliklerimiz, çatışmalarımız, alışkanlıklarımız ve dini inançlarımız ile geldik.’’¹(Ören, 2011). Geçen süre içerisinde yazından sinemaya, tiyatroya, müziğe ve birçok alanda etkili olmuş, seslerini duyurabilmişlerdir.

2. KONUK İŞÇİLERİN YENİ DÜNYA'YA YOLCULUĞU

Altmışlı yıllarda Almanya'da konuk, Türkiye'de de ‘‘Gurbetçi’’ olarak adlandırılan işçilerimiz, Anadolu'nun kırsal bölgelerinden gelen, eğitim seviyesi düşük, işsiz bu yeni ülkede yeni bir umut kapısı aramışlardır kendilerine. Bu insanlarımızı Almanya'ya gitmeye iten birçok neden bulunsa da, çoğunluğu için asıl amaç para kazanmak ve o parayla Türkiye'ye dönerek hayata yeniden atılmak olmuştur. Gelen gurbetçi işçilerimiz Türkiye'de sahip olmadıkları ne varsa onu burada bulacaklarını hayal etmişlerdir.

¹ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

Almanya'nın istediği genç ve sağlıklı olmalarıdır. Çalışabilmek için sağlam ve güçlü bir beden yeterli görülmiştir. Vardıkları tren istasyonlarında büyük törenlerle karşılanırlar. Bu durumu sanatçı Cem Karaca şu dizeleriyle bir eserinde ifade eder;

*“Davul ile zurna ile yola çıkmış, bandoyla karşılanmışık
İş gücümüzü sattığımız
Ter olup çarklara aktığımız/ Servete servet kattığımız
Gurbet el şimdi bize dön geri diyor”*(Cem Karaca).

Almanlar onların günün birinde ülkelerine döneceklerini düşündükleri için başlangıçta Türkleri sıcak karşılarlar. İşçilerimizin düşüncesine göre ise gurbette yaşanılacak süre kısıtlı kalacak, ömürlerini geçirecekleri yer yine Türkiye olacaktır. Ama evdeki hesap çarşıya uymaz ve burada kalınan süre uzadıkça uzar. Türkler yıllarca Almanya'da kalır, kendilerine yeni bir hayat kurar, yeni bir nesil oluşturur, aralarından bazıları ise Türkiye'ye geri döner. Yalnız burada unutulmaması gereken bir nokta, göç kavramının anlamının sonradan dolduğu yani göç olgusunun çok sonra oluştuğudur. Almanya'ya çalışmaya giden gurbetçilerimizin çok büyük çoğunluğu göç fikriyle gitmemiş, geçici, bir süreliğine gitmişlerdir (Bkz. Asutay: Kubanek/Ham 2011, s. 100-107). Aynı şekilde Almanlar da bu sürecin geçici olduğunu düşünmüşlerdir en başta. Daha sonra gelişen aile birleşmeleri, orada büyüyen çocuklar ve geçen zaman içersinde insanlar kendilerini farkında olmadan geçici değil, yerleşik bir göç unsuru içersinde buluverdiler.

“Coşkuyla karşılandıkları o tren istasyonları; İlk yıllarda özellikle büyük kentlerde, Almanya'ya gelen göçmenlerimizin hafta sonlarında birbirleriyle buluştukları, ilk izlenimlerini paylaştıkları, özlem giderdikleri yerdi, daha da ötesi, demiryollarının silya uzandığı düşlemlerle silya yerine geçen mekândı, artık doğallıkla davul zurnasız. İlkyazın ürünleri de bu yüzden tren istasyonunu (*Bahnhof*), özlem eğretilmesi olarak kullandı, yurda dönüşün düşlemi olarak. Aras Ören'in 1981 yılında yayımlanan *Bahnhoflar* adlı şiirinden: *Yüzeyden bakılınca: /kucaklaşmak hemşerilerle, / alışverişten, pahalılıktan, / kazançtan, ücretlerden, / konuşmak için / gelinir. //...// Nerde / Bahnhoflarda davullar, zurnalar? / Çalmıyor, / yok onlar. / Bahnhoflarda tedirgin bir / kalabalık var / yarınlarına bilet / bulamayan...”* (Bkz. Pazarkaya 2011: 2)

İşte bu noktada, göç eden Türklerin farklı bir kültürle tanışması, yeni bir topluma alışma sürecinde çektiği sıkıntılar ve vatana özleminden göç

yazını ortaya çıkmıştır. Oluşturdukları bu eserlerde gözlemlerinin, yaşadıklarının payı büyüktür. Amaç Almanlara seslerini duyurmak, sorunlarını anlatmaktır. Bu yazın etkinliği aynı zamanda yabancı bir kültür içerisinde kendi kültürü ile tutunmaya çalışan bir azınlığın var olma çabası ve ötekinin yanında kendi kimliğini adlandırma ve kabullendirme çabasıdır da aynı zamanda. Ülkesini terk eden işçilerin acılarını, hayatlarını, yaşadıkları kültür şokunu konu alan birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu durumu Dursun Zengin şöyle açıklamaktadır:

“İlk kuşak yazarlar, kendi sorunlarını en iyi şekilde dile getirebilen nesri seçti. Böylece onların ana konularını, Alman toplumunda karşılaştıkları her türden güçlükler, çektikleri acılar, yabancı dil sorunu, vatan hasreti, yalnızlık, uyumsuzluk, topluma uyum, toplumdan dışlanma ve bunların beraberinde getirdiği sorunlar oluşturmuştur. Aşırı bir duyarlılıkla karmaşık iç dünyalarını günlük yaşamdan kesitlerle yansıtmaya çalışmışlardır” (Zengin 2000: 103–104).

Yüksel Pazarkaya'ya göre düzyazıda belki Bekir Yıldız'ın *"Türkler Almanya'da"* romanı (1966) bu anlamda bir ilk sayılabilir (bkz.2011:1). Bekir Yıldız, Almanya'da çalıştığı dört yılın gözlem ve deneyimlerini, *"Türkler Almanya'da"* romanıyla *"Alman Ekmeği"* ve *"Demir Bebek"* öykü kitaplarında işler. Altmışlı yıllarda ortaya çıkan diğer bir isim ise Fethi Savaşçı. O da işçi olarak Almanya'ya gelir ve bir fabrikada çalışır. İşinin yanı sıra bu yeni ülkedeki gözlem ve yaşantılarını şiire, öyküye yansıtır. Türk-Alman yazınının ilk temsilcileri geldikleri ülkeye hep yabancı kalmışlar, onlar için, göç kavramından çok gurbet kavramı geçerli olmuştur. İlk kuşak başlıca temsilcileri olarak şu yazarlarımızı sıralayabiliriz; Yüksel Pazarkaya, Aras Ören, Güney Dal, Habib Bektaş, Levent Aktoprak, Alev Tekinay, Dursun Akçam, Fakir Baykurt, Aysel Özakın, Gültekin Emre.

Eserlerin dili başlangıçta çoğunlukla Türkçedir, bu da bize başta dışgöç yazını olarak adlandırılan ancak bugün için artık Türk-Alman yazını biçiminde tanımlanan bu yazının oluşumu ve gelişimi hakkında bilgi verir. Oluşan bu yeni yazınsal dönem için farklı isimler kullanılmıştır.

“Bu eserlere bilimsel yönden yaklaşip değerlendiren araştırmacılar, oluşan bu yeni edebiyata bir ad verme yoluna koyuldular. Başlangıçta Konuk İşçi Edebiyatı (Gastarbeiterliteratur), Konuk Edebiyatı (Gastliteratur) Gurbetçi Edebiyatı (Literatur der Betroffenheit), Yabancılar yazını (Auslaenderliteratur) gibi adlar alan göç edebiyatı sonraları Göçmen Edebiyatı (Migrantenliteratur)

Yalnız Alman Edebiyatı Olmayan Edebiyat (eine nicht nur deutsche Literatur) olarak isimlendirilmiştir. Bu Bağlamda ‘‘Göçmen Edebiyatı’’ kapsamında çeşitli yazarları göç tarihlerine ve eserlerinin içeriklerine göre üç katagoride incelemek mümkündür’’ (Göbenli S:3).

Bu yeni yazın döneminin gelişmesi Almanya’ya olan göç sürecini izler. Seksenli yıllara gelindiğinde artık topluma uyum sorunu biraz da olsa geride kalmış, 1960lı yıllarda Almanya’ya gelmeye başlayan ilk kuşağın çocukları Alman toplum ve yapısına uyum sağlamışlardır. Bununla beraber ortaya çıkan yazın, farklı bir boyut kazanmıştır. Türkçe yerine birinci dil olarak öğrendikleri Almancayı yazın dili olarak da kullanmaya başlamışlardır. İlk kuşağın eserlerinde yer alan vatan hasreti, acılar, kültür şoku gibi konular bu dönemin eserlerinde konu edilmemiş, yerini kimlik sorunu almıştır. Alman kültürüyle Türk kültürünü harmanlayarak oluşturdukları eserlerde, ilk kuşağın sorunu olan dil sorunu çözülmüştür. Vatana hasret biraz da olsa arka plana atılmış Almanya’da kendi yaşamlarını kurmaya yönelmişlerdir. Türk – Alman yazınında İkinci kuşak olarak adlandırdığımız bu dönemi D. Zengin şöyle değerlendirir:

‘‘ikinci kuşak Türk yazarlarda durum daha farklıydı. İlk kuşağın çocukları olan bu yazarlar için Almanca başka bir nitelik kazandı. Onlar Almancayla iç içe büyüdüler, çünkü doğdukları andan itibaren Almancayla karşılaştılar. Almancayı artık anadili gibi konuşuyorlardı ve Türkçe evde aileyle sınırlı kalıyordu. Dolayısıyla Almancaya çok iyi hâkim olan bu kuşakta yeni bir duyarlılık kendini hissettirir. Bir sızlanma edebiyatının yerini, kimlik sorunsalının, bireyselliğin, yabancı düşmanlığının ve insan olmadan kaynaklanan sorunların ele alındığı eserler yer alır. Mecazlar, imajlar ve dil oyunları, bu yazarların hem Almancaya olan hâkimiyetlerini ve hem de edebî düzeylerini ortaya koymaktadır.-’ Birinci kuşağın nesirci olmasına karşılık, ikinci kuşak şiire de yönelme cesareti gösterir. Kısaca ancak seksenli yıllardan itibaren daha bilinçli eserlerle karşılaşırız’’ (Zengin 2000:104).

Bu dönemin yazarları arasında Zafer Şenocak, Zehra Çırak, Akif Pirinççi, Levent Aktoprak gibi yetişkin yaşta Almanya’ya gelip Almancayı yabancı dil olarak öğrenip Almanca yazan Emine Sevgi Özdamar, Şinasi Dikmen gibi yazarlar da sayılabilir. Geçen zaman ile birlikte ortaya çıkan eserler de daha farklı özellikler taşımaya başlamış ve içerik olarak da

değişim göstermiştir. Göçmenlik, iki kültür arasında kalma gibi konular eserlerde yer almamaya başlamıştır.

3. DOKSANLI YILLAR: FERİDUN ZAIMOĞLU VE “KANAK SPRAK”

Bu bölümde Türk- Alman Yazınında doksanlı yıllar ve bu dönemin yazarlarından olan Feridun Zaimoğlu ve “*On iki Gram Mutluluk*” adlı eseri incelenmiştir. Seksenli yıllarda göç yazını, göçmen yazını, azınlıklar yazını gibi adlar kullanılmasına karşın doksanlı yıllarda yabancı olana, farklı olana verilen değerin artmasıyla “Literatur der Fremde” (yabancı olanın yazını) ve “interkulturelle Literatur” (kültürlerarası yazın) gibi yeni kavramlar oluşmuştur (Bkz. Kuruyazıcı, 2001: 10). 1964 Bolu doğumlu olmasına karşın otuz yılı aşkın süredir Almanya’da yaşayan ve doksanlı yıllarda Almanca yazdığı kitaplarıyla ortaya çıkıp ilgi toplayan Feridun Zaimoğlu’nu doksan kuşağından saymak gerekir (Bkz. Pazarkaya, 2001: 65). Kendi kuşağındaki en önemli yazarlardan biridir Feridun Zaimoğlu. Almanya’ya göç eden ve orada büyüyen Türk gençlerinin kendilerini bulma çabalarını araştırmıştır. İlk yazdığı eserler Federal Almanya’da yaşayan Türk azınlıklar üzerinedir. Almanya’daki Türkler, özellikle ikinci ve üçüncü kuşak, kendine özgü bir kültür, hatta bir dil oluşturmuşlardır. Zaimoğlu da o dille yazmıştır. İlk kitabının adı “*Kanak-Sprak*” sonradan bu dilin de adı olmuştur. “*Kanak – Atak*” diye adlandırılan, kimlik politikalarına, pasaport ve köken sorunlarına karşı çıkan bu anlayışın kurucularındandır. “*Kanak –Atak*” akımı içinde sadece Türk kökenli göçmenler değil aynı zamanda Arap, Rus, Pakistanlı, Tunuslu göçmenler de yer alır. “*Kanak –Atak*” pasaport ya da köken sormaz, bu soruya karşı çıkar. Milliyetçilik, ırkçılık karşıtıdır:

“On yıllardan beri Alman olmayanların siyasal durumuna, yaşam koşullarına ve gündelik hayatına işaret eden dernekler ve girişimler mevcut. Buna rağmen bu çabalar her grubun kendi cemaatiyle sınırlı kalıyor. Kanak Atak lobi politikası yapmaz, konformist göçmen politikasından kopar; hücumla dönük bir biçim ve içerikle geniş bir kamuoyuna hitap etmek ister. Toplumsal ve siyasal koşullarının adını koymaksızın Almanya’dan yakın, tanınma ve hoşgörü dileyenlere meydanı bırakmamanın zamanı geldi”(Zaimoğlu: Güvercin 2008: www.Quantara.de).

Eren Güvercin’in Qantara.de internet sayfasında Zaimoğlu’nu anlattığı ‘*Eğitilmiş Kanake’den Yıldız Edebiyatçıya*’ başlıklı yazısında,

Zaimoğlu'nun "*Kanak Sprak*" yayınlanmadan önceki şu sözlerine yer veriliyor:

"Resim yaparak, bulduğum işlerde çalışarak ve okula giderek geçirdiğim yılların ardından kendimi, büyük bir mezbahada kesilmeye gitmek üzere olan hayvanların gırtlığını keserken buldum. Bu halimle "kaybeden" tipolojisine cuk oturuyordum, herhangi bir planım yoktu; melankolik bir sersemdim işte." (Zaimoğlu: Güvercin 2008: www.Quantara.de)

İçinde bulunduğu koşullardan yazmaya başlamıştır Feridun Zaimoğlu. *Kanak- Sprak* kitabı genç Türk kuşağının, Almanya'da kullandıkları dili yansıtır. Almanya'da doğmuş büyümüş Türklerin aralarında oluşan argo Almanca-Türkçe karışımı dildir. İçinde yabancıların konuştuğu Alman dili ile yazılmış bir dizi monolog bulunmaktadır. Bu kitap ile Zaimoğlu Almanya'da kültür yazarı haline gelmiştir. 1997 yılında "*Abschaum Die wahre Geschichte von Ertan Ogun*" isimli ikinci kitabı yayınlanmıştır. Bu eseri ayrıca filme de uyarlanmıştır. Yazarın diğer eserleri ise şunlardır; "Koppstoff"(1998), "liebesmale-scharlachrot" (2000), "Morgen Land – Neueste deutsche Literatur" (2000), "Kopf und Kragen", "Kompendium" (2001), "German Amok" (2002), "Leinwand" (2003). 2004 yılında kısa öykülerden oluşan "Zwölf gram Glück, Leyla" (2006) yayımlanmıştır.

Eserlerini Almanca yazan Zaimoğlu birçok ödüle layık görülmüştür. 1997 yılında Civis radyo- televizyon ödülü, 1998 yılında Schleswig-Holstein eyaletinin senaryo ödülü, 2002 yılında Friedrich- Hebbel ödülünü, 2003 yılında "*Oniki Gram Mutluluk*" adlı romanın "*Ten*" adlı öyküsü ile Ingeborg-Bachmann- Literatur Wettbewerb ödülü, 2004'de Adelbert-von-Chamisso Ödülü 2005 yılında Villa Massimo bursunu ve Hugo- Ball ödülünü kazanmıştır. "*Leyla*" isimli romanıyla her iki yılda bir verilen 10 bin avroluk Grimmshausen ödülüne layık görülmüştür. 2007 yılında Carl-Amery-Ödülü, 2008 yılında yayımlanan romanı "*Aşk Ateşi*" ile Corinne ödülü, 2010 yılında Jakob-Wassermann Edebiyat ödülü, yine aynı yıl Kiel Kültür Ödülünü almış ve kitapları Türkçe, İngilizce, İtalyanca gibi birçok dile çevrilmiştir. Zaimoğlu yazarlığının yansıra senarist ve gazetecidir. Düzenli olarak "Die Zeit", "Spiegel Reporter" için yazmaktadır.

"*On iki gram mutluluk*" on iki tane aşk ve şans öykülerinden oluşan bir eserdir. Öyküler iki bölüm halinde verilmektedir. Birinci bölümde yedi öykü bulunur ve "*bu taraf*" diye adlandırılmıştır. İkinci bölüm ise beş öyküden oluşur ve "*öbür dünya*" olarak adlandırılmışlardır. İlk bölümdeki

öyküler Almanya'nın Hamburg ve Berlin gibi büyük şehirlerinin günlük gerçekliği içinde, ikinci bölümdekiler ise Anadolu'nun çoğu küçük, isimsiz yerlerinde kurgulanmaktadır. “*Bu taraf*”taki öykülerde Türk göçmenler ön plandadır. ^Bu çalışmamızda ele alınan “*Gottesanrufung I*” adlı öykü yine birinci bölümde bulunmaktadır.

Eserde işlenen konular arasında tecavüz, kadınlara ve erkeklere uygulanan maddi ve manevi baskılar yer almaktadır. Fakat bu konular günlük hayatın bir parçası olarak ele alınmıştır. Olaylarda erkeklerin yaşadıkları, hissettikleri ve nasıl davrandıkları da belirtilir. Erkeklerin toplum içindeki yerlerini, arayışlarını ve kadınlarla olan ilişkileri anlatılmaktadır. “*Gottesanrufung I*” adlı öykü geleneksel inanç değerlerine sıkı sıkıya bağlı genç bir kızın iletişimsizliği, inançları ve modern yaşam anlayışı arasında bocalayışı üzerine kuruludur. Ona göre aşkın sınırlarını kutsal değerler çizmektedir (Bkz. Can 2007:102). Erkeğin bayan tarafından baskı görmesi konu edilmiştir. Erkek kadın tarafından yapılan bedensel bir hareketten dolayı ezilir:

“Zur Begrüßung gab ich Osmans Cousine die Hand, sie schlug die Augen nieder, und ich kam mir vorwie Dreck. Unter strenggläubigen Moslems ist es nicht üblich, Frauen die Grußhand entgegenzustrecken”(s: 88)²

Burada bayanın onunla tokalaşmaması gururuna dokunur. Yine aynı öyküde bu sefer bayanın uğradığı haksızlık sonucu erkekten intikam alma istediği dile getirilmiştir.

“Sie meinte, ich würde nicht in ihrem Körper stecken, und nicht die Frauen, sondern die Männer müßten gezähmt werden. Sie sagte: Ich will mich an den Männern rächen, daß ich meine Haare verstecken muß und keinen auffälligen Nagellack auftragen kann” (s: 90).

4. TÜRK-ALMAN YAZINI HAKKINDA KISA DEĞİNİ

Görüldüğü üzere üçüncü kuşak ya da Türk Alman Göçmen Yazınının son dönemi olarak adlandırabileceğimiz süreçte yer alan yazarların büyük çoğunluğunun eserlerinde görüldüğü gibi Zaimoğlu'nun eserlerinde de öykü kurgusu daha çok Alman toplumu içersinde geçen, daha çok o kültürün izlerini taşıyan yapıtlardır. Gurbetçi işçi ya da Türkler konusu

² Türkçesi: “Tokalaşmak için Osman'ın kuzenine elimi uzattığımda gözlerini yere indirdi ve ben kendimi bir pislik gibi hissettim. Aşırı dindar insanlar arasında kadınların ellerini tokalaşmak için uzatmaları alışıldık bir durum değildir. ”

ise neredeyse kahramanların veya öykü figürlerinin adları ile sınırlı kalmıştır. Bu özellik Selim Özdoğan, Akif Pirinççi gibi üçüncü kuşak yazarların genel tutumlarında da gözlenen tarzı çağrıştırmaktadır. Bu içerik nedeniyledir ki artık bu grup yazıncılar “göç yazını” değil, belki de kökenleri nedeniyle “Türk-Alman” yazıncılar (Deutsch Türkische Literatur), yazınlarına da “Türk-Alman Yazını” denmeye başlanmıştır. Konu içeriği açısından gurbet, göç ya da Almanya’daki Türk gurbetçisi imgeleri ve konularından uzaklaşılsa da, genel anlamdaki Alman yazını bütününe yaklaşılmaktadır. Bu da onların daha bir kabul görmelerini sağlamaktadır. Giderek, en azından konusal olarak farklılaşan bu kuşağın bir diğer önemli ismi de Selim Özdoğan’dır. Yazar doksanlı yılların Batı gençliğinin duyumsama ve algılamaları, tavırları anlatılarının kurgu temellerini oluşturur. Eserlerinde Türk kültürünün unsurlarından neredeyse hiç yararlanmamış, göçmen konusu yerine kendine özgü bir bakış açısını sergilemiştir. İlk iki romanında köken farkı gözetmeksizin büyük kentlerde, üniversite çevresinde genç kuşağın yaşam ve toplum sorunlarını anlatır. Tüm bu konular da genel olarak günümüz Alman toplumu ve kültürünü yakından ilgilendiren güncel konular ya da sorunlardır. 1999 yılında anadili Almanca olmayan ama Almanca yazarlara verilen Adelbert von Chamisso Ödülü Emine Sevgi Özdamar’a, teşvik ödülü de Selim Özdoğan’a verilmiştir. Özdoğan’ın başlıca eserleri: “*Es ist so einsam im Sattel, seit das Pferd tot ist*“ (1995), “*Nirgendwo & Hormone*“ (Roman, 1996), “*Ein gutes Leben ist die beste Rache*“ (Kurzgeschichten, 1998), “*Mehr*“ (Roman, 1999), “*Im Juli*“ (Roman, 2000). Yazarın anılan buradaki eserlerinden bazıları, ünlü Türk-Alman sinema yönetmeni Fatih Akın tarafından beyaz perdeye uyarlanmıştır.

5. SONUÇ

Almanya’nın, savaş yıkıntılarında kurtulmak ve yeniden ayağa kalkmak için kapılarını Türk ve diğer yabancılara açmasının üzerinden tam 50 yıl geçti. Hepsi genç gelip, burada yaşlandılar ve her şeye rağmen Almanya’yı ikinci vatan olarak kabullendiler ve yeni bir dünya oluşturdular kendilerine. Burada küçük bir İstanbul, küçük birer Ankara, Sivas deyim yerindeyse küçük bir Türkiye oluşturdular. Başlarda ekonomiye katkı sunma amacıyla gelmiş olsalar da toplumunun her kesiminde etkin rol aldılar. Hayatları edebiyata sinemaya konu oldu. Oluşturdukları yazın, dil ve içerik yönünden, Almanya’ya geliş zamanı açısından farklı isimler aldı. Almancayı

edebiyat dili olarak gören öyküden romana çok geniş bir yelpazede eser veren yazarlarımız Türk kültüründen beslenmişlerdir çoğu zaman. Feridun Zaimoğlu röportajında Bir yandan da Türk gibi düşünüyorsunuz sorusunu şu şekilde yanıtlıyor: *“Ben sadece Türk gibi düşünsem... Hepimizde o kadar çok farklı renkler var ki o yüzden sadece Zaimoğlu şudur ya da budur demek zor. Bu her insan için geçerli zaten ama bu demek değildir ki ben Türk payımı yadsıyorum, ben tam aksine Almanya’da bütün sorunları Türklere ve Müslümanlara yükleyen acayip insanlara büyük bir eleştiri getirdim. Benim için sahip olduğum Türk mayası büyük bir zenginliktir, vazgeçmem kesinlikle ve zaten o zaman eminim perişan olurum”* (Sabah Ülkesi, 201:1 S.12-17).

Türk –Alman Yazını türünde konular başlangıçtaki “Konuk İşçi Yazını” döneminde ele alınan vatan hasreti, kültür şoku ve sonrasında yaşadıkları toplumda kimlik arayışına dönüşmüş, yaşanılan yerde ortaya çıkan sorunlar konu edilmeye başlamıştır. Günümüze yaklaştıkça yazarlarımız kendine özgü bir bakış açısı geliştirmiş, tamamen Almanca olarak eserlerini ortaya koymuşlardır (üçüncü kuşak yazarlarında olduğu gibi). Bu yazının yazarları, Türkiye’de doğmuş ve beraberinde kültürünü götürmüş veya orada doğup da kendi kültürü ile büyüyen bunu Alman kültürü ile harmanlaştırarak oluşturdukları eserler gerek Alman yazınına gerekse Türk yazınına verdiği katkılar bakımından yadsınamaz bir öneme sahiptir. Bu yazın türünün eserleri iki kültür arasında köprü konumundadır. Ancak Dış göç yazınından Türk-Alman yazınına doğru gelişen bir süreç içerisinde bu yazıncılar daha çok köprünün Almanya ayağında kalmayı tercih etmişlerdir çünkü yaşadıkları, nefes aldıkları yer orasıdır. Özellikle de yazarken konuştukları, düşündükleri dil Almancadır.

KAYNAKÇA

Birincil Yazın:

ZAIMOĞLU, Feridun (1995) „[Kanak Sprak](#)“. 24 Mißtöne vom Rande der Gesellschaft.. Hamburg: Rotbuch. 141 s.

ZAIMOĞLU, Feridun (1997) „Abschaum. Die wahre Geschichte von Ertan Ongun“. Roman Hamburg: Rotbuch. 140 s. 2000 yılında sinema filmi olarak „Kanak Attack“ adıyla uyarlanmıştır, rejie: Lars Becker.

ZAIMOĞLU, Feridun (1998) „Koppstoff“. Kanaka Sprak vom Rande der Gesellschaft. Berlin: Rotbuch V. 135 s.

ZAIMOĞLU, Feridun (2000)„Liebesmale, scharlachrot“. Roman. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt/Rotbuch. 297 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2001) „Kopf und Kragen“. Kanak-Kultur-Kompendium. Frankfurt a. Main: Fischer V. 256 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2002) „German Amok“. Roman. Köln: Kiepenheuer & Witsch. 240 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2003) „Othello“. Münster: Monsenstein 147 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2003) „Leinwand“ Roman. Hamburg: Rotbuch 159 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2004) „Drei Versuche über die Liebe“. Tiyatro Oyunu. Münster: Monsenstein - Vannerdat. 231 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2004) „Zwölf Gramm Glück“. Köln: Kiepenheuer & Witsch: 240 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2006) „[Leyla](#)“. Roman. Köln: Kiepenheuer. 525 s.

ZAİMOĞLU, Feridun (2007) „Rom Intensiv“. Mein Jahr in der ewigen Stadt. Köln: Kiepenheuer & Witsch. 255 s.

İkincil Yazın:

ADIGÜZEL, Alev (2008) “Göçmen edebiyatı bağlamında Güney Dal ve Zafer Şenocak Küçük "g" Adında Biri ve Tehlikeli Akrabalık romanlarının içerik bakımından karşılaştırılması”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeditepe Üniversitesi

ASUTAY, Hikmet (2011) “Fremde Heimat Deutschland” - Leben zwischen Ankommen und Abschied, Migranten erzählen über deutsche Erfahrungen. In: Ham, Murat; Kubanek, Angelika (Hg.), 2011

CAN, Özber (2007) “Feridun Zaimoğlu'nun Leinwand (perde) ve Zwölf Gramm Glück (Oniki Gram Mutluluk) adlı eserlerinde sözdizimsel ve anlamsal öncelgeler”, Doktora Tezi, [Anadolu Üniversitesi](#) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

GÜVERCİN, Eren (2008) “Porträt Feridun Zaimoğlu. Vom gebildeten "Kanakster" zum Starliteraten” in <http://de.qantara.de/inhalt/portrat-feridun-zaimoglu-vom-gebildeten-kanakster-zum-starliteraten>; 12.09.2013

GÖBENLİ, Mediha (2006) „Migrantenliteratur“ im Vergleich: Die deutsch-türkische und die indo-britische Literatur; arcadia- International Journal for Literature (40), Berlin 2006, pp. 300-317: http://www.academia.edu/1170931/_Migrantenliteratur_im_Vergleich_Die_deutsch-turkische_und_die_indo-englische_Literatur; erişim: 10.08.2013

KARAKUŞ, Mahmut (2001) “Yüksel Pazarkaya ile Göçmen Yazını Üzerine Bir Söyleşi” *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 73-82.

KURUYAZICI, Nilüfer (2001) “Almanya’da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması”; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s.3-25.

MÜLLER, Peter / Jasmin Cicek (2007), “Arbeitstexte für den Unterricht Migrantenliteratur”, *Für die Sekundarstufe*, Philipp Reclam, Stuttgart.

PAZARKAYA, Yüksel (2001) “Yazın açısından Almanya’nın Birleşmesi-Türk ve Alman Topluluklarının Kaynaşmasında Ayrışım; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı s:61-71.

PAZARKAYA, Yüksel (2011) “Bırakılan İzler Geri gitmez”; Gökçeada: Varlık

ZENGİN, Dursun. (2000) “Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve ‘Fühle Dich Wie Zu Hause’ Adlı Romanı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 103-128.

Elektronik kaynakça:

DANIŞ, Didem. Türkiye Bilimler Akademisi Ulusal Açık Ders Malzemesi

http://www.acikders.org.tr/pluginfile.php/4161/mod_resource/content/1/TU_BA13.pdf; Erişim:10.01.2012

ÖREN, Aras. (2011). Eine Bilanz.

Erişim:12.01.2012 <http://www.arasoeren.de/?p=780>

Sabah ülkesi (2011), Göçün Ellinci Yılına Armağan, Almanya

Erişim12.01.2012

http://www.igmg.de/fileadmin/magazine/sabah_uelkesi/29_ekim_2011/files/29_ekim_2011.pdf

<http://www.litrix.de/mmo/priv/12850-WEB.pdf>; Erişim:10.12.2011

http://de.qantara.de/wcsite.php?wc_c=967; Erişim: 10.12.2011

İŞ ESNEKLİĞİ ve İŞLETME REKABETÇİLİĞİ İLİŞKİSİ: TURİZM İŞLETMELERİNDE BİR UYGULAMA

Tülay POLAT ÜZÜMCÜ*

ÖZET

İş hayatı 20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze büyük değişikliklere maruz kalmıştır. Ekonomik değişimler, teknolojik yenilikler, endüstriyel yeniden yapılanmalar ve küresel rekabet, işgücü piyasalarını, işlerin niteliklerini ve çalışma faaliyetlerini etkileyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmış; günümüz işletmelerinin esneklik yönünde adımlar atmasına sebebiyet vermiştir. Çalışma koşullarındaki esnek olmayan düzenlemeler, işletmelerin küresel boyutlara ulaşmış olan rekabete uyum sonucunu doğurmuştur. Bu açıdan iş esnekliği, rekabet ve rekabetçilikle yakından ilişkilidir. İş esnekliği uygulamaları ile rekabetçilik arasındaki ilişkilerin incelendiği bu çalışmada, geçmişten bu yana esnekliğe sahip olan turizm işletmeleri, araştırmanın uygulama alanı olarak tercih edilerek, Kocaeli ilinde yer alan 61 turizm işletmesi yöneticileri ve çalışanlarına anket uygulanmış ve toplanan veriler yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılarak test edilmiştir. Bulgular; turizm işletmelerinde esnekliğin rekabetçiliğe kalite boyutunda katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, esnekliğin turizm işletmelerinin rekabetçiliği açısından önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Esneklik, İş Esnekliği, Rekabet, Rekabetçilik, Turizm İşletmeleri

THE RELATIONSHIP BETWEEN JOB FLEXIBILITY AND FIRM COMPETITIVENESS: AN EMPIRICAL STUDY ON TOURISM ENTERPRISES

ABSTRACT

The business life has witnessed radical changes since the last quarter of the 20th century. Economical changes, technological progress, industrial restructuring and globalized competition have risen as important factors that affect labour market, job quality and work activities in the new millennium; and they have caused today's

* Dr, Kocaeli Üniversitesi, İletişim: tulay.uzumcu@kocaeli.edu.tr

organizations to take the necessary steps towards flexibility. Inflexible regulations related to work conditions have resulted in the requirement for organizations to keep up with the globalized competition. Accordingly, the concept of labour flexibility is closely related to competitiveness. In this study in which the relationships between labour flexibility and competitiveness is analyzed, the tourism establishments are chosen as the target group, as these enterprises have longly adopted flexibility, A survey is conducted on the managers and personnel of 61 tourism enterprises located in Kocaeli. The data is tested by means of structural equation modelling (SEM). The findings show that flexibility in tourism establishments contributes to the competitiveness in terms of quality. These results reveal the importance of flexibility in terms of competitiveness for tourism enterprises.

Key Words: *Flexibility, Job Flexibility, Competition, Competitiveness, Tourism Management*

1. GİRİŞ

Giderek şiddetlenen küresel rekabetin hızlı dünyasında esneklik, ulusal işgücü piyasalarının ve işletmelerin varlığını sürdürebilmesi için gerekli bir koşul olarak görülmektedir (Peiró, vd., 2002). Artan rekabet, azalan faaliyet kazançları, işten çıkarmalar, işletme kapanışları ve gittikçe artan belirsizliğe karşın, işletmeler başarılı olmak ve devamlılıklarını sağlamak için talep dalgalanmalarına ve çevrelerindeki değişimlere uyum sağlama becerisine sahip olmalıdırlar. Hızlı değişim, ileri teknoloji sistemleri, müşteri isteklerinin karmaşıklaşması, stratejik birleşmelerin yeni şekli, ürün çeşitliliğinin artan düzeyi, kalite sorunlarına yönelik yeni eğilimlerin görünümü ve günümüzün belirsiz iş ortamında, bu acil uyum sağlama ihtiyacı; işletmelerin esneklik yönünde adımlar atmalarına sebebiyet vermekte (Valverde, vd., 2000); esneklik değişen koşullara etkili bir şekilde tepki vermek için olmazsa olmaz bir rekabetçi öncelik olarak ortaya çıkmaktadır. Gupta ve Somers (1996) esnekliğin, örgütlerin başarı ve performansı üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğunu ifade etmekte ve işletmelerin iş stratejisi ve örgütsel performans arasındaki ilişkide bir köprü rolü üstlenebileceği yönünde görüş bildirmektedir. Bu açıdan esneklik, işletmelerin rekabet avantajı geliştirmesi ve sürdürmesine olanak verdiğinden stratejik ve operasyonel hedeflerinin planlanması ve uygulanmasında rekabet önceliği olarak üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Awwad, 2011: 45).

Esnek çalışmaya olan talebin artmasının temelinde, işletmelerin maliyetlerini azaltma ve rekabet gücünü iyileştirme gereksinimleri yatmaktadır. Böylece esneklik işverenlere, uluslararası piyasalarda şiddetli

rekabete hızlı bir şekilde adapte olma yönünde yeni ufuklar sağlamaktadır. Esnek çalışmanın, üretim ve hizmet piyasalarının rekabetçi doğasından kaynaklandığı görüşü ilgili yazında kabul görmektedir. Bu açıdan esneklik ile rekabetçilik, birbirleriyle yakından ilişkili iki kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün rekabetçi iş ortamında, işletmelerin rakiplerine karşı üstünlük elde etmeleri için faaliyet alanlarına uygun rekabet stratejileri belirlemeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Bunu başarmanın temel yolu olarak işletmelerin, kalite, maliyet ve yenilik odaklı yaklaşımlar sergilemeleri gerekmektedir (Çelenk, 2008).

Turizm, her geçen gün büyük gelişme gösteren bir hizmet sektörüdür ve turizmin 21.yüzyılın en büyük sektörü olacağı konusunda söylemler devam etmektedir. Bugün gelinen noktada; dünya nüfusunun yaklaşık %10'nu oluşturan 691 milyon kişi turizm faaliyetine katılırken, turizm gelirleri de 523 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Dünya Turizm Örgütü'ne (WTO) göre, bu rakamların 2020 yılında sırasıyla 1.6 milyar kişi ve 2 trilyon dolar, 2050 yılında ise 2 milyar kişi ve 2.1 trilyon dolar olması öngörülmektedir. Bununla birlikte, yine 2050 yılında, dünya genelindeki iç ve dış turizm gelirlerinin toplam olarak 24.2 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Böylesine hızla büyüyen turizm sektöründe, dünya ülkelerinin paylarını arttırma çabalarına girmeleri turizm sektöründe şiddetli bir rekabeti de beraberinde getirmiş ve yeni araştırma ve çalışmalara yön vermiştir (Bahar, 2005: 139).

Esneklik ve rekabetin turizm sektörü açısından önemi ve turizm sektörünün dünyada ve ülkemizdeki yükselişi düşünüldüğünde, esneklik ve rekabetçilik ilişkisinin turizm sektörü bağlamında araştırılmasının ilgili yazına önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir. Nitekim bu çalışmada, hem turizm sektörü yöneticileri hem de araştırmacıları için turizm sektöründe yaygın bir şekilde karşımıza çıkan iş esnekliği uygulamalarının işletmelerin rekabetçilikleri üzerindeki etkilerine dair bir model sunulmakta ve iş esnekliğinin rekabetçilik üzerindeki etkilerini turizm işletmelerinde bütüncül bir yaklaşım içerisinde inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle de orijinal bir nitelik taşımaktadır. Bu amaçla esneklik ile rekabetçilik arasındaki ilişkilerin teorik ve ampirik olarak incelendiği bu çalışmada; öncelikle esneklik ve rekabetçilik kavramları kapsamlı bir literatür taraması ile ortaya konulmakta, ardından esneklik rekabetçilik ilişkisine dair hipotezler geliştirilmektedir. Geliştirilen hipotezleri test etmek üzere Kocaeli ilinde turizm sektöründe faaliyet göstermekte olan turizm işletmeleri

üzerinden toplanan veriler değerlendirilmekte ve sonuç kısmında ise bulgular tartışılarak yorumlanmaktadır.

1.1. Esneklik Kavramı

Küresel rekabet ortamının yoğun bir biçimde artarak devam etmesi, geleneksel kitle üretiminin yetersizliği sonucunu ortaya çıkarmış, bu durum özellikle sanayileşmiş ülkelerdeki küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerin büyük bir bölümünün, yönetim ve üretim anlayışında önceliği kitle üretimine vermelerinden kaynaklanmıştır. Esnek üretim sürecinde sanayileşmiş ülkelerin temel amacı; dinamik ve rekabetçi çevre koşullarına uyum sağlayabilecek yeni bir üretim ve çalışma anlayışını oluşturmaktır. Bu noktada -özellikle istihdam yapısında esnekliği sağlayabilmek üzere-, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden faydalanarak, yeni bir çalışma yaklaşım ve metodunun geliştirilmesi yönündeki çabalar dikkatleri çekmektedir. Bu yeni yaklaşım, literatürde daha çok esnek üretim ve esnek çalışma kavramlarını karşılamaktadır. Esnek üretim ve çalışmada istihdam yapısını etkileyen ve teknolojik gelişmeye dayandırılan esneklik anlayışı, küreselleşme sürecinde kendine önemli bir yer oluşturmuştur (Selamoğlu, 1998: 11).

Avrupa Birliği ülkelerinde, 1970'lerin ortasından itibaren esnek çalışanların oranı sürekli artmaya devam etmiş, 1990'ların başında %14'ler düzeyine, 2002 yılında ise %18.1 düzeyine ulaşmıştır. Türkiye'de ise, esnekliği temel alan yeni üretim sistemlerinin uygulanmaya başlanması, 1980'lerin ortalarından sonraya rastlamaktadır. Nitekim Petkim, Sümerbank gibi kamu kuruluşlarında konu ile ilgili çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte esnekliğe yönelik çalışmalar sadece kamu sektörü ile sınırlı kalmamakta, özel sektör de bu çalışmaların içine girmektedir. Örneğin, bu yıllarda Japonların kalite çemberlerinden esinlenen Koç, Sabancı ve Şişe Cam gibi büyük holdingler esnekliğin önemini fark etmekte ve yeni üretim organizasyon sistemlerini yaygın bir şekilde uygulamaya başlamaktadır. Türkiye'de yeni üretim organizasyon sistemlerinin uygulamaya başlama tarihleri 1980'lerin ilk yarısına uzanmakla beraber, daha sistematik başlangıç ve hazırlıklar 1990'lı yılların başlarında olmaktadır (Noyan, 2007).

İşletmeler noktasından esnekliğe, esnek çalışma uygulamaları yoluyla ulaşılabilir (Valverde vd., 2000: s.650) ve ilgili yazın incelendiğinde esneklik kavramına yönelik çok sayıda kategorizasyon ve tipolojinin varlığı görülmektedir. Bir kısım uzmanlar esnekliği; "dışsal sayısal esneklik", "içsel

sayısal esneklik”, “fonksiyonel esneklik”, “ücret esnekliği” ve “istihdamın dışsallaştırılması” olmak üzere beş kategoride ele aldığı görülmektedir (Auer, 2007; s.5). *Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarının Geliştirilmesi Vakfı ise*; esnekliği niteliksel ve niceliksel olarak iki ana grupta ele almaktadır (Tablo 1). Ayrıca içsel ve dışsal esneklik biçiminde ikili bir ayrıma daha gidilerek, söz konusu niceliksel ve niteliksel esneklik türlerinin de ayrıştırıldığı görülmektedir. Burada niceliksel esneklik, sayısal esnekliğe, niteliksel esneklik ise fonksiyonel esnekliğe karşılık gelmektedir. Auer (2007), daha genel bir yaklaşım sergileyerek, esnekliği içsel ve dışsal olmak üzere iki ana başlık altında ele almaktadır.

İçsel esneklik, işgörenlerin farklı görevler ve konumlara rahatlıkla transfer edilebilmesi ve bu yeni görev ve konumlara transferleri için gereken gider ve zamanın düşük olması anlamına gelmektedir (Martı vd., 2009). İçsel esneklik; içsel sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, çalışma sürelerinde esneklik ve ücret esnekliği olarak dört başlık altında ele alınmaktadır. Bu bağlamda zamana göre esneklik olarak da adlandırılan *içsel sayısal esneklik*; işletmedeki çalışma süresinin esnek bir şekilde kurgulanmasıdır (Köstekli, 2009: 10). İçsel sayısal esneklikte, çalışma süresi, yönetimin tespit ettiği işin başlama ve bitiş saatleri arasındaki zaman değil, işgörenin işyerinde harcadığı zaman süresidir (TİSK,1999: 26). *Fonksiyonel esneklik*, işgücünün işletme içinde değişik işleri yapabilmesi ve çeşitli görevleri üstlenebilmesidir Bu nedenle fonksiyonel esneklik, işgücünün miktarı ile değil onun nitelik ve becerileri ile ilgilidir ve talepteki farklılaşmalara bağlı olarak esnek, nitelikli işgücüne ihtiyaç göstermektedir (Demir ve Gerşil, 2008). *Çalışma sürelerinde esneklik*, çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, belirli bir mesai başlangıç ve bitiş aralığı yerine, işgören ve işverenin istek ve amaçları doğrultusunda belirlenmesi olarak tanımlanabilir (Topcuk, 2006: 21). *Ücret esnekliği ise*, esasen diğer esneklik uygulamalarından etkilenen veya onları destekleyici bir yapıda olup; işgörenlerin ücretlerinin artması, azaltılması konusundaki firmaların sahip olduğu esnek davranabilme özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu yöntemle nitelikli çalışanlar, ödüllendirilebildiği gibi; ücret düşürebilme, kriz ve darboğaz zamanlarında işletmeye rekabet avantajı sağlayabilmektedir (Noyan, 2007). Bahsedilen bu esneklik kategorileri, birbirleri ile karşılıklı bir etkileşim içerisindedir. Örneğin, esneklik bazındaki iç sayısal ve fonksiyonel uyarlamalar; iş miktarı ve işgören maliyetlerini azaltmak için iş sözleşmeleri ve rekabetçilik kapsamında birlikte ele alınmaktadır (Hartmut ve Tangian, 2007).

Tablo 1: Esneklik Türleri (EFILWC, 2008: 2)

	İçsel İşgücü Piyasası	Dışsal İşgücü Piyasası
Niceliksel yada Sayısal Esneklik	Çalışma Saatlerinin Esnekleştirilmesi	İş Sözleşmelerinin Esnekleştirilmesi
	Part time çalışma ve versiyonları	Mevsimlik amaçlı geçici iş ilişkisi(Dönemsel çalışma)
	Fazla mesai	Yevmiyeli çalışma
	İkinci ve üçüncü işte çalışma	Geçici çalışma Çağrı üzerine çalışma
	Çalışma Zamanının Esnekleştirilmesi	Saatlik iş sözleşmesi
	Vardiyalı Çalışma	İç-dış kaynaktan yararlanma
	Günlük İş Süreleri	Alt işverenlik
	Hafta sonu Çalışması	Evde Çalışma
	Yıllık Esnek İş Süreleri	İş Paylaşımı
	Kısa, Uzun Dönem İş Süresi Hesapları	
	Kariyer araları, ailevi nedenle işten ayrılmalar vb.	
	Esnek Emeklilik(Erken/aşamalı emeklilik)	
Niteliksel / Fonksiyonel Esneklik	İşgücü Girdisinin Esnekleştirilmesi	İşgücünün Esnekleştirilmesi
	Mevsimlik Çalışma	Bilgi İşçisi
	Çoklu beceri, çoklu görev	İşgücü piyasasından ayrılmış işgören
	İş rotasyonu	Kendi hesabına çalışma
	İş zenginleştirme	İş danışmanlığı

Dışsal esneklik; işletmedeki işgören ihtiyacını dışsal yollarla sağlamayı ifade etmektedir; kısmi süreli ve geçici istihdam vb. (Hartmut ve Tangian, 2007). Dışsal esneklik işverenlerin işgören sayısı ile ilgili düzenlemelerini ve çekirdek işgücü dışında kalan işgücü ihtiyacının dışsal yollarla karşılanmasını içermektedir. Dışsal esneklik, dışsal sayısal esneklik ve istihdamın dışsallaştırılması olarak iki alt başlık altında ele alınmaktadır. *İstihdamın dışsallaştırılması*, işletmedeki bazı işlerin asıl işverence yapılmayıp alt işverenlik gibi başka kişi veya kurumlarca yapılması anlamına gelmektedir. Alt işverenlik (taşeronluk) günümüzde son derece yaygın bir model olarak karşımıza çıkmakta, işletmeler maliyetlerden tasarruf edebilmek, uzmanlık alanlarında başka uzmanlardan yararlanabilmek düşüncesiyle işlerin bir bölümünü, bir başka sözleşme imzalayıp üçüncü taraflara havale etmektedirler (Turan, 2005: 27). *Dışsal sayısal esneklik* ise, işverenlerin işçi sayısı ve parasal ihtiyaçlarını ayarlamadaki serbestilerini ifade etmektedir (Özer, 2006).

1.2. Rekabetçilik

Rekabet, özellikle günümüzde çok önemli fonksiyonları içerdiğinden önemli bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Ulusal, bölgesel, örgütsel, takım seviyesinde ve bireysel açıdan rekabet, temelde yeteneksel olarak bir gelişmeyi gerektirmektedir (Gök, 2009). İşletmelerin günümüz rekabet ortamında rakiplerine karşı üstünlük elde etmeleri için faaliyet alanlarına uygun rekabet stratejileri belirlemeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Bunu başarmak için farklılaştırmaya ve maliyeti düşürmeye yönelik stratejiler, öne çıkmaktadır (Çelenk,2008: 3). Özellikle turizm işletmeleri bakımından rekabet üstünlüğü sağlayacak farklılaştırmaya yönelik unsurların başında esnek çalışma gelmektedir. Turizm işletmelerinin esnek çalışma ile maliyetlerini düşürmeleri, verimlilik artışı sağlamaları ve böylece rekabet avantajı elde etmeleri mümkündür.

Rekabet, insanoğlunun daha iyiyi ve üstünü başarmada en etkili güçlerinden biri olup, piyasalarda yarışan şirketlerden, bireysel çekişmelerden küreselleşmeyle yüzleşmeye çalışan işletmelere kadar her seviyede ve her ortamda mevcuttur (Porter, 2008: 9). Rekabet, işletmelerin başarı ve başarısızlığının temelini oluşturan, işletme performansına katkı sağlayan ve işletme fonksiyonlarının uygunluğunu belirleyen temel unsurlardan birisidir. Rekabet, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayarak girişimciliği teşvik etmekte ve bir bütün olarak ekonomik anlamda işletmelere katkılar sağlamaktadır. İşletmeler açısından rekabetin amacı, yüksek kaliteyi düşük fiyata tüketiciye sunabilmektir. İşletmeler arasında oluşan rekabetin sağlayacağı diğer katkıların başında ise, işletme performansının iyileştirilmesi ile fiyat ve kalite yönünden müşteri beklentileri ve isteklerinin karşılanması gelmektedir (Çelenk, 2008: 3).

Rekabetçilik ise, geleneksel olarak "**uzun vadede rekabete dayanma yeteneği**" şeklinde tanımlanmaktadır. Bahsedilen uzun vadeli zaman dilimi ise rekabetçiliğin yalnızca "şimdiki zaman ve mekan" açısından değil aynı zamanda "gelecek zaman ve yeni mekanlar" üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. İşletmeler, değişime ayak uydurmak için sürekli bir ihtiyaç içindedir ve sürekli değişen ve esnek kaynaklardan, maddi, mali veya beşeri, yararlanma eğilimi içinde olmaktadır (Urban ve Velo,2005: 27). Rekabetçilik; ülke rekabetçiliği, sektör rekabetçiliği ve işletme rekabetçiliği olmak üzere üç farklı seviyede tanımlanabilir. İşletme seviyesindeki rekabetçilik, bir işletmenin rakiplerine göre daha üstün üretim, tasarım veya pazarlama yetenekleri olması durumudur. Rekabetçilik insan

kaynakları yönetimi ve operasyon yönetimi gibi geleneksel ve fonksiyonel süreçler arasında denge sağlayan bir süreç olup, işletmelerin yarışma yeteneklerini arttırmaktadır (Bayram, 2009: 6).

1.3. Turizm İşletmelerinde Esneklik ve Rekabetçilik

İşletmelerin esnek çalışmaya talebinin artmasındaki en önemli etki; işletme maliyetlerini azaltması ve rekabet gücünü artırmasıdır. Böylelikle esneklik hem hizmet hem de imalat sektöründe faaliyet gösteren işletmelere, şiddetli rekabete hızlı bir şekilde adapte olabilmeye imkanı vermektedir (Çelenk, 2008: 153). Hizmet sektöründe yer alan turizm işletmelerinde ise; esneklik geçmişten bu yana yoğun olarak kullanılmakta ve turizm işletmeleri (konaklama, seyahat, yiyecek-içecek, ulaştırma ve yat-marina işletmeleri); pazar paylarını korumak, maliyetlerini azaltmak, verimliliklerini artırmak amacıyla esneklik ve esnek çalışma türlerinden yararlanmaktadır.

Turizm sektöründe yer alan işletmeler, rekabetin gittikçe arttığı, küreselleşmenin ve teknolojik yeniliklerin çok hızlı yaşandığı bu gelişmeler karşısında kâr elde etmek ve mevcut pazar paylarını kaybetmemek için, rekabetçi güçlerini iyi analiz ederek, buna uygun politika ve stratejiler geliştirmek zorundadırlar (Bahar ve Kozak, 2005: 141).

Turizm işletmelerinin, rekabet üstünlüğü elde etme amacı ile uygulayabilecekleri başlıca stratejiler arasında, rakipler karşısında **fiyat ve kalite** avantajına sahip olma, rakiplerinden önce müşteri değeri oluşturacak yeni pazar fırsatları elde etme ve değişen müşteri istek ve ihtiyaçlarına hızla cevap verebilme gelmektedir. Rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen işletmelerin, **yenilik yapma** kavramını da iyi anlamaları gerekmektedir. Çünkü rekabet üstünlüğü bu üç kavramın iyi anlaşılması, uygulanması ve sürdürülmesi neticesinde mümkündür (Gök, 2009). Bu anlamda günümüzde turizm işletmelerinin rekabet gücü elde edebilmesi ve işletme performansını artırabilmesi için çoğunlukla aşağıdaki rekabetin fiyat, kalite ve yenilikçilik boyutlarından yararlanırlar. Bu nedenle bu çalışmada, turizm işletmelerinde rekabetin; fiyat, kalite ve yenilikçilik boyutlarına değinilmektedir.

İlgili yazın incelendiğinde, rekabet ile ilgili yapılan çalışmaların, genelde imalat sektöründeki firmaların ihracattaki başarılarını ölçmeye odaklandıkları, turizmi de kapsayacak şekilde hizmet sektörüne yönelik fazla bir araştırmanın bulunmadığı görülmektedir. Rekabet konusunda turizm sektöründe genel bir teori, açıklanmış bir tanımlama veya geçerliliği test edilmiş bir model yoktur. Bunun nedeni, geleneksel mal ve hizmetlerin

üretimi ile turizm ürününün üretimi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Bir imalat ürününün tersine, turizm destinasyonundaki rekabet, gidilen yerdeki tüm deneyimlerin birleşimi bağlamında, bireysel ürün ve hizmet sunan; uçak şirketleri, deniz yolları, tren, kiralık araba şirketleri, seyahat pazarlamacıları, pansiyonlar, restoranlar ve toplantı merkezleri gibi kimi büyük kimi küçük iş kollarından oluşan 41 değişik sektörü içeren bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte günümüzde, endüstrileşmiş ülkelerde hizmet sektörünün giderek ağırlık kazanması ve ülke ekonomilerinin %60-70'ini oluşturması, rekabet ve rekabet gücüne ilişkin çalışmaların bu alanlarda da yaygınlaşmasını sağlamıştır (Bahar ve Kozak, 2005:139-140). Esnek çalışma türlerinin-part time çalışma versiyonlarının kullanılması, fazla mesai yapma zorunluluğu, vardiyalı çalışma, hafta sonu çalışması, yıllık esnek iş süreleri, iş zenginleştirme ve rotasyonunun- yaygın bir şekilde kullanılması sebebiyle çalışma alanı olarak turizm sektörü tercih edilmiştir.

Turizmde rekabeti ölçebilmek aslında hiç de kolay değildir. Çünkü turizm; ziyaretçi sayısı, pazar payı, turist harcamaları, işgücü, turizm endüstrisinin katma değeri gibi objektif faktörler; kültür ve tarihi zenginlik, turizm deneyiminin kalitesi ve memnuniyeti gibi sübjektif faktörleri kapsamakta ve bu faktörlerin etkisi altında kalmaktadır. Bu nedenle; turizmde rekabet hem göreceli hem de çok boyutludur. Ayrıca turizm, dünyada yaşanan küreselleşmenin en fazla etkili olduğu sektördür. Kalite ve standardizasyon alanında uluslararası kabul görmüş ölçülerin ortaya çıkması ve pazarlama alanındaki yenilikler, turizm işletmelerini küresel boyutlardaki bir pazarda rekabet etmek durumunda bırakmıştır (Bahar, 2004: 26).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

İlgili yazına bakıldığında, son 20 yıl içerisinde, turizmde rekabet konusunda az sayıda çalışmanın yapıldığı ve bu çalışmaların çoğunluğunda, talep yönünden ele alındığı ve destinasyonları ziyaret eden turistlerden toplanan verilerle özellikle destinasyonların rekabeti konusunda bir sonuca gidilmeye çalışıldığı görülmektedir. Konuyu arz yönünden, diğer bir deyişle, turizmde hizmet sunan işletmeler açısından ele alan çalışmaların sayısı oldukça sınırlı düzeydedir. Ulusal düzeyde ise, konu ile ilgili yapılan çalışmalar daha çok son yıllarda olup, sınırlı düzeydedir (Coşar, 2008). Turizm işletmeleri üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada ise, esneklik ile rekabetçilik ilişkisi ele alınmıştır. Bu doğrultuda Kocaeli ilinde faaliyet

gösteren turizm işletmelerinde esneklik ve rekabetçilik ilişkisine yönelik aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir.

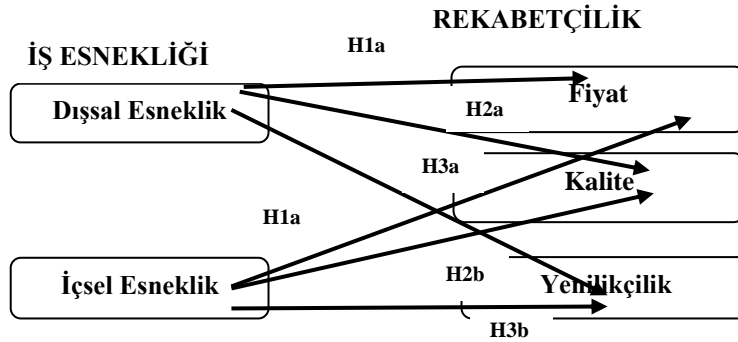
H1: Esneklik a) dışsal esneklik b) içsel esneklik, fiyat rekabetçiliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H2: Esneklik a) dışsal esneklik b) içsel esneklik, kalite rekabetçiliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H3: Esneklik a) dışsal esneklik b) içsel esneklik, yenilik rekabetçiliği üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Hizmet sektöründe esnek çalışma saatleri yoğun bir biçimde kullanılarak işgücü maliyetleri düşürülmekte ve rekabet avantajı sağlanmaktadır. Özellikle turizm sektörünün emek yoğun bir sektör olması ve turizm işletmelerinde talebin önceden tahmininin güçlüğü nedeniyle esnek çalışma yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu sistemde, sürekli personel istihdamından, kısmi süreli çalıştırma, vardiya usulü çalıştırma, çağrı üzerine çalıştırma gibi esnek çalışma sistemleri kullanılmaktadır. Bu açıdan esneklik uygulamalarının turizm sektörü açısından büyük bir önem taşıdığına inanılmakta ve bu çalışmada, Kocaeli ilindeki turizm işletme belgesi, turizm işletmelerindeki esnek çalışma uygulamaları ve işletmelerin rekabetçilikleri arasındaki ilişkileri ortaya çıkartmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Modeli

Şekil1: Araştırmanın Modeli

2.1. Veri Toplama

Araştırma evreni, Kocaeli’nde faaliyet gösteren *Turizm İşletme Belgesine* sahip *Turizm İşletmelerini* (Oteller, Seyahat Acentaları, Yiyecek-İçecek İşletmeleri, Ulaştırma İşletmeleri) kapsamaktadır. Kocaeli ilinin, tarihi, coğrafi özellikleri (göl-dağ-deniz) ve jeopolitik konumu (metropollere

yakınlık), sanayisi, farklı özelliklerde destinasyonlara sahip olması (İzmit, Kartepe, Kandıra, Eşme vb.) nedeniyle, son yıllarda turizm yatırımcılarının tercihi olmuştur. Kocaeli ilinde; farklı turizm türlerinin yapılabirliği (toplantı turizmi, kongre turizmi, dağ ve kış turizmi vb.) ulaşılabilirliği ve kültürel olanaklarıyla yatırımların artması da bir diğer faktördür. Araştırma evreninde, Kocaeli ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli turizm işletmeleriyle, birebir işletmelere gidilerek yönetici ve çalışanlara anketler yaptırılmıştır. İletişime geçilen 120 işletmeden 85'i çalışmaya katılmayı kabul etmiş; 61'inden dönüş sağlanmıştır. Katılımcıların belirlenmesinin ardından, her bir katılımcı; cevaplarının isimsiz olarak değerlendirileceği ve bu cevaplar ile katılımcıların kendileri, ya da işletmeleri hakkında bilgilerin gizli tutulacağı konusunda bilgilendirilmiştir. Daha sonra, yöneticiler ve çalışanlar için oluşturulan iki ayrı anket uygulanmıştır. Sorular daha önce geçerliği ve güvenilirliği test edilmiş olan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kocaeli ilinde faaliyet gösteren Turizm İşletmelerinde çalışan personel ve yöneticilerin iş esnekliğini ölçmek amacıyla; Martin-Puig-Tena ve Llusar'ın *İçsel İşgücü Esnekliği Ölçeği* ile yönetici ve çalışanların; İçsel Esnekliği ve Dışsal Esnekliği ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bir başka dışsal esneklik boyutu olan *İstihdamın Dışsallaştırılması* Kalleberg-Reynolds ve Mardsen'in, ölçeğinden yararlanılarak ölçülmek istenmiştir. Bu amaçla; içsel esnekliği ölçmek için 5 soru, dışsal esnekliği ölçmek için 4 soru ve yine dışsal esneklik içerisinde istihdamın dışsallaştırılmasını ölçmek için 4 soru kullanılmıştır. Turizm işletmelerinin rekabetçiliğinin belirlenmesi amacıyla; S.Awwad'ın *İşletmenin Rekabet Avantajı Üzerinde Esnekliğin Etkisi* makalesinin ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçekle turizm işletmelerinde çalışan yöneticilere; işletmelerinin fiyat, kalite ve yenilikçilik boyutları ile ilgili sorular sorulmuştur. İşletmenin rekabetçiliğinde fiyat boyutu ile ilgili 2 soru, kalite ile ilgili 4 soru ve yenilikçilik ile ilgili 2 soru kullanılmıştır. Bu çalışmada, kapsamlı bir literatür taraması, ardından Kocaeli ilinde saha çalışması yapılmıştır. Araştırmanın modelinin oluşturulmasında; tutum ölçekleri kullanılmış, yapısal eşitlik modeli (SEM) dahilinde ölçümleri ve yapısal parametreleri hesaplayabilmek için Partial Least Squares (PLS-Graph 3.0, Chin, 2001) yaklaşımı kullanılmıştır.

Araştırma Kocaeli'nde faaliyet gösteren turizm işletmelerine yönelik hazırlanmış olup; turizm işletmelerinde personel olarak çalışanlar ve yönetici olarak çalışanlar için iki ayrı anket kullanılmıştır. Aşağıda yer alan tablolarda; personelin, yöneticilerin ve işletmelerin bilgileri SPSS 13 ile

frekans analizi yapılmıştır. Buna göre; **turizm işletmeleri çalışanlarının** %51'i erkek, % 48'i ise kadın olup, %79.9'u ise 35 yaş altında, yalnızca %4.4'ü 45 yaş üzerinde yer almaktadır. Anketin uygulandığı turizm işletmelerinin ise % 43.5'inin bölgesel, %16.5'inin ulusal ve %36.5'inin ise uluslararası düzeyde olduğu görülmektedir. Anketi yanıtlayan işletmelerin büyük bir kısmını %58.8 ile oteller, %18.8'ini yiyecek-içecek işletmeleri, %10.6'sını seyahat acentası ve %8.2'sini ulaştırma işletmeleri oluşturmaktadır. Turizm işletmelerinin çalışan sayısına bakıldığında; %32.9'unun 10 kişinin altında çalışan olan küçük işletmeler olduğu, %42.4'ünün 11-50 kişi arasında çalışan olan orta büyüklükte turizm işletmesi olduğu, yalnızca 15.9'unun 50 kişinin üzerinde çalışan büyük turizm işletmeleri olduğu görülmektedir. Turizm işletmelerinin içerisinde 4-5 yıldızlı otellerin oranı yalnızca %28.2 iken 1-2-3 yıldızlı oteller %23.5, restoran ve barlar %15.3, seyahat acentaları ise % 8.3'tür. Çalışmaya katılan işletmeler, daha çok orta büyüklükte işletmeler olup çalışan sayısı 50 kişi civarındadır.

2.2. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Kleijnen, Ruyter ve Wetzels'in (2007) çalışmalarına paralel olarak bu çalışmada, tüm değişkenler için reflektif ölçekler kullanılmaktadır. Ölçüm araçlarının psikometrik özelliklerini değerlendirebilmek amacıyla; herhangi bir yapısal ilişkinin olmadığı boş (null) bir model hesaplanmıştır. Güvenilirliğin hesaplanmasında bileşik güvenilirlik (CR) ve açıklanan ortalama varyans (AVE) katsayılarından faydalanılmaktadır. Tüm ölçümler için PLS tabanlı CR değerinin eşik değeri olan 0.70'in üstünde seyrettiği ve AVE değerlerinin de eşik değeri 0.50'yi aştığı görülmektedir.

Tablo 2: Kompozit güvenilirlik ve açıklanan ortalama varyans

Değişken	CR	AVE
Dışsal Esneklik	0.84	0.63
İçsel Esneklik	0.91	0.61
Fiyat	0.70	0.58
Kalite	0.89	0.62
Yenilikçilik	0.85	0.48

Güvenilirliğin ardından ölçümlerimizin geçerliliğini de test etmek üzere veriler doğrulayıcı faktör analizine (CFA) tabi tutulmuş; ölçümlerin ilgili kavramlar üzerindeki 0.60'ı aşan bir standardize yükleme gösterdiği bulunmuştur. Bunu takiben de ölçümlerin ayrışma geçerliliği test edilmiştir. Fornell ve Larcker'in (1981) ifade ettiği üzere, her bir değişken için

hesaplanan AVE değeri, değişken çiftleri arasındaki latent faktör korelasyonlarının karesinden yüksektir. Böylece ölçümlerimizin geçerlik ve güvenilirlik kriterlerini karşıladığı görülmektedir. Değişkenler arasındaki birebir ilişkilerin incelendiği korelasyon analizi sonuçları ise esnekliğin dışsal boyutu ile içsel boyutu arasında ($r= 0.18, p<0.05$) ve yine dışsal esneklik ile rekabetin fiyat boyutu arasında negatif yönlü ($r= -0.22, p<0.05$) ve pozitif yönlü kalite ($r= 0.15, p<0.05$) boyutları arasında birebir ilişkilerin varlığını göstermektedir. Esnekliğin içsel boyutu ile rekabetçiliğin yalnızca kalite boyutu arasında ($r= 0.078, p<0.05$) anlamlı bir ilişkiye rastlanmaktadır. Son olarak da, korelasyon analizi sonuçlarına göre, esnekliğin hem içsel hem de dışsal boyutunun rekabetçiliğin kalite boyutu arasında karşılıklı ve birebir ilişkilerin varlığı karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3: Korelasyon tablosu

Değişkenler	1	2	3	4	5
1 Dışsal esneklik	--				
2 İçsel esneklik	.179*	--			
3 Fiyat	-.221**	-.085	--		
4 Kalite	.152**	.078*	.154	--	
5 Yenilik	.202	-.158	.065	.243	--
Ortalama	3.4863	3.9630	3.7723	3.5704	3.7953
Standart sapma	1.22805	0.88105	0.73232	0.77518	0.59161

** Korelasyon anlamlılığı 0.01 düzeyi, * Korelasyon anlamlılığı 0.05 düzeyi.

2.3. Hipotez Testleri

Şekil 1'de gösterilen teorik model kapsamındaki ilişkileri test etmek amacıyla latent değişken (LV) skorlarının açık ve net bir şekilde hesaplanmasına izin veren PLS yol modeli analizi kullanılmaktadır.

Tablo 4: Yol analizi

Hipotez	İlişkiler	β	Sonuçlar
H1	İçsel esneklik → Fiyat	0.13	Desteklenmedi
	Dışsal esneklik → Fiyat	- 0.35**	
H2	İçsel esneklik → Kalite	0.26*	Desteklendi
	Dışsal esneklik → Kalite	0.31*	
H3	İçsel esneklik → Yenilikçilik	- 0.29	Desteklenmedi
	Dışsal esneklik → Yenilikçilik	0.31	

Tablo 4'da gösterildiği gibi sonuçlara göre; ana değişkenimiz olan esnekliğin rekabetçilik üzerine etkileri ile ilgili olarak baktığımızda; içsel

esnekliğin kalite ile ($\beta = 0.26$, $p < 0.1$) pozitif ilişkili olduğu; dışsal esnekliğin ise kalite ($\beta = 0.31$, $p < 0.05$) ile pozitif bir ilişki sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla bulgular, H1 ve H3'i desteklememekte, H2 desteklenmektedir. Beklenenin aksine bulgular, dışsal esneklik ile fiyat arasında negatif bir ilişkinin ($\beta=0.35$, $p < 0.05$) varlığı yönünde delil sağlamakta; içsel esneklik ile fiyat ve yenilikçilik arasında ise istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişkinin varlığına rastlanmamaktadır.

3. SONUÇLAR

Bu araştırma kapsamında, işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri için temel bir koşul olarak kabul edilen esneklik kavramı, turizm sektörü kapsamında incelenmekte; esneklik ile rekabetçilik arasındaki ilişkiler incelenerek ilgili literatüre katkıda sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda iş esnekliği; içsel ve dışsal esneklik olmak üzere iki başlık altında ele alınmakta, içsel ve dışsal esnekliğin fiyat, kalite ve yenilik odaklı rekabetçi uygulamalar üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. İlgili hipotezleri test etmek amacıyla Kocaeli ilinde yer alan, 61 turizm işletmesi yönetici ve çalışanlarına üzerinde bir saha çalışması yapılmaktadır. Böylece araştırma, turizm açısından ciddi bir potansiyele sahip olan Kocaeli'nin mevcut resminin ortaya konması gibi bir katkı da sağlamaktadır. Bulgular; öncelikle Kocaeli ili kapsamında turizm işletmelerinde görev alan işgörenlerin ağırlıklı olarak gençler (öğrenciler) ve kadınlardan oluştuğunu; iş görenlerin büyük bir kısmının lisans ve lisansüstü bir eğitime sahip olduğunu ve iş görenler açısından aynı işletmede istihdam süresinin 5 yıldan daha az olduğunu göstermekte; böylece turizm sektörünün –Kocaeli'deki- dinamiklerinin esnek çalışma yaklaşımına ve esnek kariyer planlamaya uygun bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. İlave olarak bulgular; aynen iş görenler gibi turizm sektörü yöneticilerinin de esnek kariyer planlarına sahip olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte araştırma bulguları; iş esnekliğinin içsel ve dışsal boyutlarının her ikisi ile kalite odaklı bir rekabetçilik arasında olumlu bir ilişki olduğu savını desteklemektedir. Bu sonuç; öncelikle işletme içerisinde çalışma süreleri, saatleri ve işletme içi hareketlilik anlamındaki esnek uygulamaların ve taşeron işverenler kullanarak istihdamın dışsallaşmanın sunulacak hizmetin zamanında ve müşteri beklentilerini karşılayabilecek şekilde sunulmasına katkıda bulunarak hizmetin kalitesi üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymaktadır. Bulgular, istihdamın dışsallaştırılmasının -ki

dış kaynak kullanma olarak ifade edilen bu uygulama zaten kendi başına bir yeniliği ifade etmektedir- (i) hizmetlerin tele çalışma ve çağrı üzerine çalışma gibi müşteri talep ve beklentilerinin yenilikçi yöntemlerle sunulmasını ve (ii) zengin bir insan gücü istihdamı sonucu daha yenilikçi hizmet paketleri ortaya çıkarılmasını sağlayarak turizm işletmelerinin yenilikçilik noktasından rekabetçiliklerini arttırdığını göstermektedir. Ancak beklenenin aksine bulgular, esnekliğin içsel boyutu ile yenilik tabanlı rekabet arasında bir ilişkinin varlığını destekler nitelikte sonuçlanmamıştır. Bu sonuç; çalışma süreleri, saatleri ve işletme içi hareketlilik anlamına gelen içsel bir esnekliğin; turizm işletmelerinde çok eskilerden beri yaygın olarak kullanılan uygulamalar olmaları ve bu haliyle sunulan yeni bir hizmet anlayışı yaratıyor olmamalarından kaynaklanıyor olabilmektedir.

Araştırmamızın kayda değer bir diğer sonucu ise, beklenenin aksine, içsel esneklik ile fiyat tabanlı rekabet arasında bir ilişkinin varlığını desteklenmemesi ile birlikte dışsal esneklik ve fiyat tabanlı rekabetçilik arasındaki ters yönlü ilişkidir. Yani bulgulara göre, içsel esneklik, fiyat tabanlı bir rekabet anlayışı üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Dışsal esneklik ise, fiyat tabanlı rekabetçilik üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır. Bu sonucu anlayabilmek için, turizm sektörünün kendi iç dinamiklerine bakıldığında, turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin uygulayabileceği herhangi bir rekabetçi fiyat politikası, diğerleri tarafından kolayca taklit edilebilmekte; bu açıdan fiyat anlamında bir rekabet, uzun dönemde, bu işletmelere fazla bir artı sağlamamaktadır. Dolayısıyla içsel esneklik uygulamalarının, fiyat tabanlı bir rekabetçi yaklaşımdan bağımsız bir şekilde gerçekleştiği düşünülmektedir. Diğer yandan dışsal esneklik, yani ilave dışsal işgücünün kullanımının getireceği maliyet ise, özellikle taşeronların izledikleri yüksek fiyat politikaları nedeniyle, maliyetlere dolayısıyla da fiyatlara yansıma potansiyeline sahip olabileceğinden bu yöndeki algılar, istihdamının dışsallaşmasının fiyat rekabetçiliğini olumsuz şekilde etkileyebileceği yönünde şekilleniyor olabilmektedir.

Turizm işletmelerinde iş esnekliğinin rekabetçilik üzerindeki etkilerine dair gerçekleştirilen bu araştırmanın sonuçlarını değerlendirirken, bulguların genellenebilirlik seviyesini düşürmeleri sebebi ile dikkate alınması gereken bir kısım kısıtlar mevcuttur. Öncelikle örneklem kitlesinin büyük bir kısmının (%59) otellerden oluştuğu gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Seyahat acentaları ve yiyecek-içecek işletmelerinin çalışma sistemi ve yapısı sebebiyle, çalışan sayısı çoğunlukla düşüktür. Bu nedenle, otel işletmelerinin, diğer işletmelere oranla çalışan

sayısı daha fazla olup, otelin yıldız sayısı arttıkça kapasitesi ve çalışan sayısı da artmaktadır. Ayrıca araştırma, hizmet sektöründe (turizm işletmeleri) gerçekleştirilmiş olup, sonuçları değerlendirirken farklı endüstriyel yapılarda farklı sonuçların ortaya çıkabileceği ihtimali dikkate alınmalıdır. İkinci olarak örneklem boyutunun (N=61) nispeten küçük olması da bir başka kısıtı teşkil etmektedir. Daha geniş bir örneklem kitlesinde sonuçların farklılaşabilmesi mümkündür. Nihayetinde bu çalışma bulguları, belirli bir fiziksel lokasyonda konumlanmış –Kocaeli- dolayısıyla da benzer sosyo-ekonomik bir yapıya sahip işletmeleri yansıtmaktadır. Farklı ekonomik yapılar ve kültürel koşullarda farkı sonuçlarla karşılaşabilmek mümkündür.

Turizm işletmeleri kapsamında esneklik ve rekabetçilik arasındaki karşılıklı ilişkilerin araştırılmakta olduğu bu çalışma bulguları, gelecekte bu konuyu çalışacak araştırmacılar için yeni ufuklar açmaktadır. Özellikle bulgular, esnekliğin her iki boyutunun hizmet kalitesine olan etkisi göz önünde bulundurulduğunda; turizm işletmelerinin gerek içsel esneklik ve gerekse dışsal esneklikten yararlanmasının çalışan memnuniyetini ve beraberinde de müşteri memnuniyeti arttıracığına işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yöneticilerin içsel ve dışsal esneklik uygulamalarının öneminin farkında olarak;

- i. işgörenlerin fonksiyonel hareketliliği için bir koşul olarak gerekli hizmet içi eğitimleri sağlamaları,
- ii. mesai saatlerinde işgörenlerin de özel hayatlarını olumsuz etkilemeyecek şekilde esnek uygulamalara gitmeleri ve
- iii. gerektiğinde ek destek sağlayabilmek üzere alt işveren kullanımına gitmeleri,
- iv. ancak taşeron işveren kullanımında özellikle bu taşeronlarla düzgün ve uzun dönemli ilişkiler geliştirerek istihdamın dışsallaştırılmasının maliyet üzerindeki olumsuz etkilerinden de sakınmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Auer, P., “What’s in a Name? The Rise (and Fall?) of Flexicurity”. *Journal of Industrial Relations*, June, SAGE Publications, ISSN 0022-1856, 52(3), 2010, 371–386.

Awwad, S. A., “The Influence of Tactical Flexibilities on the Competitive Advantage of a Firm: An Empirical Study on Jordanian Industrial Companies, Department of Management”. *King Saud University, International Journal of Business and Management*, Vol.6, No.1,2011,45-60.

Bahar, O., “Türkiye’de Turizm Sektörünün Rekabet Gücü Analizi Üzerine Bir Alan Araştırması: Muğla Örneği”, Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Muğla, 2004.

Bahar, O. ve Kozak M., “Türkiye Turizminin Akdeniz Ülkeleri ile Rekabet Gücü Açısından Karşılaştırılması”. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, Güz, 2005, 139–152.

Bayram, A., “Bankacılık Sektöründe Rekabetçilik Endeksi Geliştirilmesi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği ABD, İstanbul, 2009.

Coşar, Y., “Otel İşletmelerinde Rekabet Üstünlüğünü Etkileyen Faktörler: Yöneticiler Üzerine Bir Araştırma”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 1, Bahar, 2008, s. 45-56.

Çelenk, H., “Esnek Çalışmanın İşgücü Maliyetlerine ve Rekabet Gücüne Etkisi ve Tekstil Sektöründe Uygulaması”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ÇEKO ABD, İstanbul, 2008.

Demir, F. ve Gerşil G., “Çalışma Hayatında Esneklik ve Türk Hukukunda Esnek Çalışma”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(16), 2008/2, s.68-89.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, *Working Time Flexibility in European Companies*, 2007.

Gök, T., “Stratejik Rekabet Üstünlüğü Açısından Konaklama İşletmelerinde ISO 22000 Gıda Güvenliği Yönetim Sisteminin İş Süreçlerine Etkileri: Teori ve Otel İşletmelerinde Uygulamalı Bir Araştırma”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yönetim Organizasyon, Konya, 2009.

Hartmut S. and Tangian A., “Flexicurity: Reconciling Social Security with Flexibility”, *Empirical Findings for Europe WSI-Diskussions papier Nr. 154. Paper at the ISA/AEP Conference New challenges in workandemployment*, Montreal, August 28-30th, 2007.

Kleijnen, M.H.P. , K. de Ruyter, M.G.M. Wetzels, “An Assessment of Valuecreation in Mobile Service Delivery and the Moderating Role Of Time Consciousness”, *Journal of Retailing*, 83 (1),2007, s. 33–46.

Köstekli, Ş.İ., “Küresel Kriz ve Türk Sanayi İçin Esneklik Güvence Dengesi Açılımı”, İstanbul Sanayi Odası Yayınları, No: 2009/14 Araştırma Şubesi, 1. Baskı, İstanbul, 2009.

Marti’n I.B., Puig V.R., vd. “Internal Labour Flexibility from a Resource –based view approach: definition an dproposal of a measurement

scale”. The International Journal of Human Resource Management, Vol. 20, No. 7, July 2009, s.1576–1598.

Noyan, M.A., “Türkiye’de Çalışma Hayatında Esneklik Politikasının Çalışma Süreleri Açısından Değerlendirilmesi”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir, 2007.

PeiróJ.M. and García J. Vd., “How Do Young People Cope with Job Flexibility?” Demographic and Psychological Antecedents of the Resistance to Accept a Job with Non-Preferred Flexibility Features, Applied Psychology: An International Review, 2002, 51 (1), s 43–66.

Porter, M., “Rekabet Üzerine (Çeviren: Kıvanç Tanrıyar)”, Harvard Business Review Kitabı, Marka (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı) Yayını, İstanbul, 2008.

Özer, Z., “Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türk Çalışma Hayatında Esnekleştirme Politikaları”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.

Selamoğlu, A., “Yönetim ve Üretim Anlayışında Değişim, Japon Modelinin Artan Etkinliği”, Çimento İşveren Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 6, Kasım, 1998, s.8-25.

TİSK, “Çalışma Hayatında Esneklik”,TİSK Yayın No:190, Ankara, 1999.

Topcuk, Y.,“Esnek Çalışma ve Esnek Çalışanların Sosyal Güvenliği”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İzmir, 2006.

Turan, B., “Türk Çalışma Hayatında Esneklik Tartışmaları ve 4857 Sayılı İş Kanununa Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim dalı, Çanakkale, 2005.

Urban, S.and Dario V.,“Reconciling Labour Flexibility With Social Cohesion, Facing The Challenge”. Council of Europe Publishing Editions du Conseil de l’ Europe, trends in social cohesion, No. 15, Council of Europe Publishing F-67075 StrasbourgCedex ISBN 92-871-5813-4, Printed in Belgium, November 2005.

Valverde, M.,Tregaskis O. and Brewster C.,“Labor Flexibility and Firm Performance”. IAER: Vol.6, No. 4, November 2000.

DİE WIRTSCHAFT ALS KATALYSATOR DER TÜRKİSCHEN ZENTRALASIENPOLİTİK

Fahri TÜRK*

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1995 setzte sich die Türkei zum Ziel, besonders die wirtschaftlichen und kulturellen Kontakte zu den zentralasiatischen Staaten zu vertiefen. In der Amtszeit von Präsident Ahmet Necdet Sezer (2000-2007) wurde Zentralasien dann aber stark vernachlässigt. Die türkische Zentralasienpolitik stützt sich vor allem auf zwei Säulen. Die erste ist der Bereich der Bildung, deren Triebkraft eigentlich teilweise vom türkischen Privatsektor ausgeht. Die zweite Säule bildet die wirtschaftliche Zusammenarbeit, worauf man sich in diesem Beitrag fokussiert. Sie basiert auf türkischen Direktinvestitionen in der Region sowie dem Handel der Türkei mit den zentralasiatischen Staaten. Hier kommt türkischen Privatunternehmen eine besondere Bedeutung zu. Türkische Bau- und Infrastrukturkonzerne bekommen dank ihrer Nähe zu Regierungskreisen in der Türkei und in den zentralasiatischen Staaten milliardenschwere Aufträge.

***Schlüsselwörter:** Türkische Zentralasien Politik, Besuchsdiplomatie, Türkische Firmen, Investitionen, Kredite*

EKONOMİ - TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA POLİTİKASININ İTİCİ GÜCÜ

ÖZET

Türkiye, 1995’ten beri Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini derinleştirmeye çalışmaktadır. Ancak Ahmet Necdet Sezer’in cumhurbaşkanlığı döneminde (2000-2007) Orta Asya oldukça ihmal edilmiştir. Türkiye’nin Orta Asya politikası esas itibarıyla iki sütuna dayanmaktadır ki bunlardan birincisi itici gücü kısmen özel sektöre dayanan eğitimidir. İkinci sacayağı ise bu çalışmada çözümlenecek olan ekonomik alandaki ilişkilerdir. Bu alandaki işbirliği daha çok Türk firmalarının bölge ülkelerinde yaptıkları doğrudan yatırımlar ile dış ticarete dayanmaktadır. Bu

* Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, İletişim:
fahriturk11@gmail.com

bağlamda Türk özel sektör firmalarına özel bir önem vermek gerekmektedir. Türk inşaat firmaları Türkiye’de ve Orta Asya ülkelerindeki hükümet çevrelerine yakınlıklarından dolayı milyarlarca dolarlık projelere imza atmaktadırlar.

***Anahtar Kelimeler:** Türkiye’nin Orta Asya Politikası, Diplomatik Ziyaretler, Türk Firmaları, Yatırımlar, Krediler*

1. Einleitung

Seit 1995 setzte sich Ankara zum Ziel, besonders die wirtschaftlichen und kulturellen Kontakte zu den zentralasiatischen Staaten zu vertiefen. In der Amtszeit von Präsident Ahmet Necdet Sezer (2000-2007) wurde Zentralasien dann aber stark vernachlässigt. Die Konzentration der türkischen Interessen auf die Türkstaaten der Kaspischen Region (Aserbaidschan, Turkmenistan und Kasachstan) unter der AKP-Regierung seit 2002 trug aber erheblich zur Intensivierung der türkisch-zentralasiatischen Beziehungen im Bereich der Wirtschaft bei. Die Besuchsdiplomatie hochrangiger türkischer Politiker in den letzten zwei Jahren ist ein deutliches Beispiel dafür.

Die türkische Zentralasienpolitik stützt sich vor allem auf zwei Säulen. Die erste ist der Bereich der Bildung, deren Triebkraft eigentlich teilweise vom türkischen Privatsektor ausgeht. Die zweite Säule bildet die wirtschaftliche Zusammenarbeit, worauf man sich in diesem Beitrag fokussiert. Sie basiert auf türkischen Direktinvestitionen in der Region sowie dem Handel der Türkei mit den zentralasiatischen Staaten. Hier kommt türkischen Privatunternehmen eine besondere Bedeutung zu. Türkische Bau- und Infrastrukturkonzerne bekommen dank ihrer Nähe zu Regierungskreisen in der Türkei und in den zentralasiatischen Staaten milliardenschwere Aufträge. Allein in Turkmenistan gibt es 400 Unternehmen türkischer Herkunft im Bau-, Energie- und Textilsektor. Türkische Bauunternehmen führen ca. 95 Prozent der gesamten Bauaufträge Turkmenistans aus. Die Baufirma Polimeks in Turkmenistan ist nur ein Beispiel, die seit 1992 insgesamt 120 Bauaufträge im post-sowjetischen Raum erhielt.

Das Ziel dieses Aufsatzes ist es, die Triebkraft der türkisch-zentralasiatischen Beziehungen zwischen 1997 und 2010- nämlich die Tätigkeiten der türkischen Bau- und Infrastrukturfirmen- zu beleuchten. Die in diesem Aufsatz verwendeten Daten wurden durch die türkischen Primärquellen (das türkische statistische Amt, Tageszeitungen etc.) gewonnen.

Besuchsdiplomatie

Die diplomatischen Beziehungen zwischen der Türkei und den zentralasiatischen Staaten wurden Anfang der 1990er Jahre aufgenommen. In der Folge unterzeichnete die türkische Regierung zahlreiche Abkommen über die wirtschaftliche Zusammenarbeit mit den Regierungen der Region. Die anfänglich guten Beziehungen Ankaras vor allem zu Usbekistan und Turkmenistan verschlechterten sich aber rasch. Mitte der 1990er Jahre bot die Türkei usbekischen Oppositionellen wie Abdurrachim Polatow und Mohammad Salih Zuflucht vor dem Karimow-Regime. Darüber hinaus warf die usbekische Führung der Türkei vor, in Attentate auf Karimow verwickelt zu sein. Im Falle Turkmenistans beruhte die Verschlechterung auf der mit der Erlangung des Neutralitätsstatus vom 12. Dezember 1995 verbundenen internationalen Isolationspolitik Aschhabads und der reservierten Haltung des verstorbenen turkmenischen Präsidenten Saparmurad Nijasow (Turkmenbaschi). Nach einem diplomatischen Affront wurden die politischen Beziehungen im Oktober 1999 auf Eis gelegt. Die wirtschaftlichen Beziehungen, vor allem die Aktivitäten türkischer Firmen, blieben davon aber unberührt (Zaman, Orta Asya'dan önemli ziyaret, 24.03.2008).

Dass der türkische Präsident Abdullah Gül der Entwicklung der türkisch-zentralasiatischen Beziehungen eine hohe außenpolitische Priorität einräumt, lässt sich bereits daran erkennen, dass er schon kurz nach seiner Wahl im Dezember 2007 Aserbaidshan, Turkmenistan und Kasachstan besuchte. Beim Gegenbesuch des neuen turkmenischen Präsidenten Gurbanguly Berdymuchammedow in Ankara Ende März 2008 wurden drei Kooperationsverträge unterzeichnet. Bereits ein gutes halbes Jahr später traf Präsident Gül im November 2008 erneut mit Berdymuchammedow und seinem aserbaidshanischen Amtskollegen İlham Alijew im turkmenischen Urlaubsressort Avaza am Kaspischen Meer zusammen. Die Türkei bemühte sich dabei, den Streit um die Aufteilung des Kaspischen Meeres zwischen Aserbaidshan und Turkmenistan zu schlichten. Ferner besuchte Präsident Gül im Mai 2009 auch Kirgistan und Tadschikistan. Da die türkische Regierung großen Wert auf eine Normalisierung der Beziehungen zu Usbekistan legt, will das türkische Staatsoberhaupt auch Taschkent besuchen, konnte er aber bis zum heutigen Tag keinen Termin bei seinem usbekischen Amtskollegen Karimow erhalten. Gül besuchte die

zentralasiatischen Staaten zwischen dem 2. Oktober 2007 und 22. August 2012 insgesamt 19 Male (vgl. Tabelle 1).

Tabelle 1: Abdullah Gül's Staatsbesuche in die zentralasiatische Staaten und nach Aserbaidshan (2 Oktober 2007 - 22 August 2012)

Staaten*	Besuchsfrequenz
Aserbaidshan	5
Kasachstan	5
Turkmenistan	4
Kirgisien	3
Tadschikistan	2
Insgesamt	19

Datenquelle: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, <http://www.tccb.gov.tr>, 31.01.2013.

* Aufgrund der verschlechterten Beziehungen zwischen der Türkei und Usbekistan kann der türkische Staatspräsident Gül keinen Besuchstermin bei seinem Amtskollegen Islam Karimow vereinbaren. Aus diesem Grund ist der Name von Usbekistan nicht in die Tabelle aufgeführt.

Auch der türkische Ministerpräsident Tayyip Erdoğan besuchte zeitgleich Zentralasien, er stattete im Oktober 2008 Aschhabad einen offiziellen Besuch ab, wo er an einer Tagung des türkisch-turkmenischen Unternehmerverbandes teilnahm (Zaman, Orta Asya ile yakınlaşan Türkiye somut proje peşinde, 29.11.2008).

Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen der Türkei und Zentralasien

Die Türkei und die zentralasiatischen Staaten arbeiten seit 1992 in Wirtschaft und Technologie eng zusammen. Die Türkei legt großen Wert auf die Entwicklung bilateraler Wirtschaftsbeziehungen. Das bilaterale Handelsvolumen zwischen der Türkei und den Staaten der Region stieg kontinuierlich an (vgl. Tabelle 2).

Tabelle 2: Außenhandel zwischen der Türkei und Zentralasiatischen Staaten 1997-2012

Staaten	Zeitraum	Exporte	Importe	Handelsvolumen
Kasachstan	1997-2000	640.182	1.061.240	1.701.422
	2001-2004	869.532	1.003.026	1.872.558
	2005-2012	6.330.311	10.546.159	16.876.470
	Insgesamt	7.840.025	12.610.425	20.450.450
Turkmenistan	1997-2000	440.130	280.449	720.579
	2001-2004	600.494	477.564	1.078.058
	2005-2012	6.146.679	2.468.320	8.614.999
	Insgesamt	7.187.303	3.226.333	10.413.636
Usbekistan	1997-2000	548.555	324.251	872.806
	2001-2004	467.108	389.520	856.628
	2005-2012	2.119.992	4.729.012	6.849.004
	Insgesamt	3.135.655	5.442.783	8.578.438
Kirgisien	1997-2000	134.719	19.458	154.177
	2001-2004	156.923	48.220	205.143
	2005-2012	1234726	283818	1.518.544
	Insgesamt	1.526.368	351.496	1.877.864
Insgesamt	1997-2012*	<u>32.811.973</u>	<u>24.253.637</u>	<u>57.065.610</u>

Datenquelle: Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr>, 25.01.2013.

* Die Daten des Jahres 2012 beziehen sich auf die Periode Januar bis September.

Türkische Firmen in Zentralasien

Es gibt eine Reihe von türkischen Baufirmen, die in Zentralasien tätig sind. Einige von ihnen sind folgende: Polimeks İnşaat (Turkmenistan), Rönesans İnşaat (Kasachstan), Gama (Usbekistan), Yüksel (Usbekistan), Baytur (Usbekistan), Gap İnşaat (Turkmenistan), Doğuş (Kasachstan), Summa (Turkmenistan) Alarko (Turkmenistan, Kasachstan, Usbekistan). Polimeks realisierte beispielsweise bis 2012 allein in Turkmenistan Projekte in Höhe von neun Milliarden US-Dollar (<http://memurpersonелеleman.com>, Yurt dışında iş yapan Türk şirketleri, 01.02.2013). Diese Firma bekam sogar ein großes Projekt über den Bau vom internationalen Flughafen von Aschhabad¹ im Gesamtwert von 2.253.000.000 US-Dollar. Die Firma

¹ Dieser Flughafen umfasst eine Fläche von 350.000 Quadratmeter, dessen Bau innerhalb von drei Jahren (2013-2016) fertig gestellt werden sollte. Er sollte jährlich eine Kapazität von 14.000.000 Passagier.

Polimeks wurde im Jahre 1992 gegründet, die seit dem insgesamt 120 Projekte im post-sowjetischem Raum verwirklichte. Einige Projekte, die von Polimeks in Turkmenistan durchgeführt wurden, sind folgende: Der Bau des Gebäude vom Verkehrsministerium, eines Bankgebäudes, des Neutralitätsmonuments, des Unabhängigkeitsmonuments, des Olympiade-Komplexes von Aschhabad, des Technologiezentrums von Aschhabad und sowie des Kongresszentrums von Avaza am Kaspischen Meer (<http://haber.sol.org.tr>, Turkmenistan'daki büyük ihale Çalık'ın rakibinin, 31.01.2013). Die türkischen Firmen führten in Turkmenistan im Jahre 2011 insgesamt 63 Projekte im Wert von 3.270.000.000 US-Dollar. Ein Jahr zuvor betrug diese Summe 4.500.000.000 US-Dollar (<http://www.patronlardunyasi.com>, Türk şirketleri Turkmenistan'da 640 milyon dolarlık iş aldı, 31.01.2013).

Hinsichtlich der Höhe türkischer Direktinvestitionen in Zentralasien steht Turkmenistan mit 260 Mio. US-Dollar nach Kasachstan an zweiter Stelle. Die Textilindustrie nimmt daran den Löwenanteil ein, schon 1996 gab es in Turkmenistan drei rein türkische Textilfirmen (Nebo, Kotam, und Linkway İplik Fabrikası). Von türkischen Firmen wurden allein 350 Bau- und Infrastrukturprojekte in Turkmenistan durchgeführt, deren Projektkosten sich im Jahr 2004 auf 5,5 Milliarden US-Dollar beliefen. Die Çalık Holding ist vor allem an Großprojekten im Energiesektor Turkmenistans beteiligt. Sie errichtete bis zum Jahr 2008 in Turkmenistan fünf mit Erdgasturbinen betriebene Elektrizitätswerke mit einer Kapazität von insgesamt 880 MW (vgl. Tabelle 3).

Tabelle 3: Die Projekte von den türkischen Baufirmen in Turkmenistan im Jahre 2012

Name der Firma*	Projekt	Wert (in US-Dollar)
<i>Engün Grup</i>	Baumwollverarbeitungsanlage in Daşoguz	43.000.000
<i>Net Yapı</i>	Energieleitungswege und Häuserbau in Balkanabat	88.630.000
<i>Otağ İnşaat</i>	Autobahnbau in Ahal	67.000.000
<i>Özerli İnşaat</i>	Bau von Urlaubsresort in Gökdere	20.000.000

Datenquelle: Türk şirketleri Turkmenistan'da 640 milyon dolarlık iş aldı, 31.01.2013.

* Die von diesen Firmen übernommenen Projekte beziehen sich allerdings auf das erste Quartal des Jahres 2012.

Türkische Geschäftsleute investierten ca. 6,5 Milliarden US-Dollar in den zentralasiatischen Staaten. Mehr als Tausend türkische Firmen sind heutzutage in Zentralasien tätig. Türkische Bauunternehmen führen ca. 95 Prozent der gesamten Bauaufträge Turkmenistans aus. Die Konföderation Türkischer Geschäftsleute und Industrieller (TUSKON) veranstaltet fast jedes Jahr ein Gipfeltreffen, um die Geschäftsmöglichkeiten für türkische Investoren in Zentralasien zu verbessern.

Türkische Investoren in Zentralasien gründen in der Regel Joint-Ventures mit überwiegend staatlichen Partnern, die meisten Investitionen werden im Bau- und Infrastruktursektor getätigt. Kasachstan ist in Hinsicht auf Direktinvestitionen und die Anzahl der Joint-Ventures der wichtigste Partner der Türkei in Zentralasien: insgesamt wurden und werden hier 1.500 Projekte gemeinsam realisiert. Die Investitionssumme türkischer Unternehmen in Kasachstan beläuft sich auf 3 Milliarden US-Dollar. Die Turkuaz Holding als einer der Großinvestoren besitzt zwei Ölraffinerien in Kasachstan und ist am Bau von Wohnungen sowie der Modernisierung des Flughafens in Aktau beteiligt. Der Bau des Flughafens von Astana wurde von der Alarko Holding durchgeführt, die Sembol İnşaat war unter anderem an der Ausführung der von Norman Foster geplanten Pyramide der Verständigung in Astana beteiligt (Hürriyet, Sokullu Paşa planıyla Hazar'a indi. Ciro su 270 milyon dolara çıktı, 01.05.2007). Bekir Okan, Eigentümer der Okan Holding, führte von 1992 bis Mitte 2009 Projekte im Wert von 500 Millionen US-Dollar in Kasachstan durch, u.a. im Wohnungsbau. Darüber hinaus tätigte die Okan Holding dort im gleichen Zeitraum Direktinvestitionen in Höhe von insgesamt 580 Millionen US-Dollar. Im Jahr 2009 will das Unternehmen außerdem zusätzliche 100 Millionen US-Dollar in Kasachstan investieren. Nach Angaben von Okan engagieren sich türkische Bauunternehmer vorwiegend als Subunternehmer kasachischer Investoren in Kasachstan (Sabah, Kazakistan'ın krizi Türkiye'nin krizine benzemez, 20.02.2008).

Auf geringerem Niveau entwickelten sich die Wirtschaftsbeziehungen zu Usbekistan. Während in der ersten Hälfte der 1990er Jahren nur klein- und mittelständische türkische Unternehmen in Usbekistan tätig waren, investierten ab 1995 hauptsächlich türkische Großunternehmen in diesem Land. Nach Angaben von Nadir Haşimov, Botschaftsrat in der usbekischen Vertretung in Ankara, gab es im August 2008 619 türkische Unternehmen in Usbekistan. Die Höhe der türkischen Investitionen in Usbekistan belief sich im März 2008 auf ca. 1 Milliarde US-

Dollar (<http://www.zaman.com.tr>, Özbekistan'daki Türk yatırımları gurur verici, 01.09.2009). Der Schwerpunkt des Engagements türkischer Unternehmer liegt im Textilsektor, die Bursel Holding gründete beispielsweise zwölf Fabriken. Die Usbekistanreise des türkischen Premierministers Erdoğan im Dezember 2003 führte noch zu verstärkten Investitionen in diesem Bereich. Zuletzt wurde im April 2008 in Taschkent für 17 Millionen US-Dollar die Textilfabrik Baypak İplik Fabrikası eröffnet und 270 Arbeitsplätze geschaffen. Die Koç Holding (Automobilindustrie), Aysel und Tekfen İnşaat (Bauindustrie), die Demir Holding (Nahrungsmittelindustrie) und Tempo Elit (Bauelemente) sind weitere türkische Firmen in Usbekistan. Seit dem Amtsantritt des Präsidenten Gül ist allerdings keine Verbesserung der türkisch-usbekischen politischen Beziehungen zu beobachten und die wirtschaftlichen Kontakte sind nicht frei von Konflikten, wie es unten zu behandeln sind. Die türkische Zuckerfabrik Türkşeker hat zum Beispiel 1993 im Gebiet Choresm eine Zuckerfabrik gebaut. Diese schuldet der türkischen Fabrik noch 3,2 Millionen US-Dollar, was Anfang Februar 2008 eine diplomatische Krise zwischen Ankara und Taschkent hervorrief, die bis heute nicht gelöst ist (Dünya, Başbakan Erdoğan'ın gezisi ilişkilerde yeni bir dönem başlattı. Tekstilciler Çin'e karşı Özbekistan'a açılıyor, 21.01.2004).

Kredite an die zentralasiatischen Staaten

Die Türkei vergab Kredite an die zentralasiatischen Staaten, deren jährliche Höhe insgesamt 809,1 Millionen US-Dollar betrug. So unterstützt die Türkei die zentralasiatischen Staaten bei ihren Exporttätigkeiten, indem sie Waren und Projekt-Kredite gewährleistet. Dabei räumt man Usbekistan den Platz eins mit 369,1 Millionen US-Dollar. An der zweiten Stelle kommt Kasachstan mit einem Betrag von 213,1 Millionen US-Dollar. Gefolgt von Turkmenistan (133 Millionen US-Dollar), Kirgisien (48,1 Millionen US-Dollar) und Tadschikistan (28 Millionen US-Dollar) (<http://www.eximbank.gov.tr>, Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.- Türk EximBank, 07.02.2013).

Tabelle 4: Projekte der türkischen Bau- und Infrastrukturfirmen in 2010

Staaten	Projekte in 2010 (in US-Dollar)	Projektzahl/Betrag (1992-2010) (in US-Dollar)
Turkmenistan	4.250.000.000	641/20.700.000.000
Kasachstan	54.500.000	344/13.000.000.000
Usbekistan	140.000.000	88/2.000.000.000
Tadschikistan	32.000.000	31/436.000.000
Kirgisien	2.000.000	39/532.000.000

Datenquelle: Durmuş, Mustafa/Yılmaz Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, In: Aydıngün, Ayşegül/Balım, Çiğdem (Hrsg.), „Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri. Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler“, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012, S.485-586.

In der Tabelle 4 sind die Projekte der türkischen Bau- und Infrastrukturfirmen zu entnehmen. Man muss in diesem Zusammenhang darauf hinweisen, dass diese Summe 22 Prozent des gesamten Projektwertes der türkischen Bau- und Infrastrukturfirmen in der Welt ausmacht.

Probleme der türkischen Firmen in Zentralasien

Allerdings haben türkische Unternehmen in Zentralasien auch mit einer Reihe von Schwierigkeiten zu kämpfen: einer aufgrund der geringen Reformbereitschaft der Regierungen schwach entwickelten Marktwirtschaft, einem erschwerten Zugang für neue türkische Firmen auf den zentralasiatischen Markt, einer schlechten Zahlungsmoral zentralasiatischer Auftragsgeber, fehlenden Akkreditierungsmechanismen sowie Wechselkurs- und Visa-Problemen.

Die türkischen Firmen haben es besonders schwer in Usbekistan. Das Karimov-Regime leitete Operationen gegen die in Usbekistan tätigen türkischen Firmen in 2010 ein. Viele Geschäftsleute wurden wegen der vermutlichen Steuerverpfändung und der Besitznahme von religiösen Büchern verfolgt und sogar inhaftiert. Der gesamte Verlust der Firma Turkuaz war auf 50 Millionen US-Dollar zu beziffern. Das Textilunternehmen von Levent Karabayır wurde wegen der noch nicht fälligen Rechnung in Höhe von nur 300 US-Dollar geschlossen, in dem man 120 Personen beschäftigte (<http://hurarshiv.hurriyet.com.tr>, Özbekistan cehenneminden kaçan Türk işadamları hurriyet.com.tr'ye konuştu, 17.01.2013). Diese Vorgehensweise war allerdings zu erwarten. Denn die usbekische Regierung machte schon 2000 die Lizenzen der 21 türkischen Firmen ungültig, was auf die späteren Ereignisse hinwies

(<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/18999.asp>, Özbekistan'da 21 Türk firmasının lisansları iptal edildi, 17.01.2013).

Das Verschweigen der AKP-Regierung sowie der türkischen Presse über diese Ereignisse wurde von den türkischen Geschäftsleuten und der Journalisten Süleyman Salur scharf kritisiert. Nach Angaben von Salur wurden durch diese Operationen insgesamt 54 türkische Geschäftsleute inhaftiert (<http://www.samsunkenthaber.com>, Salur, Süleyman, Özbekistan'da Türk İşadamları tutuklanıyor, 17.01.2013). Der Fernsehsender Ulusal Kanal und die Tageszeitung Aydınlık berichten, dass die in Usbekistan inhaftierten Geschäftsleute zur liberal-islamischen Fethullah Gülen Bewegung gehörten (Fethullah Gülen'e Özbekistan'da ikinci darbe, 17.01.2013).

Als die usbekische Regierung mit aller Härte den türkischen Geschäftsleuten vorging, lud der usbekische Botschafter in Ankara, Uflat Kadirov am 27. November 2012 die türkischen Geschäftsleute zu Investitionen in sein Heimatland während seines Besuches bei der Provinzadministration von Eskişehir ein. So trat das Desinteresse der türkischen Regierung an den verfolgten Geschäftsleuten in Usbekistan deutlich zutage (Özbekistan'ın Ankara büyükelçisi Kadirov Eskişehir'de, <http://www.zaman.com.tr/en-cok-okunanlar/ozbekistanin-ankara-buyukelcisi-kadirov-eskisehirde/2021540.html>, 17.01.2013).

Fazit und Ausblick

Seit dem Amtsantritt von Staatspräsident Abdullah Gül im August 2007 hat die Türkei ihre Beziehungen zu den zentralasiatischen Staaten intensiviert, was auch durch die Zentralasienreisen des Staatsoberhauptes in der Tabelle 1 deutlich wurde. Man kann davon ausgehen, dass sich der Türkei in den kommenden Jahren nicht gelingen wird, ihre Beziehungen zu den zentralasiatischen Staaten (vor allem zu Usbekistan) weiter auszubauen solange das Karimow-Regime an seinem hartnäckigen Stand beharrt. Aufgrund der labilen Zentralasienpolitik der türkischen Regierungen seit 1992 verschlechterten sich die politischen Beziehungen der Türkei zu den zentralasiatischen Staaten von Zeit zu Zeit. Allerdings waren die türkischen Unternehmen die Triebkraft der türkischen Zentralasienpolitik über aller Zeiten hinweg, wie es in diesem Beitrag anhand von empirischen Daten belegt wurde. Die türkische Zentralasienpolitik soll durchdacht und

planmäßig sein und sie soll vielmehr unabhängig von der Prioritäten der jeweiligen Regierung und der weltpolitischen Konjunktur.

Literaturverzeichnis

- Devlet İstatistik Enstitüsü Kurumu,
http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=12 (abgerufen am 25.01.2013).
- Durmuş, Mustafa/Yılmaz Harun (2012). Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, In: Aydıngün, Ayşegül/Balım, Çiğdem (Hrsg.), Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri. Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler içinde, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, S.485-586.
- Dünya, Başbakan Erdoğan'ın gezisi ilişkilerde yeni bir dönem başlattı. Tekstilciler Çin'e karşı Özbekistan'a açılıyor, 21.01.2004.
<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/18999.asp>, Özbekistan'da 21 Türk firmasının lisansları iptal edildi, (abgerufen am 17.01.2013).
- <http://haber.sol.org.tr/print/ekonomi/turkmenistandaki-buyuk-ihale-calikin-rakibinin->, Türkmenistan'daki büyük ihale Çalık'ın rakibinin, (abgerufen am 31.01.2013).
- <http://hurarshiv.hurriyet.com.tr/goster/printnews.aspx?DocID=20373834>, Özbekistan cehenneminden kaçan Türk işadamları hurriyet.com.tr'ye konuştu, (abgerufen am 17.01.2013).
- <http://memurpersonелеleman.com/yurtdisinda-is-yapan-turk-insaat-sirketleri>, Yurt dışında iş yapan Türk şirketleri, (abgerufen am 01.02.2013)
- <http://www.eximbank.gov.tr>, Türkiye İhracat Kredi Bankası A.Ş.- Türk EximBank, (abgerufen am 07.02.2013).
- <http://www.patronlardunyasi.com/yhaber.asp?haberid=124381>, Türk şirketleri Türkmenistan'da 640 milyon dolarlık iş aldı, (abgerufen am 31.01.2013).
- <http://www.samsunkenthaber.com/makale/suleyman-salur/-ozbekistanda-turk-isadamlari-tutuklaniyor/75.html>, Salur, Süleyman, Özbekistan'da Türk İşadamları tutuklanıyor, (abgerufen am 17.01.2013).
- <http://www.tccb.gov.tr/sayfa/ziyaretler/yurtdisi/arsiv>, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, (abgerufen am 31.01.2013).
- Fethullah Gülen'e Özbekistan'da ikinci darbe, (abgerufen am 17.01.2013).

http://www.zaman.com.tr/ekonomi_hasimov-ozbekistandaki-turk-yatirimlari-gurur-verici_730732.html, Özbekistan'daki Türk yatırımları gurur verici, (abgerufen am 01.09.2009).

<http://www.zaman.com.tr/en-cok-okunanlar/ozbekistanin-ankara-buyukelcisi-kadirov-eskisehirde/2021540.html>, Özbekistan'ın Ankara büyükelçisi Kadirov Eskişehir'de, (abgerufen am 17.01.2013).

Hürriyet, Sokullu Paşa planıyla Hazar'a indi. Ciro su 270 milyon dolara çıktı, 01.05.2007.

Sabah, Kazakistan'ın krizi Türkiye'nin krizine benzemez, 20.02.2008.

Zaman, Orta Asya ile yakınlaşan Türkiye somut proje peşinde, 29.11.2008.

Zaman, Orta Asya'dan önemli ziyaret, 24.03.2008.

YERLEŞİK YABANCILARIN YEREL DÜZEYDE KAMUSAL HAYATA KATILIMLARINDA BİR ARAÇ OLARAK: BİLGİ EDİNME VE DERNEK HAKKI*

Veysel ERAT**

ÖZET

Nüfus hareketliliği olgusu her zaman tarihte ve günümüzde önemli konular arasındadır. Yöneticiler ülkeye giden veya ülkeden giden nüfusun özelliklerini, göç nedenlerini bilmek, değerlendirmek ve tehdit olmama noktasında strateji üretebilmek için proje geliştirmektedir. Türkiye’de bu anlamda önemli bir göç bölgesi özelliğini korumaktadır. Bu çalışmada artık turistlik olarak değerlendirilmeyecek sürelerde Türkiye’ye yerleşen yabancıların yerel düzeyde kamusal hayatta görünürlüklerini sağlamada önemli bir araç olan dernek kurma, derneklere katılma ve bilgi edinme hakları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, yerleşik yabancılar, katılım, bilgi edinme, dernekler.

AS A TOOL IN PARTICIPATION OF RESIDENT FOREIGNERS TO PUBLIC LIFE AT LOCAL LEVEL: GETTING INFORMATION AND RIGHT OF ASSOCIATION

ABSTRACT

The phenomenon of the population movements is always among the important issues in history and today. Administrators develop the project in order to know and assess the reasons of migration and the characteristics of the population which comes to country or leaves from country, and to produce the strategy at the point of not being threat. In this sense, Turkey maintains the characteristic of being an important migrations region. In this study, the rights of association, participating

* Bu makale Prof. Dr. Zerrin Toprak Karaman’ın yürütmüş olduğu doktora derslerinden “Küreselleşen Demokrasi ve AB’de Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Hayata Katılımı” kapsamında yapılan çalışmadır.

** Arş.Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, İletişim: veyselerat@hotmail.com

an association and getting information which are important tool in ensuring to appear in public life at the local level for the foreigners not to be evaluated as tourist because of settling in Turkey for along periods are examine now in at the local level of visibility in public life is an freedom.

Key Words: *Migration, resident foreigners, participation, information, associations.*

1. GİRİŞ

En genel anlamda ekonomik, siyasal ve toplumsal nedenlerden dolayı¹ kişilerin veya toplulukların yaşadıkları coğrafyadan ayrılarak başka bir coğrafik alana girmesi olarak tanımlanan göçün² her toplumsal olay gibi göç eden kişi, bu kişinin ayrıldığı ve vardığı mekân açısından olumlu veya değil bir takım sonuçları olmaktadır. Soğuk savaş sonrası dönemi tanımlamak için kullanılan özelliklerden biri de uluslararası göçün dünyanın her yerinde belirgin şekilde artmasıdır ve sayıları tam olarak bilinmese de Uluslararası Göç Örgütü tarafından hazırlanan bir rapora göre 1965 ve 2000 yılları arasında dünyadaki göçmen sayısı 75 milyondan 150 milyona çıkmıştır.³ Son on yılda artan göç ile birlikte bu sayı 2013 itibariyle 214 milyona yükselmiştir.⁴ Küreselleşme ile birlikte göç hareketliliği de diğer birçok olgu gibi radikal bir değişime uğrayarak göç alan ve veren her iki alanda değişikliklere sebep olmuştur.⁵

Önemli bir göç bölgesi özelliğinde olan Türkiye, yabancıların taşınmaz edinimi istekliliğinin yüksek olduğu ülkelerdendir. Son yıllarda taşınmaz yatırımına olan ilginin artması, mülk edinmenin insan hakları ve Anayasal açıdan bir hak olması ve gelişen dünyaya ayak uydurma çabası neticesine bu konu yasal düzenlemelere yansımış ve taşınmaz edinimi ile

¹Zeynep Aksoy, “Uluslararası Göç ve Kültürler Arası İletişim”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20, 2012, s. 293.

² Hacı Kurt, “Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 4(1), 2006, s. 149.

³ Stephen Castel, Mark J. Miller, Göçler Çağı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 3-8.

⁴International Organisation for Migration- IOM, <http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-migration/facts--figures-1.html>, 23 Nisan 2013.

⁵ Zerrin Toprak, Ahu Karadut, “Türkiye’de Yabancı Mezarları Ve Küresel İlişkiler Açında Stratejik Gelişmeler; İzmir İçin Bir Yaklaşım” Yönetim Bilimleri Dergisi (7: 1) 2009, s. 74.

ilgili bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. En son Mayıs 2012’de 6302 sayılı Tapu Kanunu ve Kadastro Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Tapu Kanunu’nun 35. maddesi değiştirilmiş ve mütakabiliyet koşulu yerine “*kanuni sınırlara uymak kaydıyla uluslararası ilişkiler yönünden ve ülke menfaatlerinin gerektirdiği hallerde Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen ülkelerin vatandaşı olan yabancı uyruklu gerçek kişiler Türkiye’de taşınmaz ve sınırlı aynı hak elde edebilir*” şeklinde değiştirilmiştir. Yapılan değişikliklerin yabancıların taşınmaz alımını arttırdığına şüphe yoktur. Rakamsal olarak değerlendirildiğinde yabancıların yıllara göre toplam almış oldukları taşınmaz sayısı;⁶ 2000’de 11, 2001’de 17, 2002’de 25, 2003’te 27, 2004’te 64, 2005’te 129’dur. Bu tarihe kadar taşınmaz sayısındaki artış düşüktür ancak 2006 yılı ile birlikte bu sayıda hacimli bir artış olmuştur. Nitekim 2006’da 830; 2007’de 23.806’dır. Sonraki yıllarda taşınmaz alım sayısında düşüş olmuş ancak her yıl on bini geçen taşınmaz alımı gerçekleşmiştir. 2012’de gerçekleşen taşınmaz alımı 13.600’dür.

Yukarıdaki rakamsal veriler yabancıların Türkiye’de yerleşik olarak yaşamak istekliliğine dair göstergelerden biridir. Yabancıların yerleşik olarak yaşama istekliliğine paralel olarak mülk edinmede kolaylık sağlayan yasal düzenlemeler gibi yerleşik yabancı sayısında meydana gelen artış ile birlikte bu yerleşiklerin kamusal hayata katılımları noktasında da talepleri olacaktır.

İlk insandan bu yana değişmeyen ve önemli olgulardan bir tanesi olarak kabul edilen göç⁷ nedenleri, süreçleri, sonuçları üzerine birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya devam eden bir konudur. Bu çalışmada herhangi bir nedenden dolayı göç eden ve göç ettiği yere yerleşerek orada yaşayan kişilerin kamusal hayata katılımları konusunda iki önemli araç durumundaki “bilgi edinme” ve “dernekleşme” konusu incelenmiştir.

⁶ Buradaki rakamsal veriler Gaziantep Milletvekili Mehmet Şeker’in taşınmazlar hakkında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na yönelmiş olduğu yazılı soru önergesinin cevabından hesaplanmıştır. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-16035sgc.pdf>, (14.5.2013).

⁷ Faruk Taşçı, “Bir Sosyal Politika Olarak Göç”, Kamu- İş, Cilt:10, Sayı:4, 2009, s. 178.

2. YERLEŞİK YABANCI KAVRAMI VE YERLEŞİK YABANCILARIN KAMUSAL HAYATA KATILIMLARI

Son yıllarda Türkiye'ye iş, eğitim, siyasi amaçlı veya diğer zorlayıcı nedenlerle giderek artan göç hareketleri görülmektedir.⁸ Başlangıçtaki niyetleri ister kalıcı ister geçici olsun çoğu geçmen yerleşik hayata geçmektedir.⁹ Yerleşik yabancı kavramı uygulamada göç olgusu ile birlikte literatüre girmiş yabancı, vatansız, mülteci, göçmen gibi birçok kavramdan biridir.¹⁰

Türkiye'de mevzuat yönüyle "yerleşik yabancı" kavramı kullanılmamakla birlikte bu kavram Avrupa Konseyi'nin Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Yaşama Katılımına Dair Sözleşmesi'nde "*devletin uyruğunda olmayan ve bu devletin topraklarında yasal olarak ikamet eden kişi*" olarak tanımlanmıştır. 1989 yılında Bakanlar Kurulunca kabul edilen Türk Parasının Korunması Hakkında 32 sayılı Karar'da yapılan *Türkiye'de yerleşik kişi* tanımı yerleşik yabancı tanımını da kapsamaktadır. Karar'da değiştirilmeden önceki haliyle yerleşik kişiler; "*yurtdışında işçi, serbest meslek ve müstakil iş sahipleri dahil Türkiye'de ikametgah sahibi gerçek ve tüzel kişiler ile yerleşmek niyetiyle bir takvim yılı içinde Türkiye'de devamlı olarak oturanlar...*" şeklinde tanımlanmıştır.¹¹ Bu tanım 2006 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile *basitleştirildiği* ifade edilerek değiştirilmiştir. Yeni tanımlamaya göre yerleşik kişiler "*yurtdışında işçi, serbest meslek ve müstakil iş sahibi Türk vatandaşları dahil Türkiye'de kanuni yerleşim yeri bulunan gerçek ve tüzel kişilerdir*".¹² Uygulamada yerleşik yabancı, Türkiye doğumlu olmayıp sonradan Türkiye'ye gelen ve yılın büyük çoğunluğunu Türkiye'de geçiren kimseler olarak tanımlanabilir. Sayılan niteliklere ek

⁸ Zerrin Toprak(Yabancı Emekli), "Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Halkla İlişileri(Antalya İçin Bir Yaklaşım)", Yönetim Bilimleri Dergisi, 7(2), 2009, s. 101.

⁹ Castel, Miller, a.g.e., s. 7.

¹⁰ Bakınız. İbrahim Güray Yontar, Avrupa Konseyi Kararlarında Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları, Seçkin Yayıncılık, 2012, ss. 17-24.

¹¹ http://www.istanbulymmo.org.tr/dosya/MaliPlatform/2007_02.%20Turk%20para%20kiymetini%20koruma%20hakkında%2032%20sayılı%20kanunda%20yapılan%20degisiklikler.pdf, (14.05.2013).

¹² <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/mevzuat/DISILISKILER/32sayilikarar.htm>, (14.05.2013).

olarak bu kimseler kendi iradesi ile şahsi hayatı için yakın ilişkiler kurduğu bu ülkeyi hayatlarının merkezi haline getiren kişilerdir.¹³

Türkiye’de literatürde kullanılan yerleşik yabancı kavramı ve bahsedilen Bakanlar Kurulu kararı aslında Avrupa Konseyi’nin bu sözleşmesinde kullandığı anlamla paraleldir. Ancak yerleşik yabancıların kamusal hayata aktif katılımları sürecinde kavramın Türkiye hukukunda netlik kazanması önemlidir. Bu konuda akademisyenlere ve resmi görevlilere önemli görevler düşmektedir.¹⁴

Artan göç hareketliliği, göç veren ve göç alan ülkeler açısından konunun incelenmesi ve geliştirilmesine yönelik proje ve yasal düzenlemeler yapılmasını zaruri hale getirmiştir. İngiltere’de Avrupa Gönüllü İşçi Projesi, Fransa’da Ulusal Göç Ofisi, Alman Misafir İşçi Sistemi, Amerika’da Göç ve Milliyet Kanunu bunlardan bazılarıdır.¹⁵ Yerleşik yabancıların kamusal hayata katılımlarını sistematik olarak dile getiren ve bu konuda düzenlemeleri destekleyen en önemli demokratik yapı Avrupa Konseyi’dir. Konseyin insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokratik bir yaşam, katılım gibi ilkeleri kendine felsefe edinmesinin bu gelişimde payı büyüktür.

Avrupa Konseyi’nin aldığı ilk kararlar insanların temel ihtiyacı olan yerleşim, konut, eğitim, göç edilen ülkenin dilini bilmeme nedeni ile kaynaklanan zorlukların giderilmesi gibi durumlar hakkındadır. Bunların hiçbiri kamusal hayattan bağımsız düşünölemeyeceği gibi tam anlamı ile kamusal hayata katılımı düzenlemede yetersizdir. Konsey 1977 yılından sonra yerleşik yabancıların kamusal hayata katılımı ile ilgili daha kapsayıcı kararlar almış ve 1992 yılında Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Yaşama Katılımına Dair Sözleşmeyi imzaya açmıştır.¹⁶

Yabancı yerleşiklere yönelik sözleşme fikir ve ifade özgürlüğünü, bilgiye erişim, karar verme süreçlerine katılım hakkı ile yerleşik yabancıların çıkarlarını korumak için ticari birlik oluşturmalarını, barışçıl toplanma özgürlüğü ve dernek kurma özgürlüğü gibi hakları içermektedir. Yerleşik yabancı sayısının çok olduğu bir yerde, yerel yönetimlerin temsilcilerini yerleşik yabancılarca seçildiği veya müstakil derneklerince atandığı istişari organlar kurmasına, yerleşik yabancıların kamusal yaşam ile bağlantılı

¹³ Zerrin Toprak, Yerel Yönetimler, Birleşik Matbaa, 7. Baskı, 2008, s. 431.

¹⁴ USAK, Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu, Mehmet Özcan(Ed.), USAK Yayınları, Ankara, 2008, s. 57.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Catles ve Miller, a.g.e.

¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Yontar, age.

olarak endişelerinin tartışılıp formüle edileceği müzakereci yapılanmalar oluşturulmasını içermektedir.

Konsey sözleşmenin ön sözünde belirttiği üzere yabancıların ülke içinde ikamet etmesinin Avrupa toplumlarının kalıcı bir niteliği olduğunu belirttikten sonra yerel düzeyde vatandaşla aynı sorumluluğa sahip olan yerleşik yabancıların toplumsal entegrasyonu için Konsey'in genel felsefesine vurgu yaparak bu sözleşmeyi düzenlemiştir.

3. YERLEŞİK YABANCILAR VE BİLGİ EDİNME

Küreselleşme süreci ile birlikte çeşitlilik ve zenginlik kazanan ve hayatın her alanına yayılan *bilgi*, insanların kullanımına sunuldukça gözle görülür bir fayda sağlamıştır.¹⁷ Daha demokratik bir yönetimin önemli bir unsuru olarak kabul edilen bilgi edinme, katılımın sağlanması, yolsuzlukların önlenmesi açık bir yönetim ve kamuoyu denetimi açısından bir insan hakkı olarak görülmektedir.¹⁸ Geleneksel yönetimden kopuşun ilk belirtilerinden olan bilgi edinme yurttaşların yönetimin sahip olduğu bilgi ve belgelere serbestçe ulaşılabilmesini ifade etmektedir.¹⁹

Her alanda bilginin çoğaldığı günümüzde ister yerel ister ulusal düzeyde olsun demokrasinin ilişik kavramı katılımın sağlıklı olabilmesi için bireylerin bilgiye erişimi zaruridir ve bilgi edinimindeki kolaylık demokratikleşme ile paraleldir. Bu nedenle bilgi edinme yurttaşlar için bir hak olarak görülürken bilgiyi elinde bulunduran sorumlular için bilgiyi verme bir ödev (yükümlülük) olarak görülmüştür.

Yerleşik yabancılar birçok konuda olduğu gibi bilgi edinme konusunda da devlet nezdinde vatandaşlardan farklı bir uygulamaya tabi tutulmaktadırlar. Bunun sebebi; göçün olumlu sonuçları yanında olumsuz nesnel sonuçları da bulunmaktadır. Olumsuzlukların en önemlilerinden birisi de göç edenin gittiği yeni yerde çoğu kere 'yabancı düşmanlığı' direnci ile karşılaşmasıdır.²⁰ Son yıllarda Almanya, Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde

¹⁷ Refik Balay, "Küreselleşme Bilgi Toplumu ve Eğitim", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:37, Sayı:2, 2004, s. 65.

¹⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013), ss. 6-8.

¹⁹ Ramazan Şengül, Bilişim Çağında Şeffaf Yönetim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, ss. 38-39.

²⁰ Seyit Hayran, Kemal K. Açıklık, Yabancı İşçiler Sorunu, İşçinin Sesi Yayınları, 1984, s. 5.

Türklere yönelik saldırılar ve yangın senaryoları yabancı gerginliğini sürekli gündemde tutmaktadır. Bu şaibeli saldırılar bunun yalnızca Türkiye için geçerli olmadığını göstermektedir. Yabancılara sürekli olarak kuşku ile yaklaşılması ve nefret söyleminin²¹ devam etmesi birçok konuda yerleşikte olsa yabancılar için ayrı hukuksal düzenlemelere gidilmesine neden olmuştur.

2003 yılında kabul edilen 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (BEHK) madde 4'te herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğunu belirtmekte ancak devamında "*Türkiye'de ikamet eden yabancılar(yerleşik yabancılar)*²² ile *Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde, bu Kanun hükümlerinden yararlanır*" demektedir. Maddeye göre vatandaşların bilgi edinme hakları yabancılara nazaran daha geniş düzenlenmiştir. Herkesin bilgi edinme hakkını kabul eden yasa bu hakkın yerleşik yabancılarca kullanılmasını şarta bağlı tutmakta ve ikamet koşulunu yerine getirmeyen yabancılara bilgi edinme yararlanmasını uygun görmemektedir.²³

Yerleşik yabancılara yaşadığı alanın yerel yönetimi ve toplumu ile bağlantı kurabilmesi için son derece önem taşıyan bilgi edinmenin²⁴ aktif kullanımı kişilerin yerel düzeyde kamusal hayata katılım sorumluluklarının bilincini arttıracak ve daha demokratik yönetimlerin oluşmasında anahtar rol oynayacaktır.

Bilgi edinme konusundaki ön plana çıkan uluslararası düzenlemeler, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa İnsan

²¹ Avrupa Konseyi yayınlarından Nefret Söylemi El Kitabında "Nefret söylemi kavramı, ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığı, veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli insanlara yönelik saldırgan ulusalcılık ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifadesini bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dâhil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimi olarak" tanımlanmıştır. bkz. Anne Weber, Nefret Söylemi El Kitabı, 2009, http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/nefret_soylemi.pdf, 13. Nisan 2013, s.3.

²² Yazar'ın ifadesi.

²³ Süleyman Yaman Koçak, "Kamu Yönetiminde Açıklık İçin Bilgi Edinme Hakkı", Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi, 23, 2010, s. 122. ss. 115-125.

²⁴ Toprak, Yabancı Emekli, s. 124.

Hakları Sözleşmesidir.²⁵ Bildirgede düşünce özgürlüğünün düzenlediği 19. madde bilgi edinme ile ilgili olarak, “...ülke sınırı söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar” demektedir.²⁶ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 10. maddesinde bilgi edinme ile ilgili açık bir ifade yoktur. Ancak “gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi”nin sınırlamalara veya yaptırımlara tabi tutulabileceği ifade edilmektedir.²⁷ Bu da gizli olmayan bilgilerin yayılmasında serbestlik ilkesinin benimsendiğini göstermektedir. Yine Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 19. maddesi, ifade özgürlüğü kapsamında “herkesin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın sözlü yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim vasıtasıyla her türlü bilgi ve düşünceyi arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğüne” sahip olduğunu belirtmektedir.²⁸

Bilgi edinme konusunun geniş bir şekilde düzenlendiği önemli uluslararası belgelerden biri de Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi’(Aarhus sözleşmesi) dir. Bu sözleşme 25 Haziran 1998 tarihinde Danimarka’nın Aarhus Kentinde Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından imzaya açılmış ve 30 Ekim 2001’de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin esas konusu çevre olsa da çevre hukukunda gelişimin önemli bir dönemin²⁹ başlangıcı olduğu gibi dayandığı üç temel ilkedden birisi bilgi edinme ile ilgilidir. Sözleşmenin amacı şimdi ve gelecek için uygun bir çevrede yaşama hakkının korunması için çevresel konularda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve yargıya başvuru hakkının garantiye alınmasıdır.³⁰ Bu haklara kimlerin sahip olacağı sözleşmenin üçüncü

²⁵ Ramazan Şengül, “Bilgi Edinme Hakkının Kurumsallaşmasında Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulunun Rolü”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:34, 2012, s. 54.

²⁶ İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, md. 19, http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html, 02 Mayıs 2013.

²⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/Convention_TUR.pdf, 02 Mayıs 2013, s. 11.

²⁸ Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 19, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>, 02 Mayıs 2013, s. 61.

²⁹ Ahmet M. Güneş, L.L. Münser, “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: XIV, Sayı: 1, 2010, s. 299.

³⁰ Aarhus Sözleşmesi, madde 1.

maddesinde genel hükümler başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre vatandaşlık, milliyet ve ikametgah ayrımı yapılmaksızın herkes bu haklara sahip olacaktır. Görüldüğü gibi sözleşmede yerleşik yabancılar ve yabancılar için ayrı bir düzenlemeye gidilmemiştir.

Sözleşmeye taraf olanlar talep edilen bilgi için herhangi bir menfaat ilişkisi aramadan mümkün olan en kısa süre içinde fakat bu sürenin en fazla bir ay sürmesi ve bilginin niteliği ve ulaşılabilirliğini sebep göstererek bu sürenin iki aya uzatılarak kullanılabilir duruma getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yerleşik yabancıların bilgi edinimini sağlamada kolaylaştırıcı düzenlemeler içeren bir diğer düzenleme, Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Hayata Katılımına Dair Sözleşme'dir. Sözleşmenin 5. maddesinde belirtilen fikirlerin, dileklerin ve yerel kamusal yaşamla ilgili olarak yerel yönetimlerin eylem ve sorumluluklarını içeren konular üzerinde yerleşik yabancıların endişelerinin tartışılacağı ve formüle edileceği bir forumun sağlanması gerektiğini belirtir. Bu forum bilgi akışının olduğu ve bazı konularda bilgisizlikten kaynaklanan endişelerin giderileceği forumlardır. Elbette yerleşik yabancıların endişeleri yalnızca yerel yönetimin eylem ve sorumluluklarını bilmemekten değildir ancak bunu bilmesi yerleşik yabancıların muhatap alınması katılımını teşvik edecek ve endişelerini giderecektir.

4. YERLEŞİK YABANCILAR VE DERNEKLER

Modern anlamda katılım, halkın oy kullanması ve referandum gibi araçlar ile görüşlerini karar alıcılara aktarmasının yanında kamusal hayatta görünürlüğü sağlayan idari, politik, ekonomik ve sosyo- kültürel yaşam kalitesi göstergelerini de kullanabilmesini ifade etmektedir. Bu anlamda göç edenler yerleştikleri bölgede siyasi yönden dayanışma sağlayacak ve yaşam kalitelerinin artmasının önünü açacak etkili örgütler kurarlar.³¹

Bir ülkede sayısal ve çeşit olarak ne kadar çok dernekleşme varsa o kadar demokrasiden söz edilebilir.³² İdeal bir amaç için bir araya gelen kişi toplulukları olarak tanımlanan dernek kavramı bir üst kavramdır ve bilimsel, siyasi amaç güden, belirli bir grubun çıkarlarını koruyan yönde

³¹ Zerrin Toprak Karaman vd. (Ed.) Dış Göçler, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013, ss. 11,47.

³² Musa Hikmet Yavuziğit, "Dernekler ve Demokrasi", AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:50, Sayı:1, s. 421.

örgütlenebilirler.³³ İnsanların değerlerini korumak, eğilimlerini geliştirmek, fikirlerini paylaşmak gibi aktivitelerini yürütmeye uygun olan bu yapılardan yerleşik yabancılar da faydalanmak isteyecektir. Yerleşik olarak yaşadıkları yerlerde, sanatsal, kültürel, yardımlaşmaya dayalı vb. dernekler açma istekleri olacaktır.

Türkiye’de yabancıların dernek kurma hakkı konusu 2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile düzenlenmiştir. Çok geniş bir insan hakkı olan dernek kurma hakkının³⁴ kullanımında bilgi edinme kanununda olduğu gibi yabancılar için farklı bir uygulama getirilmiştir. Dernekler Kanunu’na göre yabancı dernekler Dışişleri Bakanlığı’nın izni ve İçişleri Bakanlığı’nın onayı ile kurulabilmektedir. Bu şartları yerine getirmeden kurulan derneklere idari para cezası verilerek dernekleri kapatılmaktadır.³⁵

Dernek kurma özgürlüğü uluslararası düzenlemelerde önem verilmiş ve geniş işlenmiş bir konudur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 20. maddede silahsız ve saldırısız olmak koşulu ile dernek kurma ve bir derneğe katılma hakkının olduğu ifade edilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşme’sinde daha geniş düzenlenen dernek kurma özgürlüğünün ulusal güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni ve suç işlenmesinin önlenmesi gibi nedenler dışında sınırlandırmayacağı ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nde 22. Maddede, “örgütlenme özgürlüğü” başlığı altında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile paralel bir kapsamda düzenlenmiştir.

Araştırmamız bağlamında bu konuda göze çarpan en önemli düzenlemelerden biri de Avrupa Konseyi’nin Yabancıların Yerel Düzeyde Kamusal Hayata Katılımına Dair Sözleşmesi’dir. Bu sözleşmede derneklerin içe dönük ve dışa dönük(var olanı koruma- olması gerekeni elde etme diyebileceğimiz) iki önemli işlevi olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Bu işlevlerden ilki; sözleşmenin üçüncü maddesinde yabancıların karşılıklı yardım, kültürel kimliklerinin muhafazası ve ifadesi veya yerel yönetimin yetki alanı içinde gerileme gösteren konularda çıkarlarını savunmak adına dernek kurma veya bir derneğe katılma özgürlüğünün sağlanması belirtilmiştir. Bu işleviyle dernekler yerleşik yabancıların var

³³ Tijen Dündar Sezer, ” Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, DEU SBE Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 3-4.

³⁴ Sezer, a.g.m., s. 1.

³⁵ 5253 sayılı Dernekler Kanunu, md. 32/g.

olan değerlerini muhafaza eden, içte yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan ve var olan bir çıkarlarında gerileme olması halinde bunu geri elde etmeye çalışan bir yapıdır.

İkinci işlevi; sözleşmede çok sayıda yerleşik yabancı bulunan yerel yönetimlerde istişari organlar kurulmasını ve kurulan bu organlarda yerleşik yabancıların temsilcilerinin ya yerleşik yabancılar tarafından yada yerleşik yabancıların müstakil dernekleri tarafından atanabilmesinin sağlanmasını belirtmiştir. Bu düzenleme ile dernekler dışa dönük bir işlev görerek yerleşik yabancıların sorunlarını, dile getirecek ve yerel yönetimin kararlarına katılacak hatta onu etkileyecek temsilcilerin seçilmesinde kilit rol oynayabilecektir.

Yerleşik yabancıların bir derneğe üye olması kamusal hayata katılımın göstergesidir. Nitekim Toprak, yerleşik yabancılar üzerine Antalya’da yapılan bir araştırmada, örneklemin yarısının(%50) dernek üyeliği olduğunu ve bu üyeliklerin spor, sanat ve din üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir.³⁶ Araştırmada dikkat çekici bir diğer yön ise yerleşik yabancıların yüzde 52,2’si kendi ülke insanının olmadığı derneklere, % 32,6’sı Türk vatandaşı ve yabancıların karışık olarak gittikleri derneklere üyeliğidir. Kendi ülkesinden olan insanların bulunduğu derneklere gidenler ise yalnızca %15,2’dir.³⁷ Bu veriler bize yerleşik yabancıların kamusal hayata katılım istekliliğinin yüksek olduğunu aynı zamanda yerel yönetim sakinleri ile kaynaşma istekliliği(%32,6) kendini yerel halktan izole etme istekliliğinden(% 15,2) daha fazla olduğunu göstermektedir.

Yaşam Kaliteleri göstergelerinden en önemlilerinden birisi de demokratikleşme ve katılım göstergeleridir. Bu bağlamda yerleşik yabancıların kamusal hayata katılımında önemli bir adım olan dernek kurma hakkı, demokratik bir toplum içinde daha esnek kurallara tabi kılınmalıdır. Bu tercih yerleşik yabancılar için güven gibi bir takım faydalar sağlarken bunu sağlayan ülke açısından hem toplumsal bütünleşme hem de ileri demokrasi açısından gelişim sağlayacaktır.

³⁶ Toprak, Yabancı Emekli, s. 127.

³⁷ Toprak, Yabancı Emekli, s. 127.

5. SONUÇ

İnsan hakları, hukukun üstünlüğü gibi evrensel kavramlar demokrasinin gelişmesi için önemli olup, yabancı veya yerli tüm yerleşik halk için giderek daha fazla önemsenmektedir. Bu hakların geliştiği en önemli basamak yerel yönetimlerdir. Yerleşik yabancılar için bu haklardan tam faydalanılması ve hayata geçirilmesi kişilerin kamusal hayata katılımının kamusal araçlarla sağlanmaları önem taşımaktadır.

Göç süreklilik arz eden bir olgudur. Çünkü dünyada göç olgusuna devamlılık sağlayan ekonomik, ekolojik, siyasal, demografik vb. konular hayatın devamıdır.³⁸ Durdurulması kısa vadede imkânlı olmayan bu durum karşısında devletler sürekli birtakım düzenlemelere gitmişlerdir. Bugün birçok uluslararası ve ulusal düzeyde yapılan düzenlemeler yukarıda sayılan kilit kavramlar ekseninde yapılmaktadır. Göç edenler açısından bu durum uluslararası düzeyde aşılmaya çalışılsa da ulusal düzeyde aşılamamıştır. Nitekim yabancıların kamusal hayata katılımına dair sözleşmeyi 47 Avrupa Konseyi ülkesinden 13 tanesi imzalamıştır.³⁹

Yerleşik yabancılar yerleştikleri ülkeyi genellikle tercih ederek göçle gelmişler ya da geldikten sonra yaşam alanı seçmişlerdir. Bu kişiler toplumun bir bireyi olarak yerleştikleri ülke yasalarına uymak ve özellikle vergi vermek gibi birtakım sorumlulukları yerine getirmektedirler. Yerleşik yabancıların yerel yönetimin görevleriyle ilgili olduğu konularına yerleşik yabancıların vatandaşlar kadar katılım hakları vardır.

Etkin bir katılımın sağlanması için öncelikle bilgi edinme şarttır. Bilgi edinme ve katılım birbiri ile ilişkili kavramlardır. Kişi bilgi edindikçe katılım istekliliği artacaktır, bu yönü ile bilgi katılıma teşvik edicidir. Katılmak isteyen birey katılımı sağlayacağı konu hakkında tam ve güvenilir bilgiye erişmek isteyecektir. Türkiye’de yabancıların dernekleşme faaliyetleri teşvik edilmelidir. Böylece yerleşik yabancıların kamusal hayata katılımı sağlanırken kendilerini güçlü, katılıma açık yapılandırmalarla dile getireceklerdir.

Yukarıda değindiğimiz gibi dünyada durdurulamayacak göç hareketliliği ve bir takım sonuçları vardır. Tarihsel seyir, yerleşik yabancıların yukarıda bahsettiğimiz hakları elde edeceklerinin ispatıdır.

³⁸ Zorunlu olarak göç eden kişilerde bu ülkenin dilini öğrendikten sonra bu ülkede yerleşimci olur. Bknz. Castle ve Miller, a.g.e., s. 7.

³⁹ <http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=144&CM=8&DF=25/04/2013&CL=ENG>, 25 Nisan 2013.

Nitekim önceleri göçmenlerin konut, iş, dil problemleri uluslararası arenayı meşgul ederken bugün ulusal seçimlerde oy kullanıp kullanamayacakları tartışılmaktadır. Bu nedenle yerleşik yabancıların kamusal hayata katılımına dair ve Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmeler için gerekli olan zeminin hazırlanması ve en kısa zamanda imzalanması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Zeynep. “Uluslararası Göç ve Kültürler Arası İletişim”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 20, 2012, ss. 292-303.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, [http://www.echr.coe.int/NR/ronlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/Convention_TUR.pdf\(02.05.2013\)](http://www.echr.coe.int/NR/ronlyres/3BAA147F-29C9-48CE-AF64-FB85A86B2433/0/Convention_TUR.pdf(02.05.2013)).
- Balay, Refik. “Küreselleşme Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:37, Sayı:2, 2004, ss. 61-82.
- Birleşmiş Milletler Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, md. 19, [http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/5373.pdf\(02.05.2013\)](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/5373.pdf(02.05.2013))
- Castel, Stephen ve Mark J. Miller, *Göçler Çağı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-16035sgc.pdf>, (14.05.2013).
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Kamuda İyi Yönetişim Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013).
- Güneş, Ahmet M. ve L.L. Münser, “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XIV, Sayı: 1, 2010, ss. 299-333.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, md. 19, [http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html\(02.05.2013\)](http://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html(02.05.2013)).
- Koçak, Süleyman Yaman. “Kamu Yönetiminde Açıklık İçin Bilgi Edinme Hakkı”, *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi*, 23, 2010, ss. 115-125.
- Kurt, Hacı. “Göç Eğilimleri ve Olası Etkileri”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 2006, ss. 148.-178.
- Özcan, Mehmet(Ed.). *Yerleşik Yabancıların Türk Toplumuna Entegrasyonu*, USAK Yayınları, Ankara, 2008.
- Seyit Hayran, Kemal K. Açıklık, *Yabancı İşçiler Sorunu*, İşçinin Sesi Yayınları, 1984.

Sezer, Tijen Dündar. “Dernek Kurma Özgürlüğünün İçeriği ve Gelişim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *DEU SBE Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 2008, ss. 1-58.

Şengül, Ramazan. “Bilgi Edinme Hakkının Kurumsallaşmasında Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulunun Rolü”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:34, 2012, ss. 53-60.

Şengül, Ramazan. *Bilişim Çağında Şeffaf Yönetim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008.

Taşçı, Faruk. “Bir Sosyal Politika Olarak Göç”, *Kamu- İş*, Cilt:10, Sayı:4, 2009, ss. 177-204.

Toprak, Zerrin ve Ahu Karadut, “Türkiye’de Yabancı Mezarları Ve Küresel İlişkiler Ağında Stratejik Gelişmeler; İzmir İçin Bir Yaklaşım” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, (7: 1) 2009, ss. 73-99.

Toprak, Zerrin. “Yabancı Emekli Yerleşiklerin Yerelde Kamusal Hayata Katılım İstekliliği ve Yerel Halkla İlişileri(Antalya İçin Bir Yaklaşım)”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 2009, ss. 99-137.

Toprak, Zerrin. *Yerel Yönetimler*, Birleşik Matbaa, 7. Baskı, 2008.

Toprak, Zerrin, Ömür Neczan Tümürçanday Özmen, İbrahim Güray Yontar, Yunus Emre Özer, (Ed.), *Dış Göçler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013.

Türk Parasının Korunması Hakkında 32 Sayılı Karar, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/mevzuat/DISILISKILER/32sayilikarar.htm>, (14.05.2013).

Türk Parasının Korunması Hakkında 32 Sayılı Kararda Yapılan Değişiklikler, http://www.istanbulymmo.org.tr/dosya/MaliPlatform/2007_02.%20Turk%20parasi%20kiymetini%20koruma%20hakkinda%2032%20sayili%20kanunda%20yapilan%20degisiklikler.pdf, (14.05.2013).

Weber, Anne. *Nefret Söylemi El Kitabı*, 2009, http://www.ihop.org.tr/dosya/coe/nefret_soylemi.pdf, (13.04.2013), s.3.

Yavuziğit, Musa Hikmet. “Dernekler ve Demokrasi”, *AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:50, Sayı:1, ss. 414-439.

Yontar, İbrahim Güray. *Avrupa Konseyi Kararlarında Yerleşik Yabancıların Yerel Düzeyde Seçme ve Seçilme Hakları*, Seçkin Yayıncılık, 2012.

BERN İTİLÂFNÂMELERİ 1917-1918 (OSMANLI DEVLETİ – İNGİLTERE - FRANSA)

Erdal YILMAZ*

ÖZET

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Almanya ve İtalya'nın siyasî birliklerini tamamlaması, Avrupa merkezli güç dengesini derinden sarsmıştır. Özellikle Almanya'nın gelişen sanayisine hem hammadde hem de pazar arayışı, sömürgecilik alanında İngiltere ile kıyasıya bir çekişmeye girmesine neden olmuştur. Bu durum, Avrupalı devletler arasında kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Yüzyılın sonuna doğru bu iki devlet odaklı bloklaşma, İtilâf ve İttifak Devletleri adıyla anılacak ve gruplar arasında 1914 yılında savaş hali başlayacaktır. Savaş dört yıl sürmüş ve milyonlarca can kaybı yaşanmıştır. Bu nedenle taraflar arasında, askerî ve sivil esirlerin durumlarını iyileştirmek amacıyla bir takım sözleşmeler imzalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri safında girmiş olan Osmanlı Devleti de İngiltere ve Fransa ile Bern'de, bu doğrultuda itilâfnâmeler imzalamıştır.

Anahtar Kelimeler: Bern İtilâfnâmeleri, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa

THE TREATIES OF BERN (1917-1918) (OTTOMAN STATE – ENGLAND – FRANCE)

ABSTRACT

After the middle of the nineteenth century, Germany and Italy completed their political unity which affects the power balance depending upon Europe deeply. Especially, Germany's searching commodity and market for its developing industry is a reason for the serious competition with England in the area of colonialism. This situation led to the polarization between European countries. Towards the end of the century, the polarization between these two states would be remembered as the Allies and the Central Powers and in 1914 war would start between these groups.

* Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İletişim:
erdal84yilmaz@hotmail.com

The war lasted four years and millions of lives were lost. Therefore, some contracts have been signed between the parties in order to improve the situation of military and civilian prisoners. Ottoman State having a part in the war with Central Powers have also signed contracts for this reason with England and France in Bern.

Keywords : *The Treaties of Bern ,Ottoman State, England, France*

1. GİRİŞ

Tarih boyunca topluluklar ve devletler, aralarında çıkan uyuşmazlıklarda kimi zaman birbirlerine karşı kuvvet kullanma yoluna başvurmuşlardır. Savaş durumunda, her iki tarafın askeri kuvvetlerinin yanı sıra sivil halk da şiddetin en kuvvetlisi olan bu mücadeleden etkilenmiştir. Karşı tarafın askerlerinin ve sivil halkının diğer devlet tarafından öldürülmeleri ve esir alınmaları, zamanla bir savaş hukukunun doğmasına sebep olmuş ve özellikle sivil halkın bu mücadelelerden asgari şekilde etkilenmesi hedef edinilmiştir. Çalışmanın amacı bu doğrultuda imzalanmış bir anlaşmayı aktarmak olacaktır.

Araştırmamızın içeriğini, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında yaralı harp esirleriyle sivil esirlerin durumlarının iyileştirilmesi ve karşılıklı olarak değiştirilmesini sağlamak için imzalanmış olan Bern İtilafnameleri oluşturmaktadır. Daha önce devletlerarasında bu tarzda birçok anlaşmalar imzalanmış olmakla beraber yukarıda da aktarıldığı üzere savaş hukukunda gelinmiş en son gelişmeler ışığında böyle bir anlaşmanın imzalanması ve maddelerinin bu durum göz önüne alınarak düzenlenmesi, çalışmanın hukuksal çerçevedeki sınırlarını çizmektedir. 1907 Lahey Konferansı'nda kabul edilen sözleşmelerle savaş esnasında harp esirleri ve sivil halkın maruz kalacağı uygulamalar belirlenmiştir. Söz konusu üç devlette bu konferansın kararlarını kabul etmiştir.

Konuyu araştırırken birçok sıkıntıyla karşılaşmıştır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalar esnasında, Harbiye Nezareti'nin kataloğunun incelenememesi bunların başında gelmektedir. Adı geçen nezaretin, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleriyle yazışmalarıyla bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır. Çalışma, büyük ölçüde Hariciye Nezareti'nin bu itilâfnameyi anlatan evrakları incelenerek oluşturulmuştur. Ayrıca Dâhiliye Nezareti'nin konuyu içeren evraklarından ve dönemin gazetelerinden de faydalanılmıştır. Diğer bir sıkıntı da Birinci Dünya Harbi ve özellikle bu savaştaki esirleri anlatan çalışmalar arasında Bern

İtilafnamelerine yer veren eserlere neredeyse hiç rastlanılmamıştır. Anlaşmalara sadece birkaç eserde ve kısa bir şekilde değinilmiştir.

2. SÜREÇ, HUKUKSAL TEMELLER VE İMZALANAN ANTLAŞMALAR

2. 1. Süreç

Arapça bir kelime olan esir, “savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak, kul, köle, düşkün ve vurgun” olarak kullanılmaktadır¹. Osmanlı kaynak ve belgelerinde ise esir kelimesi, savaş tutsağı yanında daha çok köle anlamında kullanılmakta, “esirci, esir tüccarı, esir pazarı, esirciler şeyhi” gibi tabirler, köle alım satımıyla ilgilidir². Bu çalışmada savaş esirleri ve savaşlarda düşman devlet tarafından ele geçirilen sivil esirler ele alınacaktır. Öncelikle İslam toplumlarında esaret kavramına bakış ve esirlere uygulanan muameleler, daha sonra da Batı toplumlarında esaret olgusu incelenecektir.

İslamiyet’ten önce Araplarda esirlere her türlü işkence yapılıyor, çeşitli organları kesiliyor, topluca yakılıyor ve satılıyorlardı³. İslamiyet ise esaret müessesesini mümkün olduğu kadar ıslaha çalışmış, esirlere işkence yapılmasını, esirlerin aç ve güneşe maruz bırakılarak onlara eziyet edilmesini yasaklamıştır. İslamiyet’te esirlerin de insan olduğu ve bazı haklara sahip oldukları belirtilmiş ve esirlere şefkat ve merhametle muamele yapılması tavsiye edilmiştir⁴.

İslam hukukuna göre savaşan erkekler ve ganimet olarak düşünülen kadınlar dışında kalan sivillerin yani yaşlıların, çocukların ve din adamların esir alınmasında bir fayda ve anlam görülmemekle beraber bu kişilerin ancak esir mübadelesi yapma düşüncesi için alıkonulabileceği belirtilmiştir⁵. İslam devletlerinde karşı taraftan alınan esirlerin, İslam hukukuna göre öldürülmeleri yasaklanmıştır. Bu esirler, fidye karşılığı veya karşılıksız olarak serbest bırakılmışlar, karşı tarafın elinde bulunan Müslüman esirlerle

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 24. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 234.

² Ahmet Özel, “Esir”, **İslam Ansiklopedisi (İA)**, C. XI, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 382.

³ Ahmet Özel., **a.g.m.**, s. 382.

⁴ Nebahat Oran Arslan, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 35.

⁵ Ahmet Özel., **a.g.m.**, s.384.

mübadele edilmiştir. Esirlerden köle haline getirilenler ise her zaman iyi muameleye tabi tutulmuşlardır⁶.

İslamiyet öncesi Orta Asya'da yaşayan Türklerin de Çinlilere ve diğer komşularına esir düştüğü, aynı şekilde onlardan esir aldıkları bilinmektedir. Türkler esir aldıkları düşman askerlerine iyi muamele etmişler, bu kişileri tarım işlerinde kullanmışlar hatta devşirme yoluyla devlet kademelerinde istihdam etmişlerdir. Türkler, İslâmiyeti kabul ettikten sonra da eski örf ve adetleriyle İslâm hukukunun esaret ve kölelik hakkındaki şartlarını harmanlamış, bu şekilde konuya yaklaşmıştır⁷.

Batı devlet sisteminin ilk basamağı olarak kabul edilen Roma İmparatorluğu'nda esirlere her türlü işkence yapılıyor, büyük küçük, kadın erkek ayrımı olmadan hepsi vahşice öldürülüyordu. Romalılara göre savaş esirlerinin öldürülmesi meşru olmakla birlikte satılması veya hizmetlerinden faydalanılması daha avantajlı görüldüğünden esirler, kumandanlarının emriyle açık arttırmaya çıkarılmış ve satın alanın kölesi olmuştur. Bu durum esirlerin akıbetinde biraz iyileşme olarak görülse de bu defa da efendileri tarafından her türlü işkenceye maruz kalmışlardır⁸.

Hıristiyanlıkta esirlik ve kölelik yasak olmadığı için Roma İmparatorluğu, bu dini kabul ettikten sonra da konu ile ilgili uygulamalarını sürdürmüştür. Hıristiyanlığın kabulünden sonraki değişim ise esir ve kölelerin bazı haklarının tanınması şeklinde olmuştur. Hıristiyanlıkta, kölelerin karşı çıkmaları halinde ne tür muamelelerin yapılacağı konusunda görüşler belirtilmiş, efendilerin kölelere haklarını vermeleri istemiştir. Bunun yanında din adamlığını tercih eden kölelerin üç yıl süreyle sahiplerinden geri alınmamak şartıyla hürriyetine kavuşabileceğini belirtmiştir⁹.

İslamiyette daha en başında gerek meşru savaş ve bunun sınırları gerekse savaş esirlerin durumları açıkça belirtilmişken, Batı-Hıristiyan dünyasında on asırlık bir gecikmeyle hukuksal zemin oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu adımların atılmasının nedeni ise silah sanayinde meydana gelen gelişmelerdir. Teknolojik gelişmelerle silahların yıkım gücü artarken,

⁶ Nebahat Oran Arslan, **a.g.e.**, s. 36.

⁷ Ahmet Altıntaş, **Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler**, Anekdote Yayınevi, Ankara 2008, s. 10-11.

⁸ Abuzer Fidan, **İslam Hukukunda Savaş Esirlerinin Statüsü**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009, s. 14-15.

⁹ Ahmet Özel, **a.g.m.**, s. 382.

savaşların etki sahası genişlemiş, artık sivililerin de yaşam sahalarını kapsar olmuştur. Savaşların zararlarını en aza indirmek için Batı’da savaş hukuku XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adım adım oluşturulmuştur¹⁰. Bu düzenlemelerde savaş esirlerine uygulanacak muamelelerde belirlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da milletlerarası bu konferanslarda alınan kararlara katılmıştır.

2.2. XIX. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Olan Sürede Esirlerin Durumlarını Düzenleme Çabaları (Milletlerarası Konferanslar ve Hukuksal Temeller)

Korsanlığı yasaklamak, deniz ticaretini kontrol etmek, ticaretin o tarihlerde ortaya çıkan savaşlardan etkilenmesini engellemek ve tarafsız gemilerin mallarına el konulmamasını sağlamak amacıyla imzalanan 16 Nisan 1856 tarihli Paris Deklarasyonu, deniz savaşlarıyla ilgili olarak savaş usullerini düzenleyen ilk devletlerarası antlaşmadır. Sonrasında imzalanan Cenevre Mukavelenamesi (22 Ağustos 1864) savaş halinde bulunan ordulardaki yaralı ve hastaların durumunu iyileştirme çabasıyla oluşturulmuştur¹¹.

Her ne kadar onaylanmamış ve yürürlüğe konulmamış olsa da 1874 tarihli Brüksel Deklarasyonu, geleneksel olarak savaş hukukunun ve savaş esnasında esirlere uygulanacak muamelelerin belirlendiği ilk düzenlemedir. Deklarasyonun 12 maddesi esirlere uygulanacak muameleleri açıklamakta olup ortaya koyduğu tedbirler, daha sonraki antlaşmalar için temel teşkil etmiştir¹².

¹⁰ Ahmet Özdemir, “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, **Atatürk Yolu: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C.II, S: 7, Mayıs 1991, s. 573; Ahmet Özel, **İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, s. 97.

¹¹ Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri I. Kitap**, Ankara Üniversitesi SBS Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s. 50; Mahmut R. Belik, “Harp Esirleri Yaralılar ve Hastalar”, **Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. IX, S: 3-4, İstanbul 1944, s. 879; M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, S: 79, 2008, s. 237; Ahmet Özdemir, **a.g.m.**, s. 573-574; Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 97. Bu sözleşmeyi Osmanlı Devleti 1865 yılında onaylamıştır. Bkz: Mahmut R. Belik, **a.g.m.**, s. 878.

¹² Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 98.

Uluslararası alanda savaş hukukunun kanunlaştırılması yolunda atılan en ileri adımlar XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında atılmıştır. 1899 tarihli I. Lahey Barış Konferansı ve 1907 yılında toplanan II. Lahey Konferansı bunun en önemli örnekleridir. Bu konferansların toplanma amacı barış ve silahsızlanma problemini çözmek ve savaş esirlerinin statülerini gözden geçirmektir. Birinci konferansta kabul edilen II. Sözleşme ve ikinci konferansta kabul edilen IV. Sözleşme'nin 4-20 maddelerinde savaş sırasında esirlere uygulanacak muameleler kapsamlı olarak belirtilmiştir. Ayrıca 1907 Lahey Konferansında imzalanan diğer sözleşmelerin bazılarında da esirler ile ilgili hükümler yer almıştır. Osmanlı Devleti'nin de katıldığı bu konferanslar ve bunların sonunda imzalanan sözleşmelerle, Birinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası savaş hukuku nihai bir yapıya kavuşturulmuştur¹³.

Savaş hukukunda gerçekleşen bu düzenlemelerin altına imza atan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra 1914 yılında esirler hakkında talimatname yayınlayarak nezdinde bulunan esirlere ne tür muamelede bulunacağını ve bu kişilerin haklarının neler olduğunu açıklamıştır. 28 maddeden oluşan bu talimatnamede, esirlerin sevk ve idaresi, izinleri, yeme içme ve ayrıcalıkları, esir komisyonları ve disiplin hususları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir¹⁴.

3. BERN İTİLÂFNÂMESİ

Birinci Dünya Savaşı'na adı geçen anlaşmaların yükümlülüğü altında giren her iki tarafın devletleri, bu düzenlemelerin öngördüğü şekilde savaşı daha da insanileştirmek, savaş esirlerinin durumlarını düzeltmek ve sivil halkın zararını en aza indirmek adına kendi aralarında bir takım sözleşmeler imzalamışlardır. Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Bern İtilafnameleri de bu doğrultuda atılmış bir adımın ürünüdür.

İngiltere bu tarzda bir anlaşmayı Osmanlı Devleti'nden önce Almanya ile de imzalamıştır¹⁵. Hükümet, iki devlet arasında yapılan bu anlaşmayı

¹³ Nebahat Oran Arslan, **a.g.e.**, s. 40-41; Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 98; Hüseyin Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 51; M. Yasin Aslan, **a.g.m.**, s. 238; Ahmet Özdemir, **a.g.m.**, s. 574.

¹⁴ "Üserâ Tâlimatnâmesi" ayrıntılı bilgi için bakınız: Nebahat Oran Arslan, **a.g.e.**, s. 47-54; Ahmet Altıntaş, **a.g.e.**, s. 14-23.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (**BOA**), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (**HR.SYS**), Nr: 2241/2, 20 Eylül 1917, (Hariciye Nezareti, İngiltere ile Almanya arasında imzalanan bu anlaşmayı tercüme ederek diğer nezaretlere göndermiştir).

incelemiş ve Bern’de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında benzer bir anlaşma imzalanmıştır¹⁶.

Osmanlı Devleti, ilk anlaşmayı İngiltere ile imzalanmıştır. İngiliz ve Osmanlı harp esirlerinin durumlarını düzenlemek için ilk adımı atan İngiltere olmuştur. İngiltere Hükümeti, İsviçre Cumhurbaşkanı Edward’a müracaat ederek Osmanlı ve İngiliz harp esirlerinin durumunu ıslah edecek bir konferansın, adı geçen şahsın başkanlığında toplanmasını istemiştir. Edward da İngiliz Hükümeti’nin teklifini Osmanlı Devleti’nin Bern Elçiliği’ne bildirmiştir¹⁷. İngiltere’nin bu girişimi İsviçre basınında yer bulmuş, La Tribune Genevre gazetesinde Türk ve İngiliz harp esirlerinin durumlarını düzenlemek için Bern’de bir konferans düzenleneceği yazılmıştır¹⁸.

İngiltere’nin İsviçre aracılığıyla yaptığı teklif Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş, Bern’de 4 Aralık 1917’de konferans toplanmış ve görüşmelere başlanmıştır. Konferansta, yaralı harp esirleri ve sivil esirlerin durumlarının iyileştirilmesi ve karşılıklı olarak değiştirilmesi konusu görüşülerek 28 Aralık 1917’te kararlaştırılan maddeler doğrultusunda bir anlaşma imzalanmıştır¹⁹.

Bern Konferansı’na Osmanlı Devleti adına Ahmet Muhtar Bey²⁰ başkanlığında bir heyet katılmıştır. Uzun müzakereler sonucunda 28 Aralık

¹⁶Öte yandan Osmanlı Devleti ile Rusya, 3 Mart 1918’te imzaladıkları Brest-Litovsk Barış Anlaşmasıyla her iki tarafın elinde olan esirlerin karşılıklı olarak memleketlerine gönderilmelerini kabul etmişlerdir. Ancak bundan önce iki taraf arasında, malul esirlerin mübadelesi için 7 Şubat 1918’de; sivil esirlerin değiştirilmesi için de 9 Şubat 1918’de Petrograd Sözleşmeleri imzalanmıştır. Cemil Kutlu, **I.Dünya Savaşında Rusya’daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 316-321. Bu sözleşmeler hakkında ayrıntılı bilgi Cemil Kutlu’nun eserinde verilmiştir. Bu yüzden bu çalışmada, bugüne kadar incelenmemiş olan Bern’de İngiltere ve Fransa ile imzalanan anlaşmalar aktarılacaktır.

¹⁷ **BOA.HR.SYS.**, Nr: 2245/28, Lef:2, 23 Eylül 1917.

¹⁸ **BOA.HR.SYS.**, Nr:2438/81, Lef:1, 16. Eylül 1917.

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, K. 4, TTK Basımevi, Ankara 1967, s. 163; “Türk ve İngiliz Murahhasları Arasında”, **Tercüman-ı Hakikat**, 8 Aralık 1917, Nr. 13216, s. 2; “Osmanlı ve İngiliz Üserâsının Mübadelesi”, **Tercüman-ı Hakikat**, 4 Ocak 1918, Nr: 13243, s. 2.

²⁰ Ahmet Muhtar Bey (1870-1934), Mülkiye Mektebi mezunudur. Hariciye Nezareti bünyesinde katiplik, ve Stockholm, Budapeşte, Atina, Lahey, Kiev gibi Avrupa’nın çeşitli şehirlerinde elçilik, elçi vekilliği, şebenderlik ve katiplik görevlerinde bulunmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne İstanbul mebusu olarak girmiştir.

1917 tarihinde “Üserâ-i Harbiye ile Sivil Üserâya Dair İngiltere Hükümeti İle Hükümet-i Osmaniye Beyninde Münakid İtilâfnâme”²¹ imzalanmıştır. Bu itilafnameye ek olarak “Osmanlı ve İngiliz Ordularına Mensup Hasta ve Mecruh Üsera-i Harbiyenin Mübadelesine Dair Şeraî”²² belirten bir sakatlık ve hastalık listesi de kaleme alınmıştır²³.

Anlaşma ile ilgili Osmanlı basınında çıkan bir haberde “Bern’de Osmanlı ve İngiliz delegeleri arasında süren müzakerelerin iyi bir şekilde sonuçlandığı ve anlaşmanın hükümetlerin tasdikine sunulmak üzere imzalandığı”²⁴ yazılmıştır.

İtilâfnâme, Medhal (başlangıç, giriş), Üç Fasl (kısım/bölüm) ve Birinci Melfuf (sarılmış, bağlanmış, eklenmiş) şeklinde kaleme alınmıştır. Medhal kısmı ile üç bölüm kendi içinde bağlı 24 maddeden oluşmaktadır. Medhal kısmı ilk iki maddeyi kapsamaktadır. Birinci kısım “Üserânın

Bu meclisin feshedilmesi üzerine Ankara’da toplanan TBMM’ye yine İstanbul milletvekili olarak katılmış, kısa bir süre vekâleten Hariciye Vekilliği’ne getirilmiştir. 27 Ekim 1921’de Tiflis Temsilcisi, 9 Aralık 1921’den itibaren görevinden ayrılan Ali Fuat Paşa’nın yerine Moskova Büyükelçisi olmuştur. TBMM’nin II. döneminde tekrardan İstanbul Milletvekili seçilmiş, ancak dönemin sonunda 20 Eylül 1927’de Washington Büyükelçiliği’ne atanmıştır. TBMM’nin IV. döneminde ise Kastamonu Milletvekili olarak mecliste yerini almıştır. Ancak mebusluğu sırasında 3 Temmuz 1934’te Ankara’da vefat etmiştir. Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923**, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 497-498; Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 163.

²¹ **BOA**, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye (**DH.EUM**), 5. Şube (**5ŞB**), Nr: 85/88, Lef:1, 28 Ağustos 1918 (Dersaadet Matbaa-i Askeriye tarafından 1918’te kitapçığa dönüştürülmüş hali, 21 sayfa).

²² **BOA**, **DH.EUM**, **5.ŞB**, Nr: 85/88, Lef:1, 28 Ağustos 1918, (Dersaadet Matbaa-i Askeriye tarafından 1918’te kitapçığa dönüştürülmüş hali, 7 sayfa).

²³ İngilizlerle anlaşma imzalanmadan önce Bern Konferansı sürerken, esir değişimine dair bazı girişimlerin olduğu görülmektedir. Hariciye Nezareti’ne Bern Elçisi Fuad Bey tarafından gönderilen 5 Aralık 1917 tarihli bir yazıda “27 Kasım’da İstanbul’dan Avusturya sıhhiye treniyle sevk ve idare olunan 81 İngiliz malulin üserâsı yerine Mısır’da tertib olunan ve takriben 100 Osmanlı üserâsından mürekkebe bulunan bir kafîle-i malulin nihayet on güne kadar Marsilya’ya muvasalat edeceği bugün İngiliz heyet-i murahhası tarafından nezaret-i celilerine iş’ar edilecektir” denilmektedir. Bkz. **BOA**, **HR.SYS**, Nr:2241/5, Lef:1, 5 Aralık 1917. Bu durum, konferans sürerken tarafların iyi niyet gösteren bir davranışı olmasına rağmen, bu esirlerin memleketlerine ulaştıklarına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

²⁴ “Üsera Mübadelesi”, **Vakit**, 3 Ocak 1918, Nr: 74, s. 2.

Memleketlerine İadesi” başlıklı olup 3. maddeyle başlayıp 10. maddeyle son bulmaktadır; ikinci kısım “Muamele” başlıklı olup esirlere uygulanacak muamelelerden bahsetmekte, 11-21 arası maddeleri kapsamaktadır; üçüncü kısım “Malûmat” başlıklı olup son 3 maddeyi içermektedir. Birinci mefuf kısmı “Beyannâme” başlıklı olup 7 maddeden oluşmaktadır. Anlaşmanın önemli kısımları şu şekilde özetlenebilir:

Giriş kısmında, “üserâ-i harbiye” ve “üserâ” kavramları açıklanmıştır. Bu kavramlardan ilkinde sadece askerî esirleri, diğerinde ise hem askeri hem de sivil esirlerden bahsedildiği yazılmıştır. Ayrıca her iki hükümetin de anlaşmayı onaylamasının ardından, esir kamplarına İngilizce ve Türkçe metinlerini gönderileceği belirtilmiştir.

Birinci kısımda, esirlerinin memleketlerine iadelerinden bahsedilmektedir. Sağlık şartları anlaşmaya bağlı sınıflara dâhil (burada anlaşmaya ekli olan hastalık şartları kastedilmiştir) olan bütün askeri esirlerin miktarı ve rütbeleri ne olursa olsun memleketlerine iade edileceği, mübadele edilecek sakat ve hastalıklı esirlerin seçimi içinde tıbbi komisyonların kurulacağı belirtilmiştir. Üç doktordan oluşacak bu tıbbi komisyonların, her iki memlekette bulunan esir karargâhlarında bulunan bütün harp esirlerini muayene edeceği açıklanmıştır. Bu komisyonların üç ayda bir esir karargâhlarını ziyaret edeceği ve kararlarının da genellikle kabul olunacağı kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın bir an önce faaliyete geçirilmesi için de tıbbi komisyon kararları verilmeden önce, 300’ü beyaz, 700’ü Hintli olmak üzere bin malul İngiliz harp esiri ile bin beş yüz malul Osmanlı harp esiri biran evvel memleketlerine iade edileceği belirtilmiş ve bunların askeri kıtalarda istihdam edilmeyeceği kaydedilmiştir.

Osmanlı ve İngiliz askeri kuvvetleri tarafından esir edilen her iki tarafın sağlık heyetlerinin bir an evvel memleketlerine iade edilmesi kararlaştırılmakla beraber, tarafların, kendi nezdinde bulunan esirlerin ihtiyaçları için bu sağlık heyetlerinden bir kısmını elinde tutma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca her iki devletin, memleketlerine iade edilecek harp esirlerini içeren listeleri diplomasi yoluyla birbirine vereceği, ancak listelerde adı geçen kişilerin iadelerinde, esir eden devletin kararının göz önünde bulundurulacağı yazılmıştır.

Yaralı askerî esirlerin mübadelesi için yukarıda belirtilen hususlar kararlaştırılırken sivil esirler için ise şu kararlar alınmıştır: Her iki devletin de esir bulunan düşman tarafın bütün sivil esirleri kendi arzularına göre memleketlerine geri dönme hakkına sahiptir. Ancak mahkûm veya zan altında tutulanların bundan istifade edemeyeceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca

17 yaşından 50 yaşına kadar olan erkek sivil esirlerin mübadelesi, isim listelerin karşılıklı olarak her iki tarafa tebliğ edilmesinden sonra akdedilecek anlaşmalar gereğince eşit miktarda olması şartına bağlanmıştır. Ticaret gemileri tayfası ile memur Osmanlı sivil jandarması, polis ve emekli subaylar da memleketlerine iade olunmak veya mübadele edilmek üzere sivil sıfattan istifade edeceği belirtilmiştir.

Harp esirlerinin memleketlerine iadesi mümkün olduğu takdirde nakliye her iki hükümet tarafından kararlaştırılacak limanlar arasından deniz yoluyla gerçekleştirilecektir (Deniz yoluyla yapılmasının imkânsız olduğu durumlarda ise nakliye kara yolu ile yapılacaktır). Taraflar, memleketlerine iade edilecek esirleri taşıyan gemilerin Akdeniz’de bir saldırıya maruz kalmaması için müttefiklerinden teminat alacak, nakliye masrafları ise esir eden devletin idaresinde bulunan son limandan sonra esirlerin tabi olduğu devlete ait olacaktır. Ayrıca her iki tarafın elinde bulunan sivil esirlerin de, harp esirleri için tahsis edilmiş gemilerde memleketlerine iade edeceği kararlaştırılmıştır.

İkinci kısımda ise esirlere uygulanacak muameleden bahsedilmektedir. Her iki tarafın elçileri, yanlarında onlara tercümanlık edecek tarafsız kişiler nezaretinde arzu ettikleri vakit, harp esnasında işgal edilmiş arazi dışında kalan esir kamplarını ziyaret edebilme, yanlarında kimse olmadan esirlerle görüşebilme hakkına sahip olacaktır.

Esir kamplarında, kampın ahval ve şartlarını iyileştirmek için esirler arasında bir yardımlaşma komitesi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu komite beş esirden oluşacak ve rütbeli esirlerden birisi komitenin reisi olacaktır. Ayrıca komitede eğer varsa esir edilmiş doktor ve ruhani reisler de bulunacaktır. Komitenin, bağış ve yardım için toplanan paraları kayıt altına almak ve muhafaza etmek, toplanan paraları adaletli bir şekilde taksim etmek, okuma yazma bilmeyen esirlerin haberleşmesini sağlamak, eğlenceler düzenlemek ve okuma kitapları tedarik etmek, esir listelerinin Türkçe ve İngilizce nüshalarının düzenlenmesi gibi görevleri bulunmaktadır.

Yine bu bölümde esirlerin, uygun ve sağlıklı bölgelerde iskân ettirileceği belirtilmiştir. Esir kamplarının sağlık şartlarının korunması için kamplarda bulunan esir doktorların görüşleri ve hizmetlerinden istifade edileceği, esirlerin parasız tedavi edilebilmesi ve bunlara muhtaç oldukları ilaçların temin edilmesi kararlaştırılmıştır. İngiliz ve Osmanlı esirlerine her türlü erzakın temini için kolaylık sağlanacağı, hasım tarafın elçilerine kendi esirleri için her türlü eşyanın satın alınması ve esirlerine ulaştırılmasında karşılıklı kolaylıkların sağlanacağına dair sözler verilmiştir.

İngiliz Kızılhaç, Osmanlı Hilâl-i Ahmer (Kızılây) veya tarafsız Kızılhaç cemiyetleri tarafından esirlere gönderilecek paketlerin yolda sansüre tabi tutulmaksızın esirlerin bulunduğu kamplara en hızlı şekilde ulaştırılması kararlaştırılmıştır. Kamplarda uygulanacak sansür muamelesi de en asgari seviyeye indirilecektir. Gazeteler dışında her türlü matbu evrak ve eser sansür edildikten sonra esirlere verilecektir. Esirlere, haftada iki mektup yazmaları için izin verilmiş ve bu mektupların 200 kelimeyi geçmemesi şartı konulmuştur. Esirlerin dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü kolaylığı sağlanacağı da ifade edilmiştir.

Esir edilmiş harp subaylarına, kendilerine refakat edecek karşı tarafın subayı refakatinde kamp dışında toplu olarak gezinti yapmalarına izin verilmiştir. Gezintiye çıkmadan önce subaylardan firar etmeyeceklerine dair söz alınması şartı koşulmuş, sözünden dönüp firar edenlerin de mensup olduğu hükümet tarafından iadesi kararlaştırılmıştır. Esir kamplarında firara teşebbüs edenlere 14 gün ila iki ay arasında askeri hapis cezası verileceği, ayrıca harp esirlerinin rütbelerindeki terfilerin bunları esir eden devlet tarafından da tasdik olunacağı belirtilmiştir.

Üçüncü kısım malumat başlıklı olup tarafların bilgilendirilmesi gereken hususlara dikkat çekilmiştir. Her iki hükümet, sonradan esir veya tevkif edilmiş olan esirlere ait defterleri -bu defterler Osmanlı esirleri için Türkçe ve İngiliz esirleri içinde İngilizce olarak kaleme alınacaktır- en kısa süre zarfında düzenleme ve birbirine göndermeye; kamplarda meydana gelen ölümleri bildirmeye dair söz vermiştir.

İtilafnameye eklenmiş beyannameler (Birinci Melfuf) kısmında ise her iki devletin yerine getirmeye çalışacağı beyanlar yer almaktadır. İngiliz delegeleri harp esiri Osmanlı subaylarının ihtiyaç duyduğu odun, kömür gibi yakacakları ücretsiz olarak vereceğini, Osmanlı Devleti delegeleri ise, harp esiri İngiliz subaylara en ucuz fiyattan yakacak ihtiyacını karşılayacağını beyan etmişlerdir. Ayrıca Osmanlı delegeleri, Osmanlı Devleti'nde tutuklu bulunan İngiliz sivil esirlerinin çalıştırılması konusunda, İngiltere'de tutuklu bulunan Osmanlı sivil esirleri hakkında cereyan eden aynı usule tabi tutulabileceklerini söylemiştir. Son beyannamede ise Fransız ve Osmanlı sivillerinin memleketlerine iadesi üzerinde durulmuştur. İngiliz delegeleri, Osmanlı Devleti ve Fransa'da tutuklu bulunan Fransız ve Osmanlı siviller için, bu anlaşmanın sivillerle ilgili belirttiği hususlarda Fransa Hükümeti tarafından gelen arzuyu Osmanlı delegelerine bildirmiş, onlar da Fransa Hükümeti'nin bu teklifini hükümetine bildireceğini beyan etmiştir.

İtilâfnâmede, hasta ve yaralı harp esirlerinin hangi şartlarda değiştirilebileceğinin belirtildiği bir bölüm de kaleme alınmıştır. Hastalık ve sakatlığın türü, ne zamandan beri devam ettiği, derecesi ve tedavisinin olup olmadığına bakılarak harp esirlerinin mübadele edilip edilmeme durumlarına açıklık getirilmiştir. Herhangi bir organın yitirilmesi dolayısıyla maddi veya vazife olarak çaresiz olan harp esirleri ile tıbben bir sene zarfında iyileşmesi imkânsız olan ve malul sınıfa dâhil olan sakat ile afetzede bilumum harp esirlerinin mübadele edileceği belirtilmiştir. Hastalık ve sakatlık durumu bu şartları taşıyan sivil esirler ile 17 yaşının altında ve 55 yaşın üstündeki sivillerin de bu mukaveleden yararlanacağı da dile getirilmiştir. Ayrıca bu kısmın sonuna “bilumum bulaşıcı hastalıklar (az bulaşıcı cüzam hariç), mübadeleye dâhil edilmeyecektir” diye not düşülmüştür.

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmanın önemli maddeleri bunlardır. Anlaşma, sadece esir mübadelesini değil aynı zamanda her iki taraf nezdinde bulunan esirlere uygulanacak muamelenin de şartlara bağlanması açısından önemlidir. Ayrıca anlaşma Fransa ve Osmanlı Devleti arasında imzalanacak aynı tarzda bir mukavelenameye de zemin hazırlamıştır.

İngilizlerle, imzalanan anlaşmanın beyanname kısmında İngiltere Hükümeti, Osmanlı ve Fransız sivil esirlerin değiştirilmesi için Fransız hükümeti adına girişimde bulunmuştu. Bu teklif Osmanlı Devleti makamlarınca olumlu karşılanmış olmalıdır ki Harbiye Nezareti’nden, Hariciye Nezareti’ne gönderilen 7 Ocak 1918 tarihli bir yazıda “Bern’de İngilizlerle imzalanan mukavelenamenin Fransızlarla da aynı şartlarda imzalanıp imzalanamayacağını soran İngiliz delegelerine, bu durumun uygun görüldüğünün bildirilmesi...”²⁵ istenmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu cevabı üzerine Fransa’nın da anlaşma imzalamak doğrultusunda girişimlerini hızlandırdığı görülmektedir. Bern’de bulunan Fransız elçisi, İsviçre Hariciye Nezareti’ne başvurarak, Fransa’nın da Osmanlı Devleti ile aynı tarzda bir anlaşma imzalamaya hazır olduğunu belirtmiştir²⁶.

Karşılıklı olarak yürütülen bu faaliyetler sonuç vermiş ve 23 Mart 1918 tarihinde Bern’de “Üsera-i Harbiye ile Sivil Üseranın Memleketlerine İadelerine Dair Fransa Hükümeti ile Hükümet-i Osmaniye Beyninde Münâkid İtilâfnâme” imzalanmıştır. İsviçre Hariciye Nazırı Mösyö Edward’ın başkanlığında 14 Şubat - 23 Mart 1918 tarihleri arasında Bern’de

²⁵ BOA.HR.SYS., Nr:2241/5, Lef:26,7 Ocak 1918.

²⁶ BOA.HR.SYS., Nr:2241/6, Lef:18, 21 Ocak 1918.

toplanan konferansa Osmanlı delegesi olarak Muhtar Bey ve Miralay Ziya Bey, Fransız delegesi olarak da Kont Mannovil? katılmıştır. İtilafname üç bölüm ve beyanat kısımlarından oluşmakta toplam 16 maddedir²⁷.

Fransızlarla imzalanan anlaşma İngilizlerle imzalanan anlaşmanın bir özeti şeklindedir. Anlaşmaya ek olarak hastalık ve sakatlık şartlarını bildiren bir liste kaleme alınmamış, Almanya ile Fransa arasında Ocak 1918’te imzalanan anlaşmadaki şartları taşıyan harp esirlerinin değiştirileceği belirtilmiştir. 8 Nisan 1918 tarihinde İngilizlerle, 3 Mayıs 1918’te ise Fransızlarla imzalanan anlaşma Padişah tarafından onaylamıştır²⁸.

Taraflar, anlaşmaların imzalanmasından sonra uygulanması doğrultusunda tarafsız devletler aracılığıyla girişimlerde bulunmuşlardır. İngilizlerle imzalanan anlaşmanın ardından üç buçuk ay geçmesine rağmen Osmanlı Devleti’nin anlaşmanın tasdikine dair faaliyete geçmemesi üzerine, İngiltere, Felemenk Elçiliği aracılığıyla 22 Nisan 1918’te Hariciye Nezaretine bir nota vermiş, kendilerinin anlaşmayı Ocak (1918) ayında onayladığını ve ilk kafile olarak hastalıkları ağır bin beş yüz Osmanlı esirini göndermeye hazır olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin de seri bir şekilde anlaşma hükümlerinin yerine getirmesini istemişlerdir²⁹. Osmanlı Devleti’nin Fransızlarla da benzer bir anlaşmayı 23 Mart 1918 tarihinde imzalaması her iki anlaşmanın da onaylanmasından sonra tatbikine başlamak istediğini düşündürebilir. Ancak her şeyden önemlisi savaş şartlarında hükümete ek bir masraf çıkartması, anlaşmanın uygulanamamasındaki en önemli faktördür. Çünkü ileride de aktarılacağı üzere Eylül 1918’e gelindiğinde dahi esirlerin mübadelesi için gerekli olan masrafın nerden karşılanacağı netlik kazanmamıştır.

İtilafnamede yer alan hususların uygulanmamasına sadece İngilizler nezdinde değil, Osmanlı Hükümeti tarafından da dikkat çekilmiştir. Harbiye Nezareti, Hariciye Nezareti’ne gönderdiği 6 Temmuz 1918 tarihli bir yazıda, “harp esirlerinin, karargâhların birinden diğerine nakil olurken tabii olduğu devlete bilgi verileceği Bern İtilafnamesinin şartlarından biri olduğu halde, tarafımızdan bu kurala öteden beri dikkat edildiği ve İngiliz esirleri yer değiştirilirken Hilâl-i Ahmer tarafından İngiltere Hükümetine bilgi verildiği, ancak Osmanlı esirlerinin nakillerinin kayıt edilmediği gelen esir listelerinde görül”düğünü belirtmiştir. Bununla birlikte adı geçen nezaret, Hariciye Nezareti’nden, esirlerimizin yerleri değiştirildikçe haberdar

²⁷ BOA., DH.EUM.,5.SB., Nr:85/64, Lef:6, 23 Mart 1918.

²⁸ BOA., İ.DUİT., Nr:35/8, Lef:1; BOA., İ.DUİT., Nr:35/14, Lef:1.

²⁹ BOA., DH.EUM.5SB.,Nr:85/41, Lef: 2, 22 Nisan 1918.

edilmemizin İngiltere Hükümeti'ne iletilmesini istemiştir³⁰. Listelerin karşılıklı olarak birbirlerine gönderilmesinden de anlaşılacağı üzere anlaşmanın bazı maddelerinin uygulandığı görülmektedir.

Bununla birlikte İngiltere ve Fransa ile Bern'de imzalanan itilâfnâmenin şartlarından diğer Avrupalı devletlerin vatandaşları da yararlanmak istemiştir. Bu doğrultuda bir istek Belçika hükümeti tarafından gelmiş, Dâhiliye, Harbiye ve Hariciye Nezaretleri arasında yapılan yazışmalarda "Fransızlarla Bern'de akdolunan konferans mukavelenamesinin Belçikalılara dahi teşmiline rıza gösterilip gösterilemeyeceği..." tartışılmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda itilâfnâme şartlarından Belçikalıların da yararlanması uygun görülmüştür³¹.

Ağustos 1918'den itibaren hükümet mübadele edilecek esirlerin listesini oluşturmaya başlamıştır. Hariciye Nezareti'nden, Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerine gönderilen telgraflarda "şu bölgede oturan şu isimli kişinin iade edilecek esirler listesine kayıt olmak istediği"ni belirten telgraflar gelmiştir³². Nezaretler arası yapılan yazışmaların devamında memleketlerine gitmek isteyen 804 İngiliz ve 806 Fransız'ın hükümete müracaat ettiği anlaşılmaktadır³³.

1918'in Ağustos ayının sonlarına doğru memleketlerine iade edilecek İngiliz ve Fransız esirler hakkında Osmanlı basınında da haberler yer almıştır. Fransız esirlerinin kara yoluyla İsviçre'ye; İngiliz esirlerin ise önce Mersin'e buradan da İngiliz vapurlarıyla memleketlerine gideceği yazılmıştır. Ayrıca Mısır'da bulunan Osmanlı esirlerinin de önce İskenderiye'ye getirileceği buradan da İngiliz vapurlarıyla Mersin'e gönderileceği belirtilmiştir³⁴.

Birkaç gün sonra gazetelerde yer alan diğer haberlerde ise mübadele edilecek esirlerin sayısı ile ilgili bilgiler görülmektedir. Haberde trenle İsviçre'ye gönderilecek toplam 400 Fransız esir bulunduğu yazmakta, bunların sivil veya askerî esir olduğu belirtilmemektedir. Mübadele edilecek İngiliz esirlerine gelince, 700'ü malul (burada askerî esirler kastedilmiştir),

³⁰BOA., HR.SYS., Nr:2230/88, Lef: 1, 6 Temmuz 1918.

³¹BOA., HR.SYS., Nr:2242/6, Lef: 9,17 Ağustos 1918.

³²BOA.HR.SYS., Nr:2242/1, 8 Ağustos 1918.

³³BOA.HR.SYS., NO:2242/4, Lef:82, 18 Ağustos 1918. Ancak bu yazışmalarda, İngiliz ve Fransız esirlerinin ne zaman gönderileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte teslim edilecek esirlerin sivil veya askerî esirlerden mi olduğu da belirtilmemiştir.

³⁴"Üserâ Mübadelesi", **Tercüman-ı Hakikat**, 22 Ağustos 1918, Nr: 13460, s. 4.

300'ü sivil olmak üzere toplam 1000 kişi olduğu yazılmıştır. Memleketlerine iade edilecek bu esirlere karşılık, 1000 tane Osmanlı esirinin de memleketine getirileceği yazılmıştır. Haberde, İngiliz ve Osmanlı esirlerin mübadelesinde takip edilecek yöntem de belirtilmiştir. Buna göre bir İngiliz vapuru Osmanlı esirlerini Mersin'e getirecek, sonrasında burada bulunan İngiliz esirlerini de memleketine götürecektir³⁵.

Mübadele edilecek esirler hakkında gazetelerde bu haberler yer alırken daha sonraki süreçte, Türk ve İngiliz esirlerin mübadele edileceği yer olarak İzmir şehrinin kararlaştırıldığı görülmektedir. 3 Eylül 1918 tarihinde nezaretler arası yapılan yazışmada, İngiliz sivil ve askerî esirlerin Kuşadası Limanı'na gönderilmesi gerektiği, taraflar arasında esir mübadelesinin burada, 15 Kasım 1918³⁶ tarihinde yapılacağı belirtilmiştir. Mübadelenin, İngiliz esirlerini almak için gelecek olan İngiliz hastane gemisinin 1500 Osmanlı esirini de getirmesiyle gerçekleşeceği de ifade edilmiştir³⁷.

Görüldüğü üzere esir mübadelesinin nerede ve hangi tarihte yapılacağı kararlaştırılmıştır. Ancak esirlerin nakliyat masraflarının temin edilmesi, anlaşmanın uygulanması doğrultusunda Osmanlı Hükümeti'nin karşılaştığı zorlukların en önemlisidir. Dört yıl süren savaş süresince devletin bütün kaynakları neredeyse tükenmiştir. 26 Eylül 1918 tarihinde Dahiliye Nezareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda, mübadele edilecek İngiliz ve Fransızların yola çıkarılmasının vilayetlere tebliğ olduğu halde sevk masraflarının henüz temin edilemediğinden dolayı mübadele edilecek mahallere gitmeleri mümkün olmamaktadır denilmektedir³⁸.

Nezaretler arası yazışmalar devam etmekle birlikte Ekim ayının başında nakil masraflarının, Harbiye Nezareti'nin Seferberlik tahsisatından ödeneceği Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırılmıştır³⁹. Nitekim 10 Ekim 1918'te Dâhiliye Nezareti, Karesi Mutasarrıflığı'na ve Aydın Vilayeti'ne, İngiliz ve Fransız esirlerin İzmir'e gitmek üzere Bandırma'dan hareket ettirildiğini ve bu esirlerin yolculuklarında her türlü kolaylığın ve yardımın sağlanmasını

³⁵ "Sivil Üserâ Mübadelesi", **Tercüman-ı Hakikat**, 25 Ağustos 1918, Nr: 13463, s. 4; "Sivil Üserâ Mübadelesi", **Vakit**, 26 Ağustos 1918, Nr: 304, s. 3.

³⁶ Bu tarih daha sonra birçok belgede 16 Kasım olarak yazılmıştır.

³⁷ **BOA.HR.SYS.**, Nr:2242/5, Lef:97, 3 Eylül 1918. Yazışmalarda belirtilmemekle beraber, Fransız esirleri de memleketlerine gönderilmek için İzmir'e gönderilecektir..

³⁸ **BOA.HR.SYS.**, Nr:2242/2, Lef:71, 26 Eylül 1918.

³⁹ **BOA.HR.SYS.**,Nr:2242/2, Lef:85, 6 Ekim 1918.

tebliğ etmiştir⁴⁰. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti anlaşma gereği elinde bulunan İngiliz ve Fransız esirlerin memleketlerine gönderilmesi doğrultusunda harekete geçmiştir.

Nitekim Yenigün gazetesinde çıkan bir haberde İngiliz ve Fransız esirlerinin Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce İzmir'e ulaştıkları anlaşılmaktadır. Haberde, İzmir'de bulunan İngiliz ve Fransız harp esirlerinin şehir dâhilinde serbest dolaştıkları, kendileri şerefine, İzmir'de meskûn bulunan İngilizler tarafından İsplendid Palas Oteli'nde bir balo düzenleneceği yazılmaktadır⁴¹. Yenigün gazetesinin 1 Kasım 1918 tarihli nüshasında ise İzmir'de toplanan bu harp esirlerinin Foça'da bulunan İtilaf devletleri gemilerine sevk edileceği yazılmaktadır⁴².

Osmanlı Hükümeti, İngiliz ve Fransız harp esirlerini⁴³ önce İzmir'e sevk etmiş, oradan memleketlerine göndermek için Foça'ya gönderilmeleri kararını almıştır. Ancak 30 Ekim 1918'te Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte esirlerin durumu bu ateşkesin şartlarına göre şekillenmiştir. Mütarekenin 4. maddesinde “müttefik savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak, hiçbir koşula bağlı olmaksızın, Müttefiklere teslim edilmesi” ve yirmi ikinci maddesinde ise “Türk tutsaklarının Müttefik Devletler buyruğunda tutulması. Askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde tutulacaktır” denilmiştir⁴⁴. Rauf Bey (Orbay), esirlerin mübadelesine dair olan Bern Antlaşması'na atıfta

⁴⁰ **BOA.DH.EUM. 5.ŞB.**, Nr:86/56, Lef:1, 10 Ekim 1918.

⁴¹ “Üserâ-i Harbiye Şerefine Balo”, **Yenigün**, 29 Ekim 1918, Nr. 55, s. 2.

⁴² “İzmir'deki Üserâ-i Harbiye”, **Yenigün**, 1 Kasım 1918, Nr. 58, s. 2.

⁴³ *Yenigün* gazetesinde çıkan haberlerden anlaşılacağı üzere memleketlerine gönderilecek İngiliz ve Fransızlar olarak sadece harp esirlerinden bahsedilmiştir.

⁴⁴ İsmail Sosyal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, (1920–1945), TTK Basımevi, 3.Baskı, Ankara 2000, s.12-13. Hâlbuki Osmanlı Devleti, Mondros'ta taraflar arasında müzakerelerinin devam ettiği sırada İstanbul'da bulunan İngiliz esirlerinin şehir dâhilinde serbestçe dolaşmalarına izin vermiştir. Bkz. “İngiliz Üserası”, **Vakit**, 27 Ekim 1918, Nr. 363, s. 2. Ayrıca Osmanlı Hükümeti, İstanbul Merkez Kumandanlığında tutuklu bulunan İngiliz ve Amerikan vatandaşı tutukluları da tahliye etmiştir. Hatta bunlar arasında casusluk suçuyla itham edilenler ve idama mahkûm edilenler de bulunmaktadır. Bkz. “İngiliz ve Amerikalı Mevkuflar”, **Vakit**, 30 Ekim 1918, Nr. 366, s. 2. Osmanlı Hükümeti'nin ateşkes imzalanmadan evvel özellikle İngiliz esir ve tutuklular nezdinde girişmiş olduğu bu faaliyetler ile İngiliz delegelerini etkilemeye çalışmıştır.

bulunarak İngiltere'nin de bu antlaşmayı kabul ettiğini, Mondros Mütarekesi'nin Bern Antlaşması'nı geçersiz kılamayacağını belirtmiştir⁴⁵. Ancak Bern itilâfnâmesine göre memleketlerine iade edilmesi düşünülen hasta ve yaralı harp esirlerine bu ateşte hiç değinilmemiş, Osmanlı sivil esirlerinden askerlik çağı dışındakilerin iade edilebileceği belirtilmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin esirler hakkında kabul ettiği şartlar yukarıda bahsedilmekle birlikte Bern İtilafnâmesi'nin uygulanması doğrultusunda mütarekeden sonra İtilaf Devletleri'nin de harekete geçtiği görülmektedir. İtilaf Devletleri'nin, 787 Osmanlı esirini Foça'ya getirdiği ve bu esirlerin buradan İzmir'e sevk olunacağı Yenigün gazetesinin 18 Kasım 1918 tarihli nüshasında yazmaktadır. Haberde bu esirlerin, "İsviçre'de Düvel-i İtilâfiye ile hükümetimiz beyninde ...? eden mukâvelenâme ahkâmı mucibince mübâdelesine icab eyle"diğinden bahsedilmiştir. Haberde, gelen esirlerin elli beşinin subay olduğu ve esirlerden iki subay ve on iki erin de yaralı olduğu yazmaktadır⁴⁶.

Bununla birlikte Yenigün gazetesinin ertesi günkü nüshasında ise esirlerin Foça'dan İzmir'e geldiği, gözü yaşlı esirlerin rıhtımda toplanan halk tarafından alkışlarla karşılandığı, esirlerin rıhtımdan faytonlarla otellere nakledildiği ve üç dört gün İzmir'de istirahat edecekleri belirtilmiştir. Haberde, gelen subayların sıhhatinin genel olarak iyi olduğu ancak erlerin ekseriyetinin yaralı olduğu yazmaktadır⁴⁷. Yenigün gazetesinde yer alan haberlerden de anlaşılacağı üzere İzmir'e getirilen bu Osmanlı esirlerinin arasında sivillerin olduğuna dair bir işaret yoktur.

İtilaf Devletleri'nin Osmanlı harp esirlerini İzmir'e sevk etmelerinin ardından Osmanlı Hükümeti'nin de harekete geçerek kendi nezdinde bulunan İtilâf Devletleri esirlerini (Foça'ya sevk edilen), Bern İtilafnâmesi şartlarına uyarak memleketlerine gönderme kararı almıştır⁴⁸.

⁴⁵ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, c.1, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s.122.

⁴⁶ "İzmir'e (787) Osmanlı Esiri Gelmiştir", **Yenigün**, 18 Kasım 1918, Nr. 75, s. 2. Esirlerinin İzmir'e gelmelerinin ardından Osmanlı Hükümeti de elinde tutsak bulunan İtilâf Devletleri esirlerini Foça'ya sevk etmeye başlamıştır. Bkz. "İtilâf Üserâsı Foça'ya Sevk Ediliyor", **Yenigün**, 18 Kasım 1918, Nr. 75, s. 2.

⁴⁷ "Üserâmızın İzmir'e Muvâsalatı", **Yenigün**, 19 Kasım 1918, Nr. 76, s. 2. *Tercüman-ı Hakikat* ve *Vakit* gazetelerinde de İngilizler tarafından sekiz yüz Osmanlı esirinin İzmir'e getirildiği (gecikmeli olarak) yazılmıştır. Bkz: "Osmanlı Esirleri", **Tercüman-ı Hakikat**, 30 Kasım 1918, Nr: 13544, s. 2; "Osmanlı Esirleri", **Vakit**, 1 Aralık 1918, Nr. 398, s. 2.

⁴⁸ "İtilâf Üserâsının Sevki", **Yenigün**, 24 Kasım 1918, Nr. 81, s. 2.

4. SONUÇ

Teknolojinin hızla gelişmesi ve bu durumun silah sanayine de yansması, savaşların etki alanının genişlemesine, yıkım gücünün artmasına neden olmuştur. Artık savaşlar, düşman iki tarafın savaşçı güçlerinin çarpışma alanlarıyla sınırlı kalmamakta, sivil halkın yaşadığı yerleşim yerleri de şiddetin en etkilisi olan bu durumdan nasibini almaktadır. Savaşların, neden olduğu zararları aza indirmek için 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren konferanslar düzenlenmiş ve bunlarda bazı kararlar alınmıştır. Oluşturulan bu hukuksal çerçevede Birinci Dünya Savaşı'na giren devletler, savaş esnasında, her iki tarafın esirlerine uygulanacak muameleyi belirleyen anlaşmalar imzalamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Bern'de İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmada bu doğrultuda bir çabanın ürünüdür.

Bern İtilafnamesi'nin esirler için ortaya koyduğu kararlar, savaş hukukunun gelmiş olduğu son seviyeye göre şekillenmiştir. Anlaşmada sadece harp esirleri değil sivil esirlerde göz önünde bulundurulmuş, her ikisinin de durumları iyileştirilmeye çalışılmıştır. Anlaşmaya taraf olan devletlerin hükümetleri bir takım uygulamalara girişmiş ancak Mondros Mütarekesi'nden önce esirlerin mübadelesi gerçekleşmemiştir. Ancak mütareke sonrası her iki taraf arasında İtilâfnâmenin uygulanması doğrultusunda adımlar atılmış ve özellikle yaralı harp esirlerinin mübadelesi gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)49

2. Gazeteler50

Tercüman-ı Hakikat

Vakit

Yenigün

3. Kitaplar

Altıntaş, Ahmet Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler, Anekdot Yayınevi, Ankara 2008

Arslan, Nebahat Oran, Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923, C. III, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Orbay, Rauf, Cehennem Değirmeni, C. 1, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Özel, Ahmet, İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, I. Kitap, Ankara Üniversitesi SBS Fakültesi Yayınları, Ankara 1985.

Sosyal, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C. I, (1920–1945), TTK Basımevi, 3.Baskı, Ankara 2000.

4. Makaleler

Özdemir, Ahmet, “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, Atatürk Yolu: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.II, S: 7, Mayıs 1991.

Özel, Ahmet, “Esir” , İslam Ansiklopedisi (İA),C. XI, Türk Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1995

Belik, Mahmut R., “Harp Esirleri Yaralılar ve Hastalar”, Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. IX, S: 3-4, İstanbul 1944.

Aslan, M. Yasin, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S: 79, 2008.

⁴⁹ Belgelerin dosya ve gömlek numaraları dipnotlarda verilmiştir.

⁵⁰ Yararlanılan gazetelerin sayı ve tarihleri dipnotlarda belirtilmiştir.

5. Tezler

Fidan, Abuzer, İslam Hukukunda Savaş Esirlerinin Statüsü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2009.

Kutlu, Cemil, I.Dünya Savaşında Rusya'daki Türk Savaş Esirleri ve Bunların Yurda Döndürülmeleri Faaliyetleri, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.
2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.
4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.
5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.
6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka unvan kullanılmaz.
7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özetten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların unvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşımayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.

İleti: sobedergi@trakya.edu.tr

TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
7. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. The word 'summary' is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language should take part. Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages.

Original name of the article is written in small letters below the title of ‘Abstract’ which is written in capital letters.

8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author’s Name, Last name , Name of the Book (*italics*), Printing, Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author’s Name, Lastname, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (*italics*), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (*italics*), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author’s Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books

² Publisher can be given if necessary

and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde ilerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Connective References

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of “writer and year”, surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıoğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31)

References

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name can not be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: sobe@trakya.edu.tr